परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष (तह १०)

प्रथम पत्र

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

समग्र उद्देश्य :

विद्यार्थीले पालि भाषाको व्याकरण र अनुवाद सिकी अट्ठकथा साहित्यसमेत अध्ययन गर्ने क्षमता राख्नेछन् तथा परित्राण सुत्तहरू अर्थसहित बुझी पाठ गर्न सक्ने हुन्छन् ।

सिकाइगत उद्देश्यहरू :

१. पालि व्याकरणमा हीयत्तनी, परोक्खा, अज्जतनी, भविस्सन्ति, कालातिपत्ति, रुधादिगण, उपसर्ग, कम्मकारक क्रिया, हेत्वार्थपद, कितकपद, किच्चप्रत्यय तथा पालि पदहरू पनि धेरै सिक्नेछन् ।

२. पालि अनुवाद सिकाइको आधारमा धम्मपदअट्ठकथा ग्रन्थभित्र रहेको धम्मिकउपासकवत्थु, सारिपुत्तत्थेरवत्थुको अनुवाद भाषा स्पष्ट गरी बुझ्नेछन् ।

३. परित्राण सूत्रमा धजग्ग सुत्त र बोज्झङ्ग सुत्तको शब्दार्थ, भावार्थ, अभिप्राय समेत अध्ययन गरी पालि भाषाको अनुवाद गर्ने तरिका सिक्नुको साथै परित्राण पाठमा पालि र अर्थ सहित बुझ्नेछन् ।

अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ

नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा

केन्द्रीय कार्यालय : विश्व शान्ति विहार, नयाँ बानेश्वर, मीनभवन, काठमाडौं

फोन नं. : ४१०६९३६, ४१०६९४१, E-mail: pariyatti2556@gmail.com

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

तह १०, (प्रथम पत्र)

"पञ्ञा नरानं रतनं"

परियत्ति शिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष (तह १०)

प्रथम पत्र

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ

नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

"पञ्ञा नरानं रतनं"

परियत्ति शिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष (तह १०)

प्रथम पत्र

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

Dhamma.Digital

प्रधान सम्पादक

भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर

सम्पादक मण्डल

भिक्षु बोधिज्ञान महास्थविर

भिक्षु निग्रोध महास्थविर

अमिता धाख्वा

डा. त्रिरत्न मानन्धर

डा. रीना तुलाधर बनिया

https://dhamma.digital

प्रकाशक : अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ
नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा
पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री समिति

प्रकाशनार्थ आर्थिक सहयोग : अ. तिक्खाञाणी, अ. कुसलञाणी
शेर बहादुर महर्जन, पुनकेश्वरी महर्जन,
बिबेकानन्द महर्जन परिवार
ललितपुर म.न.पा. वडा नं. २१, खोकना ।

दाता परिवारलाई साधुवाद ।।

बुद्धशासन चिरस्थायीको लागि पालि भाषा सरल एवं सहज रूपमा परियत्ति विद्यार्थीहरूले अध्ययन गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्यका साथ परियति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष, पहिलो पत्र प्रकाशनार्थ आर्थिक सहयोग गर्नुहुने दाता परिवारलाई साधुवाद !

सर्वाधिकार : अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ
नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा

Dhamma.Digital

प्रथम संस्करण : ३०० प्रति
बु.सं. २५६९
वि.सं.२०८२
ने.सं. ११४५
ई.सं. २०२५

मुद्रण : आईडियल प्रिन्टिङ्ग प्रेस, ग्वार्को, ल.पु.

सहयोगार्थ मूल्य : ३००/-

(नोट : यस पुस्तक विक्री भएको रकम पुनःसंस्करणको लागि प्रयोग हुनेछ ।)

https://dhamma.digital

साधुवाद

नेपालको बुद्धशासनमा ऐतिहासिक संस्था, 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' को प्रारम्भकालदेखि पाठ्यसामग्री श्रृजना गर्दै अतुलनीय योगदान दिएर जानुभएका अति पूज्यनीय हाम्रा गुरुवर्ग श्रद्धेय भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर, श्रद्धेय भिक्षु सुदर्शन महास्थविर, श्रद्धेय भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर, श्रद्धेय गुरुमां अनागारिका सुशिला तथा धर्ममित्र धर्मरत्न शाक्य त्रिशुलीको गुणानुस्मरण गर्दै यस साधुवाद पत्रको शुरुवात गर्दछौं।

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण शीर्षकको प्रस्तुत पुस्तक, 'अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ' द्वारा सञ्चालित 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' को 'परियत्ति सद्धम्म कोविद' अन्तिम वर्ष (तह १०) को प्रथम पत्रको पाठ्यक्रममा आधारित भएर तयार भएको पाठ्यपुस्तक हो। *पालिभाषा व्याकरण र परित्राण* शीर्षकको यस प्रथम पत्रको लागि विभिन्न लेखकहरूको पुस्तक, अनुसन्धान तथा लेख रचनाहरू समेटेर तयार गरिएको हो।

यस पाठ्यपुस्तकको पाठ्यसामग्रीमा एकाइ १ को लागि पोलवत्ते बुद्धदत्त महानायक स्थविरले लेख्नुभएको *पालिभाषावतरण भाग २* पुस्तकको आधार लिइएको हो। सींहली भाषाबाट नेपालभाषामा अनुवाद भिक्षु शीलभद्र महास्थविरबाट भएको हो। नेपाली भाषामा भिक्षु नारद तथा भिक्षु जुतिमोले गर्नुभएको हो। एकाइ १ को पाठ्यसामग्री तयार गर्न जितेन्द्र राज शिल्पकारले सम्पादन कार्य गर्नुभएको हो। एकाइ २ को लागि श्रीलंकाका भिक्षु पियरतनले सम्पादन गर्नुभएको तथा भिक्षु शीलभद्र महास्थविरले अनुवाद गर्नुभएको *पालिपाठमञ्जरी* पुस्तकको आधार लिइएको हो। एकाइ २ को पाठ्यसामग्री तयार गर्नको लागि अनागारिका कुसलञाणी, जितेन्द्र राज शिल्पकार तथा गुणकेशरी महर्जनले कार्य गर्नुभएको हो। एकाइ ३ को अनागारिका कुसलञाणीले धम्मपदट्ठकथाको पालि अनुवाद गर्नुभएको हो। एकाइ ४ को लागि वासेट्ठाभिवंश महास्थविर मूल लेखकको *नयाँ परित्राण निश्रय* पुस्तकको आधार लिइएको हो। यो पुस्तक भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरले नेपालभाषामा अनुवाद गर्नुभएको तथा विद्या लक्ष्मी शाक्यले नेपालीमा

https://dhamma.digital

अनुवाद गर्नुभएको हो । नेपालभाषामा भएको *न्हूगु परित्राण निश्चय* पुस्तकलाई नेपालीमा अनुवाद तथा पुस्तक प्रकाशन गर्न प्रेरणा दिनुभएका श्रद्धेय भिक्षु विपस्सी महास्थविरमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौँ । यहाँ उल्लेखित सबै लेखक तथा अनुवादकहरूप्रति मैत्रीपूर्ण साधुवाद ।

यस पाठ्यपुस्तक प्रकाशन हुनाले 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' का विद्यार्थीहरूको लागि पाठ्यपुस्तक सर्वसुलभ हुने भएको छ । 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' का विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी तयार पारिएको यस पाठ्यपुस्तकको पाठ्यसामग्रीका लेखकहरूलाई 'अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ' अन्तर्गत 'पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक समिति' विशेष आभार व्यक्त गर्दछ । यो पुस्तक तयार गर्नको लागि लेखन, अनुवाद, टाइपिङ्ग, शुद्धाशुद्धि, प्रेस सम्बन्धी कार्य इत्यादि कार्यहरु सम्पन्न गर्नको लागि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपले सहयोग गर्नुहुने सबै श्रद्धालुहरूलाई साधुवाद सहित हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं ।

यस पुस्तक प्रकाशन गर्नको लागि आर्थिक सहयोग गर्ने दाता परिवारप्रति साधुवाद सहित हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं । पुस्तक प्रकाशनको क्रममा प्रेससम्बन्धी कार्य निपुणताका साथ गर्नुहुने आइडियल प्रेसका विनोद महर्जन प्रमुख प्रेसका सम्पूर्ण कार्यदललाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

अन्तमा पुनः एकपटक 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' को पाठ्यसामग्री निर्माण कार्यमा विगतका दिनदेखि आजसम्म विविध कार्यद्वारा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रुपमा योगदान दिँदै आउनुभएका श्रद्धेय भिक्षु संघ, श्रद्धेय गुरुमां संघ तथा श्रद्धालु उपासक र उपासिकाहरूलाई मैत्रीपूर्ण साधुवाद ।

बु.सं. २५६९ — प्रधान सम्पादक प्रमुख
वि.सं.२०८२, बैशाख — सम्पादक मण्डल

https://dhamma.digital

प्रकाशकीय

'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' का विद्यार्थीहरूको लागि पाठ्यपुस्तकको रूपमा यो पुस्तक प्रस्तुत गर्न पाउँदा धर्मप्रीतिको अनुभव भएको छ। यस पुस्तक अध्ययन गरेर धेरैभन्दा धेरै विद्यार्थीहरू लाभान्वित हुने अपेक्षा गरेका छौँ।

वि.सं. २०१९ मा स्थापना भएको 'अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ' अन्तर्गत सञ्चालित 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा'को अध्ययन अध्यापनद्वारा नेपालमा बहुसंख्यक अध्ययनार्थीहरूले बुद्धशिक्षालाई गहन रूपमा सिक्ने अवसर प्राप्त गरेको छ। 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' का विद्यार्थीहरूको लागि पाठ्यपुस्तक तयार गर्न विगतका समयदेखि वर्तमानसम्म धेरैजना भिक्षुहरू, अनागारिका गुरुमांहरू, उपासक तथा उपासिकाहरूबाट प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा योगदान पुऱ्याउँदै आउनुभएको छ।

हाम्रा परमपुज्य गुरुवर्गहरू भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर, भिक्षु सुदर्शनमहास्थविर, भिक्षु ज्ञाणपूर्णिक महास्थविर, अनागारिका सुशिला तथा श्रद्धालु धर्मभिरु उपासक धर्मरत्न शाक्य जसले परियत्ति शिक्षाको लागि पुस्तकहरू श्रृजना गर्नुभयो, उहाँ गुरुहरूको गुणानुस्मरण गर्दै उहाँहरूले देखाउनुभएको मार्गमा पाइला चाल्दै 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' लाई निरन्तर अगाडि बढाइरहनुभएको चतुपरिषद्लाई साधुवाद दिन्छौँ। 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' को लागि पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्ने वृहत कार्यमा विगतका समयदेखि आजसम्म पाठ्यसामग्री लेखन, पाठ्यसामग्री अनुवाददेखि लिएर आवश्यक परिमार्जन, संशोधन, सल्लाह सुझाव दिँदै सधैँभरि योगदान दिँदै आउनुभएका भिक्षु, अनागारिका गुरुमांहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौँ। पाठ्यसामग्री लेखन, अनुवाद, अनुसन्धान, सम्पादन, शुद्धाशुद्धि, टाइपिङ्ग, प्रुफ रिडिङ्ग आदि विविध कार्यमा सधैँभरि सहयोग गर्दै आउनुभएका श्रद्धालु उपासक

https://dhamma.digital

उपासिकाहरूप्रति मैत्रीपूर्ण साधुवाद ।

'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' अन्तर्गत 'पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक समिति' को वर्तमान कार्यकारिणि समितिमा रही यस पाठ्यपुस्तक प्रकाशन कार्य सम्पन्न गर्नुभएका कार्यकारिणि समितिका संयोजक भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर प्रमुख बाँकी सदस्यहरूको अथक प्रयास प्रशंसनीय रहेको छ ।

यो पुस्तक प्रकाशनार्थ आर्थिक सहयोग गर्ने दाता परिवारप्रति साधुवाद व्यक्त गर्दछौं । प्रेस सम्बन्धी कार्य गरी निरन्तर सहयोग गरिरहनुभएका आईडियल प्रिन्टिङ्ग प्रेस परिवारप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं ।

यस शैक्षिक संस्थामा संलग्न भिक्षु, अनागारिका, उपासक तथा उपासिका वर्गले अनवरत रूपमा सेवा गर्दै आएको तथा उस्तै दाताहरूबाट पनि निरन्तर रूपमा दान दातव्यको पुण्य कार्य भइरहेको कुरा उल्लेखनीय छ । यस्तै पुण्यकार्यको फलस्वरूप परियत्ति शिक्षा अध्ययन अध्यापनको लागि आवश्यक पाठ्यपुस्तक तथा सामाग्री आपूर्ति हुँदै आएको छ। यो नेपालको बौद्ध समुदायको लागि धर्म गौरवको कुरा हो । नेपालको बौद्ध जगतका श्रद्धालु महानुभावहरूको निस्वार्थ सेवा, अथक प्रयासको फलस्वरूप नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाले सफलपूर्वक ६ दशक पार गरिसक्यो । यस्तै श्रद्धालुहरूको आस्था, त्याग, मेहनतकै आडमा भविष्यका दिनमापनि यस ऐतिहासिक संस्थालाई निरन्तररूपले अगाडि बढाउने छौं भन्ने हाम्रो संकल्प रहेको छ ।

बु.सं. २५६९ **अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ**

वि.सं. २०८२

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष
प्रथम पत्र

पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

विषय सूचि

पृष्ठ

एकाइ १ : पालि व्याकरण १

हीयत्तनी, ३

परोक्खा, ४

अज्जतनी, ६

भविस्सन्ति, १३

कालातिपत्ति, १३

रुधादिगण, १५

उपसर्ग, १८

कम्मकारक क्रिया, ३९

हेत्वार्थपद, ४५

कितकपद, ५१

किच्चप्रत्यय ५२

एकाइ २ : पालि पद ९१

अत्तनो पामाणं वेदितब्बं, ९३

उपदेसा, ९५

कायबलतो ञाणबलं महन्तं, ९९

कथासल्लापो, १०१

दहरस्स उदारचिन्ता, १०३

अनिसम्मकारिता, १०६

जयं सम्म ददामि ते, १०८

कमलाकरो, ११०

अप्पिच्छता, ११२

सामग्गिया बलं, ११५

असप्पुरिससेवन, ११७

Dhamma.Digital

वञ्चको बको, १२०
उय्यान वण्णना, १२३
कतस्स पतिकरणं-I, १२५
कतस्स पतिकरणं-II, १२६
चत्तारो पण्डितो माणवका-I, १२९
चत्तारो पण्डितो माणवका-II १३०

एकाइ ३ : धम्मपद अट्ठकथा १३३
१) धम्मिकउपासकवत्थु १३५
२) सारिपुत्तत्थेरवत्थु १४१

एकाइ ४ : परित्राण सूत्र : शब्दार्थ, भावार्थ, अभिप्राय १९१

१) **धजग्ग सुत्तः व्याख्यान, पादक्रम** १९३
यस्सा नुस्सरणेनापिं । सब्बुपद्दजालम्हा । धजग्ग सुत्त निदान–एवं मे सुतं । तत्र खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि । नो चे मे धजग्गं उल्लोकयाथ । नो चे पजापतिस्स देवराजस्स धजग्गं । नो चे वरुणस्स देवराजस्स धजग्गं । तं खो पन भिक्खवे सक्कस्स वा । तं किस्स हेतु ? सक्को हि भिक्खवे । अहञ्च खो भिक्खवे एवं वदामि । इति पि सो भगवा अरहं । ममं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं । नो चे मं अनुस्सरेय्याथ । स्वाक्खातो भगवता धम्मो । धम्मं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं । नो चे धम्मं अनुस्सरेय्याथ । सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो । किस्स हेतु ? तथागतो हि भिक्खवे । इदमवोच भगवा । अरञ्ञे रुक्खमूले वा । नो चे बुद्धं सरेय्याथ । नो चे धम्मं सरेयाथ । एवं बुद्ध सरन्तानं

२) **बोज्झङ्ग सुत्त, व्याख्यान, नयाँ निश्रय पादक्रम** २९१
संसारे संसरन्तानं । बुज्झित्वा येचि मे सत्ता । एवमादिगुणूपेतं । बोज्झङ्गो सतिसङ्खातो । समाधुपेक्खा बोज्झङ्गा । संवत्तन्ति अभिञ्ञाय । एकस्मिं समये नाथो । ते च तं अभिनन्दित्वा । एकदा धम्मराजापि । सम्मोदित्वान आबाधा । पहीना ते च आबाधा ।

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

प्रथम पत्र

पालि भाषा व्याकरण र परित्राण

एकाइ १ : पालि व्याकरण

मूल पुस्तक : पालिभाषावतरण भाग २

Dhamma.Digital

लेखक : पोलवत्ते बुद्धदत्त महानायक स्थविर

अनुवादक (नेपालभाषा) : भिक्षु शीलभद्र महास्थविर

अनुवादक (नेपाली) : भिक्षु नारद स्थविर

भिक्षु जुतिमो स्थविर

परियत्ति पाठ्यसामग्रीको लागि भिक्षु शीलभद्रको निर्देशनमा

सम्पादन : जीतेन्द्र राज शिल्पकार

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

१ : पालि व्याकरण

पालिभाषावतरण

९४. हीयत्तनी (Imperfect of Preterit)

आ, ऊ, ओ, त्थ, अ–अं, म्हा – त्थ, त्थुं, से, व्हं, इं, म्हसे

	परस्सपद		अत्तनोपद	
पुरुष	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
पठम	आ	ऊ	त्थ	त्थुं
मज्झिम	ओ	त्थ	से	व्हं
उत्तम	अ, अं	म्हा	इं	म्हसे

हीयत्तनी पूर्ण भूतकाल (पहिले नै भइसकेको) को लागि र अज्जतनीलाई भर्खरै बितेको भूतकालको लागि प्रयोग गरिन्थ्यो। तर हाल यी दुबैको अलगअलग भाव मेटिएको छ, र अज्जतनीलाई भूतकालको लागि अत्यधिक प्रयोग गरिन्छ।

अज्जतनी, हीयत्तनी र कालातिपत्ति विभक्तिमा कहिलेकाहीँ धातुको अगाडि 'अ'कार आगम गरिन्छ।

(१) कर्ताकारक (Active Voice)

क) परस्सपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभवा (भयो)	अभवू (भए)
मज्झिम	अभवो (भयौ)	अभवत्थ (भयौ)
उत्तम	अभव/अभवं (भएँ)	अभवम्हा (भयौं)

https://dhamma.digital

ख) अत्तनोपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभवत्थ (भयो)	अभवत्थुं (भए)
मज्झिम	अभवसे (भयौ)	अभवव्हं (भयौ)
उत्तम	अभविं (भएँ)	अभवम्हसे (भयौं)

९५. **परोक्खा** (Perfect or Past Indefinite)

अ, उ, ए, त्थ, अ, म्ह – त्थ, रे, त्थो, व्हो, इ, म्हे

	परस्सपद		अत्तनोपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
पठम	अ	उ	त्थ	रे
मज्झिम	ए	त्थ	त्थो	व्हो
उत्तम	अ	म्ह	इ	म्हे

परोक्खा विभक्ति विरलै प्रयोग गरेको पाइन्छ। मूल धातुलाई द्वित्व गर्ने यसको विशेषता हो।

क) मूलधातुको पहिलो व्यञ्जनलाई त्योसँगैको स्वरसँग द्वित्व गरिन्छ।

ख) मूलधातु स्वरबाट शुरु भएको छ भने त्यस स्वरलाई नै द्वित्व गरिन्छ। (अह - आह)

ग) कण्ठबाट उच्चारण हुने अक्षरलाई पछाडि रहेको तालुज अक्षरसँग द्वित्व गरिन्छ।

(गम - जगाम)

घ) महाप्राणाक्षर त्यसको अल्पप्राणाक्षरद्वारा द्वित्व गरिन्छ।

(भू - बभूव)

https://dhamma.digital

ङ) अल्पप्राणाक्षर त्यही अल्पप्राणाक्षरद्वारा द्वित्व गरिन्छ।

(पच - पपच)

च) शुरुमा हुने ह लाई ज अक्षरद्वारा द्वित्व गरिन्छ।

(हर - जहार)

छ) मूल धातुको 'ह्' लाई 'ज्' को द्वित्व 'ज्ज' गरिन्छ।

ज) दीर्घ स्वरलाई द्वित्व गर्दा ह्रस्व गरिन्छ।

(दा - ददा, ददाति)

(१) **कर्ताकारक (Active Voice)**

	परस्सपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	बभूव (भयो रे)	बभूवु (भए रे)
मज्झिम	बभूवे (भयौ रे)	बभूवित्थ (भयौ रे)
उत्तम	बभूव (भएँ रे)	बभूविम्ह (भयौं रे)
	अत्तनोपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	बभूवित्थ (भयो रे)	बभूविरे (भए रे)
मज्झिम	बभूवित्थो (भयौ रे)	बभूविव्हो (भयौ रे)
उत्तम	बभूवि (भएँ रे)	बभूविम्हे (भयौं रे)

परोक्खामा भू-धातुमा भूव-धातुको आदेश हुन्छ। त्यस भू-कारलाई द्वित्व गरिन्छ। अगाडीको 'भू' -भन्नेमा ऊ-कार 'अ' कार र 'भ' कारको ब' कार हुन्छ।

(परोक्खा असब्बधातुक भएकोले कुनै ठाउँमा 'इकार' आगम भएको छ भनी बुझ्नुपर्छ)

थप केही उदाहरणहरु -

https://dhamma.digital

	मूल	पठम
गमु (जानु)	जगमु	जगाम
सुच (विलाप)	सुसुच	सुसोच

	मूल	पठम
हर (बोक्नु)	जहर	जहार
ब्रू (भन्नु)	आह	आह

टिप्पणी - अन्तिम उदाहरण 'ब्रू' मूलधातु 'आह' क्रियामा रहन्छ।

९६. अज्जतनी (Past Indicative or Aorist)

ई, उं, इंसु, ओ, त्थ, इं, म्हा – आ, ऊ, से, व्हं, अं, म्हे

	परस्सपद		अत्तनोपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
पठम	ई	उं, इंसु	आ	ऊ
मज्झिम	ओ	त्थ	से	व्हं
उत्तम	इं	म्हा	अं	म्हे

अज्जतनीमा पनि कहिलेकाहिँ मूलधातु अगाडि 'अ' कार आगम गरिन्छ । कुनैकुनै ठाउँमा हुदैन । परस्परपदमा कुनै ठाउँमा 'ई' र 'म्हा' विभक्तिको ह्रस्व हुन्छ । 'ओ' विभक्तिलाई 'इ' कारादेश गरिन्छ, 'उं' विभक्तिलाई 'इंसु' आदेश गरिन्छ । अत्तनोपदमा कुनै ठाउँमा 'आ' विभक्तिलाई 'त्थ' र 'अ' विभक्तिलाई 'अं' आदेश गरिन्छन् । कुनै ठाउँमा असब्बधातुमा उल्लेख भए झैं 'इ' कारागम गरिन्छ ।

https://dhamma.digital

(१) कर्ताकारक (Active Voice)

क) परस्सपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभवि; भवि; अभवी; भवी (भयो)	अभविंसु; भविंसु; अभवुं; भवुं (भयौ)
मज्झिम	अभवो; भवो; अभवि; भवि (भयो)	अभवित्थ; भवित्थ (भयौ)
उत्तम	अभविं ; भविं (भएँ)	अभविम्ह; भविम्ह; अभविम्हा; भविम्हा (भयौं)

ख) अत्तनोपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभवा; भवा; अभवित्थ; भवित्थ (भयो)	अभवू (भयौ)
मज्झिम	अभविसे, भविसे (भयौ)	अभविव्हं, भविव्हं (भयौ)
उत्तम	अभवं; भवं; अभव; भव (भएँ)	अभविम्हे; भविम्हे (भयौं)

https://dhamma.digital

अभ्यास – १७

नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस –

१. “अथ खो भगवा भोगनगरे यथाभिरन्तं विहरित्वा आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेसि - ‘आयामानन्द, येन पावा तेनुपसङ्कमिस्सामा’ति । एवं, भन्ते’ति खो आयस्मा आनन्दो भगवतो पच्चस्सोसि ।” (दी. महापरिनिब्बानसुत्त)

२. “अथ खो भगवा कपिलवत्थुस्मिं यथाभिरन्तं विहरित्वा येन सावत्थि तेन चारिकं पक्कामि ; अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो येन सावत्थी, तदवसरि ।” (वि., राहुलवत्थु)

३. “अत्थाय वत मे बुद्धो, नदिं नेरञ्जरं अगा” (थेरगाथा)

४. “अञ्ञेनेव तानि चतुरासीति पब्बजितसहस्सानि आगमंसु, अञ्ञेन मग्गेन विपस्सी बोधिसत्तो ।” (दी. महापदानसुत्तं)

५. “भिसं मुलालं गण्हित्वा, अगमं बुद्धसन्तिकं ।” (अपदान)

६. “किं, भो पब्बजित, अम्हाकं गेहं अगमित्था’ति आह । आम, ब्राह्मण, अगमम्हा’ति ।” (मि.प.)

७. “तस्साहं सन्तिके गच्छं, सो मे सत्था भविस्सति ।” (अञ्ञ)

८. “गणम्हा वुपकट्ठो सो, अगमासि वनन्तरं ।” (अप.)

९. “अलत्थुं खो भिक्खवे, तानि चतुरासीतिपब्बजितसहस्सानि विपस्सिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिके पब्बज्जं ।” (दी., महापदानसुत्त)

१०. “एवं विलपमानं तं, आनन्दं आह गोतमी ।
न युत्तं सोचितुं पुत्त, हासकाले उपट्ठिते ॥” (अप.)

११. “चित्ते महाकरुणाया पहटावकासा, दुरं जगाम विय तस्स हि वत्थुतण्हा ।” (ह.व.)

१२. “सो संखपालभूजगो विसवेगवापि, सीलस्स भेदनभयेन अकुप्पमानो ।

https://dhamma.digital

इच्छं सदेह-भरवाहि-जने दयाय, गन्तुं सयं अपदताय सुसोच नूनं ॥”
(ह.व.)

नयाँ शब्दहरू

अकुप्पमान	= नरिसाउने
अत्थाय	= लागि, (‘अत्थ’को चतुत्थ)
अपदता	= खुट्टा नभएको, इ.
अवसरि	= पुग्यो, क्रि.
उपट्ठित	= उपस्थित, तयार
चारिका	= यात्रा, घुम्ने, इ.
दया	= दया, करुणा, इ.
नूनं	= अवश्य,
पहटावकास	= बाधा, ठाउँ नछोडी, वि.
भरवाही	= गह्रुँगो उचाल्ने, ३
भिस	= कमल फूलको अंकुर
भेदन	= फुट्नु, टुक्रिनु, विनाश
मुलाल	= कमलफूलको खान हुने जरा
यथाभिरन्तं	= रुचि भएसम्म
वनन्तर	= वन भित्र, न.
विलपमान	= रुने
विसवेगवन्तु	= विषको विनाशकारी शक्ति भएको, ३
वुपकट्ठ	= एकान्त,
सदेह	= आफ्नै शरीर, पु, न.
सुसोच	= शोक गर्‍यो रे,
सोचितुं	= शोक गर्नलाई
हासकाल	= हाँस्ने समय

https://dhamma.digital

पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस –

१. उनलाई योग्य पति खोज्न नसकी निराश भएर राजाले एकदिन यस्तो घोषणा गरे कि अर्कोदिन बिहान जोसँग उनको आँखा जुध्नेछ, उसैलाई दिइनेछ ।

२. एकचोटि, माटोको भाँडो र कम्बल बाहेक अरु सम्पत्ति केही नभएका एकजना अन्धो पुरुषले घोर निराशाका कारण मन्दिरमा गएर भोजन त्याग गरी थकित जीवन समाप्त पार्ने दृढ संकल्प गरे ।

३. सातौं शताब्दीको प्रारम्भमा नालन्दमा आएका चिनियाँ तीर्थयात्री हुयान साङ्गले प्राध्यापकहरुको अनुशासनमा संस्कृतभाषा बौद्ध साहित्यको अध्ययन गरेका थिए र यसबारे उत्कृष्ट रचनाहरु लेखेका थिए ।

४. प्राचीन भारतीय उपमहाद्वीपको बौद्ध विश्वविद्यालयहरु मध्ये दोश्रो तर सम्भवतः सबैभन्दा प्रसिद्ध नालन्दा थियो । भारत उपमहाद्वीपकै सबैभन्दा विशाल यसको पुस्तकालय 'रत्नोदधि' नामक नौ तले भवनमा अवस्थित थियो ।

५. श्रीमानलाई केही नभनी उनले दूतलाई बासस्थानको व्यवस्था गरिन र उसलाई केही खर्च दिई उनले फर्केर जाउ नभनेसम्म त्यहीँ बस्न आदेश दिइन् ।

६. घोसककी श्रीमती बुद्धिमानी र चतुर थिइन्, उनले कोषाध्यक्षको कोही मानिस आएमा पहिले आफूलाई नि खबर गर्न घरका सेवकहरुलाई आदेश दिइन् ।

७. हर रात हल्ल र विहल्ल राजकुमारहरु सेचनक हात्ती चढेर घेरा हालिरहेकाहरुको शिविरमा पसेर तिनीहरुका धेरै सिपाहीहरुलाई मारे ।

८. उसकी आमाले भनिन्, 'जब तिमी मेरो गर्भमा थियौ, तब मलाई तिम्रो बुबाको मासु खाने लालसा (दोहल) भयो । त्यसबेला त्यो

https://dhamma.digital

मेरो लालसा राजाले पूरा गरिदिनुभयो । तिमी जन्मिएपछि, मैले तिमीलाई अशोक-रुख मुनिको झाडीमा फालें ।'

९. यस राज्यका राजपरिवारहरु वैवाहिक बन्धनद्वारा एकताबद्ध भएका थिए र युद्धको समयमा ती बन्धनहरुको परिणाम सधैं देखिन्थ्यो ।

१०. उनले आफ्नी छोरीलाई भने कि मन्त्र जान्ने एकजना कोढी मानिस छ, सो कोढीबाट त्यो सिक, अनि उनलाई भन भनेर राजाले भने ।

नयाँ शब्दहरू

त्यागछ	= जहाति, चजति
भोजन त्याग गर्ने	= अनसन, न.
भनाई, रचना	= वुत्तन्त, पु.
नियमित गर्छ (व्यवस्था)	= नियामेति, क्रि.
योग्य	= पतिरुप, ३
बाधा, घेरा हालेकाहरु	= अवरोधक, पु
बौद्ध	= सोगत, ३
तर	= विना,
तैपनि	= तथा पि,
शिविर	= खन्धावार, पु.
शताब्दी	= सतवस्स, न.
मन्त्र	= मन्त, पु.
घोषणा गर्छ	= पकासेति, क्रि.
निराशा, खेद	= खेद, पु.
निराश	= खित्तचित्त, वि.
कोढी	= सङ्कुट्ठी, वि.
माटोबाट बनेको	= मत्तिकामय, वि.
झाडी	= गुम्बन्तर, न.
उत्कृष्ट, प्रशंसित	= पसत्थ, वि.

https://dhamma.digital

पुस्तकालय	= पोत्थकालय, पु.
साहित्य	= गन्थावलि, इ.
अवस्थित (स्थापना)	= पतिट्ठापित, क्रि.
बासस्थान, निवास	= निवेसन, इ.
लालसा (गर्भवतीको)	= दोहल, पु.
वैवाहिक	= आवाह-विवाह
सबैभन्दा प्रशिद्ध	= पाकटतम, वि.
अनवरत, सधैँ	= अभिण्हं, ३
तीर्थयात्री	= परियटक, पु.
प्रोफेसर	= पण्डिताचरिय, पु.
सम्पत्ति, आफ्नो सामान	= सन्तक, न.
खर्च	= परिब्बय, पु.
दृढ संकल्प गर्छ	= अधिट्ठाति, क्रि.
संस्कृत भाषा	= सक्कतभासीय, वि.
सन्तुष्ट हुन्छ	= सन्तप्पेति, क्रि.
अत्यन्त, घोर	= अच्चन्त, वि.
सिपाही	= योद्धा, भट, पु.
तल्ला (घर)	= भूमक, वि.
मन्दिर	= देवायतन, न.
सूचित गर्न	= निवेदेतुं,
विश्वविद्यालय	= निखिलविज्जालय, पु.
थकित, दुखित	= दुक्खित, किलन्त, वि.

https://dhamma.digital

९७. भविस्सन्ति (Future Indicative)

स्सति, स्सन्ति, स्ससि, स्सथ, स्सामि, स्साम – स्सते, स्सन्ते, स्ससे, स्सव्हे, स्सं, स्साम्हे

	परस्सपद		अत्तनोपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
पठम	स्सति	स्सन्ति	स्सते	स्सन्ते
मज्झिम	स्ससि	स्सथ	स्ससे	स्सव्हे
उत्तम	स्सामि	स्साम	स्सं	स्साम्हे

(१) कर्ताकारक

क) परस्सपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	भविस्सति (हुनेछ)	भविस्सन्ति (हुनेछन्)
मज्झिम	भविस्ससि (हुनेछौ)	भविस्सथ (हुनेछौ)
उत्तम	भविस्सामि (हुनेछु)	भविस्साम (हुनेछौं)

ख) अत्तनोपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	भविस्सते (हुनेछ)	भविस्सन्ते (हुनेछन्)
मज्झिम	भविस्ससे(हुनेछौ)	भविस्सव्हे (हुनेछौ)
उत्तम	भविस्सं (हुनेछु)	भविस्साम्हे (हुनेछौं)

९८. कालातिपत्ति (Conditional)

स्सा–स्स, स्संसु, स्से, स्सथ, स्सं स्सम्हा – स्सथ, स्सिंसु, स्ससे, स्सव्हे, स्सं, स्साम्हसे

	परस्सपद		अत्तनोपद	
पुरिस	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
पठम	स्सा, स्स	स्संसु	स्सथ	स्सिंसु
मज्झिम	स्से	स्सथ	स्ससे	स्सव्हे
उत्तम	स्सं	स्सम्हा	स्सं	स्साम्हसे

https://dhamma.digital

यसमा पनि कहिलेकाहीँ धातुको अगाडि 'अ' आगम गरिन्छ ।

(१) **कर्ताकारक** (Active Voice)

क) परस्सपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभविस्स; अभविस्सा; भविस्सा; भविस्स (भयो)	अभविस्संसु ; भविस्संसु (भए)
मज्झिम	अभविस्से, भविस्से (भयौ)	अभविस्सथ, भविस्सथ (भयौ)
उत्तम	अभविस्सं, भविस्सं (भएँ)	अभविस्सम्हा , भविस्सम्हा (भयौं)

ख) अत्तनोपद

पुरिस	एकवचन	बहुवचन
पठम	अभविस्सथ (भयो)	अभविस्सिंसु (भए)
मज्झिम	अभविस्से (भयौ)	अभविस्सव्हे (भयौ)
उत्तम	अभविस्सं (भएँ)	अभविस्साम्हसे (भयौं)

("उनी अन्धो नभएको भए राजा भइसक्थ्यो होला" आदि रूपले क्रियाको सिद्ध नहुने अवस्थामा कालितिपत्ति प्रयोग हुने कुरा बुझ्नुपर्छ ।)

यहाँ परस्परपदमा कुनैकुनै ठाउँमा 'स्सा' विभक्ति ह्रस्व हुन्छ । 'स्से' विभक्तिलाई 'स्स' भन्ने आदेश गरिन्छ । स्सम्हा विभक्ति पनि ह्रस्व हुन्छ, कहिँकहिँ धातुको अगाडी 'अ'कारागम हुँदैन ।

भविस्सन्ति, कालातिपत्ति दुईवटामा जहाँ पनि 'इ'कारागम हुन्छ ।

कालातिपत्ति प्रायः गरी अतीत (भूतकाल) मा प्रयोग भएपनि कुनैकुनै अवस्थामा अनागत (भविष्यकाल) कालमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । जस्तै :

"सचे आनन्द, नालभिस्स मातुगामो तथागतप्पवेदिते धम्मविनये अगारस्मा अनगारियं पब्बज्जं चिरट्ठितिकं आनन्द, ब्रह्मचरियं अभविस्स।" (आनन्द, यदि स्त्रीलाई तथागतले देशना गर्नुभएको धर्मविनयमा गृहस्थीभावले अलग्ग भएको प्रव्रज्या प्राप्त नभएको भए, आनन्द यो

https://dhamma.digital

ब्रह्मचर्या लामो समयसम्म टिक्ने थियो)

यहाँ अलभिस्स, अभविस्स भन्ने दुईवटा क्रिया कालातिपत्ति हुन् । पहिलो क्रिया अतीत कालमा पर्छ र दोस्रो क्रिया अनागत कालमा पर्छ । स्त्रीपक्षको शासनमा प्रव्रज्या नभएको भए अहिले भन्दा लामो समयसम्म टेक्ने थियो भनी तथागतले भन्नुभयो । यसरी प्रव्रज्या प्राप्त गरिसकेकोले अलभिस्स भन्ने अतीतकाल हो, त्यो बेलासम्म ब्रह्मचर्या विनाश भईनसकेको र अनागतकालमा हुनेछ भनिएकोले अभविस्स अनागत क्रिया हो ।

रूधादिगण

९९. भूवादि गण र अरु गणहरुमा क्रियाको अन्तमा फरक नभई बीचको विकरण मात्रै फरक हुने गर्दछ । धातुको धेरै भाग भूवादिगण र चुरादिगणमा पर्छ । अरु गणहरुमा अल्प मात्रै छ ।

रुधादिगणमा समावेश विकरण **‘ ं ’ ‘अ’** (निग्गहीत पूर्व अकार) भनी उल्लेख गरीएको छ । वत्तमानादि विभक्ति प्रत्यय जुनसुकै गणमा पनि साधारण भई सोहि गणहरुमा समावेश धातुहरूसँगै विकरण प्रयोग गर्दा सिद्ध हुने पदहरू यहाँ केही उल्लेख गरिन्छ ।

केही उदाहरणहरु -

रुधि (अवरोध, वा बाधा) + ‘ ं ’ - अ = रुन्ध + ति = रुन्धति (बाधा दिन्छ)

बिन्दु ‘ ं ’ धातुको मूल स्वर सँगै रहन जान्छ)

बध (बाँध्नु)	‘ ं ’ - अ	बन्ध	ति	बन्धति	बाँध्छ
मुच (छोड्ने)	‘ ं ’ - अ	मुञ्च	ति	मुञ्चति	छोड्छ
विद (भोग्नु)	‘ ं ’ - अ	विन्द	ति	विन्दति	भोग्छ
युज (प्रयोग गर्नु)	‘ ं ’ - अ	युञ्ज	ति	युञ्जति	प्रयोग गर्छ
भुज (खानु)	‘ ं ’ - अ	भुञ्ज	ति	भुञ्जति	खान्छ
सिच (छर्कनु)	‘ ं ’ - अ	सिञ्च	ति	सिञ्चति	छर्कन्छ
भिद (भाँच्नु)	‘ ं ’ - अ	भिन्द	ति	भिन्दति	भाँच्छ, फुट्छ

https://dhamma.digital

अभ्यास – १८

नेपाली भाषामा अुनवाद गर्नुहोस् –

१. "अयमङ्गुलिमालस्स माता अङ्गुलिमालं आनेस्सामी'ति गच्छति ; सचे समागमिस्सति, अङ्गुलिमालो अङ्गुलिसहस्सं पूरेस्सामी'ति मातरं मारेस्सति । सचा'हं न गमिस्सामि, महाजानिको अभविस्स ।"

२. "सचे हि अयं पठमवये भोगे अखेपेत्वा कम्मन्ते पयोजपयिस्स, इमस्मिं येव नगरे अग्गसेट्ठी अभविस्स ; सचे पन निक्खमित्वा पब्बजिस्स, अरहत्त पापुणिस्स ।" (ध.अ., महाधन सेट्ठिपुत्त)

३. "सचायं, भिक्खवे, राजा पितरं धम्मिकं धम्मराजानं जीविता न वोरोपेस्सथ, इमस्मिं येव आसने विरजं वीतमलं धम्मचक्खु उप्पज्जिस्सथ । (दी., सामञ्ञफलसुत्त)

४. सेट्ठी : "सचे मे धीता जायिस्सति, ताय नं सद्धिं निवासेत्वा सेट्ठिट्ठानस्स सामिकं करिस्सामि ; सचे मे पुत्तो जायिस्सति, मारेस्सामि न'न्ति चिन्तेत्वा तं गेहे कारेसि । (ध.अ.)

५. "सत्तवस्सानि भगवन्तं, अनुबन्धिं पदापदं ।
ओतारं नाधिगच्छिस्सं, सम्बुद्धस्स सतीमतो ।" (सं.नि.)

६. "सुरामेरय-पानञ्च, यो नरो अनुयुञ्जति ।
इधे'व मे'सो लोकस्मिं, मूलं खणति अत्तनो ॥" (ध. २४७)

७. अरञ्ञे कोट्ठके बन्धित्वा मिगे रुन्धित्वा मारेत्वा मंसं विक्किणित्वा जीवन्ता लुद्दका अनागते सुखं न विन्दन्ति ।

८. गोणो बन्धना मुञ्चित्वा उदकं पातुकामो घटस्स समिपं गन्त्वा तं पादेन भिन्दि ।

९. "भन्ते, इमं उदकं दारकस्स सीसे आसिञ्चामी'ति पुच्छित्वा तेन 'सिञ्चथा'ति वुत्ते तथा करिंसु । देवता तावदेव तं मुञ्चित्वा लेणद्वारे अट्ठासि ।" (ध.अ. पब्भारवासीतिस्सत्थेरवत्थु)

१०. "अयञ्हि दीपोभासं वा अग्गिओभासं वा अदिस्वा मणिआलोकेने'व

https://dhamma.digital

भुञ्जति च निपज्जति च निसीदति च, देवो पन दीपालोकेन निसिन्नो भविस्सती'ति ? (ध.अ. जतिलत्थेरवत्थु)

११. कोसम्बकसेट्ठी राजकुलं गच्छन्तो राजनिवेसनतो आगच्छन्तं पुरोहितं दिस्वा; 'किं आचरिय, अज्ज ते तिथिकरणनक्खत्तयोगो ओलोकितो'ति पुच्छि । (ध.अ., सामावतिवत्थु)

१२. "आम, महासेट्ठि, इमस्मिं नगरे अज्ज जातदारको जेट्ठकसेट्ठी भविस्सती"ति पुरोहितो आह । (ध.अ., सामावतिवत्थु)

१३. "इमस्मिं असति मम पुत्तो'व सेट्ठिट्ठानं लभिस्सति, इदाने'वे'तं मारेतुं वट्टती'ति चिन्तेत्वा, कालिं आमन्तेत्वा 'गच्छ, जे, वजतो गुन्नं निक्खमनवेलाय वजद्वारमज्झे इमं तिरियं निपज्जापेहि .... मद्दितामद्दितभावं पन'स्स ञत्वा एही'ती आह ।" (ध.अ. सामावतिवत्थु)

१४. "सचे पच्छिमवये भोगे अखेपेत्वा कम्मन्ते पयोजयिस्स, ततियसेट्ठि अभविस्स ...... भरियापि'स्स सोतापत्तिफले पतिट्ठहिस्स ।" (ध.अ. सामावतिवत्थु)

नयाँ शब्दहरू

अकुप्पमान	= नरिसाई
अखेपेत्वा	= खेर नफाली, पू.क्रि.
अग्गसेट्ठी	= मुख्य सेठ, पु.
अधिगच्छिस्सं	= प्राप्त गर्न सकोस्,
अनुबन्धति	= लखेट्छ, क्रि.
अपदता	= खुट्टा नभएको, इ.
असति	= नभएको बेला (असन्त शब्द),
अरहत्त	= अरहत्त फल, न.
उप्पज्जिस्स	= उत्पन्न हुने थियो, क्रि.
ओतार	= अवसर, दोष, पु.
ओभास	= प्रकाश, पु.

https://dhamma.digital

ओलोकित = हेरेको, ३

कोट्ठक = घेरिएको स्थान,

जेट्ठकसेट्ठी = जेठो सेंठ, पु.

मेरय = मादक पदार्थ,

दया = करुणा, इ.

धम्मराजा = धार्मिक राजा, पु.

धम्मिक = धार्मिक, ३

नक्खत्तयोग = नक्षत्र योग, पु.

निक्खमनवेला = बाहिर निस्कने समय, इ.

निवासेत्वा = बास गराएर

पतिट्ठहिस्स = प्रतिस्थापित भैसक्थ्यो

पब्बजन्त = प्रब्रजित हुने ब्यक्ति, ३

पब्बजिस्स = प्रब्रज्या भएको भए, क्रि

पयोजयिस्स = प्रयोग गरेको भए, क्रि.

पापुणिस्स = पुगेको भए, क्रि.

पुरोहित = राजालाई अनुशासन गर्ने ब्राह्मण, पु.

पूरेस्सामि = पुऱ्याइदिनेछु

भारवाहि = भारी (गह्रौं) उठाउने व्यक्ति

भेदन = फुटाउने, न.

महाजानिक = ठूलो हानिमा परेको, ३

मद्दित = कुल्चिराखेको, ३

राजनिवेसन = राजाको निवास, दरवार

रुन्धित्वा = बाधा दिई, रोकेर

लेणद्वार = गुफाको मुख वा द्वार

वज = गोठ, पु.

वट्टति = उचित हुन्छ

https://dhamma.digital

विसवेगवन्तु	= विषको शक्ति भएको
वोरोपेस्सथ	= वञ्चित गरेको भए, क्रि
सकदागामी	= सकृदागामी फल प्राप्त व्यक्ति, पु.
सदेह	= आफ्नो शरीर, पु.न.
समागमिस्सति	= भेट्टिनेछ
सयं	= स्वयं, नि.
सुरा	= मादक पदार्थ, इ.
सुसोच	= शोक गरे रे
सेट्ठिट्ठान	= सेंठ पदवी
सोतापत्तिफल	= श्रोत्तापत्ति फल, न.

पालि भाषामा अनुवाद गर्ने :

१. राजगृहनगरमा मुख्य सेंठको छोरा रक्सी पिई अस्सी कोटि धन खर्च गरी बुढा हुँदा मगन्ते भएर अरुले दिएको आहारद्वारा जीविका गरी मरे ।

२. यदि उनी मध्यम वर्षमा प्रब्रजित भएको भए अनागामि हुन्थे । त्यस वर्षमा काममा लागेको भए त्यस शहरको दोस्रो सेंठ पदवी प्राप्त गर्थ्यो ।

३. अङ्गुलिमाल भन्ने चोरले धेरै मान्छेहरू मारी औंला काटी भगवान बुद्धको पनि औंला काट्ने बिचारले उहाँको पछि लागे ।

४. पछि उनले बुद्धको धर्मदेशना सुनी प्रब्रजित भई अरहत्तफल प्राप्त गरे, यदि उनले तथागत नभेटेको भए मरणपछि नर्कमा जन्म हुन्थे होला ।

५. अजातशत्रु राजाले आफ्नो बुबालाई नमारेको भए शास्ताको तर्फबाट धर्मदेशना सुनेकै दिनमा श्रोतापत्तिफल प्राप्त गर्थ्यो ।

६. जोर्ज महाराजको जेष्ठ छोरा लङ्का जाँदा लङ्कावासीहरूले “कुमार लामो समयसम्म बाँचुन्” भनी आशीर्वाद दिए ।

https://dhamma.digital

७. सेंठले आफ्नो साथी कुमालकहाँ गएर "यो एक हजार (कार्षापण) लिई मेरो एउटा काम गरिदेऊ" भने ।

८. भोलिपल्ट उनले घोषकलाई बोलाएर, "बाबु, हिजो मैले कुमालेलाई एउटा काम अह्राएको थिएँ । तिमी उनीकहाँ गएर "मेरो बुबाले अह्राउनु भएको काम गर" भनेर घोषकलाई कुमालेको घरमा पठाए ।

९. सेंठका अर्को छोराले उता गएको घोषकलाई देखेर, "दाजु, कहाँ जान लाग्नुभयो" भनी सोधी "यो बच्चाले गुच्चा खेलमा मलाई हराए, तिमीले उसलाई हराइदिनु" भनी भने ।

१०. घोषक दिउँसो खेली साँझपख घरमा आउँदा "किन ? गएनौ र ?" भनी सेंठले सोध्दा भाई उता गयो भनेर भने ।

(यहाँ 'गयो भनेर = गतभाव', पु. । 'भाई = कणिट्ठ' । पाली कणिट्ठ शब्दमा छट्ठी एकवचन र 'गतभाव' भन्ने प्रयोग गर्नुपर्छ । भाव व्यक्त गर्नुपर्दा अरु ठाउँमा पनि त्यसरी नै प्रयोग गर्नुपर्छ ।)

नयाँ शब्दहरू

अह्राएको	= आणत्त, ३
जेष्ठ	= जेट्ठ, ३
आशीर्वाद दिए (प्रार्थना गरे)	= आसिंसमकासि
सोधेको	= पुच्छित, ३
हराई दिन्छ	= पराजेति
लखेटी, पछि लागी	= अनुबन्धित्वा
कुमाले	= कुम्भकार, पु.
गुच्चा खेल्न	= गुल कीला, इ.
मारेको भए	= मारयिस्सा
काट्ने बिचार	= छिन्दितुकाम,

https://dhamma.digital

१००. **दिवादिगण**मा **'य'** विकरण प्रयोग हुन्छ । धातुको पछाडी दीर्घ स्वर हुँदा 'य' प्रत्यय परिवर्तन हुँदैन । अरुमा निम्नानुसार हुने गर्दछ -

ध् + य = ज्झ

स् + य = स्स

व् + य = ब्ब

उदाहरणहरु -

दिव् (खेल्नु)	य	दिब्ब	ति	दिब्बति	खेल्छ
युध (युद्ध गर्नु)	य	युज्झ	ति	युज्झति	युद्ध गर्छ
बुध (सिक्नु)	य	बुज्झ	ति	बुज्झति	सिक्छ
सिव् (सिउनु)	य	सिब्ब	ति	सिब्बति	सिउँछ
दुस (रिसाउनु)	य	दुस्स	ति	दुस्सति	रिसाउँछ
गा (गाउनु)	य		ति	गायति	गाउँछ
झा (चिन्तन गर्नु)	य		ति	झायति	चिन्तन गर्छ
वे (बुन्नु)	य		ति	वायति	बुन्छ

(यहाँ 'वे' को रुप परिवर्तन भएर 'वा' हुन्छ)

१०१. **स्वादिगण**मा **'णा' 'उणा' 'णो'** विकरण हुन्छ ।

सु	सुन्नु	णा	ति	सुणाति	सुन्छ
सु		णो	ति	सुणोति	सुन्छ
प+अप	पुग्नु	उणा	ति	पापुणाति	पुग्छ
सम्भु	सहभागी हुनु	णा	ति	सम्भुणाति	
आ+वु	धागो काट्नु	णा	ति	आवुणाति	
सक्क	सक्नु	उणा	ति	सक्कुणाति	सक्छ

https://dhamma.digital

१०२. **कियादिगण**मा **'णा'** विकरण हुन्छ ।

कि	लेनदेन	णा	ति	किणाति	किन्छ
वि+कि		णा	ति	विकिणाति	बेच्छ
जि	जित्नु	णा	ति	जिणाति	जित्छ
ञा	सिक्नु	णा	ति	जानाति	सिक्छ
धु	हल्लाउनु	णा	ति	धुणाति	हल्लाउँछ वा ध्वस्त पाछ
अस	खानु	णा	ति	अस्नाति	खान्छ
मि	जोख्नु	णा	ति	मिणाति	जोख्छ
गह	लिनु	णा	ति	गण्हाति	लिन्छ

('ञा' लाई 'जा' आदेश गरिन्छ)

(यहाँ 'ण' र 'ह' को स्थान एकआपसमा परिवर्तन हुन्छ ।)

१०३. **तनादि**को पछाडी **'ओ'** र **'यिर'** दुई प्रत्यय हुन्छ । 'यिर' प्रत्यय कहिलेकहीँ कुनै कुनै धातुमा मात्र प्रयोग गरिन्छ ।

तनु	फैलाउनु	ओ	ति	तनोति	फैलाउँछ
कर	गर्नु	ओ	ति	करोति	गर्छ
मन	बिचार गर्नु	ओ	ति	मनोति	बिचार गर्छ
प + अप	पुग्नु	ओ	ति	पप्पोति	पुग्छ
कर		यिर	ति	कयिरति	गर्छ

(यसमा 'र' कार लोप हुन्छ)

१०४. **चुरादि**को पछाडी **'ए'** र **'अय'** दुईवटा प्रत्यय हुन्छ । ती दुईवटाको कारणले धातुमा रहेको मूल स्वर वृद्धि पनि हुन्छ । यदि मूल स्वरको संयुक्त अक्षर छ भने वृद्धि हुँदैन ।

चुर	चोर्नु	ए	ति	चोरेति	चोर्छ
चुर		अय	ति	चोरयति	चोर्छ
गुप	रक्षा गर्नु	ए	ति	गोपेति	रक्षा गर्छ
गुप	रक्षा गर्नु	अय	ति	गोपयति	रक्षा गर्छ
छड्ड	पन्छाउनु	ए	ति	छड्डेति	पन्छाउँछ

https://dhamma.digital

कथ	भन्नु	ए	ति	कथेति	भन्छ
दिस	देखाउनु	ए	ति	देसेति	देशना गर्छ
चुण्ण	धूलो पार्नु	ए	ति	चुण्णेति	धूलो पार्छ

अभ्यास – १९

नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् –

१. "को सुज्झति, मुच्चति, बज्झति च ?
केन'त्तना गच्छति ब्रह्मलोकं ?" (सुत्तनिपात ५११)

२. "मुहुत्तम्पि चे विञ्ञू, पण्डितं पयिरुपासति ।
खिप्पं धम्मं विजानाति, जिव्हा सूपरसं यथा ॥" (ध. ६५)

३. "अथ पापानि कम्मानि, करं बालो न बुज्झति ।" (ध. १३६)

४. "यो च पुब्बे पमज्जित्वा, पच्छा सो नप्पमज्जति ।
सो इमं लोकं पभासेति, अब्भा मुत्तो'व चन्दिमा ॥" (ध. १७२)

५. "न कहापणवस्सेन, तित्ति कामेसु विज्जति ।" (ध. १८६)

६. "धुनाति पापके धम्मे, दुमपत्तं'व मालुतो ।" (थेरगाथा, १००६)

७. "यो'ध पुञ्ञं च पापं च, तिणा भिय्यो न मञ्ञति ।
करं पुरिसकिच्चानि, सो सुखा न विहायति ॥" (थे. २३२)

८. "यो पुब्बे करणीयानि, पच्छा सो कातुमिच्छाति ।
सुखा सो धंसते ठाना, पच्छा च मनुतप्पति ॥" (थे. २२५)

९. "एको'च इन्दो असुरं जिनाति ।
एको'च सेनो हन्ति दिजे पसय्ह ॥" (तुच्छ सूकर जातक)

१०. "पूतिमच्छं कुसग्गेन, यो नरो उपनय्हति ।
कुसा'पि पूतिं वायन्ति, एवं बालूपसेवना ॥" (सत्तिगुम्ब जातक)

११. "सचे भवं सोणदण्डो समणं गोतमं दस्सनाय उपसंकमिस्सति, भोतो सोणदण्डस्स यसो हायिस्सती'ति ।"

https://dhamma.digital

नयाँ शब्दहरू

अनुतप्पति	= पश्चाताप गर्छ
अनुयुञ्जति	= लाग्छ
अब्भ	= बादल, न.
उपनय्हति	= सुकाउँछ, बेर्छ
उपसङ्कमति	= पछि पछि जान्छ
उपसेवना	= आश्रय गर्ने, इ.
इन्द	= इन्द्र पु.
करं	= करोन्त शब्दको पठमा एकवचन
काम	= पञ्च इन्द्रियको इच्छा, पु.
कहापणवस्स	= कार्षापण वर्षा, न.
कोट्ठक	= कोठा, पु.
कुस	= कुश, एक प्रकारको घाँस, पु.
चन्दिमा	= चन्द्रमा पु.
तावदेव	= त्यो बेला नै, नि.
तित्ति	= तृप्ति, इ.
दिज	= पंक्षि, ब्राह्मण, दुइचोटि जन्मेको, पु.
दुम	= रूख, पु.
धंसति	= विनाश हुन्छ, क्रि.
धुनाति	= हल्लाउँछ, क्रि.
पभासेति	= उज्यालो हुन्छ, क्रि.
पमज्जति	= प्रमादी हुन्छ, बेहोसी हुन्छ, क्रि.
पत्त	= पात, न.
पयिरुपासति	= आश्रय गर्छ
पसय्ह	= जबर्जस्ती, पू.क्रि.
पूति	= सडेको, दुर्गन्ध
बज्झति	= गाँठो पार्छ, बाँध्छ
भिय्यो	= धेरै,

https://dhamma.digital

भोतो	= भवन्त-शब्द छट्ठी एकवचनमा हो । भवं- भन्ने शब्दको पठमा एकवचन हो। पुण्यवान भन्ने अर्थमा।
मच्छ	= माछा, पु.
मञ्ञति	= बिचार गर्छ, क्रि.
मालुत	= हावा, पु.
मुञ्चति, मुच्चति	= छोड्छ, स्वतन्त्र हुन्छ, क्रि.
मुञ्चित्वा	= छोडी, मुक्तगरी
मुत्त	= छोडेको, ३
मुहुत्त	= क्षणिक, पु.
रस	= रस, स्वाद पु.
वायेति	= गन्ध आउँछ, क्रि.
विजानाति	= थाहा पाउँछ, क्रि.
विज्जति	= हुन्छ, क्रि.
विहायति	= असफल हुन्छ, क्रि.
सुज्झति	= शुद्ध हुन्छ, क्रि.
सूप	= दाल, सूप, पु.
सेन	= चील, पु.
हन्ति, हनति	= मार्छ, हनन गर्छ
हायिस्सति	= विनाश हुन्छ

पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस्

१. जसले शीलपालन गर्छ, ऊ मरणपछि देवलोकमा जन्म भई दिव्यसम्पत्ति प्राप्त गरी नन्दनवनादीमा खेलेर बस्छ ।

२. सांसारिक दु:खबाट मुक्त हुन चाहनेहरूले क्लेशसित युद्ध गरी जितेर आर्यसत्य अवबोध गर्दछन् ।

३. जो बुद्धकहाँ जान्छन्, उनीहरूले उहाँबाट धर्मदेशना सुनी क्लेशलाई कम्पित गरी मार्गफल प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।

४. जसले प्राणीहरुप्रति सधैं मैत्री फैलाउन सक्छ, ऊ जहाँ गएपनि सधैं सुखी नै हुन्छ ।

https://dhamma.digital

५. मूर्खले लामो समयसम्म पण्डितहरूको आश्रय गरेतापनि धर्म सिक्न नसक्ने रहेछ, जसरी पन्यूले तरकारीको स्वाद थाहा पाउन असमर्थ भए झैं ।

६. अनागतमा सुख भोग गर्न मन पराउनेहरूले खोर बनाई प्राणीहरूलाई थुनेर उनीहरूलाई मारी मासु बेचेर जीवन जिउन मन पराउँदैनन् ।

७. हावाले रूखको हाँगा र पात हल्लाए झैं योगीले आफ्नो चित्तमा उत्पन्न भएका क्लेशलाई हल्लाउँछ ।

८. नगरशोभिनीले आफुले जन्माएको छोरालाई नाङ्लोमा राखी धूलोको थुप्रोमा फालेर आऊ भनी दासीलाई अह्राए ।

९. सीवली स्थविरले पूर्वजन्ममा एउटा शहरमा घेरा लगाई सात वर्ष सात महिनासम्म त्यहाँ मानिसहरूलाई थुनिराखेकोले आमाको गर्भबाट निस्किन नसकी धेरै दुःख भोग्नुपर्यो ।

१०. शिकारीहरूबाट समातिएका सङ्खपाल नागराजाले आफूलाई बाँधी लगिरहेका तिनीहरूप्रति अनुकम्पाका कारणले, आफू हिँड्न नसकेकोमा शोक गरे रे ।

११. रक्सी पिउने लत लागेकाहरूले यस लोकमा नै धन हानी र दुःख भोग्नेछन् ।

१२. जो कुशल कर्म गर्नमा बेहोस हुन्छ, ऊ अपायमा जन्म भई अति दुःख भोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नयाँ शब्दहरू

अनुकम्पा (दया)	= अनुकम्पा, इ.
निस्किन	=(बही) निक्खमितुं, नि.
असमर्थता	= असमत्थता, इ.
फैलाउने व्यक्ति	= फरन्त, ३
आश्रय गर्ने व्यक्ति	= सेवमान, पु.
सिकारी	= ब्याध, लुद्दक, पु.
कारणले	= पटिच्च, पू.क्रि., नि.

https://dhamma.digital

मुक्त हुने इच्छा	= मुञ्चितुकाम, ३
थुनिराखेकोले	= रुन्धितत्ता
योगी	= योगी, पु.
क्लेश	= किलेस, पु.
नाङ्लो	= सुप्प, पु.
घेरा लगाई	= परिक्खिपित्वा
जितेर	= जिनित्वा, पू.क्रि.
डाडु	= दब्बि, इ.
धूलोको थुप्रो	= सङ्कारकूट पु., न.
नगरशोभिनी	= नगरसोभिनी, इ.
पूर्वजन्म	= पुब्बजाति

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

२. उपसर्गहरू
Verbal Prefixes

१०५. शब्दको अगाडि थपिने वा जोडिने एक भाषिक इकाईलाई उपसर्ग (Prefixes) भनिन्छ। यस्तो उपसर्गको आफ्नै स्वतन्त्र अर्थ भने हुँदैन। तर क्रिया वा संज्ञाको मूलमा उपसर्ग थप्दा बन्ने नयाँ शब्दले ती पदको अर्थलाई कहिले अझ बल दिने, कहिले फरक अर्थ दिने र कहिले त्यसको विरुद्ध वा विपरीत नै अर्थ दिने हुन्छ।

अति, अधि, अनु, अप, अपि, अभि, अव, आ, उ, उप, दु, नि, नी, प, पति, पर, परा, वि, सं, सु आदि २० वटा उपसर्गहरु छन्।

१०६. कुनै उपसर्ग नजोडि मूलधातु 'कमु (जाने)' को 'कमति (जानु)' को रुपमा क्रियापद बन्छ।

तर एउटा धातु विभिन्न उपसर्गहरूसित मिलेर अनेक अर्थहरू प्रकाश गर्ने गर्दछन्। जस्तै :-

उपसर्ग	धातु	पद	अर्थ
अति	कमु	अतिक्कमति	नाघ्छ /नाघेर जान्छ
अनु	कमु	अनुक्कमति	पछि पछि जान्छ
अप	कमु	अपक्कमति	हट्छ
अभि	कमु	अभिक्कमति	अगाडी जान्छ
आ	कमु	अक्कमति	कुल्चिन्छ
उप	कमु	उपक्कमति	कोशिश गर्छ, योजना बनाउँछ
प	कमु	पक्कमति	फर्किन्छ
परा	कमु	परक्कमति	उत्साह वा कोशिश गर्छ
नी	कमु	निक्खमति	बाहिर जान्छ
सं	कमु	सङ्कमति	एक स्थानबाट अर्को स्थानमा जान्छ

https://dhamma.digital

१०७. प्रत्येक उपसर्गले अलग अलग अर्थ पनि प्रकट गर्न सक्छ । निम्न उदाहरणले यिनीहरूलाई प्रकाश गर्ने कुनै कुनै अर्थ बुझ्न सकिन्छ :-

आ	कड्ढति	आकड्ढति	नजिक तान्छ, क्रि.
आ	किरति	आकिरति	छर्छ, क्रि.
आ	गच्छति	आगच्छति	आउँछ, क्रि.
आ	सन्न	आसन्न	नजिक, निकट, वि.

अति	कमति	अतिक्कमति	नाघ्छ, क्रि.
		अतिछत्त	विशेष छाता, न.
		अतिभारिय	धेरै गरुङ्गो, वि.
		अतिवुट्ठि	अधिक वर्षा, इ.
		अतिरोचति	अति चम्किन्छ, क्रि.

अधि	अधिगच्छति	अवबोध गर्छ, क्रि.
	अधिट्ठान	अधिस्थान, स्थिर चित्त
	अधिपति	स्वामि, प्रधान, पु.
	अधिवसति	वास गर्छ, क्रि.

(यहाँ सप्तमी विभक्ति प्रयोग नभई कर्म विभक्ति प्रयोग हुन्छ)

अनु	अनुक्कम	क्रम, पु.
	अनुगच्छति	पछ्याउँछ, क्रि.
	अनुघरं	घरैपिच्छे, क्रि.वि.
	अनुवस्सं	वर्षैपिच्छे, वर्सैनि, वार्षिक, क्रि.वि.
	अनुवितक्केति	मनन गर्छ, सोचविचार गर्छ, क्रि.वि.

https://dhamma.digital

अभि	अभिधम्म	विशिष्ट धर्म, पु.
	अभिमुख	अगाडि भएको, विपरीत, वि. (३)
	अभिरति	प्रीति, आसक्ति, इ.
	अभिवादेति	वन्दना गर्छ, क्रि.
	अभिरूप	सुन्दर, एकदमै राम्रो रूप, ३

अप	अपकार	बदमासी, हानि गर्नु, पु.
	अपगच्छति	हटेर जान्छ, क्रि.
	अपचिति	गौरव, इ.
	अपचिनाति	ह्रास हुन्छ, फुटाएर खसाउँछ, क्रि.
	अपराध	अपराध, पु.

अपि

यो उपसर्ग अत्यन्त न्यून रुपमा मात्र प्रयोग गरेको पाइन्छ । यो प्राय: गरेर 'अ' कार प्रयोग नगरी अलग्गै प्रयोग गरिन्छ ।

अपि	अपिधान, पिधान	बिर्को, न.
	अपिलन्ध	सजाइएको, वि. ३
	अपिलापेति	घमण्ड गर्छ, क्रि.

अव	अवजानाति	अपमान गर्छ, क्रि.
	अवसिट्ठ	बाँकी भएको, ३
	अवसित्त	छरेको, खन्याएको
	अवहरति	लैजान्छ, चोर्छ, क्रि.

'अव' कहिलेकाहिँ 'ओ' को रुपमा रहन्छ । जस्तै :-

अव	ओक्कमति	तल झर्छ, अवतरण हुन्छ, क्रि.
	ओनमति	निहुरिन्छ, झुक्छ, क्रि.
	ओनीत	हटाएको, ३
	ओमुञ्चति	फुकाल्छ, खोल्छ, क्रि.

https://dhamma.digital

उ	उक्खिपति	उठाउँछ, माथि फाल्छ, क्रि.
	उच्छिन्दति	भाँच्छ, क्रि.
	उत्तम	उत्तम, श्रेष्ठ, ३
	उदय	अभिवृद्धि, उत्पन्न हुनु, पु.
	उप्पन्न	जन्मेको, उत्पन्न भएको, ३
	उम्मग्ग	गलत बाटो, सुरुङ्ग, पु.
	उस्सहति	प्रयास गर्छ, क्रि.
	उस्सारणा	पछाडी ढकेल्ने, इ.

उप	उपक्कम	उपाय, आक्रमण, पु.
	उपकार	उपकार, सहयोग, पु.
	उपनय्हति	बेर्छ, सुकाउँछ, क्रि.
	उपनिसीदति	नजिकै बस्छ, क्रि.
	उपमान	तुलना, न.
	उपवाद	दोषारोपण, पु.

दु	दुक्कर	दुष्कर, कठिन कार्य, ३
	दुक्ख	दु:ख, पीडा, न.
	दुग्गन्ध	दुर्गन्ध, वि.
	दुब्भिक्ख	दुर्भिक्ष, अनिकाल,

नि	निकूजति	चिरबिर कराउँछ (पंक्षी), क्रि.
	निखात	खनिराखेको, ३
	निखिल	सबै, ३
	निगच्छति	अनुभव गर्छ, पार गर्छ, सहन्छ, क्रि.
	निचय	संग्रह, थुप्रो, पु.

https://dhamma.digital

नी	निक्खमति	बाहिर जान्छ, निस्किन्छ, क्रि.
	निम्मित	निर्मित, ३
	निय्याति	बाहिर जान्छ, निस्किन्छ, क्रि.
	नीवरण	चित्तको उन्नतिलाई बाधा दिने स्वभाव, न.
	नीहरति	निष्कासित गर्छ, क्रि.

प	पक्खिपति	राख्छ, फाल्छ, क्रि.
	पजानाति	होसपूर्वक थाहा पाउँछ, क्रि.
	पणिदहति	प्रार्थना गर्छ, क्रि.
	पधान	मुख्य, प्रधान, ३
	पभवति	शुरू गर्छ, उत्पन्न हुन्छ, क्रि.
	पसन्न	प्रसन्न, ३

परा	परक्कम	पराक्रम, पु.
	पराजेति	पराजित गर्छ, क्रि.
	पराभव	अवनति, अपकीर्ति, पु.
	परामसति	स्पर्श गर्छ, छुन्छ, क्रि.

परि	परिचरति	सेवा गर्छ, क्रि.
	परिच्छिन्दति	भाग लगाउँछ, क्रि.
	परिजानाति	पूर्ण रुपमा थाहा हुनु, क्रि.
	परिधावन	यताउता दगुर्नु,
	परिपुण्ण	भरिएको, पूर्ण भएको,
	परिभासति	आक्रोश वा गाली गर्छ,
	परिविसति	खुवाउँछ, खानेबेला सेवा गर्छ
	परिहरति	प्रयोग गर्छ,

https://dhamma.digital

पति वा पटि	पटिक्खिपति	प्रतिक्षेप गर्छ, विरोध गर्छ, क्रि.
	पटिगण्हाति	स्वीकार गर्छ, क्रि.
	पटिनिस्सज्जति	छोड्छ, ३
	पटिभाति	बुभ्छ, स्पष्ट हुन्छ, क्रि.
	पटिराज	शत्रु राजा, पु.
	पतिरूप	योग्य, मिल्दोजुल्दो, त्यही रूपले, वि.
	पटिवेध	अवबोध,प्रतिवेध, पूर्ण रुपमा थाहा पाउनु, पु.

वि	विकिरति	छरपष्ट पार्छ, क्रि.
	विगच्छति	हट्छ, अलग हुन्छ, क्रि.
	विघाटन	खोल्नु, उद्घाटन गर्नु,
	विजानन	मान्यता, विशेष ज्ञान,
	विसिट्ठ	विशिष्ट, असाधारण,
	विधूम	धूवाँ नभएको, राग नभएको, ३
	विविध	विविध, धेरै प्रकारको, ३

सं	सङ्किण्ण	मिसिएको, मिश्रित, ३
	सम्मुख, सम्मुखा	अगाडी रहेको, आमनेसामने, ३
	सम्मुति	समर्थन, सहमति, इ.
	सम्बोधि	सम्पूर्ण अवबोध, इ.
	संसरण	यताउता जाने, न.
	संवसति	सँगै वा मिलेर वास गर्छ, क्रि.

सु	सुकर	सजिलैसँग गर्न सकिने, ३
	सुगति	सुगति, राम्रो अवस्था, इ.
	सुगन्ध	सुगन्ध, राम्रो वास्ना, पु.
	सुचिण्ण	राम्रो अभ्यास भएको,
	सुदुक्कर	अति गाह्रो, ३
	सुभिक्ख	सहकाल, ३

https://dhamma.digital

अभ्यास - २०

नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस्

१. "सचे भवं सोणदण्डो समणं गोतमं दस्सनाय उपसंकमिस्सति, भोतो सोणदण्डस्स यसो परिहायिस्सति ; समणस्स गोतमस्स यसो अभिवड्ढिस्सति ।" (दी.)

२. "सो गन्त्वा तं भत्तं पञ्चहि पच्चेकबुद्ध-सतेहि सद्धिं संविभजि....... तेपि ओलोकेन्ता एव अट्ठंसु ।" (ध.अ.)

३. "सो ततो चुतो देवलोके निब्बत्तित्वा देव मनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे भद्दियनगरे सेट्ठि कुले निब्बत्ति ।" (ध.अ.)

४. "सो ..... निक्खित्त-धञ्ञे परिक्खीणे परिजनं पक्कोसापेत्वा आह - गच्छथ, ताता पब्बतं पविसित्वा जीवन्ता सुभिक्खकाले मम सन्तिकं आगन्तुकामा आगच्छथ, अनागन्तुकामा तत्थेव जीवथाति ।" (ध.अ.)

५. "पुन कटच्छुं पूरेत्वा आदाय आगच्छन्तिं उत्तराय दासियो दिस्वा : 'अपेहि दुब्बिनीते, न त्वं अम्हाकं अय्याय उपरि पक्कसप्पि आसिञ्चितुं अनुच्छविका'ति सन्तज्जेन्तीयो ... ... पोथेत्वा भूमियं पातेसुं ।" (ध.अ.)

६. "सेय्यथापि भन्ते निक्कुज्जितं वा उक्कुज्जेय्य, पटिच्छन्नं वा विवरेय्य, मूल्हस्स वा मग्गं आचिक्खेय्य ... ... एवमेवं भगवता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितो ।" (प्रायः सूत्रमा)

७. "अथ खो अम्बट्ठो माणवो येन सो विहारो संवुत-द्वारो तेन अप्पसद्दो उपसङ्कमित्वा अतरमानो आलिन्दं पविसित्वा उक्कासित्वा अग्गलं आकोटेसि । विवरि भगवा द्वारं ।" (दी. अम्बट्ठ सुत्त)

८. "अथ खो अम्बपाली गणिका भगवतो अधिवासनं विदित्वा उट्ठायासना भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ।" (दी., महापरिनिब्बान)

९. "अत्तनो वामपादे द्वीहि अङ्गुलीहि तस्स पादे गहेत्वा विहारङ्गणे

https://dhamma.digital

पोथेन्तो ततो ततो आकड्ढि । सो परिवत्तन्तो थामसा विस्सज्जेतुं उस्सहन्तोपि विस्सज्जेतुं ना'सक्खि ।" (रसवाहिनी)

१०. "यक्खो गज्जन्तो भुजे अप्पोठेन्तो अभिधावि । योधापि तत्थ ठितो वेगेन आकासमब्भुग्गन्त्वा वामपादङ्गुलीहि तस्स हनुकट्ठिं पहरि ।" (रसवाहिनी)

नयाँ शब्दहरू

अग्गल	= चुकुल, न.
आलिन्द	= बार्दली, पु.
अधिवासना	= सहनु, (निमन्त्रणा) स्वीकार गर्नु
उक्कासित्वा	= खोकेर, पू.क्रि.
उक्कुजेय्य	= उत्तानो पार्छ, क्रि.
अतरमान	= हतार नमानि, ३
उस्सहन्त	= कोशिश गर्ने, ३
अनुच्छविक	= योग्य, ३
गज्जन्त	= गर्जेर, ३
अपेति	= हटेर जान्छ
गणिका	= वेश्या, ३
अप्पोठेन्त	= तालि बजाउँदै, ३
तात	= छोरा, बुबा, पु.
अभिधावति	= बेतोडले दगुर्छ, क्रि.
थाम	= शक्ति, पु.
भूज	= हात, पु.
दुब्बिनीत	= बदमास, ३
अभिवड्ढति	= वृद्धि हुन्छ, क्रि.
निक्कुज्जित	= घोप्टचाएको, ३
अब्भुग्गन्त्वा	= माथि उफ्रेर, पू.क्रि.
पक्क	= उमालेको, पाकेको

https://dhamma.digital

पक्कामि = गयो, क्रि.
असक्खी = सक्यो, क्रि.
पटिच्छन्न = छोपेको, ३
आकोटेति = ढकढक गर्छ, क्रि.
परिवत्तन्त = पल्टाएर, ३
आगन्तुकाम = आउन मनपराउने, ३
परिहायति = हानि हुन्छ, क्रि.
आचिक्खेय्य = भन्छ, सूचना दिन्छ, क्रि.
विदित्वा = जानेर, बुझेर, पू.क्रि.
परियाय = आकार, समानार्थ शब्द, पु.
विस्सज्जेतुं = बिसर्जन गर्न, नि.
वाम = बाँया, ३
सन्तज्जेन्ती = धम्की दिँदै, तर्साई,
परिक्खीण = खिइएको, सकेको, ३
संवुत = छोपेको, ३
पोथेन्त = पिट्दै, ३
संविभजति = बाँड्छ, क्रि.
बुद्धुप्पाद = बुद्ध जन्म हुने समय, पु.
संसरन्त = घुमिरहँदै, यताउता जाँदै, ३
मूल्ह = गलत, बाटो बिराएको, ३

पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् –

१. युवा दुट्ठगामणी कुमारले विशाल सेना जम्मा गरेर एलार नामक तामिल राजाको विरुद्ध अघि बढे ।

२. बैशाख शुक्लपक्षको चौथो दिनमा तिमी गृह त्याग गरी प्रब्रजित हुनुपर्छ ।

३. यस प्रदेशका नदीहरू समन्तकुट पर्वत छेउमा रहेको हिमश्रृङ्खलाबाट बग्दै आउँछन् ।

https://dhamma.digital

४. यक्षाधिपति वैश्रवणले धनद्वारा लोकमा सबैलाई उछिनेछ ।

५. राजाले स्थविर हुनुभएका राजकुमारको धातुलाई चैत्यमा निधान गरेर त्यस धातुको गौरव र सम्मानको निम्ति वर्षेनि त्यहाँ गए ।

६. रात कटिसकेपछि शास्ताको धर्म सुन्न आएका देवताहरू उहाँलाई वन्दना गरेर अन्तर्धान भए ।

७. महारानीले धेरै बेरसम्म यसबारे विचार गरी आगन्तुकलाई आफ्नो अगाडी ल्याउन सेविकाहरूलाई हुकुम दिइन् ।

८. वृद्धाले तामाको भाँडोमा जम्मा गरिराखेको सम्पूर्ण सुनका सिक्काहरु चोरहरूले लगे ।

९. महाधन सेंठले आफ्नो र श्रीमतीको धनसम्पत्ति सकेपछि खात, मेच, भाँडाकुँडा आदि घरका सामानहरु बेचेर मदिरा सेवन गर्न थाले ।

१०. त्यसपछि अम्बट्ठ माणवकले आफ्नो समूहसँगै बुद्धकहाँ गएर उहाँलाई वन्दना नगरीकन नै उहाँसँग अनेक प्रश्न गरे ।

११. उसको बाँकी सम्पत्ति आफ्नी प्यारी बहिनीलाई सुम्पियो, र उनीसँग बिदा मागी एक अज्ञात गन्तव्यका लागि शहरबाट बाहिर प्रस्थान गरे ।

१२. उनी आफ्नो श्रीमानलाई घृणा गर्छिन किनभने श्रीमानले देश छोडेदेखि एउटा पनि चिट्ठि पठाएन ।

नयाँ शब्दहरू

अतिक्रमण	= अभिक्कन्त, अतिक्कन्त, ३
घृणा गर्छ	= अवमानेति, निन्दति, क्रि.
विचार गरेर	= अनुवितक्केत्वा,
प्रश्न	= पञ्ह, ३
जम्मा गरेर	= सन्निपतित्वा, पू.क्रि.

https://dhamma.digital

गौरब राख्न	= सम्मानेतुं, नि.
जम्मा गरिराखेको	= सञ्चित, ३
गृहस्थी घर	= अगार, गह, न.
तामाको भाँडो	= तम्बभाजन, न.
घरको सामान	= गेहभण्ड, न.
निधान गरेर	= निदहित्वा, पू.क्रि.
पर्वत माला	= पब्बतमाला, इ.
शुक्लपक्ष	= सुक्कपक्ख, पु.
प्यारी, मायालु	= प्यारी, वि.

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

३. कम्मकारक क्रिया

१०८. धातुको पछाडि 'य' प्रत्यय जोडेर कर्मकारक क्रिया बनाइन्छ। 'य' लाई धातु र विभक्तिको बीचमा प्रयोग गरिन्छ। उक्त 'य' कतिपय अवस्थामा धातुसँग मेल खान्छ। 'य' प्रत्ययलाई निम्न तरीकाले धातुसँग जोडिन्छ -

(क) स्वरको पछाडि 'य' प्रत्यय जोड्दा आ-कारलाई ई-कारमा परिवर्तन गरिन्छ। इकार र उकारान्त भएको धातुको पछाडी प्रयोग हुनेबेला ती इकार-उकारहरूलाई दीर्घ गरिन्छ।

दा	य	ति	दीयति	दिइन्छ
पा	य	ति	पीयति	पिइन्छ
चि	य	ति	चीयति	जम्मा गरिन्छ
सु	य	ति	सूयति	सुनिन्छ
नी	य	ति	नीयति	लगिन्छ
भू	य	ति	भूयति	भइन्छ

(कहिलेकहीँ यहाँ य-कारमा द्वित्व भई धात्वन्त स्वर ह्रस्व हुन्छ)

नी	य	ति	निय्यति	लगिन्छ
दा	य	ति	दिय्यति	दिइन्छ
सु	य	ति	सुय्यति	सुनिन्छ

(ख) अनुबन्धस्वर हटाउँदा अन्तमा व्यञ्जन भएको धातुको पछाडी य-प्रत्यय प्रयोग गर्नेबेला धातुको अन्तमा इकार वा ईकार हुन्छ। अनुबन्धस्वर पच-धातुको अन्तिम 'अ'कार जस्तै पढ्न सजिलोको लागि प्रयोग भएको शब्द हो।

कर	ई	य	ति	करीयति	गरिन्छ
हस	ई	य	ति	हसीयति	हाँसिन्छ
सर	ई	य	ति	सरीयति	सम्भिन्छ
भुञ्ज	ई	य	ति	भुञ्जीयति	खाइन्छ
इच्छ	इ	य	ति	इच्छीयति	कामना वा इच्छा गरिन्छ

https://dhamma.digital

(ग) प्रायजसो व्यञ्जनान्त रहेको धातुमा पछाडी 'य' प्रत्ययमा 'ए' कार धात्वन्त व्यञ्जनसँग अर्को अक्षरमा परिवर्तन गरिन्छ ।

पच्	य	ति	पच्चति	पकाइन्छ
हन्	य	ति	हञ्ञति	मारिन्छ
खाद्	य	ति	खज्जति	खाइन्छ
बध्	य	ति	बज्झति	बाँधिन्छ
लभ्	य	ति	लब्भति	प्राप्त गरिन्छ

१०९. पछाडीको व्यञ्जनसँग 'य' प्रत्यय जोडिँदा तल उल्लेख भए अनुसार विपर्यास (हेरफेर) गरिन्छ -

च् + य (वा) त् + य = च्च

ज् + य (वा) थ् + य = च्छ

ज् + य (वा) द् + य = ज्ज

झ् + य (वा) ध् + य = ज्झ

ञ् + य (वा) न् + य = ञ्ञ

व् + य = ब्ब

स् + य = स्स

Dhamma.Digital

दिवादिगणमा विकरण भएको य-प्रत्यय पनि यसरी विपर्यासमा परिवर्तन हुन्छ । उदाहरणको लागि अंक १०० मा हेर्नुहोला ।

अभ्यास – २१

नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् –

१. “पच्चति मुनिनो भत्तं, थोक-थोकं कुले कुले। (थे.गा. २४८)

२. “समितत्ता हि पापानं समणो’ति पवुच्चति।” (ध. २६५)

३. “सो बज्झतं पाससतेहि छब्भि, रम्मा वना निय्यतु राजधानिं।
तुत्तेहि सो हञ्ञतु पाचनेहि, भिसानि ते ब्राह्मण यो अहासि।” (भिस जा.)

४. “सो ... ... भन्ते, ‘अज्ज आदिं कत्वा अग्गिनापि मम सन्तकं मा डय्हतु, उदकेनापि मा वुय्हतु’ति पत्थनं अकासि।” (ध.अ.)

५. “अद्दसा खो अञ्ञतरो उपासको तं भिक्खुं कीटागिरिस्मिं पिण्डाय चरन्तं, दिस्वान ...... तं भिक्खुं अभिवादेत्वा एतदवोच : ‘अपि भन्ते पिण्डो लब्भती’ति।” (चुल्लवग्गपालि)

६. कच्छपो हंसेहि नीयमानो दट्ठानतो दण्डकं विस्सज्जेत्वा आकासङ्गणे पतित्वा द्वेधा भिज्जि। (ध.अ.)

७. “अथे’को मक्कटो तत्थ तत्थ गोचरं परियेसमानो फलवन्तं तं रुक्खं आरुय्ह फलानि खादन्तो तस्मिं पासे पादेन बज्झि।” (रसवाहिनी)

८. “एवं किर’स्स अहोसि : सद्धा ताव धम्मं सोतुकामा गमिस्सन्ति येव ; अस्सद्धा’पि पन धनलोभेन गन्त्वा धम्मं सुत्वा दुक्खा मुच्चिस्सन्ती’ति।” (ध.अ.)

९. “एकमन्तं निसिन्नं खो अनाथपिण्डिकं गहपतिं भगवा एतदवोच ; अपि नु ते गहपति, कुले दानं दीयती’ति।” (अ. नि.)

१०. “दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन तस्स महानिरयस्स पुरत्थिमं द्वारं अवापुरीयति ; सो तत्थ सीघेन जवेन धावती : तस्स सीघेन जवेन धावतो छवि’पि डय्हति, चम्म’म्पि डय्हति, मसं’म्पि डय्हति।” (म. नि.)

११. मधु’व मञ्ञती बालो, याव पापं न पच्चति ;
यदा च पच्चति पापं, अथ बालो दुक्खं निगच्छति। (ध. ६९)

https://dhamma.digital

नयाँ शब्दहरू

अद्धा	= दीर्घकाल, पु. (अद्धुनो चतुत्थी एकवचन)
अवापुरीयति	= खोलिएछ (ढोका)
अहासि	= बलपूर्वक लग्यो, चोर्यो
कीटागिरि	= एउटा गाउँको नाम, पु.
गोचर	= आहार, पु.
जव	= बेग पु.
डह्यति	= दाह हुन्छ
तुत्त	= हात्तिको कान छेउ लगाउने तामाको अंकुश, न.
निगच्छति	= आउँछ, प्राप्त गर्छ
परियेसमान	= खोज्ने व्यक्ति, खोज्दै, ३
पाचन (पाजन)	= गोरू आदि तर्साउन प्रयोग गरिने लट्ठी, न.
पास	= पाश, जाल पु.
बज्झतं	= बाँधियोस्
भिज्जि	= फुट्यो, भाँचियो
मक्कट	= बाँदर, पु
विस्सज्जेत्वा	= छोडेर, पू.क्रि.
वुह्यति	= बगाइन्छ
सन्तक	= आफ्नो (अधिनमा भएको), न.
समितत्त	= शान्तभाव, न.
हञ्ञति	= दुखिन्छ, मारिन्छ

https://dhamma.digital

पालि भाषामा अनुवाद गर्नहोस् –

१. ठगहरूलाई कसैले पनि मन पराइन्दैनन्, सबैजना उनीहरूबाट टाढिन्छन् ।

२. महानरकको ढोका खुल्नासाथ नरकवासीहरू त्यहाँ बेगले दौडिन्छन् । त्यसरी दौडिने बेला उनीहरूको छाला र मासु जलिन्छ ।

३. "गृहपति, आज पनि तिम्रो घरमा दान दिइन्छ ?" भनी भगवान बुद्धले सेंठसित सोध्नुभयो ।

४. सेंठबाट "श्रद्धा नभएकाहरू पनि धनको लोभले आएर उपदेश सुनी दुःखबाट मुक्त हुनेछन्" भनी बिचार गरी भगवान बुद्ध बस्नुहुने विहारमा सात रत्नहरू बिछ्याईएको थियो ।

५. हाम्रो छिमेकीलाई उसको दुराचरणका कारणले सबै मित्रहरूबाट अलग्गाइएको कुरा सुनिन्छ ।

६. कुमारलाई उनको सबै यात्रामा गुरुहरूबाट, मन्त्रीहरूबाट र आरक्षकहरूबाट घेराइन्छ ।

७. बटुवा एक्लै भएको र उसको हातमा शस्त्र नभएकोले पनि चोर हरूबाट पिटिएको र लुटिएको थियो ।

८. रणभूमीमा धेरै घोडाहरू र सैनिकहरू मारिए । सेनापतिले अह्राइएका मानिसहरूबाट ती मारिएका लाशहरु गाडिएका थिए ।

९. बोधिसत्व कुमारलाई केही धाईआमाहरूबाट दूध पिलाइएका, केहीबाट नुहाइदिइएका, केहीबाट सुताइएका, सबैबाट रक्षा गरिएका थिए ।

१०. राजाबाट देशवासीहरूको पालन गरिन्छ, देशवासीहरूबाट अन्न उत्पादन गरिन्छन्, त्यस अन्नलाई व्यापारीहरूबाट बेचिन्छन्, सबैले ती अनुभव गरिन्छन् ।

https://dhamma.digital

नयाँ शब्दहरू

उत्पादन गरिन्छन्	=	उप्पादीयति,
दुराचरण	=	दुच्चरित, न.
खुल्लासाथ, खुल्ला	=	विवट, ३
धाईआमा	=	धाती, इ.
ठग	=	सठ, वञ्चक पु.
पिटिएको	=	पहट, ३
घेराइन्छ	=	परिवारीयिति
नभएको	=	अविज्जमानत्ता
अलग्गाइएको	=	वज्जित, ३
नुहाइदिइएको	=	नहापीयति
बिछ्याइएको	=	विप्पकिरीयि
पिलाइएको	=	पियायीयति
एक्लै	=	एकक, ३
छिमेकी	=	पटिविस्सक, पु.
लुटिएको	=	अच्छिन्न, ३
टाढिन्छ	=	वज्जीयति
मृतकको लाश	=	मतकलेवर, न.
गाडिएको	=	निखनियि,

https://dhamma.digital

४. हेत्वार्थपद
Casual Suffixes

११०. पहिलो पुस्तकमा उल्लेख भएको हेत्वार्थ प्रत्यय मध्य ‘ए’, ‘अय’ दुईवटा मात्र ‘उ’, ‘ऊ’ कारान्त धातुको पछाडी प्रयोग गरिन्छ। **‘अ’**-कारान्त धातुको पछाडी ‘आपे’, ‘आपय’ दुइवटा मात्रै प्रयोग गरिन्छ। अरु धातुको पछाडी चारैवटा प्रयोग गरिन्छ।

१११. कर्मकारकमा यी प्रत्ययहरु प्रयोग गर्दा त्यसको अगाडी ‘ई’-कार सहित ‘य’-प्रत्यय प्रयोग गर्नुपर्छ।

उदाहरण :-

हेत्वार्थ कर्ताकारक :- हरापेति (लान दिन्छ)

हेत्वार्थ कर्मकारक :- हरापीयति (लान दिइएछ)

११२. यी हेत्वार्थ प्रत्ययहरु क्रियापदमा मात्र नभई पूर्वक्रिया, कितकपद, ‘तुं’ प्रत्ययान्त शब्दहरूको पछाडी पनि प्रयोग गरिन्छन्।

पूर्वक्रिया (Absolutives)

कर + आपे + त्वा = कारापेत्वा (गराएर)

भुज + आपे + त्वा = भोजापेत्वा (खाएर, खुवाएर)

हर + आपे + त्वा = हरापेत्वा (लान दिएर)

कितकपद (Participles)

पच + ए + न्त = पाचेन्त (पकाउन लगाउने (व्यक्ति)

कर + ए + न्त = कारेन्त (गर्न लगाउने (व्यक्ति)

दा + आपे + तु = दापेतु (दिन लगाउने (व्यक्ति)

गह + आपे + तु = गाहापेतु (लिन लगाउने (व्यक्ति)

तुं प्रत्ययान्त (Infinitives)

मर + आपे + तुं = मारापेतुं (मार्नको लागि)

https://dhamma.digital

११३. सकर्मक धातुबाट हेत्वार्थ पद बनाउँदा उक्त पदले एक भन्दा बढी कर्म लिन्छ। यसरी दुइवटा कर्म लिदाँ त्यस मध्य एउटालाई 'प्रधानकर्म' र अर्कोलाई 'अप्रधानकर्म' भनिन्छ।

"पुरिसो कम्मकारं रुक्खं छिन्दापेति।" (मानिसले कामदारलाई रुख काट्न लगाउँछ)

यस वाक्यमा "कम्मकारं, रुक्खं" भनी दुइवटा कर्म छन्। यहाँ रूख काट्नु पर्ने भएकोले "रुक्खं" प्रधान कर्म हो। "कम्मकारं" अप्रधान कर्म हो।

११४. यो अप्रधानकर्म प्रायः करण विभक्तिमा रहन्छ।

"गहपतानी दासिया ओदनं पाचापेति।" (गृहिणीले दासीलाई भात पकाउन लगाउँछिन्)

यस वाक्यमा "दासिया" करणविभक्ति हो, यहाँ 'दासिं' भनी कर्मविभक्ति प्रयोग गरेपनि उही नै अर्थ आउँछ।

११५. शुद्ध क्रियापद भएको वाक्यमा कर्ताको रूपमा रहेको पद हेत्वार्थपदले युक्त भएमा कर्म अप्रधान हुन सक्छ।

"सूदो ओदनं पचति।" (भान्छेले भात पकाउँछ)

यहाँ 'सूदो' कर्तापद हो। यस वाक्यमा क्रियाको मूललाई त्यसकै हेत्वार्थमा परिवर्तन गर्दा कर्ता पद अप्रधानकर्मको रूपमा रहन जान्छ र अर्कै पद कर्ताका रुपमा रहन्छ।

"सूदजेट्ठो सूदं ओदनं पाचेति।" (मूख्यभान्छेले भान्छेलाई भात पकाउन लगाउँछ)

पहिलो वाक्यको 'सूदो' दोश्रो वाक्यमा 'सूदं' को रुपमा परिवर्तन भएको छ। यसलाई निम्नानुसार पनि वाक्य बनाउन सकिन्छ -

"सूदजेट्ठो सूदेन ओदनं पाचेति।"

https://dhamma.digital

अभ्यास – २२

नेपाली भाषमा अनुवाद गर्नुहोस् :–

१. "राजा पसन्नो अपरानि पि पञ्चवत्थसतानि आहरापेत्वा पादमूले ठपापेसि ।" (ध.अ.)

२. "राजा ते सब्बे गाहापेत्वा ..... आवाटे खणापेत्वा ते तत्थ निसीदापेत्वा उपरि पलालं विकिरापेत्वा अग्गिं दापेसि ।" (उदेनवत्थु)

३. "पञ्चसत-तापसे हिमवन्ततो आगन्त्वा नगरे भिक्खाय चरन्ते दिस्वा पसीदित्वा निसीदापेत्वा भोजेत्वा पटिञ्ञं गहेत्वा चत्तारो मासे अत्तनो सन्तिके वसापेत्वा ... ... उय्योजेसुं ।" (ध.अ.)

४. "दहरकालतो पट्ठाय हि तं मारापेतुं वायमन्तो'व सेट्ठि मारापेतुं नासक्खि ; किं अक्खरसमयं सिक्खापेस्सति ?" (ध.अ.)

५. "गाममज्झे वुत्तप्पकारं गेहं कारेत्वा गामसततो पण्णाकारं आहरापेत्वा जनपदसेट्ठिनो धीतरं आहरित्वा मङ्गलं कत्वा सेट्ठिस्स सासनं पहिणि ।" (ध.अ.)

६. "तस्स हेट्ठाभागं सोधापेत्वा पाकारपरिक्खेपं कारापेत्वा वालिकं ओकिरापेत्वा धज-पताकं उस्सापेत्वा वनप्पतिं अलंकरित्वा ... ... पत्थनं कत्वा पक्कामि ।" (चक्खुपालवत्थु)

७. "तेन खो पन समयेन आयस्मतो सारिपुत्तस्स उपट्ठाक-कुलं आयस्मतो सारिपुत्तस्स सन्तिके दारकं पाहेसि ; इमं दारकं थेरो पब्बाजेतू'ति ।" (वि.म.)

८. "सचे वो धनेन अत्थो, खिप्पं मं बन्धना मोचेत्वा सीसं नहापेत्वा अहतवत्थानि अच्छादेत्वा गन्धेहि विलिम्पापेत्वा पुप्फानि पिलन्धापेत्वा ठपेथा'ति ।" (वेदब्भ जा.)

९. "सक्को देवराजा : 'किं नो साधारणेन रज्जेना'ति असुरे दिब्बपानं पायेत्वा मत्ते समाने पादेसु गहेत्वा सिनेरुपपाते खिपापेसि ।" (कुलावक जा.)

https://dhamma.digital

१०. "राजा पञ्चसते नग्गसमणके गाहापेत्वा ... ... आवाटेसु निखणापेत्वा पलालेहि पटिच्छादेत्वा अग्गिं दापेसि ।" (ध.अ.)

नयाँ शब्दहरू

अक्खरसमय = अक्षर शास्त्र ; पढ्ने र लेख्ने अभ्यास, पु.
अहत = नयाँ, काचाककुचुक नभएको, ३
आहरापेत्वा = ल्याउन लगाएर, पू.क्रि.
ओकिरापेत्वा = छर्न लगाएर, पू.क्रि.
उय्योजेसि = बाहिर पठाइयो, अह्राइयो, क्रि.
पटिञ्ञा = प्रतिज्ञा, इ.
पब्बाजेति = प्रव्रज्या गराउँछ
पण्णाकार = उपहार, पू.
पत्थना = प्रार्थना, इ.
परिक्खेप = फैलाउनु, घेरा लगाउनु
पलाल = पराल, न.पु.
पायेत्वा = पिलाएर, पू.क्रि.
पाहेसि = पठाएर
बन्धन = बन्धन, पर्खाल, न.
मङ्गल = (विवाहादि) मङ्गल न.
मोचेत्वा = छोडेर, स्वतन्त्र गरेर, पू.क्रि.
दहर = युवा, बच्चा, ३
वनप्पति = फूल बिना फल फल्ने रुख, पु.
नग्ग = निर्वस्त्र, नांगो, ३
वायमन्त = कोशिश गर्ने (व्यक्ति), ३
निखणापेत्वा = खन्न लगाई, पू.क्रि.
विलिम्पापेत्वा = डल्न लगाई, पू.क्रि.
विकिरापेत्वा = छर्न लगाई, पू.क्रि.
वुत्तप्पकार = भने अनुसार, ३
साधारण = साधारण, विशेष नभएको, ३

https://dhamma.digital

सिक्खापेति = सिकाउँछ, क्रि.
सोधापेत्वा = सफा गर्न लगाई, पू.क्रि.
पाहेसि = पठाउन लगायो, क्रि.

पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् :-

१. त्यो देशमा राजाले स्थविर परिनिर्वाण हुनुभएको ठाउँमा सफा गर्न लगाई दकर्मी बोलाएर ठूलो चैत्य निर्माण गर्न लगाए ।

२. उनले दस लाख कार्षापण (सुनको पैसा) खर्चेर धेरै कामदारहरूबाट महाप्रासाद बनाउन लगाई भिक्षुहरूलाई बास बस्न दिए ।

३. कोशम्बक सेंठले घोषक कुमारलाई मार्नको निमित्त धेरै पटक कोशिश गरे, तैपनि उसलाई मार्न सकिएन । घोषककी श्रीमतीको बुद्धिमत्तापूर्ण व्यवहारले उसलाई सेंठ पदवीमा पुऱ्याए ।

४. "यदि तिम्रो राज्य लिने चाहना भए दमिलसित युद्ध गरी उनीहरूलाई भगाउनु पर्छ ।" भनी राजाले बदमास (देशद्रोही) ब्राह्मणलाई भन्न लगाए ।

५. देवदत्त स्थविरले अजातशत्रु कुमारलाई आफुप्रति प्रसन्न गराई बुद्धलाई मार्नको लागि मानिसहरू नियुक्त गर्न लगाए, कुमारको तर्फबाट उनका बुबालाई यातना दिई मार्न लगाए ।

६. गृहपतिले बिसजना कामदारहरुबाट दशवटा गोरुहरू ल्याउन लगाई चार रोपनी खेत जोताएर (धान) रोपाएर बार लगाउन दिए ।

७. नोकरहरुलाई काम अह्राउन गएको मानिसले जङ्गलमा पोखरी खन्न लगाएर त्यसको आसपासको खेत सफा गर्न लगाई उनीहरूबाट रूख काट्न लगाई बाटो नजिक तान्न लगाए ।

८. बिम्बिसार राजाले ५ योजन जति बाटो सम्म पार्न लगाई बालुवा बिछ्याई फूलहरू छर्न लगाई झण्डा फहराई सजाउन लगाए ।

९. उदेन राजाले मागन्दिका आफन्तहरूलाई जम्मा गर्न लगाई उनीहरूको टाउको काट्न लगाई त्यसमाथि पराल बिछ्याउन लगाई जलाउन लगाए ।

https://dhamma.digital

१०. धर्माशोक महाराजाले बौद्ध भिक्षुसंघलाई लङ्का देशमा पठाई त्यहाँका देशवासीहरूलाई बौद्ध बनाए । सो राजाले देवानप्रिय तिष्य राजालाई दोश्रो पटक अभिषेक गराइए ।

११. उद्दालक आरुणी ब्राह्मणले उसको छोरा स्वेतकेतुलाई उसले जानेको सबै सिकाए ।

नयाँ शब्दहरू

नियुक्त गर्न लगाए = योजापेसि
जति, मात्रा = मत्त, ३
आचरण गरेर = पटिपज्जित्वा, पू.क्रि.
रोपाएर (धान) = वपापेत्वा, पू.क्रि.
चाहना = लभितुकाम, ३
फहराई, उठाई = उस्सापेत्वा पू.क्रि.
(बार) बार्न लगाए, बाँध्न लगाए = बन्धापेसि
बास बस्न दिए = वसापेसि
बाल्न वा जलाउन लगाए = दहापेति
भगाउँछ = पलापेति
पठाएर = पेसेत्वा, पू.क्रि.
सम्म पार्न लगाएर = समं कारेत्वा
बदमास (देशद्रोही) = दामरिक, ३
खन्न लगाएर = खणापेत्वा
पुऱ्याइदिए = पापेसि
बिछ्याउन लगाएर = सन्थरापेत्वा
भित्र पसाउँछ = पवेसेति
बार = वति, इ.
निर्माण गर्न लगाए (चैत्य) = चिणापेति
तान्न लगाउँछ = आकड्ढापेति, पू.क्रि
भन्न लगाए = कथापेसि
हिंसा गर्न लगाएर = हिंसापेत्वा पू.क्रि.
परिनिर्वाण हुनुभएको ठाउँ = परिनिब्बुतट्ठान

Dhamma.Digital
https://dhamma.digital

५. कितकपद
Primary Derivatives

११६. धातुको पछ्याडी (कुनै अर्थ) प्रत्यय राखि बनाएको नामलाई "कितक" भनिन्छ। (अर्थात धातुमा सिधै प्रत्यय प्रयोग गरी बन्ने नामलाई "कितक" भनिन्छ)

तद्धितपद र कितकपद दुबै नै संज्ञा वा नाम हो।

(क) तद्धित - नाम (शब्द) मा प्रत्यय जोडेर बनेको अर्को नाम हो।

(ख) कितक - धातुमा सिधै प्रत्यय जोडेर बनेको नाम हो।

कितक नाममा तद्धित प्रत्यय जोडेर त्यसलाई तद्धित नाम बनाउन सकिन्छ। जस्तै - 'दायक' भनेको कितक पदमा 'त्त' प्रत्यय जोडेर 'दायकत्त' (दायक भाव) भन्ने तद्धितनाम बनाइन्छ।

तर तद्धितनामलाई कितकनाम बनाउन सकिन्दैन।

११७. कितक प्रत्ययलाई (१) किच्च र (२) कित भनी दुइ भागमा विभाजन गरिएको छ। किच्च प्रत्यय कम मात्र छन्, कित-प्रत्यय भने धेरै हुन्छन्।

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

६. किच्चप्रत्यय

'किच्च' प्रत्यय भनेको 'तब्ब', 'अनीय', 'ण्य', 'णिय', 'तय्य', 'इच्च' हुन् । यिनीहरू 'भाव' र 'कर्म' दुईवटामा मात्र प्रयोग गरिन्छन् । अकर्मक धातुको पछाडि भावार्थमा मात्र र सकर्मक धातुको पछाडि भाव र कर्म दुबैमा प्रयोग गरिन्छन् । यिनीहरूमा कालविशेष हुँदैनन् ।

११८. सबै धातुहरूको पछाडी 'भाव' र 'कर्म' दुबै अर्थमा 'तब्ब', 'अनीय' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ। यसले 'पर्छ', 'योग्य' आदि अर्थ व्यक्त गर्दछ।

(क)

कर (गर्नु)	तब्ब	कातब्ब / कत्तब्ब	गर्नुपर्ने अथवा गर्न योग्य
कर	अनीय	करणीय	गर्नुपर्ने अथवा गर्न योग्य
सु (सुन्नु)	तब्ब	सोतब्ब	सुन्नुपर्ने
सु	अनीय	सवणीय	सुन्न योग्य

पहिलो उदाहरणमा 'तब्ब' पछाडी हुँदा 'कर' धातुलाई 'का' मा आदेश गरिन्छ । दोस्रोमा धात्वन्त आकार लोप भईसकेपछि 'र' कारमा 'त्' आदेश गरिन्छ ।

'सोतब्ब' भन्ने ठाउँमा 'सु' धातु हुन्छ। 'उ' कारलाई वृद्धि गरिन्छ। चौथोमा वृद्धि भइसकेपछि 'ओ' कारलाई 'अव्' आदेश गरिन्छ ।

'करणीय', 'सवणीय' भन्ने दुबैमा प्रत्यय 'अनीय' भएपनि सँगै मिलेर "र' कार, 'ह' कार आदिको पछाडी 'न' कारलाई 'ण' कार गरिन्छ" भन्ने नियम अनुसार 'ण' कारादेश गरिन्छ ।

(ख)

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितकपद		अर्थ
गमु	जानु	तब्ब	गन्तब्ब	गमितब्ब	जानुपर्ने
गह	लिनु	तब्ब	गहेतब्ब	गण्हितब्ब	लिनुपर्ने

यहाँ पहिलो उदाहरणमा धात्वन्त लोप गरिसकेपछि 'म्' कारलाई

https://dhamma.digital

'न्' कार गरिन्छ । दोस्रोमा धातु र प्रत्ययको बीचमा 'इ' कारागम गरिन्छ । यस्तो 'इ' कारागम 'पचितब्ब', 'हरितब्ब' आदि अरु थुप्रै स्थानमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

गहेतब्ब भन्ने ठाउँमा धातु र प्रत्ययको बीचमा 'इ' कारागमलाई 'ए' कारादेश गरिन्छ ।

'गण्हितब्ब' शब्द आख्यातमा उल्लेख भए जस्तै विकरण 'णा' प्रत्यय (गह् + णा + तब्ब) प्रयोग गरिसकेपछि 'ह' कार 'ण' कारमा परिवर्तन भई "गण्हातब्ब' हुँदा 'इ' कारागम गरेर 'आ' कारलाई लोप गरिन्छ ।

गह + णा + तब्ब= गण्हातब्ब = ग + ण्ह - आ + इ + तब्ब = गण्हितब्ब

(ग) कत्तब्बो कम्मन्तो (गर्नुपर्ने काम)

कत्तब्बा पूजा (गर्नुपर्ने पूजा)

रक्खितब्बं सीलं (पालन गर्नुपर्ने शील)

आदि रूपले यी पदहरू तीनवटै लिङ्गमा र अतीत आदि तीनवटै कालमा प्रयोग गरिन्छन् ।

११९. कुनै कुनै धातुको पछाडी **भाव** र **कर्म**को अर्थमा 'ण्य', 'णिय' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ । यहाँ 'ण्' कार वृद्धि गरिन्छ ।

(क) धातुमा 'ण्य' प्रत्यय प्रयोग गर्नेबेला धात्वन्त स्वरसँगै 'ण्' कार लोप भई 'य' कार धात्वन्त-ब्यञ्जन सँग मिल्नासाथ (जोड्ने बित्तिकै) त्यस 'य' कारसहित व्यञ्जन विकार (अर्को आकार वा परिवर्तन) हुन्छ ।

विकार वा परिवर्तन यसरी हुन्छ :-

द + ण्य = द्य = ज्ज

म + ण्य = म्य = म्म

ज + ण्य = ज्य = ज्ज

ग + ण्य = ग्य = ग्ग

च + ण्य = च्य = च्च

क + ण्य = क्य = च्च

https://dhamma.digital

उदाहरण :-

वद	भन्नु	ण्य	वद्य	वज्ज	भन्नुपर्ने कुरा, दोष
गमु	अवबोध	ण्य	गम्य	गम्म	अवबोध गर्नुपर्ने
युज	प्रयोग गर्नु	ण्य	योज्य	योग्ग	प्रयोग गर्नुपर्ने
भुज	अनुभव	ण्य	भोज्य	भोज्ज वा भोग्ग	अनुभव गर्नुपर्ने
वच	भन्नु	ण्य	वाच्य	वाक्य	भन्नुपर्ने कुरा, वाक्य
खाद	खानु	ण्य	खाद्य	खज्ज	रोटी, खानेकुरा

(ख) 'ह' कारान्त धातुको पछाडी 'ण्य' प्रत्यय हुँदा प्रत्ययमा 'य' कार र धातुमा रहेको 'ह' कारको स्थान परिवर्तन गरिन्छ ।

गह	लिनु	ण्य	गह्य	गय्ह	लिनुपर्ने
गरह	निन्दा	ण्य	गारह्य	गारय्ह	निन्दनीय

(ग) 'आ' 'इ' 'ई' अन्त भएको धातुको पछाडी रहेको 'ण्य' प्रत्ययको 'एय्य' आदेश हुन्छ ।

दा	एय्य	देय्य	दिनुपर्ने
पा	एय्य	पेय्य	पिउनु पर्ने
जि	एय्य	जेय्य	जित्नु पर्ने
नी	एय्य	नेय्य	लानुपर्ने/अवबोध गर्नुपर्ने
ञा	एय्य	ञेय्य	थाहा पाउनु पर्ने

'णिय' प्रत्यय :-

कर	णिय	कारिय	गर्नुपर्ने कृत्य
हर	णिय	हारिय	लग्नुपर्ने/लानुपर्ने
मर	णिय	मारिय	मार्नुपर्ने

१२०. 'इच्च', 'तय्य' प्रत्ययहरू कुनै कुनै धातुको पछाडी मात्र प्रयोग गरिन्छ ।

कर + इच्च = किच्च (गर्नुपर्ने)

(यहाँ धात्वन्त 'र' कार लोप गरिन्छ)

https://dhamma.digital

ञा + तय्य = ञातय्य (थाहा पाउनुपर्ने)

पद (वनेगु) + तय्य = पत्तय्य (पुग्नुपर्ने /आउनुपर्ने)

(यहाँ धात्वन्तमा 'त्' कारादेश हुन्छ)

दिस + तय्य = दट्ठय्य (हेर्नुपर्ने)

(यहाँ प्रत्यय 'त' कारसँग 'दिस' लाई 'दट्ठ' मा आदेश गरिन्छ)

१२१. यहाँ उल्लेख भएको किच्च प्रत्ययहरू कर्म र भाव कारकमा मात्र प्रयोग हुने भएकोले त्यसबाट बन्ने वाक्यमा कर्ता प्रयोग गरिन्दैन। त्यो सँगै प्रयोग हुने कर्तापदलाई तृतीय गरिन्छ।

"अम्हेहि पुञ्ञं कातब्बं" (हामीबाट पुण्य गर्नुपर्ने)

भन्ने बाहेक "अम्हे पुञ्ञं कातब्बं" (हामीले पुण्य गर्नुपर्ने)

भनेर प्रयोग गर्न सकिंदैन। पछि अभ्यासमा उल्लेख हुने निर्देशनद्वारा यो कुरा स्पष्ट हुनेछ।

१२२. कितक पदको विशेष स्वभाव अनुसार "अम्हेहि खेत्तं कसितब्बं", "सो गामं गतो" आदि तरिकाले अन्तिम क्रिया हुँदैन। तर वाक्य पूर्ण हुनलाई एउटा क्रियाको आवश्यक पर्दछ। कितक नाम भएकोले यहाँ उल्लेखित दुबै वाक्यमा क्रिया नभएको कारण यी वाक्यहरु परिपूर्ण भएको छैन। त्यसैले यसलाई पूर्ण गर्न "होति" भन्ने क्रियापद प्रयोग गर्नुपर्छ।

अनि -

अम्हेहि खेत्तं कसितब्बं होति (हामीबाट खेत खन्नुपर्ने छ)।

सो गामं गतो होति (ऊ गाउँमा गएको छ) भनी वाक्य पूर्ण हुन्छ।

तर अन्तिम क्रिया प्रयोग नगरी कितकपदले मात्र युक्त वाक्य अनेक ठाउँमा प्रयोग गरिएकोले त्यसरी राख्नु भाषारीतिको विरुद्ध हुँदैन। यसरी हुँदा 'हामीबाट खेत खन्नुपर्ने' र 'ऊ गाउँमा गएको' मात्र हुनेछ, जसमा अन्तिम क्रिया नहुँदा पनि वाक्यले अर्थ दिन्छ।

कत्तब्बा पूजा (गर्नुपर्ने पूजा)

पूजा कत्तब्बा (पूजा गर्नुपर्ने)

भनी कितकपदको स्वरूप दुईवटा छन् भनी बुझ्नुपर्छ।

https://dhamma.digital

अभ्यास – २३

नेपाली भाषामा अनवाद गरी कितकपद पनि देखाउनुहोस् :-

१. खज्ज-भोज्ज-लेय्य-पेय्य वसेन चतुब्बिधा होन्ति मनुस्सानं आहारा।

२. "सचे मे गतट्ठाने धीतु दोसो उप्पज्जति, तुम्हेहि सोधेतब्बो ।" (ध.अ. विसाखवत्थु)

३. "पतिकुले वसन्तिया नाम अन्तो अग्गि बहि न नीहरितब्बो ; बहि अग्गि अन्तो न पवेसेतब्बो ; ददन्तस्से'व दातब्बं ; अददन्तस्स न दातब्बं ; सुखं भुञ्जितब्बं ; सुखं निपज्जितब्बं। (ध.अ., विसाखवत्थु)

४. "सुदस्सं वज्जं अञ्ञेसं ;
अत्तनो पन दुद्दसं ।" (ध.)

५. "सचे यागु होति, भाजनं धोवित्वा यागु उपनेतब्बा ; यागुं पीतस्स उदकं दत्वा भाजनं पटिग्गहेत्वा ... ... धोवित्वा पटिसामेतब्बं ।" (वि.म.)

६. "कालस्से'व उट्ठाय उपाहना ओमुञ्चित्वा ... ... दन्तकट्ठं दातब्बं, मुखोदकं दातब्बं, आसनं पञ्ञापेतब्बं ।" (वि.म.)

७. "ना'हं तं गमनेन लोकस्स अन्तं ञातय्यं दट्ठय्यं पत्तय्यन्ति वदामि ।" (चतुक्कङ्गुत्तर)

८. "पुञ्ञमाकङ्खमानेन देय्यं होति विजानता ।" जा., बिलारकोसिय

९. महासमुद्दे असंखेय्या मच्छकच्छपा, अप्पमेय्यो उदकरासि, अगह्यानि बहूनि रतनानि च सन्ति ।

१०. "उपज्झायस्स पच्छासमणेन होतब्बं ; नातिदूरे गन्तब्बं ; पत्तपरियापन्नं पटिग्गहेतब्बं ।" (वि.म.)

११. "सचे उपज्झायो जन्ताघरं पविसितुकामो होति, चुण्णं सन्नेतब्बं ; मत्तिका तेमेतब्बा, ... चीवरं पटिग्गहेत्वा एकमन्तं निक्खिपितब्बं।" (वि.म.)

https://dhamma.digital

१२. तं सुत्वा इतरोः “भारियं वत मे साहसिकं अननुच्छविकं कम्मं कत’न्ति बाहा पग्गय्ह कन्दन्तो ... ... अहोसि । (ध.अ.)

नयाँ शब्दहरू

अगह्य = लिन नसक्ने, ३
अननुच्छविक = अयोग्य, ३
अप्पमेय्य = अप्रमाण
अपेय्य = पिउन नहुने
असंखय्य = असंख्य, ३
आकङ्खमान = मनपर्ने, आशा गर्ने, ३
उपज्झाय = उपाध्याय, पु.
उपनेतब्ब = नजिकै आउनुपर्ने
उपाहन = जुत्ता
गमन = जाने, न.
चतुब्बिध = चार आकारप्रकार, ३
चुण्ण = (नुहाउनको लागि चाहिने) धुलो, चूर्ण
जन्ताघर = बाफ लिने ठाउँ,
तेमेतब्ब = भिजाउनु पर्ने, ३
दन्तकट्ठ = दतिवन, न.
दुद्दस = हेर्न गाह्रो, ३
दोस = दोष, पु.
नाच्चासन्न = धेरै नजिक नभएको
निक्खिपितब्ब = राख्नुपर्ने, ३
निपज्जितब्ब = सुत्नुपर्ने, ३
निसीदितब्ब = बस्नुपर्ने, ३
नीहरितब्ब = बाहिर लानुपर्ने, ३
पच्छासमण = पछि पछि लाग्ने श्रमण, पु.
पञ्ञापेतब्ब = व्यवस्था गर्नुपर्ने, ३

https://dhamma.digital

पटिसामेतब्ब	= उचित स्थानमा राख्नुपर्ने, ३
पतिकुल	= लोग्नेको घर, न.
पत्तपरियापन्न	= पात्रमा मात्रा अनुसार,
पविसितुकाम	= भित्र जाने इच्छा, ३
पवेसेतब्ब	= भित्र जानुपर्ने, ३
पीत	= पिएको, ३
भारिय	= गाह्रो, गह्रौं
भुञ्जितब्ब	= खानुपर्ने, ३
मुखोदक	= मुख धुने पानी, न.
विजानन्त	= थाहा भएको, ३
सन्नेतब्ब	= मिसाउनु पर्ने, ३
साहसिक	= जवरजस्ति गर्ने काम, हिंसक, ३
सुदस्स	= सजिलै हेर्न सकिने
सोधेतब्ब	= शुद्ध गर्नुपर्ने, परीक्षा गर्नुपर्ने, ३
होतब्ब	= हुनुपर्ने, ३

कितकपद समावेश गरी पालि भाषय अनुवाद गर्नुहोस् :-

१. हामीबाट दान दिनुपर्छ, अकुशल नगर्नुपर्छ, मैत्री वृद्धि गर्नुपर्छ ।

२. छोराछोरीहरूबाट आमा-बुबाहरू वन्दना गर्न, पूजा गर्न, र पालनपोषण गर्न योग्य हुनुहुन्छ ।

३. देव र मनुष्य आदिहरूबाट सर्वज्ञ सत्कार गर्न योग्य, गौरव राख्न योग्य, मान्न योग्य हुनुहुन्छ ।

४. दशदिनमा गर्नुपर्ने काम उसको तर्फबाट ६ दिनमा भएको रहेछ ।

५. निन्दनीय वचन बोल्नुहुदैन भनी गुरुहरूबाट शिष्यहरूलाई अववाद दिनुपर्छ ।

६. शिष्यबाट गुरुलाई चिसोपानी, तातोपानी दिनुपर्ने, आसन बिछ्याउनुपर्ने, पंखाले हम्किनुपर्छ ।

https://dhamma.digital

७. उहाँ बस्नुहुने आवासमा कुचो लगाउनुपर्छ, धूलो सफा गर्नुपर्छ, खाट मेच सफा गर्नुपर्छ ।

८. छोराछोरीहरूबाट आमाबुबाहरूलाई तथा लोग्नेबाट स्वास्नी छोराछोरीहरूलाई पालनपोषण गर्नुपर्छ ।

९. गृहपतिले दासहरूबाट उनीहरूको सामर्थ्य अनुसार काम गराउनुपर्छ ।

१०. किसानबाट सर्वप्रथम खेत खन्नुपर्छ, त्यसपछि धान रोप्नुपर्छ, पानी दिनुपर्छ, धानको बोटलाई रक्षा गर्नुपर्छ ।

११. श्रद्धाले प्रव्रज्या भएकाहरूबाट धर्म सिक्नुपर्छ, ठूलाहरूलाई गौरव राख्नुपर्छ, धर्मदेशना गर्नुपर्छ, धर्म अनुसार आचरण गर्नुपर्छ ।

१२. विशाखाको बुबाले उनलाई लोग्नेकहाँ दिई पठाउँदा "यदि उनको दोष भएमा त्यसलाई निराकरण गरिदिनुपर्छ ।" भनी आठजना सल्लाहकारहरू पठाए ।

नयाँ शब्दहरू

आचरण गर्नुपर्छ	= पटिपज्जितब्ब
पुग्नुपर्छ	= पापेतब्ब, ३
चिसो, शीतल	= सीतल, ३
देशना गर्नुपर्छ	= देसेतब्ब, ३
गौरव राख्नुपर्छ	= गरुकातब्ब, ३
धर्म अनुसार	= यथाधम्मं, क्रि.वि.
बाँध्नुपर्छ	= बन्धितब्ब, ३
धूलो	= कचवर पु.
फाल्नुपर्छ	= नीहरितब्ब, ३
परिवार	= कुटुम्बिक, पु.
पठाएको	= पेसेन्ते
रोप्नुपर्छ	= वपितब्ब, ३

https://dhamma.digital

जेठो	= वृद्ध, ३
पूजा गर्नुपर्छ	= पूजेतब्ब, ३
पालनपोषण गर्नुपर्छ	= पोसेतब्ब, ३
यदि	= सचे, नि.
पंखाले हम्किनुपर्छ	= बीजेतब्ब, ३
गराउनुपर्छ	= कारेतब्ब, ३
कुचो लगाउनुपर्छ	= सम्मज्जितब्ब, ३
धानको बोट	= सस्स, न.
वृद्धि होस्	= वड्ढेतब्ब, ३
सत्कार गर्नुपर्छ	= सक्कातब्ब, ३
सामर्थ्य अनुसार	= यथासत्तिं, क्रि.वि.

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

७. कितप्रत्ययत

१२३. मिश्रित क्रियापद बनाउनको निम्ति सबै धातुको पछाडी 'न्त', 'मान' प्रत्ययहरू प्रयोग गरिन्छ। सो प्रत्यय पछाडी जोडिंदा कुनै कुनै धातुको स्वरूप परिवर्तन हुन्छ। जस्तै :-

धातु	परिवर्तित शब्द	प्रत्यय	कितक	अर्थ
गमु	गच्छ	न्त	गच्छन्त	जाने, जाँदै
इसु	इच्छ	न्त	इच्छन्त	इच्छा गर्ने
दिस	पस्स, दक्ख	न्त	पस्सन्त	हेर्ने, हेर्दै
दिस	दिस्स	मान	दिस्समान	देखिने, देख्दै
ञा	जान	न्त	जानन्त	बुझ्ने, बुझ्दै
ठा	तिट्ठ	मान	तिट्ठमान	उभिने, उभिंदै
दा	दद	मान	ददमान	दिने, दिंदै
पा	पिब, पिव	मान	पिवमान	पिउने, पिउँदै
कर	कुरु/कुब्ब	मान	कुरुमान	गर्ने, गर्दै

१) 'न्त' प्रत्यय पछाडी हुँदा 'कर' धातुको रूप परिवर्तन हुँदैन, तर यस धातुको गणमा भएको 'ओ' विकरण लिन्छ।

कर + ओ + न्त = करोन्त (गर्ने, गर्दै)

२) 'भू' धातुमा 'न्त' 'मान' दुईवटा प्रत्ययहरू प्रयोग गर्दा 'अ' विकरण सहित 'भव' मा परिवर्तन गरिन्छ :-

भू + अ + मान = भवमान
भू + अ + न्त = भवन्त } (हुने, हुँदै)

३) माथि उल्लेख भएको सबै उदाहरणहरू 'मान' 'न्त' दुबै भएको पदहरू हुन्। यी प्रत्ययहरू वर्तमान कालमा हुन्छ। अंग्रेजीमा यसलाई Present Participle भनिन्छ।

१२४. अतीत वा भूतकालमा भैसकेको कुरा (Past Participles) बुझाउन धातुको पछाडी 'त', 'तवन्तु', 'तावी' आदि प्रत्ययहरू प्रयोग गरिन्छन्।

https://dhamma.digital

धेरै ठाउँमा यी प्रत्ययहरू प्रयोग गर्दा धातुको पछाडीको व्यञ्जन लोप गरिन्छ र प्रत्ययको 'त्' कारलाई द्वित्व गरिन्छ ।

भुज (खानु) + त = भुत्त
भुज + तावी = भुत्तावी
भुज + तवन्तु = भुत्तवन्तु
} खाएको

(क) 'तवन्तु' 'तावी' प्रत्ययहरूको प्रयोग धेरै नहुने भएकोले 'त' प्रत्ययको मात्र प्रयोग गरीएका उहाहरणहरू :-

धातु	**अर्थ**	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
मुच	मुक्त हुनु	त	मुत्त	मुक्त भएको, स्वतन्त्र भएको
तप	तताउनु	त	तत्त	तातेको, तातिएर रातो भएको
पद	जानु	त	पत्त	पुगेको
मद	मात्तिनु	त	मत्त	मात्तेको, घमण्डी
युज	जुटाउनु	त	युत्त	जुटाएको, योग्य, जुटेको
सुप	सुत्नु	त	सुत्त	सुतेको

(ख) कुनै कुनै ठाउँमा प्रत्यय 'त्' कारलाई द्वित्व गरिँदैन । धात्वन्त व्यञ्जन मात्र लोप गरिन्छ ।

धातु	**अर्थ**	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
कर	गर्नु	त	कत	गरेको
मर	मर्नु	त	मत	मरेको
हन	नाश गर्नु	त	हत	नाश गरेको
गमु	जानु	त	गत	गएको
रमु	चित्त टाँसिनु	त	रत	चित्त टाँसेको

(ग) कुनैकुनै अवस्थामा 'त' प्रत्ययलाई धात्वन्त व्यञ्जनसँगै रूप परिवर्तन गरिन्छ । (धात्वन्त स्वर सुखोच्चारणको लागि हो)

https://dhamma.digital

(१)　स् + त = ट्ठ

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
दस	टोक्नु	त	दट्ठ	टोकेको
कस	खेत खन्नु	त	कट्ठ	खेत खनेको
हस	हाँस्नु	त	हट्ठ	हाँसेको
रुस	रिसाउनु	त	रुट्ठ	रिसाएको
घुस	शब्द निकाल्नु	त	घुट्ठ	घोषणा गरेको
आ + कुस	आक्रोस	त	अक्कुट्ठ	आक्रोसित

(२)　म् + त = न्त

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
खमु	सहनु	त	खन्त	सहेको
समु	शान्त हुनु	त	सन्त	शान्त भएको
भमु	घुमाउनु	त	भन्त	घुमाएको
दमु	दमन गर्नु	त	दन्त	दबाएको, दमन गरेको
प + कमु	जानु	त	पक्कन्त	गएको

(३)　ध् + त = द्ध

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
बुध	अवबोध गर्नु	त	बुद्ध	अवबोध गरेको, बुझेको
रुध	बाधा गर्नु	त	रुद्ध	बाधा गरेको

(४)　भ् + त = द्ध

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
लभ	प्राप्त हुनु	त	लद्ध	प्राप्त गरेको
लुभ	लोभी हुनु, लोभ	त	लुद्ध	लोभी

https://dhamma.digital

(५)   ज् + त = ग्ग

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
भज	फुट्नु	त	भग्ग	फुटेको, फुटाउने
सं + विज	घृणा गर्नु	त	संविग्ग	संवेग, घृणित

(६)   कुनै कुनै फरक तरिकाले परिवर्तन हुने पनि छन् :-

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
दुह	दुहनु	त	दुद्ध	दुहेको
रुह	चढ्नु	त	रुल्ह	चढेको, वृद्धि भएको
मज्ज	घोट्नु	त	मट्ठ	घोटेको
पच	पकाउनु	त	पक्क	पाकेको, पकाउने
वस	बास बस्नु	त	वुत्थ	बास बसेको

(घ)   कहिलेकाहिँ 'त' प्रत्यय परिवर्तन नभई धातु अर्कै रुपमा रहन्छः-

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
जन	उत्पन्न गर्नु	त	जात	जन्मेको, उत्पन्न भएको
पा	पिउनु	त	पीत	पिएको
ठा	बस्नु	त	ठित	बसेको
मा	नाप्नु	त	मित	नापेको

(ङ)   एउटा स्वर भएको धातुको पछाडी 'त' प्रत्यय छ भने त्यस धातुको रूप परिवर्तन हुँदैन :-

धातु	अर्थ	प्रत्यय	कितक	अर्थ
भू	हुने	त	भूत	भएको, सिद्ध भएको
नी	लग्ने	त	नीत	लगेको
भी	डराउने	त	भीत	डराएको
ञा	थाहा पाउने	त	ञात	थाहा पाएको
या	जाने	त	यात	गएको
जि	जित्ने	त	जित	जितेको
चि	जम्मा गर्ने	त	चित	जम्मा गरेको
न्हा	नुहाउने	त	न्हात	नुहाएको

https://dhamma.digital

'नहा' र 'न्हा' दुबै पालिमा पाइन्छ।

(च) धातु र 'त' प्रत्ययको बीचमा 'इ' कार प्रयोग गरेर पनि सजिलै अतीत कितकपद बनाउने गरिन्छ। धात्वन्त 'अ' कार भएको स्थानमा प्रायः गरेर यसलाई प्रयोग गरिन्छ।

धातु		**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
पच	इ	त	पचित	पकाएको
गह	इ	त	गहित	लिएको
खाद	इ	त	खादित	खाएको
मण्ड	इ	त	मण्डित	सजाएको
कथ	इ	त	कथित	भनेको
लिख	इ	त	लिखित	लेखेको

१२५. अतीतार्थमा कुनै कुनै धातुको पछाडी 'न' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ। प्रायजसो 'न्' प्रत्ययलाई द्वित्व गरी धात्वन्त ब्यञ्जन लोप गरिन्छ। केही धातुमा प्रत्ययको बीचमा 'इ' कार वा 'ई' कार आगम गरिन्छ। धात्वन्त व्यञ्जन 'र' कार भएमा प्रत्ययको 'न्' कारलाई 'ण्' कार गरिन्छ।

धातु	**अर्थ**	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
छिद	काट्ने	न	छिन्न	काटेको,
छद	छोप्नु, ढाक्नु	न	छन्न	छोपेको, ढाकेको
भिद	फुट्नु	न	भिन्न	फुटेको
नि + सद	बस्नु	इ + न	निसिन्न	बसेको
तर	तर्नु	इ + न	तिण्ण	तरेको
पूर	भर्नु	न	पुण्ण	भरेको
जर	जीर्ण हुनु	इ + न	जिण्ण	जीर्ण भएको
दा	दिनु	इ + न	दिन्न	दिएको
खी	खिइनु, क्षय	न	खीण	खिएको, क्षय भएको
दी	दुखी हुनु	न	दीन	दुखी भएको
लू	काट्नु	न	लून	काटेको
प + हा	त्याग्नु	ई + न	पहीन	प्रहीण, त्यागेको
आस	बस्नु	ई + न	आसीन	बसेको

https://dhamma.digital

१२६. कुनै कुनै धातुबाट दुइवटा अतीत कितकपद बन्छ ।

धातु	**कितक - १**	**कितक - २**	**अर्थ**
पच	पचित	पक्क	पकाउने व्यक्ति, पकाएको
हर	हरित	हट	लग्ने व्यक्ति
वस	वुसित	वुत्थ	बस्ने व्यक्ति
ञा	जानित	ञात	थाहा भएको
लग	लगित	लग्ग	टाँसिएको
कस	कसित	कट्ठ	खनेको
तप	तापित	तत्त	रातो भएको, तताएको
पुस	पोसित	पुट्ठ	पालनपोषण गरेको
छिद	छिन्दित	छिन्न	काटेको
दुस	दूसित	दुट्ठ	दूषित, बिग्रेको
रुस	रोसित	रुट्ठ	रिसाएको
गुप	गोपित	गुत्त	रक्षा गरिएको
पुच्छ	पुच्छित	पुट्ठ	सोधेको

अभ्यास - २४

नेपाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् -

१. "सुमेधतापसो इद्धिमा'ति जानन्ता उदकभिन्नोकासं सल्लक्खेत्वा "त्वं इमं ठानं अलङ्करोही'ति वत्वा अदंसु ।" (जा. निदान)

२. "एवं निसिन्ने बोधिसत्ते सकल-दससहस्स-चक्कवाले देवता सन्निपतित्वा ... ... बोधिसत्तं नानप्पकाराहि थुतीहि अभित्थुनिंसु।" (जा. निदान)

३. "यथा पन अञ्ञे सत्ता मातुकुच्छितो निक्खमन्ता पटिक्कुलेन असुचिना मक्खिता निक्खमन्ति न एवं बोधिसत्तो ।" (जा. निदान)

४. "अपरं पन एकदिवसं उय्यानं गच्छन्तो तथे'व देवताहि निम्मितं सुनिवत्थं सुपारुतं पब्बजितं दिस्वा 'को नामे'सो सम्मा'ति ?' सारथिं पुच्छि ।" (जा. निदान)

https://dhamma.digital

५. “अयं बुद्धत्ताय अभिनीहारं कत्वा निपन्नो ; समिज्झिस्सति इमस्स पत्थना, इतो कप्प-सतसहस्साधिकानं चतुन्नं असङ्ख्येय्यानं मत्थके ।” (जा. निदान)

६. “किं मे एकेन तिण्णेन, पुरिसेन थामदस्सिना ?” (बुद्धवंश)

७. “दस्सनं मे अतिक्कन्ते, ससङ्घे लोकनायके ।

हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, आसना वुट्ठहिं तदा ।” (बुद्धवंश)

८. “उब्बिग्गा तसिता भीता, भन्ता व्यथित-मानसा ।

महाजना समागम्म, दीपङ्करमुपागमुं ।” (बुद्धवंश)

९. “तत्थ देवमनुस्सा गन्धमालादीहि पूजयमाना : “महापुरिस, इध तुम्हेहि सदिसो अञ्ञो नत्थि; कुते’त्थ उत्तरितरो’ति ? आहंसु ।” (जा. निदान)

१०. “आदित्तस्मिं अगारस्मिं, यं नीहरति भाजनं ।

तं तस्स होति अत्थाय, नो च यं तत्थ डय्हति ।” (सं.नि)

नयाँ शब्दहरू

अत्थाय	= प्रयोजनको लागि (अत्थ-शब्द)
पटिक्कूल	= घिन लाग्ने, ३
मक्खित	= लागेको, दलेको, ३
अभित्थुनि	= धन्यवाद दियो, प्रशंसा गऱ्यो
मत्थके	= पछि, माथि (मत्थक-शब्द)
अभिनीहार	= प्रार्थना, पु.
लोकनायक	= लोकाधिपति (बुद्ध), पु.
ब्यथित	= आकुलब्याकुल, ३
निपन्न	= लेटेर, लेटिरहेको, ३
असुचि	= परिशुद्ध नभएको चीज, पु. अपवित्र, ३, फोहर
सदिस	= समान, ३

https://dhamma.digital

समागम्म	= मिलेर, पू.क्रि.
आदित्त	= बलेको, आगो लागेको, ३
ससङ्ग	= सङ्ग सहित, ३
उत्तरितर	= उत्तरोत्तर प्रगति, श्रेष्ठता तिर, ३
समिज्झति	= समृद्ध हुन्छ, पूरा हुन्छ
उब्बिग्ग	= उद्वेग, त्राश, ३
सल्लक्खेत्वा	= बिचार गरी, पू.क्रि.
ओकास	= अवसर, स्थान पु.
सुनिवत्थ	= राम्ररी लुगा लगाएको, ३
तसित	= त्रशित, ३
सुपारुत	= राम्ररी चीवर लगाएको, ३
थामदस्सी	= सामर्थ्यलाई चिन्ने, पु.
थुति	= धन्यवाद, प्रशंसा, इ

कितकपद सहित पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् :-

१. कुमालेले बनाएको माटोको भाँडो दौडेको गोरुले फुटाएछ ।

२. शान्त चित्त भएका श्रमणहरूलाई दिएको दानको फल महान हुन्छ ।

३. संसार सागरबाट माथि उठ्नु भएका तथागतले अरुहरूलाई पनि त्यसबाट मुक्त हुन धर्मदेशना गर्नुभयो ।

४. जलेको घरबाट निकालेको सामान पछि मानिसहरूको लागि काम लाग्छ ।

५. यश कुलपुत्रको आमा उसको प्रासादमा गइन्, त्यहाँ उसलाई नदेखेकी आमाले बुबाकहाँ गई "तपाईंको छोरालाई देखेन" भनेर भनिन् ।

६. विशाखाले कुरा गरिरहँदा उनको दन्तकल्याण हेरिरहेका ब्राह्मणहरू कुरा सकेपछि आफूहरूले ल्याएको सुनको माला उनलाई लगाइदिए ।

७. भूकम्प पीडित प्रदेशमा लडेका रूखहरू, भट्केका घरहरू, मरेका मानिसहरू पनि छन् ।

https://dhamma.digital

८. "यस ठाउँमा बसी यहीँ बसिरहेको मेरो छोरालाई देख्न सक्नेछु" भनी बिचार गरेर सन्तोष मानेका सेंठ बुद्धको नजिकै बस्यो ।

९. विहारको ढोकाबाट बाहिर निस्किनु भएका भगवान बुद्ध नगरवासीहरूद्वारा वन्दना, पूजा र मान-सम्मान प्राप्त गरी सजाइएको शहरमा शान्त रुपमा प्रवेश गर्नुभयो ।

१०. त्यसबेला, त्यो शहर फरफराई रहेका झण्डाहरु, झुण्ड्याई राखेका मालाहरु र राम्रा लुगाहरुमा सजिएका मानिसहरूले भरिएका थिए ।

नयाँ शब्दहरू

झुण्ड्याई राखेको	= ओलम्बित, ३
निकालेको	= नीहट, ३
फरफराई रहेको	= उस्सापित
भूकम्प	= भूमिचाल पु.
कुरा गर्नु	= कथेन्त
ल्याएको	= आहट, आनीत, ३
प्रासाद	= पासाद, पु.
माथि उठेको, उतीर्ण	= उत्तिण्ण, ३
माटोको भाँडो	= मत्तिकाभाजन, न.

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

८. तीनै वटा कालमा कित प्रत्यय

तीनवटै काल र कर्ताकारकमा पनि प्रयोग गरिने कित प्रत्ययहरू

१२७. कर्मपद अगाडी हुँदा सकर्मक धातुको पछाडी 'ण' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ । यस 'ण्' कारले वृद्धि पनि गर्दछ ।

कर्मपद	धातु	प्रत्यय	कितक	अर्थ
कुम्भं	कर	ण	कुम्भकार	कुमाले
रथं	कर	ण	रथकार	रथ बनाउने, सिकर्मि
गन्थं	कर	ण	गन्थकार	ग्रन्थ लेख्ने, लेखक
पत्तं	गह	ण	पत्तगाह	पात्र लिने मानिस
सुखं	कमु	ण	सुखकाम	सुख मनपराउने
तन्तं	वे	ण	तन्तवाय	कपडा बुन्ने
कम्मं	कर	ण	कम्मकार	कामदार, ज्यामि

(क) आकारान्त धातुको पछाडी 'ण' प्रत्यय प्रयोग गर्दा बीचमा 'य्' कार आगम गरिन्छ ।

दानं + दा + ण = दानदाय (दानी)

धञ्ञं + मा + ण = धञ्ञमाय (धान कुट्ने व्यक्ति)

(ख) कुनै कुनै भावार्थवाची शब्दमा पनि यस 'ण' प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ ।

पच + ण = पाक (पकाउने)

गह + ण = गाह (लिने)

चज + ण = चाग (परित्याग, छोड्ने)

हर + ण = हार (लाने)

१२८. धातुको अगाडी कर्मपद हुँदा धातुमा 'अ' 'अक' 'अन' 'आवी' 'तु' भन्ने प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ ।

https://dhamma.digital

(१) 'अ' प्रत्यय

कर्म	**धातु**	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
धम्मं	धर	अ	धम्मधर	धर्म धारण गर्ने
हितं	कर	अ	हितकर	हित हुने काम गर्ने
दिनं	कर	अ	दिनकर	सूर्य, दिन बनाउने
धनुं	गह	अ	धनुग्गह	धनुषधारी
सब्बं	दा	अ	सब्बद, सब्बदद	सम्पूर्ण दान दिने
मज्जं	पा	अ	मज्जप	रक्स्याहा, मद्यपान गर्ने

कर्मपद नभई सप्तमी विभक्तिले युक्त पद अगाडी बस्दा पनि 'अ' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ।

सप्तमी	**धातु**	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
वने	चर	अ	वनचर	जङ्गलमा बस्ने
थले	ठा	अ	थलट्ठ	जमीनमा बस्ने
जले	ठा	अ	जलट्ठ	पानीमा बस्ने
सिरस्मिं	रुह	अ	सिरोरुह	टाउकोको रौं, कपाल

(२) 'अक' प्रत्यय प्रयोग गर्दा कहिलेकाहिँ वृद्धि पनि गर्नुपर्ने हुन्छ।

धातु	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
दा	अक	दायक	दाता
नी	अक	नायक	प्रधान, मुख्य व्यक्ति
कर	अक	कारक	गर्ने व्यक्ति
सु	अक	सावक	श्रावक, सुन्ने, शिष्य
पु	अक	पावक	सफा गर्ने, आगो
गह	अक	गाहक	ग्राहक, लिने
पाल	अक	पालक	रक्षक
याचक	अक	याचक	माग्ने, मगन्ते

https://dhamma.digital

(३) 'अन' प्रत्ययद्वारा भावार्थपद मात्र बनाइन्छ ।

धातु	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
गह	अन	गहन	लिने, समाउने
भुज	अन	भोजन	आहार, खाने
सु	अन	सवण	सुन्ने
भु	अन	भवन	हुने, भवन
पच	अन	पचन	पकाउने

(४) 'आवी' प्रत्यय धेरै कम प्रयोग गरिन्छ :-

भयं + दिस + आवी = भयदस्सावी (भय देख्ने)

(५) 'तु' प्रत्ययको प्रयोग

(क) यस 'तु' प्रत्यय प्रयोग गर्दा धात्वन्त व्यञ्जन कहिलेकहीँ 'त्' हुन्छ ।

धातु	**प्रत्यय**	**कितक**	**अर्थ**
कर	तु	कत्तु	कर्ता, गर्ने
हर	तु	हत्तु	लाने व्यक्ति
भर	तु	भत्तु	पोषक, श्रीमान
गमु	तु	गन्तु	जाने
वद	तु	वत्तु	वक्ता
मन	तु	मन्तु	जान्ने, सल्लाहकार
दा	तु	दातु	दाता
ञा	तु	ञातु	बुझ्ने, ज्ञाता

कहिलेकाहिँ मात्र गन्तु, मन्तु शब्द बन्दा धात्वन्त व्यञ्जनमा 'त्' प्रयोग गरिन्दैन ।

(ख) कहिलेकहीँ धातुको मूल स्वरमा वृद्धि हुन्छ :-

छिद	**तु**	**छेत्तु**	**काट्ने व्यक्ति**
जि	तु	जेतु	जित्ने
सु	तु	सोतु	सुन्ने व्यक्ति
नी	तु	नेतु	नेता

https://dhamma.digital

क्रियामूलको पछाडी पनि 'तु' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ :-

पाले	तु	पालेतु	रक्षा गर्ने व्यक्ति, रक्षक
पालय	तु	पालयितु	रक्षा गर्ने व्यक्ति (इ' कार आगम गरिन्छ)
कारे	तु	कारेतु	काम अह्राउने व्यक्ति
हारे	तु	हारेतु	लान दिने व्यक्ति
मारे	तु	मारेतु	मार्ने व्यक्ति, हत्यारा

१२९. कुनै कुनै धातुको पछाडी कर्ता अर्थमा 'णी' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ ।

छत्तं	गह	णी	छत्तगाही	छातासमात्ने
पापं	कर	णी	पापकारी	पापी
खीरं	पा	णी	खीरपायी	दुधखानेव्यक्ति
धम्मं	वद	णी	धम्मवादी	धर्मोपदेशक
सीघं	या	णी	सीघयायी	धावक,दौडिनेव्यक्ति
अन्नं	दा	णी	अन्नदायी	अन्नदिनेव्यक्ति

१३०. अन्य नामको पछाडी रहेको कुनै कुनै धातुमा 'र' प्रत्यय प्रयोग गरिन्छ । यहाँ 'र्' कारलाई धात्वन्त ब्यञ्जनसँगै लोप गरिन्छ ।

भुज + गमु + र = भुजग (सर्प)

"भुजेन गच्छति । = शरिरले (घिस्रेर) जान्छ ।"

कुञ्ज + रमु + र = "कुञ्जे रमति" कुञ्जर (हात्ति) = जंगलमा आनन्द मान्ने ।

कम्म + जन + र = "कम्मेन जातो" कम्मज (कर्मबाट उत्पन्न भएको) ।

पङ्क + जन + र = "पङ्के जातो" पङ्कज (कमलको फूल) = हिलोबाट आएको ।

थल + जन + र = "थले जातो" थलज (जमिनमा फलेको) ।

अण्ड + जन + र = "अण्डतो जातो" अण्डज (पंछी वा सर्प) अण्डाबाट जन्म भएको ।

https://dhamma.digital

अभ्यास – २५

नेपाली भाषामा अनुवाद गरी कितकपद देखाउनुहोस्

१. दिनकरे अत्थं गच्छन्ते निसाकरे च उदेन्ते रट्ठस्स पालको, बुद्धस्स सावको, महाराजा याचकानं महादानं अदासि ।

२. "गोपुरट्ठा तु दमिला, खिपिंसु विविधा'युधे ।
पक्कं अयोगुलं चेव, कठितं च सिलेसिकं ।" (महावंस)

३. "मिगे अन्तो पविट्ठे द्वारं पिदहिंसु ; मिगो मनुस्से दिस्वा कम्पमानो मरणभयभीतो अन्तो-निवेसनङ्गणे आधावति, परिधावति ।" (वातमिग जातक १४)

४. "ते जलट्ठे थलट्ठे च, भुजगे'सीतिकोटियो ।
सरणेसु च सीलेसु, पतिट्ठापेसि नायको ॥" (महावंस)

५. "यादिसं वपते बीजं, तादिसं हरते फलं ।
कल्याणकारी कल्याणं, पापकारी च पांपक ॥"

६. "अन्नदो बलदो होति ; वत्थदो होति वण्णदो ।
यानदो सुखदो होति, दीपदो होति चक्खुदो ;
सो च सब्बददो होति, यो ददाति उपस्सयं ॥"

७. "आरामरोपा वनरोपा, ये जना सेतुकारका ।
धम्मट्ठा सीलसम्पन्ना, ते जना सग्गगामिनो ॥" (देवता संयुत्त)

८. "सङ्गाममज्झे आकासे, निसिन्नो तत्थ नायको ।
तमं तमोनुदो तेसं, नागानं भिंसना अका ॥" (महावंस)

९. "उय्यानपालो तस्स मधुमक्खित-तिणेसु पलुद्धभावं ञत्वा अनुक्कमेन अत्तानं दस्सेसि ।" (वातमिग जा.)

१०. वनचारी पुरे आसिं, सततं वनकम्मिको ।
पत्थोदनं गहेत्वान, कम्मन्तं अगमास'हं" ॥

https://dhamma.digital

११. “अतीते बाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो कासिगामके कुम्भकार-कुले निब्बत्तित्वा कुम्भकारक-कम्मं कत्वा पुत्तदारं पोसेसि ।” (जा. १७८)

१२. सो अरञ्ञतो आगच्छन्ते मालाकारे दिस्वा थोकं थोकं फाणित-खण्डं दत्वा उलुंकेन पानीयं अदासि । (जा. ४)

नयाँ शब्दहरू

अत्थ = विनाश, अस्ताउने, पु.

परिधावति = चारैतिर दौड्नु

अन्तोनिवेसनङ्गण = घरभित्रको चोक

पविट्ठ = भित्र गएको

अयोगुल = फलामको डल्लो, पु.

पलुद्धभाव = अति आशक्तभाव, पु.

आधावति = यताउता दौड्नु

बलद = बल दिने व्यक्ति

आसिं = भयो

भिंसन = भय उत्पन्न गर्ने, ३

आराम = बगैंचा, पु.

यानद = रथ दिने व्यक्ति, ३

उपस्सय = घर, पु.

रोप = बीउ रोप्ने व्यक्ति, ३

कठित = धेरै तातो, पोल्ने, ३

वण्णद = वर्ण दिने व्यक्ति, ३

कल्याणकारी = राम्रो गर्ने व्यक्ति, पु.

वनकम्मिक = जङ्गलमा काम गर्ने व्यक्ति, पु.

गोपुरट्ठ = ढोका पाले, ३

https://dhamma.digital

वपते = रोप्यो

दार = स्वास्नी, पु.

सङ्गाम = युद्ध, पु.

दीपद = बत्ती दिने व्यक्ति, ३

सग्गगामी = स्वर्ग जाने व्यक्ति, पु.

धम्मट्ठ = धर्ममा बस्ने, ३

सिलेसिका = गम (तासिने वस्तु), इ.

निसाकर = चन्द्रमा, पु.

सम्पन्न = सम्पूर्ण, ३

पक्क = तातो, पाकेको

सेतुकारक = पुल बनाउने व्यक्ति

पतिट्ठापेसि = प्रतिस्थापन गरायो

हरते = पाउँछ

कितकपद युक्त गरी पाली भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् ।

१. मणिअक्खिक नागराजाले प्रार्थना गरेकोले क्यालेणी (ठाउँ) पाल्नुभएका तथागत नागले दिनुभएको माणिकको खाटमा बस्नुभयो ।

२. त्यहाँ नागहरूले दिव्यमय खानपिनद्वारा परिषदसहित सम्बुद्धलाई भोजन गराए ।

३. अन्न दिने व्यक्ति आयु दिने, वर्ण दिने, बल दिने, सुख दिने व्यक्ति पनि हो ।

४. कृषकले कस्तो बीउ जाति रोप्छ, त्यस्तै फल जाति प्राप्त गर्छ, त्यसरी नै पुण्य गर्नेलाई राम्रो विपाक र पाप गर्नेलाई नराम्रो विपाक प्राप्त हुन्छ ।

५. "दुट्ठगामणि राजाले एकसय बीस हात भन्दा अग्लो ठूलो चैत्य बनाउने छ" भनी देवानम्पियतिस्स राजाले शिलालिपि स्थापना गराएको रहेछ ।

https://dhamma.digital

६. देवानम्पियतिस्स राजाले मिहिन्तलमा (चैत्यको पर्वतमा) साठी वटा गुफाहरु बनाउन लगाएका छन् । जुन आजसम्म पनि विद्यमान छन् ।

७. धर्मधरले रक्स्याहाहरूलाई अववाद (उपदेश) दिनुभई उनीहरूको रक्सीको लत छुटाउनुभयो ।

८. मगन्तेहरूलाई धन दिनेहरु, वस्त्र दिनेहरु र बासस्थान दिनेहरू लोकवासीहरुबाट प्रशंसित हुन्छन् ।

९. राजा देशवासीहरूको पालन गर्ने, उनीहरूको नायक र मालिक पनि हो ।

१०. जमिनमा बस्ने तथा पानीमा बस्ने सम्पूर्ण सत्व प्राणीहरू आहार बिना जीवित हुन सक्दैनन् ।

११. चित्रकारले मूर्तिघर भित्र लोकनायक दीपङ्करादि तथागतहरूको चित्र लेख्छ ।

१२. मालाकारले सुचिकारलाई वस्त्र बुन्न लगाई सुनारलाई दिए ।

१३. पुण्यकामी धान नाप्ने व्यक्ति बुद्धश्रावकहरूलाई दान दिने व्यक्ति भए ।

१४. जंगलमा हिड्ने धनुषधारीले धेरै सुंगुर, मृग आदि मारी उनीहरूको मासु बेचेर जीवन बिताए ।

https://dhamma.digital

नयाँ शब्दहरू

आजसम्म = याव अज्जतना

मूर्ति = पटिमा, इ.

लेख्छ (चित्र) = आलिखति

फल जाति = फलजाति, इ.

प्रार्थना = आयाचना, इ.

बीउ जाति = बीज जाति, इ

असमर्थ = असमत्थ, ३

मिहिन्तल = चेतियपब्बत, पु.

आयु दिने = आयुद, पु.

माणिकको खाट = मणिपल्लङ्क, पु.

ढुङ्गाको गुफा = लेण, न., गुहा, इ.

राम्रो विपाक = कल्याणफल

प्रशंसा गरी राखेको = पसत्थ, ३

भोजन गराए = भोजापेसि

प्रतिस्थापना गरी राखेको = पतिट्ठापित, ३

बुन्न लगाई (कपडा) = वायपेत्वा, पू.क्रि.

मूर्तिघर = पटिमाघर, न.

शिलालिपि = सिलालेखन. न.

https://dhamma.digital

९. निपात जस्तै कितकपद

१३१. जानलाई, गर्नलाई आदि अर्थ दिनका लागि धातुको पछाडी 'तुं', 'तवे' प्रत्ययहरु प्रयोग गरिन्छन् ।

(क) अकार, उकारान्तमा प्रत्यय र धातुको बीचमा 'इ' कार आगम गरिन्छ ।

पच	इ	तुं	पचितुं	पकाउन
खाद	इ	तुं	खादितुं	खान
हर	इ	तुं	हरितु	लान
धावु	इ	तुं	धावितुं	दौड्न

क्रियामूल सँग मिल्ने ठाउँ :-

सुण	इ	तुं	सुणितुं	सुन्न
बुज्झ	इ	तुं	बुज्झितुं	बुझ्न
जान	इ	तुं	जानितुं	जान्न, थाहा पाउन
छिन्द	इ	तुं	छिन्दितुं	काट्न

(ख) आकारान्त धातुमा सिधै यी प्रत्ययहरुलाई जोडिन्छ ।

दा + तुं = दातुं (दिन)   या + तुं = यातुं (जान)

पा + तुं = पातुं (पिउन)   ञा + तुं = ञातकुं (थाहा पाउन)

ठा + तुं = ठातुं (बस्न)

'कर' धातुलाई 'का' मा आदेश गर्दा यसमा 'तुं', 'तावे' प्रत्यय प्रयोग गर्दा आकारान्त धातुमा जस्तै गरिन्छ ।

का + तुं = कातुं (गर्न)

का + तव = कातवे (गर्न)

https://dhamma.digital

(ग) कुनै कुनै धातुको अन्तिम व्यञ्जन 'त्' को रुपमा रहन्छ।

कर	तुं	कत्तुं	गर्न
छिद	तुं	छेत्तुं	काट्न वा भाँच्न
भुज	तुं	भोत्तुं	खान वा भोग गर्न
पद	तुं	पत्तुं	पुग्न वा प्राप्त गर्न
हर	तुं	हत्तुं	लग्न
वद	तुं	वत्तुं	भन्न
गमु	तुं	गन्तुं	जान
लभ	तुं	लद्धुं	पाउन
बुध	तुं	बोद्धुं	बुझ्न वा अवबोध गर्न

'गन्तुं' भन्ने ठाउँमा धात्वन्त 'न्' हुन्छ।

लद्धुं, बोद्धुं भन्ने दुइ ठाउँमा 'भ्+त्', 'ध+त्' = दुइवटै 'द् ध्' - रूपमा हुन्छ।

(घ) कुनै कुनै ठाउँमा धातुको स्वर मात्र वृद्धि गरिन्छ।

नी + तुं = नेतुं (लग्न, पुऱ्याइदिन)

जि + तुं = जेतुं (जित्न)

सु + तुं = सोतुं (सुन्न)

हु + तुं = होतुं (हुन)

१३२. चुरादिगण र हेत्वार्थमा अकारान्त क्रियामूलको पछाडी 'तुं' प्रत्यय हुँदा बीचमा 'इ' कार आगम गरिन्छ।

चुरादिगणका क्रियामूलहरू :-

चोरे	तुं	चोरेतुं	चोर्न
चोरय	इ + तुं	चोरयितुं	चोरिन
पाले	तुं	पालेतुं	रक्षा गर्न
पालय	इ + तुं	पालयितुं	रक्षा गरिन
देसे	तुं	देसेतुं	देशना गर्न
देसय	इ + तुं	देसयितुं	देशना गरिन

https://dhamma.digital

कारित क्रियामूलहरू :-

कारे	तुं	कारेतुं	लिन
कारय	इ + तुं	कारयितुं	लिनको लागि
मारापे	तुं	मारापेतुं	मार्न
मारापय	इ + तुं	मारापयितुं	मार्नको लागि
गाहे	तुं	गाहेतुं	लिन लगाउन
गाहापय	इ + तुं	गाहापयितुं	लिन लगाउन

१३३. पूर्व (कालिक) क्रियापदहरु बनाउन धातु पछाडी 'त्वा' 'त्वान' 'तुन' 'य' 'त्य' प्रत्ययहरू प्रयोग गरिन्छन् ।

(क) कुनै कुनै बेला यस प्रत्ययसँग धातुको बीचमा 'इ' कारागम गरिन्छ ।

पच	इ	त्वा	पचित्वा	पकाई
कर	इ	त्वान	करित्वान	गरी
वन्द	इ	तुन	वन्दितुन	वन्दना गरी
वन्द	इ	य	वन्दिय	वन्दना गरी

क्रियामूलसँग मिल्ने ठाउँ :-

भुञ्ज	इ	त्वा	भुञ्जित्वा	खाएर, अनुभव गरेर
सय	इ	त्वान	सयित्वान	सुतेर
सुण	इ	तुन	सुणितुन	सुनेर
जह	इ	त्वा	जहित्वा	टाढिएर वा छोडेर

https://dhamma.digital

(ख) कहिलेकहीँ यी प्रत्ययहरूको अगाडि रहेको धात्वन्त व्यञ्जन लोप गरिन्छ ।

कर	त्वा	कत्वा	गरेर
हन	त्वा	हन्त्वा, हत्वा	नाश गरेर, हनन गरेर, मारेर
भुज	त्वा	भुत्वा	अनुभव गरेर, खाएर
पद	त्वा	पत्वा	आएर, प्राप्त गरेर
चज	त्वा	चत्वा	छोडेर
छिद	त्वा	छेत्वा	काटेर, टुक्राएर
भिद	त्वा	भेत्वा	फुटाएर

(ग) कुनै धात्वन्त स्वर ह्रस्व हुन्छ - कुनैको स्वर वृद्धि हुन्छ ।

दा	त्वा	दत्वा	दिएर
हू	त्वा	हुत्वा	भएर
ञा	त्वा	ञत्वा	थाहा पाएर
ठा	त्वा	ठत्वा	बसेर
नी	त्वा	नेत्वा	लगेर, पुऱ्याएर

(घ) कहीँ कहीँ धात्वन्त व्यञ्जनसँग प्रत्ययको 'त्' कार परिवर्तन गरिन्छ, कहिलेकहीँ 'त्' कारलाई लोप गरिन्छ ।

(१) 'त्' कार लोप हुने :-

दिस + त्वा = दिस्वा (देखेर)

(२) धात्वन्तसँग 'त्' कार परिवर्तन :-

लभ + त्वा = लद्धा (प्राप्त भएर वा भएर)

(३) धात्वन्त स्वर मात्र लोप हुने :-

हन	त्वा	हन्त्वा	हनन गरेर, मारेर
मन	त्वा	मन्त्वा	बिचार गरेर, कल्पना गरेर
गमु	त्वा	गन्त्वा	गएर

https://dhamma.digital

यस अन्तिम ठाउँमा 'म्' लाई 'न्' मा परिवर्तन गरिन्छ।

(४) कुनै आगम आदि नभएर धातुसँग मिल्ने :-

या	त्वा	यात्वा	गएर
नी	त्वा	नीत्वा	लगेर
पा	त्वा	पात्वा	पिएर

१३४. 'य' प्रत्यय प्रायः अवस्थामा धात्वन्त व्यञ्जनको रूप लिन्छ, दीर्घस्वरान्त धातुसँग प्रयोग गर्दा त्यसको रूप फरक गरिन्दैन।

(१) फरक नहुने कितक :-

आ	दा	य	आदाय	समातेर
प	हा	य	पहाय	छाडेर, टाढिएर
आ	नी	य	आनीय	ल्याएर
आ	ञा	य	अञ्ञाय	थाहा पाएर

(२) पूर्व व्यञ्जनको रूप लिने कितक :-

आ	गमु	य	आगम्य	आगम्म	आएर
नि	सद	य	निसद्य	निसज्ज	बसेर
आ	कमु	य	अक्कम्य	अक्कम्म	कुल्चेर
उ	पद	य	उप्पद्य	उप्पज्ज	जन्म भएर
उप	लभ	य	उपलभ्य	उपलब्भ	प्राप्त भएर
प	मद	य	पमद्य	पमज्ज	प्रमाद भएर
आ	रभ	य	आरभ्य	आरब्भ	शुद्ध गरेर
प	विस	य	पविस्य	पविस्स	भित्र आएर
वि	भज	य	विभज्य	विभज्ज	बाँडेर, विभाजित गरेर

(माथिका परिच्छेदमा उल्लेख भए अनुसार 'द्य' र 'ज्य' दुईवटा 'ज्ज' मा र 'भ्य' लाई 'ब्भ' मा रुप परिवर्तन गरिन्छ)

https://dhamma.digital

(३) धात्वन्त ब्यञ्जन 'ह्' भएमा पनि 'य' प्रत्ययसँग स्थान साटासाट गरिन्छ ।

आ	रुह	य	आरुह्य	आरुय्ह	चढेर
	गह	य	गह्य	गय्ह	ल्याएर
प	गह	य	पग्गह्य	पग्गय्ह	उठाएर
सं	मुह	य	सम्मुह्य	सम्मुय्ह	मोहित भएर, बिर्सेर

(४) कहिलेकहीँ 'य' प्रत्ययको 'य' कारलाइ द्वित्व गरिन्छ ।

वि	नि	य	विनेय्य	टाढिएर
वि	चि	य	विचेय्य	छानेर

१३५. 'त्य' प्रत्यय धात्वन्त व्यञ्जनसँग वा त्यसलाई नराखी सँधै 'च्च' को रूप लिन्छ ।

उप	हन	त्य	उपहच्च	रिसाएर
आ	हन	त्य	आहच्च	ठोकेर, ठोकिएर
पटि	इ	त्य	पटिच्च	त्यसैले, कारणले
अनु	विद	त्य	अनुविच्च	थाहा पाएर, विचार गरेर
अव	इ	त्य	अवेच्च	बुझेर
उप	इ	त्य	उपेच्च	नजिक आएर
नि	पद	त्य	निपच्च	भुईंमा निहुरिएर, वन्दना गरेर
नि	हन	त्य	निहच्च	शान्त गरेर
सं	कर	त्य	सक्कच्च	ठीक गरी, सत्कार
वि	विच	त्य	विविच्च	अलग भएर, अलग गरेर

https://dhamma.digital

अभ्यास – २६

नेपाली भाषामा अनुवाद गरी कितकपद देखाउनुहोस् –

१. "रञ्ञा पन वन्दिते भगवन्तं अवन्दित्वा ठातुं समत्थो नाम एकोपि साकियो नाहोसि, सब्बे वन्दिंसु येव ।" (जा. निदान)

२. "राजा संविग्गहदयो हत्थेन साटकं सण्ठपेन्तो तुरिततुरितं निक्खमित्वा वेगेन गन्त्वा भगवतो पुरतो ठत्वा आह ... ... किं एत्तकानं भिक्खूनं न सक्का भत्तं लद्धु'न्ति सञ्ञं करित्था'ति ।" (जा. निदान)

३. "अन्धबालपितरं निस्साय एवरूपं बुद्धं उपसङ्कमित्वा कायवेय्यावतिकं वा कातुं दानं वा दातुं धम्मं वा सोतुं नालत्थं; अञ्ञं कत्तब्बं नत्थी'ति मनमेव पसादेसि ।" (मट्ठकुण्डली वत्थु)

४. "भिक्खू तस्स घरद्वारेन गच्छन्ता तं सद्दं सुत्वा विहारं गन्त्वा सत्थु सन्तिके निसिन्ना एवमाहंसु; भन्ते, चुन्दसूकरिकस्स गेहद्वारं पिदहित्वा सूकरानं मारियमानानं अज्ज सत्तमो दिवसो ।" (ध.अ.)

५. "ततो सो ततिये वस्से, नागिन्दो मणिअक्खिको ।
उपसङ्कम्म सम्बुद्धं, सह सङ्घं निमन्तयि ।" (महावंस)

६. "भूसापेत्वान नगरं, गन्त्वा सङ्घं निमन्तिय ।
घरं नेत्वान भोजेत्वा, दत्वा सामणकं बहुं,
सत्थारा देसितो धम्मो कित्तको'ति अपुच्छथ ॥" (महावंस)

७. "भवना अभिनिक्खम्म, अद्दसं लोकनायकं ।
इन्दिवरंव जलितं, आदित्तंव हुतासनं ॥" (मणिपूजकापदान)

८. "सचायं पुत्तो तुम्हे पटिच्च जातो, आकासे तिट्ठितु - नो चे पतित्वा मरतु'ति ।" (कट्ठहारि, जा.)

९. "विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरति ।"

१०. "सब्बे संगम्म मन्तेत्वा, मालं खुब्बन्ति सत्थुनो ।" (अप. ५६)

११. "अत्तनो पटियत्तेन , खज्जभोज्जेन तप्पिय ।
सम्बुद्धभासितं धम्मं, सामेणेरमपुच्छि तं ॥" (महावंस)

१२. "कन्थको पन छन्नेन सद्धिं मन्तयमानस्स बोधिसत्तस्स वचनं सुणन्तो

https://dhamma.digital

ठत्वा ... ... सोकं अधिवासेतुं असक्कोन्तो हदयेन फलितेन कालंकत्वा तावतिंसभवने ... ... निब्बत्ति ।" (जातक निदान)

१३. "परूल्ह-कच्छ-नख-लोमो, अहं कम्मेसु व्यावटो ।
चिरस्सं नहापितं लद्धा, लोमं तमपहारयिं ॥" (३९१ काक जातक)

१४. "सो किर पञ्चपण्णास वस्सानि सूकरे वधित्वा खादन्तो च विक्किणन्तो च जीविकं कप्पेसि ।" (ध.अ., चून्दसूकरिक)

१५. "निपच्चसिरसा तस्स, अनन्तगुणसागरे ।
निमुग्गो पीतिसम्पुण्णो, इदं वचनमब्रविं ॥" (वक्कलित्थेरापदान)

नयाँ शब्दहरू

अद्दसं	= मैले देखें, क्रि.
अधिवासेतुं	= सहन गर्न, नि.
अन्धबाल	= धेरै अज्ञानी, महामूर्ख, ३
अपहारयि	= हटाउन लगाए
अभिनिक्खम्म	= बाहिर गई, पू.क्रि
अब्रवि	= भन्यो
असक्कोन्त	= विरामी, ३
इन्दीवर	= नीलो कमल न.
उपसङ्कम्म	= नजिक गई, पू.क्रि
एत्तक	= यति मात्र, ३
कच्छ	= काखीको रौं पु.
कायवेय्यावतिक	= शारिरीक कार्य
कित्तक	= कति, ३
गुणसागर	= गुणको सागर पु.
घरद्वारं	= घरको ढोका, न.
चिरस्सं	= धेरै समयसम्म, नि.
जलित	= बलेको, ३
तप्पिय	= सन्तर्पण गरेर, पू.क्रि.
तुरिततुरितं	= छिटो छिटो, नि.

https://dhamma.digital

नहापित	= हजाम
नागिन्द	= नागराज, पु.
नालत्थं	= नलिएर
निमन्तिय	= निमन्त्रणा गरी, पू.क्रि
निमुग्ग	= निलेको, ३
परूल्ह	= चाँडै उम्रको, ३
पिदहित्वा	= बन्द गरेर, छोपेर, पू.क्रि.
पीतिसम्पुण्ण	= प्रीतिले भरेको, ३
फलित	= फुटेको, ३
भूसापेत्वा	= सजाएर, पू.क्रि.
मणिअक्खिक	= नाम (मणिजस्तै आँखा भएको व्यक्ति)पु.
मन्तयमान	= कुरा गर्ने व्यक्ति, ३
मारियमान	= मार्ने व्यक्ति, ३
सञ्ञा	= संकेत, संज्ञा, ३
सण्ठपेन्त	= राम्ररी राखेर, ३
संविग्ग	= संवेग, ३
साकिय	= शाक्यवंशी, पु.
सामणक	= श्रमणहरूलाई योग्य
वधित्वा	= मारेर, हानेर, पू.क्रि
व्यावट	= संलग्न, फुर्सद नभएको, ३
हुतासन	= आगोले, पु.

कितकपद उल्लेख गरी पालि भाषामा अनुवाद गर्नुहोस् –

१. सर्वज्ञले श्रावस्ती नगरमा बस्नुभएको बेला मट्ठकुण्डलिको बारेमा यो गाथा देशना गर्नुभएको थियो ।

२. चुन्दसूकरिकले ५५ वर्षसम्म सुंगुरहरूलाई मारेर जीविकोपार्जन गरी मरेपछि नरकमा जन्मे ।

३. ब्राह्मणले बैद्यहरूलाई धन दिन नचाहेकाले बैद्यहरूकहाँ गएर,

https://dhamma.digital

'तिमीहरूले फलाना रोगलाई कसरी औषधि गर्ने ?" भनी सोधे ।

४. धेरै गहिरो गंगा तरेका चोर आफ्नो साथीहरूले रक्षा गरिराखेको जंगलमा पसी बसेर उनीहरूले दिएको भोजन खायो ।

५. देवल तपस्वी हिमालयबाट आएर शहरको ढोका नजिकै रहेका बच्चाहरूलाई देखेर "यस शहरमा आउनु भएका तपस्वीहरू कहाँ बस्नुहुन्छ ?" भनी सोधे ।

६. बैद्यहरूले भनेका बोक्रा आदि ल्याई औषधि गर्दागर्दै मट्ठकुण्डलिको रोग बढ्दै गयो ।

७. पहिले एकजना ब्यापारीले आफ्नो पसल नजिकै आउनुभएका प्रत्येक बुद्धको पात्रभरी मह राखिदिए ।

८. शुद्धोदन राजाले भगवानलाई वन्दना गर्नुभएपछि अरु शाक्य राजाहरू र शाक्य कुमारहरूले पनि उहाँलाई वन्दना नगरी बस्न सकेन ।

९. तथागत कपिलवस्तु नगरमा भिक्षाको लागि विचरण गर्नुहुँदा बुबा राजाले त्यो कुरा थाहा पाएर चाँडै आउनुभई "भन्ते ! हाम्रो वंशलाई निन्दा नगराउनुहोस्" भनी भन्नुभयो ।

१०. राक्षसनी मनुष्य भेषमा आई "उनले छोरा पाएको हो कि छोरी, हेरौं" भनेर घर भित्र छिरी बच्चा लिएर उनले हेर्दाहेर्दै खाइदिइन् ।

११. अनि स्थविरले "तिमी जस्तो पापीले मेरो लौरो समात्नु पर्दैन" भनी उनलाई भगाए ।

१२. उनी "मैले गर्नै नहुने कार्य गर्न पुगें" भनी टाउकोमा हात राखी रुँदै जंगल भित्र छिरी फेरि फर्केर आएन ।

१३. "आजदेखि फलानाले मलाई तेल औषधि बनाई दिएको छ भनी अरूलाई नभन्नुहोस् । मैले पनि "तपाईंलाई तेल औषधि बनाई दिएको छु भनी भन्ने छैन" भनी बैद्यले भने ।

१४. आफ्नो सम्पत्ति घोषकलाई दिन अनिच्छुक सेंठले उसलाई बोलाई

https://dhamma.digital

आफ्नो खुट्टामुनि बसेको ऊ तिर हेरेर "यो सम्पत्ति मेरो छोरालाई दिन्न" भनी भने ।

नयाँ शब्दहरू

कुरा, समाचार	= पवत्ति, इ.
फलाना	= असुक, ३
प्रत्येक बुद्ध	= पच्चेक बुद्ध, पु.
पापि	= पापी, पाप, पु.
मनुष्य भेष	= मनुस्सवेस पु.
खुट्टा मुनि	= पादमूल, न.
बन	= वनराजी, ३
भिक्षाको लागि	= पिण्डाय
छाला	= तच, पु.
टाउकोमा हात राखी	= बाहा पग्गय्ह
वन्दना गर्ने व्यक्ति	= वन्दित, ३
हेर्दाहेर्दै	= पस्सन्ति

पालिभाषावतरण -२ निट्ठितं - समाप्त

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

प्रथम पत्र

पालि भाषा व्याकरण र परित्राण

एकाइ २ : पालि पद

मूल पुस्तक : पालि पाठमञ्जरी

सम्पादक : भिक्षु पियरतन महास्थविर (श्री लंका)

अनुवादक (नेपालभाषा) : भिक्षु शीलभद्र महास्थविर

नेपालीमा अनुवाद : गुणकेशरी महर्जन

नेपाली अनुवादमा संशोधन : अनागारिका कुसलञाणी

परियत्ति पाठ्यसामग्रीको लागि भिक्षु शीलभद्रको निर्देशनमा

सम्पादन : जीतेन्द्र राज शिल्पकार

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

एकाइ २ : पालिपद

पालिपाठमञ्जरी

२०. वीसतिमो पाठो

अत्तनो पमाणं वेदितब्बं

अनुकरोन्त = अनुकरण गर्दै
उत्तरित्वा = (पानीबाट) उत्रेर
ओतरित्वा = (पानीमा) ओर्लेर
नानत्त = नानत्व, अनेक किसिम वा ढाँचा
निस्सित = आधार भएको
निन्दिय = निन्दनीय
पलिगुण्ठित = गाँठोमा अल्झेको
लग्गि = अड्कियो

हिमवन्ते एकस्मिं सरे एको उदककाको वसि। **वीरको** इति तस्स नामं अहोसि। सो तं सरं उपनिस्साय सुखेन जीविकं कप्पेसि। तदा जनपदे महन्तं दुब्भिक्खं अहोसि। मनुस्सा आहारपानादीहि किलन्ता अहेसुं। तस्मा काकानम्पि आहारो दुल्लभो जातो। ते तं पदेसं पहाय अञ्ञत्थ अगमिंसु। एकच्चे अरञ्ञं पविसिंसु।

तेसु एको **सविट्ठको** नाम काको अत्तनो भरियं काकिं च आदाय हिमवन्ते वीरकस्स वसनट्ठानं पत्वा एकस्मिं रुक्खे अट्ठासि।

एकदिवसं वीरको उदंक ओतरित्वा मच्छे खादि, अथ ततो उत्तरित्वा पक्खे सुक्खापेन्तो अट्ठासि। सविट्ठको तं दिस्वा "इमस्स उदकं ओतरित्वा मच्छे गहेतुं सक्का। मय्हं पन तथा न सक्का। तस्मा इमं उदककाकं निस्साय बहु मच्छे लभेय्य'न्ति" चिन्तेत्वा तेन सद्धिं विस्सासो अहोसि। वीरको'पि ततो पट्ठाय सविट्ठकस्स च तस्स भरियाय च मच्छे गहेत्वा

https://dhamma.digital

दे’ति । सविट्ठको’पि वीरकं निस्साय सुखेन जीविकं कप्पेति ।

एवं काले गच्छन्ते आदि अन्तं अमनसिकरणेन सविट्ठकस्स मानो उप्पज्जि । एकदा सो एवं चिन्तेसि । “अयं उदककाको’पि कालको, अहम्पि कालको, अक्खीहि’पि पादेहि’पि तुण्डेन’पि एतस्स च मय्हं च नानत्तं नत्थि । अहम्पि तादिसो एव, अथ कस्मा अहं इमिना गहितमच्छे खादिस्सामि ? किं मय्हम्पि तं न सक्का’ति ?”

एवं सो अत्तनो पमाणं असल्लक्खेत्वा माननिस्सितो एकदा वेगेन उदकं ओतरित्वा उम्मुज्जन्तो सेवाले लग्गि । अग्गतुण्ड’मेव पञ्ञायि । यथा वीरको सेवालं भिन्दित्वा उग्गच्छति, तथा सो काको अजानन्तो सेवाले पलिगुण्ठितो उदके’येव जीवितक्खयं पापुणि ।

“अत्तनो पमाणं अजानित्वा परस्स अनुकरोन्तो निन्दियो भवति ।”

परिचयपुच्छा :–

१. कुतो सविट्ठको वीरकस्स सन्तिकं आगतो ? कस्मा च आगतो ?

२. वीरकं पस्सित्वा सविट्ठको किं चिन्तेसि ?

३. **पालिभासं परिवत्तेतु ।**

क) एक समयमा वीरक भन्ने पानी काग हिमालमा बस्थ्यो ।

ख) मानिसहरूलाई दुर्भिक्षले पीडित बनायो ।

ग) सविट्ठक भन्ने एउटा काग आहार खोज्दै त्यहाँ गयो ।

घ) ऊ एकदिन पानीमा ओर्लेर माथि आउँदा पानी झारमा अल्झियो ।

४) इमं कथावत्थुं अत्तनो वचनेन संखित्तं लिखतु ।

५) इमिना गहेतब्बो उपदेसो किं ?

वेवचनानि :–

अरञ्ञं = काननं - वनं - विपिनं

उदकं = आपो - पयो - जलं - वारि - सलिलं

https://dhamma.digital

भरिया = जाया - दारो - कलत्तं- पजापतो - पादपरिचारिका

दुब्भिक्ख = छातकं

सेवालो = नीलिका

हिमवा = हिमाचलो - हिमद्दि

२१. एकवीसतिमो पाठो

"उपदेसा"

१. कुद्धानम्पि साधूनं - अञ्ञथा न भवे मनो।
संतापितुं तिणु'क्काय - नहि सक्का महोदधिं॥

२. हीनो न सेवितब्बो भो - सेवितब्बो'व उत्तमो।
पयो'पि धुत्तहत्थट्ठं - सुरा'ति अभिधीयते॥

३. दोसभीत्या अनारम्भो - कापुरिसस्स लक्खणं
अजीरणभया को हि - भोजनं नेव भुञ्जति॥

४. बालानं उपदेसो हि - कोपाये'व पवत्तते।
विसं वड्ढति सप्पानं - खीरपानेन सब्बथा॥

५. मज्झगो'पि हि सत्तूनं - सुखं वसति पञ्ञवा।
न च तालियते जिव्हा - द्वत्तिंस दसन'न्तरे॥

६. एको एकस्स चतुरो - अपरस्से'तरो तथा।
नो'दके सकटं नावा - थलम्हि च न गच्छति॥

७. आगन्तुकस्स सक्कारो - अमित्तस्सा'पि कारियो।
नो'पसंहरते रुक्खो - छायं पस्सम्भि छिन्दतो॥

८. धरन्तो नेकसत्थे'पि - अत्थं बालो न बुज्झति।
भारत्तमे'व जानाति - चन्दनस्सा'पि गद्रभो॥

https://dhamma.digital

९. **कल्याणमित्तं सेवेथ - दस्सेन्तं वज्जमत्तनो ।**
पोथेत्था'पि निधिद्ठानं - नयन्तो सुहदो'व भो ॥

१०. **अधम्मचारि धम्मञ्ञु - विनेतुं केन सक्कते ।**
न केना'पि उपायेन - मिच्छासुत्तो पबुज्झति ॥

(दिट्ठन्तरतनावलि)

२१. एक्काइसौं पाठ

"उपदेश"

१. **कुद्धान अपि** – क्रोधीले पनि, **साधूनं** – सत्पुरुषहरुको, **मनो** – चित्तलाई, **अञ्ञथा न भवे** – फरक पार्न सक्दैन ।

तिण उक्काय – घाँसको आगोले, **महोदधिं** – महासमुद्रलाई, **सन्तापितुं** – तताउन, **नहि सक्का** – सक्दैन ।

२. **भो** – भो पुरुष, **हीनो** – हीन व्यक्ति, **न सेवितब्बो** – संगत गर्न हुँदैन, **उतमो एव** – उत्तम मात्रै, **सेवितब्बो** – संगत गर्नुपर्छ ।

धुत्तहत्थट्ठं – धूर्तको हातमा भएको, **पयोपि** – दूध पनि, **सुरानि अभिधीयते** – रक्सी भनेर सम्झिन सक्छ ॥

३. **दोसभीत्या** – दोष आउँछ भनी डराएर, **अनारम्भो** – शुरु नगर्ने, **कापुरिसस्स** – डरपोकको, **लक्खणं** – लक्षण हो ।

को हि – कसैले पनि, **अजीरणभया** – नपच्ने भयले, **भोजनं** – भोजन, **नेव भुञ्जति** – नखाई बस्दैन ॥

४. **बालानं** – मूर्खहरुलाई, **उपदेसो हि** – उपदेश दिनु भनेको नै, **कोपाय एव** – कोपको कारण, **पवत्तते** – हुन्छ ।

सप्पानं – सर्पहरुलाई, **खीरपानेन** – दूध पिलाउँदा पनि, **सब्बथा** – सबैप्रकारले, **विसं वड्ढति** – विष नै वृद्धि हुन्छ ।

५. **पञ्ञवा** – बुद्धिवानव्यक्ति, **सत्तूनं मज्झगो'पि हि** – शत्रुहरुबीच

https://dhamma.digital

पनि, **सुखं वसति** – सुखपूर्वक बस्छ ।

जिह्वा – जिब्रोलाई, **द्वत्तिंस दसन अन्तरे** – बत्तीसवटा दाँतको बीचमा भएपनि, **न च तालियते** – टोकिन्दैन ॥

६. **एको** – एकजना, **एकस्स** – एउटामा मात्र, **चतुरो** – दक्ष हुन्छ, **इतरो** – अर्को, **अपरस्स** – अर्कोमा, **तथा** – त्यस्तै दक्ष हुन्छ ।

उदके – पानीमा, **सकटं** – गाडा, **न गच्छति** – जाँदैन, **थलम्हि** – जमिनमा, **नावा च** – डुंगा पनि जाँदैन ॥

७. **अमित्तस्स अपि** – शत्रु भएपनि, **आगन्तुकस्स** – आगन्तुकलाई, **सक्कारो - कारियो** – सत्कार गर्नुपर्छ ।

रुक्खो – रुखले, **पस्सम्भि** – शान्त भएर, **छिन्दतो** – आफूलाई काट्नेलाई पनि, **छायं** – छाँया, **न उपसंहरते** – खुम्च्याउँदैन ॥

८. **बालो** – मूर्खले, **नेकसत्थे** – हरेक शास्त्र, **धरन्तो अपि** – धारण गरीरहेतापनि, **अत्थं** – अर्थ, **न बुज्झति** – बुज्झदैन ।

गद्रभो – गधाले, **चन्दनस्स अपि** – श्रीखण्डको भएपनि, **भारत्तं एव जानाति** – भार मात्रै थाहा पाउँछ, (सुगन्ध थाहा पाउँदैन) ॥

९. **अत्तनो वज्जं** – आफ्नो दोष, **दस्सेन्तं** – देखाइदिने, **कल्याणमित्तं** – कल्याण मित्रसँग, **सेवेथ** – संगत गर्नुपर्छ ।

भो – भो पुरुष, **पोथेत्वा अपि** – पिटेर पनि, **निधिट्ठानं** – सुनको घडा भएको ठाउँमा, **नयन्तो** – पुऱ्याइदिने, **सुहदो एव** – साथी नै हो ॥

१०. **धम्मञ्ञु** – धर्म थाहा पाएका, **अधम्मचारि** – अधर्मीलाई, **विनेतुं** – शिक्षित गर्न, **केन** – कसले, **सक्कते** – सक्छ ?

केना'पि उपायेन – कुनै पनि उपायद्वारा, **मिच्छासुत्तो** – सुते जस्तो गर्ने व्यक्ति, **न पबुज्झति** – उठ्दैन ॥

https://dhamma.digital

परिचयपुच्छा :–

१. कुद्धानम्पि साधूनं मनं कीदिसं होति ?

२. दोसभीत्या अनारम्भो कस्स लक्खणं ?

३. यथा सप्पानं खीरपानेन विसं वड्ढति तथा किं लब्भते ?

४. सत्थं धरन्तो'पि अत्थं न बुज्झन्तो कीदिसो भवति ?

५. इमानि केन सम्बन्धेन कथितानि ?

क) मिच्छासत्तो न पबुज्झति ।

ख) जिह्वा दन्तन्तरे न तालीयते ।

ग) धुत्तहत्थट्ठं पयो'पि सुरा'ति अभिधीयते ।

वेवचनानिः–

कापुरिसो	=	कुपुरिसो
दन्तो	=	दसनो - रदनो - द्विजो
सप्पो	=	अहि - आसिविसो - भुजंगो - सिरिंसपो
साधु	=	सप्पुरिसो - सन्तो
सुरा	=	मज्जं - मदिरा - वारुणी
जिह्वा	=	रसना

https://dhamma.digital

२२. द्वावीसतिमो पाठो

"कायबलतो ञाणबलं महन्तं"

आसाटिक	=	झिँगाको दिसा
खज्जमान	=	खाएपछि
नियोजित	=	प्रतिनिधि
लटुकिका	=	लटुकिका पंक्षी
नीलमक्खिक	=	नीलो झिँगा
पच्चक्ख	=	प्रतिवेक्षण
परिणत	=	परिर्वतन भएको
पुलवक	=	किरा (सडेकोमा हुने)
सूरमानी	=	अभिमान

एका पन लटुकिका सकुणिका अरञ्ञे कुलावकंकत्वा वसन्ति, एकदा अण्डानि निक्खिपि । तेसु परिणतेसु ततो सकुणपोतका निक्खमिंसु । अथ कदाचि एको चण्डहत्थितेन पदेसेन गच्छन्तो तं कुलावकं अद्दस । अथ "अयं मे पुत्तके मारेस्सती'ति" भीता सा लटुकिका तं हत्थिं याचि – "हत्थिराज ! अहं ते पक्खेहि नमो करोमि, मय्हं पुत्तके मा नासयी'ति ।"

अथ सो चण्डहत्थि तं अगणेत्वा "अरे ! अहं तादिसानं लटुकिकानं सहस्सम्पि वामपादेने'व संचुण्णितुं सक्को भवेय्यं, पस्स मे बल'न्ति" ते सकुणपोतके पादेन मद्दित्वा गज्जन्तो अगमासि । लटुकिका पन रुक्खे निसीदित्वा "अरे हत्थि ! कायबलतो ञाणबलं महन्तं, कतिपाहेने'व दुब्बलस्सा'पि मे बलं पस्सथा'ति" वत्वा रुदमाना अगमासि ।

सा अत्तनो मित्तं एकं काकं उपसङ्कमित्वा तं पवत्तिं वत्वा तेन सद्धिं मन्तेसि । ततो एकं नीलमक्खिकं, ततो एकं मण्डुकं च उपसङ्कमि । तेहि'पि सद्धिं यं किञ्चि मन्तणं अकासि ।

अथ एकदिवसं तस्स चण्डहत्थिस्स सूरमानिनो अक्खीनि एकेन काकेन भिन्नानि अहेसुं । तंखणे'येव एका नीलमक्खिका आगन्त्वा

https://dhamma.digital

आसाटिकं पातेसि । अन्धहत्थि पुलवकेहि खज्जमानो पिपासा'भिभूतो पानीयं परियेसन्तो इतो चितो च विचरि । तदा एको मण्डुको महन्ते पपाते ठत्वा "बकबक'न्ति" सद्दमकासि । यत्थ मण्डुको वसति तत्थ पानीयम्पि अत्थी'ति चिन्तेत्वा सो अन्धहत्थि पपाताभिमुखो गच्छन्तो पब्बतपादे पतित्वा जीवितक्खयं पापुणि ।

ते पन काकादयो लटुकिकाय नियोजिता तथा अकंसु । बलमदेन मत्तो दुब्बले मद्दन्तो सूरमानी सो हत्थि अत्तनो कायबलतो लटुकिकाय ञाणबलस्स महन्तभावं पच्चक्खं करोन्तो पब्बतपादे'येव मरि ।

"नहे'व सब्बत्थ बलेन किच्चं, बलं हि बालस्स वधाय होति ।"

परिचयपुच्छा :-

१. हत्थि सकुणपोतके दिस्वा किं अकासि ?

२. लटुकिकाय काकस्स सन्तिके किं कथितं भविस्सति ?

३. नीलमक्खिका किं अकासि ?

४. अन्धहत्थि कथं विचरि ? केन आकारेन सो जीवितक्खयं पापुणि ?

५. पालिभासं परिवत्तेतु ?

क) जंगलमा घुम्दै गरेको एउटा हात्तीले गुँड देख्यो ।

ख) उसले पंक्षीको बच्चाहरूलाई खुट्टाले कुल्चेर चूर्ण पारिदियो ।

ग) नीलो झिँगाले जंगलमा दिशा गर्छ ।

घ) जंगलमा एक समयमा एउटा भ्यागुतो कराई रहेको थियो ।

ङ) लटुकिक पंक्षी बच्चा नभएर रोई रह्यो ।

च) भ्यागुताहरू पानी भएको ठाउँमा नै बसीरहेका हुन्छन् ।

६. इमं कथावत्थुं अत्तनो वचनेन लिखितब्बं ।

आख्यातिक-परिचयोः-

१. इमेसं क्रियापदानं बहुवचनानि दस्सेतु ।

पक्खिपि, अद्दस, मारेस्सति, याचि, (नमो) करोमि, नासयि, भवेय्यं,

https://dhamma.digital

पस्स, अगमासि, अकासि, उपसङ्कमि, पातेसि, विचरि, पापुणि, मरि, होति ।

२. **इमेसं एकवचनानि दस्सेतु ।**

निक्खमिंसु, पस्सथ, अहेसुं, अकंसु, पस्सन्तु, पचेय्युं, अकरिम्ह, अदंसु, पचन्ते ।

वेवचनानि :-

अक्खी = नयनं - नेत्तं - लोचनं - चक्खु

हत्थि = कुञ्जरो - गजो - वारणो

मण्डको = दद्दुरो - भेको - वस्साभू - पलवो

पुत्तो = अपच्चं - सुतो - तनुजो

गच्छति = याति - पयाति - गमेति - सप्पति

२३. तेवीसतिमो पाठो

कथासल्लापो – ii

(दुतियो भागो)

अतिधावन = धेरै दगुड्नु

अविलम्बित = अविलम्ब (छिट्टै)

उपनिघंसन्ति = ठेलमठेल हुन्छन्

किणितुं = किन्न

कीत = किनेको

जेट्ठमूलउस्सव = जेष्ठ महिनाको उत्सव

पवेसपत्त = प्रवेश पत्र; टिकट

पवेसपत्त- गहन - सालं = टिकट घर

मिनित्तिका = मिनेट

यथेच्छं = इच्छा अनुसार

सज्जेहि = तयार गर

https://dhamma.digital

असोको :- कुहिं गच्छसि सहायक ?

सुमनो :- अहं सम्म ! धूमरथट्ठानं गच्छामि । इदानि धूमरथस्स वेला आसन्ना । तस्मा बहुं सल्लपितुम्पि ओकासो नत्थि ।

असोको :- होतु, अहम्पि तत्थे'व गच्छामि । तस्मा अम्हाकं यथेच्छं सल्लपितुं सक्का ।

सुमनो :- त्वं कुहिं गच्छसि ?

असोको :- अहं अनुराधपुरं गच्छामि । स्वे तत्थ जेट्ठमूलउस्सवो वत्तते । महामहिन्दत्थेरेन लङ्कायं बुद्धसासनस्स पतिट्ठापित दिवसो स्वे भवति । तस्मा तं उस्सवसिरिं पस्सितुं चेतियानि च वन्दितुं गच्छामि ।

सुमनो :- साधु, अथ तुम्हं लाभपवेसपत्तम्पि किणितुं सक्का'ति मञ्ञे ।

असोको :- आम सम्म ! अस्मिं मासे दसम दिवसतो पट्ठाय तानि पचारितानि भवन्ति ।

(एवं सल्लपन्ता उभो'पि धूमरथट्ठानं गच्छन्ति ।)

सुमनो :- त्वया असोक ! पवेसपत्तं न ताव कीतं ननु ?

असोको :- आम, अहं इदानि'येव किणामि ।

"देतु मे अनुराधपुरं गमनाय एकं पवेसपत्तं दुतिय-पन्तियं" -
"महासय ! अविलम्बितो भव, अनुद्दयतं पटिच्च ।"

सुमनो :- त्वं किं अकासि एत्तकं कालं ? इदानि धूमरथस्सा'पि वेला आसन्ना ।

असोको :- पवेसपत्त - गहन- सालं जनेहि आकिण्णं, मनुस्सा । तत्थ अञ्ञमञ्ञं उपनिघंसन्ति । तस्मा अहं थोकं ओकासं अपेक्खमानो एत्तकं कालं अट्ठासिं ।

सुमनो :- पस्स एतं कालयन्तं, तिस्सो मिनित्तिका अतिरित्ता रथा'गमनस्स । सीघं तुम्हं भण्डानि'पि सज्जेहि । मा पमादो भव ।

https://dhamma.digital

असोको :- नहि ! नहि ! त्वं अतिधावनं करोसि । मय्हं पन सक्का अद्धमिनित्तिकाय'पि रथं आरुहितुं ।

(तेसु एवं सल्लपिन्तेसु एव धूमरथो उपागमि ।)

आख्यातिक-परिचयो :-

अञ्ञमञ्ञ पटिपक्खवचनानि

वचनं		**पटिपक्खवचनं**	
आरुहति	= चढ्छ	**ओरुहति**	= ओर्लिन्छ
ओतरति	= झर्छ	**उत्तरत्ति**	= उत्रिन्छ
किणाति	= किन्छ	**विक्किणाति**	= बेच्छ
गच्छति	= जान्छ	**आगच्छति**	= आउँछ
नयति	= (मार्गमा) लग्छ	**आनयति**	= (मार्गमा) ल्याउँछ
निमुज्जति	= डुब्छ	**उम्मुज्जति**	= डुबेर माथि आउँछ
हरति	= लग्छ	**आहरति**	= ल्याउँछ

२४. चतुवीसतिमो पाठो

"दहरस्स उदारचिन्ता"

उच्छिट्ठ = जुठो, बाँकी
निद्दिट्ठ = निर्देशित गरिएको
परिमज्जन्ती = हात मोलेर
विमुख = पछाडि फर्कनु, विमुख हुनु
विरोधि = विरुद्ध
सम्बाध = भीडभाड

"अम्म ! कथम'हं पिट्ठिं पसारेत्वा यथासुखं निपज्जामि । इदं पन मे सयनं अतिसम्बाधं । उत्तरेन महावालुका नदिया परतीरे दमिला वसन्ति । दक्खिणेन गोठसमुद्दो वट्टति । अपि च त्वं "हत्थपादं पसारेत्वा यथासुखं

https://dhamma.digital

सयाहि पुत्ता'ति" वदसि, एवं सति कथम'हं इमस्मिं सम्बाधे सयने सुखं सयामी'ति ।"

इदं पन वीरगुणेन अभिवड्ढियमान-चित्तस्स एकस्स दहरकुमारस्स मुखतो निक्खन्तं वचनं । को पने'सो उदार'ज्झासयो दारको ? सो हि रोहिणे काकवण्णतिस्स-रञ्ञो पुत्तो **गामणी अभय कुमारो** होति ।

एकदा **काकवण्णतिस्सराजा** भिक्खु भोजेत्वा तेसं उच्छिट्ठभत्तं गहेत्वा तयो भागे अकासि, अथ **गामणी अभयो तिस्सो** चा'ति अत्तनो द्वे पुत्ते पक्कोसापेत्वा कुलदेवतानं भिक्खूनं कदाची'पि विमुखा न भविस्सामा'ति वत्वा इमं भागं भुञ्जथ ताता'ति" आह । ते तं भोगं तुट्ठचित्तेन भुञ्जिंसु । "द्वे भातरो मयं कदाचि'पि अञ्ञमञ्ञं विरोधिनो न भविस्सामा'ति वत्वा इमं भागं भुञ्जथा'ति" अञ्ञं भागं अदासि । ते तम्पि भुञ्जिंसु । अथ "दमिलेहि सद्धिं युद्धं न करिस्सामा'ति वत्वा इमं भुञ्जथा'ति" ततियभागं अदासि । तथा वुत्त मत्ते'येव गामणी अभयो तं भत्तपिण्डं तत्थे'व खिपि । ततो सहसा उट्ठाय गन्त्वा हत्थपादं सम्मिञ्जित्वा सयने निपज्जि । **तिस्सकुमारो** च पितु सम्मुखा पलायि ।

ततो माता **विहारमहादेवी** तत्थ आगन्त्वा पुत्तं तथा निपन्नं दिस्वा अस्सासेतुकामा पिट्ठिं परिमज्जन्ती "कस्मा त्वं पुत्त ! एवं सयसि ? हत्थपादं पसारेत्वा सुखं सयाही'ति" आह । अथ तेन दिन्नं पटिवचनं पुब्बे'व निद्दिट्ठं, पितुराजा पन तं सुत्वा पुत्तस्स उदार'ज्झासयं ञत्वा तुण्ही अहोसि ।

"वीरा दहरकाले'पि उदार'ज्झासया होन्ति ।"

परिचयपुच्छा :-

१. गामणी अभयो कस्स पुत्तो ? का तस्स माता ? को कनिट्ठभाता ?

२. पितुराजा तेसं कति भागे अदासि ? ते तेसु कति भागे भुञ्जिंसु ? ते च पन काय पटिञ्ञाय ?

३. "उत्तरेन दमिला, दक्खिणेन गोठ-समुद्दो कथम'हं सुखं सयामी'ति" इमिना अधिप्पेतं अत्थं वित्थारेतु ।

https://dhamma.digital

४. **पालिभासं परिवत्तेतु ।**

क) मागम (देश) मा काकवन्तिस्स भन्ने राजाले राज्य गऱ्यो ।

ख) लंकाद्वीप समुद्रले घेरिएको छ ।

ग) नदिपारी जंगल छ ।

घ) सहोदर दुईजना एकआपसमा झगडा गरिरह्यो । जहिले पनि आमाले छोराहरूलाई सम्झाइ रहन्छिन् ।

ङ) बुबा त्यो (कुरा) सुनी उनीहरूको विचार बुझेर निःशब्द भयो ।

च) अशोक र विजित भन्ने कुमारहरु दुईजना सहोदरहरू हुन् ।

वेवचनानि :-

अम्मा = अम्बा - माता - जननी - जनिका
दारको = दहरो - बालो - कुमारो
पिता = तातो - जनको
भुञ्जति = खादति - असति - घसति - भक्खति - अज्झोहरति
भिक्खु = समणो - पब्बजितो - यति

सन्धिपरिचयो :

अन्वेति = अनु + एति
इत्यस्स = इति + अस्स
कथमहं = कथं + अहं
जच्चन्धा = जाति+ अन्धा
तञ्ञेव = तं + एव
निद्दिट्ठं = नि + दिट्ठं
पुब्बेव = पुब्बे + एव
बुद्धानसासनं = बुद्धानं + सासनं
मत्तेयेव = मत्ते + एव
यथेच्छं = यथा + इच्छं
वतायं = वत + अयं
वसनट्ठानं = वसन + ठानं

https://dhamma.digital

२५. पञ्चवीसतिमो पाठो

“अनिसम्मकारिता”

अच्छ	= भालु
अनिसम्मकारिता	= मनपरि गर्नु
असुक	= फलानो
गोकण्ण	= अर्ना भैंसी
नकुल	= न्याउरी मुसा
पवट्टति	= पल्टिन्छ
बेलुव	= बेल
सम्मोह	= बेहोशी
सल्ल	= दुम्सी
ससक	= खरायो

एको पन ससको एकदा तालरुक्खस्स हेट्ठा निपन्नो अहोसि । तत्थ एको बेलुवरुक्खो'पि अत्थि । सो तत्थ निपन्नो'व एवं चिन्तेसि - “सचे अयं महापठवि पवट्टेय्य; कत्थ नुखो'हं गम्मिस्सामी'ति” तस्मिं खणे'येव एकं बेलुवफलं तालपण्णस्स उपरि पति । सो तेन सद्देन भीतो “निस्संसयं पठवि पवट्टती'ति” चिन्तेत्वा पच्छतो'पि अनोलोकेत्वा पलायि । तं तथा पलायन्तं दिस्वा अञ्ञो ससको पुच्छि- “किमेत्थ कारणन्ति” ? “एत्थ भो ! पठवि पवट्टती'ति वदन्तो'येव सो धावति । इतरो'पि भीतो तस्स पच्छतो पलायि । एवं अञ्ञे'पि ससका तं सुत्वा धावितुं आरभिंसु ।

अथ मिगा'पि ते दिस्वा तेहि सद्धिं पलायिंसु । इमिना नयेन सल्लो, नकुलो, सिगालो, सूकरो, गोकण्णो, महिसो, अच्छो, बको, व्यग्घो, दीपि, हत्थी'ति एते बहू तिरच्छाना'पि भयहेतुं अनुपपरिक्खित्वा'व तेसं पच्छतो धाविंसु ।

तदा बोधिसत्तो सीहो मिगराजा हुत्वा वसि । सो अत्तनो सब्बं बलं तथा पलायन्तं दिस्वा “कस्मा तुम्हे एवं पलायथा'ति” ? पुच्छि, “अयं खो देव ! महापठवि पवट्टती'ति ।” सो पन सीहो पठविया पवट्टनं नाम न

https://dhamma.digital

कदाचि सुतपुब्बं, अयं पन एतेसं कोचि सम्मोहो भविस्सती'ति" चिन्तेत्वा "केन इदं दिट्ठ'न्ति" पुच्छि । "हत्थि जानन्ती'ति" आहंसु । ते "मयं न जानाम, देव ! दीपि जानन्ती'ति" आहंसु । ते'पि, "मयं न जानाम व्यग्घा जानन्ती'ति" आहंसु । एतेन उपायेन सब्बे पुच्छित्वा ओसाने त'मेव ससकं सम्पापुणि ।

सो कथेन्तो "आम सामि ! मया दिट्ठं, अहं पन बेलुवरुक्खसमीपे असुकस्स तालरुक्खस्स हेट्ठा निपन्नो चिन्तेसिं । "सचे अयं पठवि पवट्टेय्य कत्थ गमिस्सामी'ति ।" तंखणे'येव पठविया पवट्टन सद्दं सुत्वा भीतो पलायि'न्ति" आह ।

सीहो तेने'व सद्धिं तं ठानं गन्त्वा उपपरिक्खन्तो बेलुवफलं दिस्वा भयहेतुं अञ्ञासि । ततो तेसं सब्बेसं तत्थ कारणं कथेत्वा ते समस्सासेत्वा विस्सज्जेसि । सचे हि तत्थ बोधिसत्तो न भवेय्य, सम्मोहेन सब्बे'पि चतुप्पदा मरणभयेन धावित्वा समुद्दं पत्वा विनस्सेय्युं । बोधिसत्तं निस्साय सब्बे'पि धावित्वा जीवितं लभिंसु ।

"सद्दहेतुं अजानित्वा सद्दमत्तेने'व न भायितब्बं ।"

परिचयपुच्छाः

१. कत्थ सो ससको निपन्नो ? किं चिन्तेसि ?

२. कस्मा सो भीतो पलायि ?

३ सीहो पठवि पवट्टती'ति सुत्वा किं चिन्तेसि ?

४. दसन्नं चतुप्पदानं नामानि लिखन्तु ।

५. पालिभासं परिवत्तेतु ।

(क) सिंह चौपायाका राजा हो ।

(ख) खरायो पछाडी नफर्किकन दौडी रह्यो ।

(ग) मृग घाँस खाएर बाँच्छ ।

(घ) तिमी किन दौडिरहेको ?

(ङ) त्यस जङ्गलमा बेलको रुख छ ।

https://dhamma.digital

(च) ताल रुख लंकामा प्रायः उम्रिन्छ ।

(छ) बाघ मृगहरूलाई समाटेर खाई बाँच्छ ।

(ज) चितुवा, ब्वाँसो र बाघ पनि डरलाग्दा प्राणीहरू हुन् ।

वेवचनानिः-

पठवि = भूमि - मेदिनी - मही - वसुधा

ससको = पेलको

सिगालो = जम्बुको - कोत्थु - गोमासु

सूकरो = वराहो

सोही = मिगिन्दो - केसरी

२६. छब्बीसतिमो पाठो

"जयं सम्म ! ददामि ते"

अननुरूप = अयोग्य; उचित नभएको
अलक्खिक = अलक्षिणा
तुच्छगज्जित = खोक्रो गर्जन भएको (गर्जिने बादल वर्षिंदैन)
पटियोध = विरोधी पक्ष (युद्धमा)
सुचिजातिक = सफा स्वभाव भएको व्यक्ति
सेय्यो = उत्तम; श्रेष्ठ

एको पन सीहो हिमवन्ते एकायं गुहायं वासं कप्पेसि । तस्सा अविदूरे बहू सुकरा'पि वसिंसु । अथे'कदिवसं सीहो गोचरं गहेत्वा एकस्मिं सरे पानीयं पिवति । तस्मिं खणे एको महासूकरो'पि तं ठानं पापुणि । सीहो तं दिस्वा "अञ्ञस्मिं दिवसे इमं मारेस्सामि, सचे इदानि अयं मं पस्सेय्य मम भयेन पुन इमं ठानं न आगच्छेय्या'ति चिन्तेत्वा एकेन पस्सेन पलायितुं आरभि ।

सुकरो सीहं पलायन्तं दिस्वा चिन्तेसि - "एसो मम भयेन पलायति, अज्ज मया इमिना सद्धिं युद्धं कातुं वट्टती'ति" एवं चिन्तेत्वा

https://dhamma.digital

सीहं आह - "सम्म सीह ! त्वम्पि चतुप्पदो, अहम्पि चतुप्पदो, तस्मा युद्धत्थाय एहि, निवत्त, निवत्त, कस्मा भयेन पलायसी'ति ?"

सीहो तस्स तुच्छगज्जितं सुत्वा हसन्तो "सम्म सूकर ! अज्ज मे तया सद्धिं युद्धं नत्थि । सचे, इच्छसि, इतो सत्तमे दिवसे युद्धं होतु'ति" वत्वा पक्कामि । अज्ज युद्धं अकत्वा सत्तमे दिवसे तं भविस्सती'ति वत्वा पलायनं नूनं मम भयेना'ति "चिन्तेत्वा तुट्ठो सो जरसूकरो सीघेन गन्त्वा अम्भो अहं इतो सत्तमे दिवसे सीहेन सद्धिं युज्झिस्सामि । तदा पस्सथ मम बल'न्ति" ञातकानं आरोचेसि । ते भयप्पत्ता "अरे अलक्खिक ! किं तुय्हं सक्का सीहेन सद्धि युद्धं कातुं ? नूनं सो सब्बम्पि सूकरजातिं विनासेस्सती'ति" आहंसु । तेसु एवं कथेन्तेसु एव सो सूकरो इदानि किं करोमी'ति चिन्तेन्तो भयेन कम्पमान-सरीरो अहोसि ।

सत्तमो दिवसो सम्पापुणि । सीहो'पि युद्धङ्गणं उपसङ्कमि । न ताव सूकरो आगतो, अथ च पन पटिवाते महन्तो दुग्गन्धो वायति । सीहो किं एत'न्ति ओलोकेन्तो पटियोधं सूकरं आगच्छन्तं अद्दस ।

सो पन सूकरो मरणभयभीतो सीहं पराजेतुं उपायं चिन्तेत्वा अत्तनो सकल सरीरं गुथेन मक्खेत्वा आगतो । सूचिजातिको सीहो तं दिस्वा "सम्म सूकर ! सुन्दरो तव उपायो सचे त्वं गुथेन मक्खितो न अभविस्स, अज्ज तव मरणं नियतं । इदानि पन ते सरीरं फुसितुम्पि न सक्का तस्मा तवे'व जयो होतु । अहं पराजयं गण्हामी'ति" वत्वा **"जयं सम्म ददामि ते'ति"** सूकरस्से'व जयं देन्तो पक्कामि ।

"अत्तनो अननुरूपेन सह विवादकरणतो तस्से'व जयदानं सेय्यो ।"

परिचयपुच्छाः-

१. सीहो कत्थं वासं कप्पेसि ?

२. सीहं पलायन्तं दिस्वा सूकरो किं चिन्तेसि ? कस्मा सीहो पलायि ?

३. सूकरस्स ञातका किं आहंसु ?

४. सीहं पराजेतुं सूकरो किं उपायं अकासि ?

४. को इमिना कथावत्थुना गहेतब्बो उपदेसो ?

https://dhamma.digital

६. अविदूरे-चतुप्पदो-युद्धत्थाय-हसन्तो-भयप्पत्ता-पटिवाते-कम्पमानसरीरो-विनासेस्सति-पराजेतुं, **इमेहि पच्चेकं सरलवाक्यानि कातब्बानि ।**

सन्धिपरिचयोः-

१) **सन्धयो दस्सेतब्बा ।**

तस्स-अविदूरे, अथ-एकदा, न-आगच्छेय्य, पस्सेन-एकेन, सीहं-आह, पलायसि-इति, युद्धं-अकत्वा, सो-इदानि, किं-एतं, सूकरं-अद्दस, न-अभविस्से, एसो-मम, इति-आह, पलायितुं-आरभि ।

२७. सत्तवीसतिमो पाठो

"कमलाकरो"

१. सीतवारि पूरिते, इट्ठ गन्धवासिते ।
पञ्चपद्म भुसिते, हंसनादनादिते ॥

२. पस्स भो ! सरे इध, साधु दस्सनीयतं ।
निच्च'मेव पस्सतो, पीणये ममं मनं ॥

३. नीलउप्पले वने, सञ्चरन्ति सारसा ।
कूजनं विना तदा, अत्थि नो विसेसता ॥

४. सेतहंस चातका, मोदमानमानसा ।
खुद्दिका तरि विय, सन्तरन्ति सन्ततं ॥

५. खीरसागरो यथा, कोमुदी'हि राजते ।
पङ्कजेहि सा तथा, भासते सरोजिनी ॥

६. रुपिपट्टसादिसे, सेतवालुकातले ।
देव देवधीतरो, कीलनं करोन्ति ही ॥

७. चारुता च कूजनं, गन्ध कन्द सीतकं ।
तोसयन्ति'मे गुणा, पञ्च इन्द्रियानि मे ॥

https://dhamma.digital

२७. सत्ताइसौं पाठ

“कमलको पोखरी”

१. **सीतवारि** – चीसो पानीले, **पूरिते** – भरिएछ, **इट्ठ गन्ध** – राम्रो सुगन्ध, **वासिते** – वासना आइरहेछ ।

पञ्चपद्म – पाँचवटा कमलको फूलले, **भुसिते** – शोभायमान भइरहेछ, **हंस नाद** – हाँसको स्वरले, **नादिते** – गुञ्जायमान भइरहेछ ॥

२. **इध सरे** – यो पोखरीमा, **साधु** – राम्रो, **दस्सनीयतं** – दर्शनीय, **भो** – भो पुरुष, **पस्स** – हेर ।

पस्सतो – हेरेर, **ममं** – मेरो, **मनं** – मन, **निच्च एव** – सँधै, **पीणये** – प्रसन्न हुन्छ ॥

३. **नीलउप्पले वने** – नीलो कमलको वनमा, **सारसा** – सारसहरु, **सञ्चरन्ति** – घुमिरहन्छन् ।

तदा – त्यसबेला, **कूजनं विना** – बिना स्वर, **विसेसता** – विशेषता (नीलो कमल र तीनिहरु बीच), **अत्थि नो** – थाहा हुँदैन ॥

४. **सेतहंस** – सेतो हाँस (राजहंस), **चातका** – चाटक पंक्षी, आदि **मोदमानमानसा** – प्रसन्न मनले ।

खुद्दिका तरि विय – सानो डुंगा जस्तो, **सन्ततं** – सँधै, **सन्तरन्ति** – (पानीमा) पौडिन्छन् ॥

५. **खीर सागरो** – दूध सागर, **कोमुदी’हि** – चन्द्रकिरणले, **यथा राजते** – चम्के जस्तै । तथा = त्यस्तै,

सा (एसा) सरोजिनी – त्यस कमलको पोखरी, **पङ्कजेहि** – कमलको फूलले, **भासते** – चम्किरहेछ ॥

६. **रूपिपट्टसादिसे** – चाँदीको पाता जस्तो, **सेतवालुकातले** – सेतो बालुवामाथि ।

https://dhamma.digital

देव – देवता, **देवधीतरो** – देवताकी छोरीहरु, **कीलनं करोन्ति ही** – खेलिरहन्छन ॥

७. **चारुता च** – दर्शनीय, **कूजनं** – पंक्षीको स्वर, **गन्ध** – सुगन्ध, **कन्द** – कमलको जरा, **सीतकं** – शीतल पानी ।

इमे गुणा – (यो पोखरीमा भएको) यस गुणले, **मे** – मेरो, **पञ्च इन्द्रियानि** –पाँच इन्द्रियहरु, **तोसयन्ति** – सन्तोष लिइरहन्छन् ॥

पालिभासं परिवत्तेतु ।

यो पोखरी चिसो पानीले भरिएको छ । त्यहाँ एकदम सुगन्धित कमलको फूल छ । हाँसहरू कराउँदै पानीमा पौडिरहेका छन् । सारस (पंक्षी) नीलो कमलको जङ्गलको बीचमा हिंडिरहेछ । सेतो बालुवाको बगरमा अप्सराहरू वीणा बजाउँदै मधुर गीत गाउँदै खेलिरहेछन् । तरुणीहरूले पोखरीमा ओर्लेर कमलको फूल टिपी (भाँचेर) शिरमा सिउँरिए। पंक्षीहरूको नाद (स्वर) कानको लागि एकदमै आनन्द । चन्द्रमाको किरण दूधसमुद्रमा पर्दा जसरी टल्किन्छ, सेतो कमल फूलको कारणले पनि यो पोखरी त्यसरी नै शोभायमान भइरहेछ । त्यसैले यो शोभन पोखरी देख्ने बित्तिकै कसको मात्र मन आनन्दित न होला र ?

२८. अट्ठवीसतिमो पाठो

"अप्पिच्छता"

अप्पिच्छ = अल्पेच्छ
उदुम्बर = उदुम्बर रुख
छिद्दावच्छिद्द = सानो ठूलो प्वाल भएको
खीण = क्षीण
तच = बोक्रा
निरत = लागि पर्नु
यातेतब्ब = यापन गर्नु
सुक्खापेसि = सुकायो

https://dhamma.digital

सुव = हरियो सुगा
वातातप = हावा घाम

अतीते हिमवन्ते गङ्गातीरे एकं उदुम्बरवनं अहोसि। एको सुवराजा बहू सुवगणे परिवारेत्वा फलानि खादन्तो तत्थ सुखेन विहासि । अथ कदाचि तस्मिं वने फलेसु खीणेसु सुवराजं ठपेत्वा अञ्ञे सब्बे सुवा तं वनं पहाय अञ्ञत्थ गता। सुवराजा पन अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो। तस्मा सो अञ्ञत्थ अगन्त्वा अत्तनो निवास रुक्खस्स पत्तं खादि। पत्तेसु खीणेसु तचं खादि । एवं पत्ततचादि खादित्वा गङ्गाय पानीयं पिवित्वा सुखेन विहासि ।

एवं काले गच्छन्ते तस्स अप्पिच्छता गुणेन सक्कस्स आसनं उण्हाकारं दस्सेसि । सक्को किन्नु खो'ति उपधारेन्तो त'मत्थं अद्दस । अथ सक्को तं वीमंसेतुं अत्तनो आनुभावेन तं रुक्खं सुक्खापेसि। रुक्खो खाणुमत्तो अहोसि छिद्दावच्छिद्दो च।

इदानि सुवराजस्स आहारत्थाय तचो'पि नत्थि । तथा'पि सो तं रुक्खं पहाय अञ्ञत्थ गन्तुं न इच्छति। "कथ'महं दुक्खप्पत्तोस्मी'ति अत्तनो उपकारभूतं इमं रुक्खं पहाय अञ्ञत्थ गच्छेय्य'न्ति" सो चिन्तेसि। एवं चिन्तेत्वा तत्थ अञ्ञं अलभन्तो छिद्देहि निक्खन्तानि चुण्णानि खादित्वा वाता'तपं अगणेत्वा रत्तिन्दिवं तत्थे'व उदुम्बर खाणुमत्थके अट्ठासि। तस्स अप्पिच्छतं च मित्त धम्मगुणं च निस्साय त'मेव ठानं मनापं अहोसि ।

अथ सक्को एको हंसराजा हुत्वा तत्थ आगन्त्वा सुवराजेन सद्धिं सल्लपन्तो एवं पुच्छि- "भो सुवराज ! अस्मिं वने नीलपत्ता अनेकफला बहु रुक्खा सन्ति, तथापि त्वं कस्मा इमस्मिं खाणुमत्थके दुक्खं विहरसि ? कथं तुय्हं मनो एत्थ निरतो'ति ?" सखे हंसराज ! लूखे वा पणीते वा अत्तनो यापनमत्ते लद्धे किं पुन आहार परियेसनेन ? अपि च दुक्खप्पत्तो'ति अत्तनो उपकार भूतं सहायं परिच्चजितुं न वट्टति, तं न सप्पुरिसधम्मो'ति सुवराजा आह ।

ततो तस्स गुणे पसन्नो सक्को अत्तनो आनुभावेन तं उदुम्बररुक्खं अमतफलं कत्वा अगमासि ।

https://dhamma.digital

“अत्तनो लद्धेन यापेतब्बं, उपकारभूतो सहायो कदाचि’पि न विजहितब्बो ।”

परिचयपुच्छाः–

१. सुवराजा कत्थ विहासि ?

२. खीणेसु फलेसु अञ्ञे सुवा किं अकंसु ?

३. सुवराजा कथं जीविकं कप्पेसि ?

४. पालिभासं परिवत्तेतु ।

क) रुखमा हरियो सुगा बसिरह्यो ।

ख) उदुम्बर रुखमा फूल छैन् ।

ग) ऊ रात दिन त्यहीँ नै बास बस्यो ।

घ) घाम र हावाको कारणले सजिलै जान सकिँदैन् ।

ङ) हाँसले हरियो सुगासँग कुरा गर्दैछ ।

च) तिमी के कारणले यहाँ दुःखपूर्वक (बास गरेर) बसिरहेको ?

५. “निस्साय” इति इमिना पदेन युत्तानि दस वाक्यानि लिखतु ।

वेवचनानि :–

पत्तं = पण्णं - दलं - पलासं

सक्को = देवराजा -पुरिन्ददो - सहस्सक्खो

सुवो = कीरो - सुको

रुक्खो = पादपो - दुमो - तरु - अगो

https://dhamma.digital

२९. एकूनतिंसतिमो पाठो

"सामग्गि बलं"

अक्कमि = कुल्चियो
अग्गहेत्वा = समात्न लगाएर
अनुस्सरन्त = सम्झनु
ओवदित = ओवाद गरेको
कण्टक गुम्ब = काँडाको झारपात
खमाहि = क्षमा गर्नुस्
खित्त = फ्याँकिएको
जालक्खि = जालको प्वाल
यूथ = समूह (फौज)
लुद्दक = शिकारी

बोधिसत्तो एकस्मिं काले वट्टको हुत्वा निब्बत्ति। सो बहूहि वट्टकेहि परिवुत्तो अरञ्ञे सुखं विहरति। तदा एको वट्टक-लुद्दको जालेन वट्टके बन्धित्वा घरं नेत्वा विक्किणन्तो जीविकं कप्पेसि।

अथ एकदिवसं वट्टकराजा बोधिसत्तो तं तथा करोन्तं दिस्वा अत्तनो परिसं आह - "अयं लुद्दको अम्हाकं ञातके विनासेति। यदा एसो तुम्हाकं उपरि जाला खिपति, तदा तुम्हे एकेकस्मिं जालक्खिम्हि सीसं ठपेत्वा जालं उक्खिपित्वा कण्टकगुम्बे पक्खिपथ, ततो तस्स हेट्ठा भागेन पलायथा'ति" ते सब्बे'पि वट्टका साधू'ति सम्पटिच्छिंसु।

दुतियदिवसे लुद्दकेन जाले खित्तमत्तेयेव ते वट्टका जालं उक्खिपित्वा कण्टकगुम्ब-मत्थके खिपित्वा हेट्ठा भागेन पलायिंसु। पच्छतो धावन्तो लुद्दको जालमेव लभि। सामग्गीबलं अनुस्सरन्तो सो तुच्छहत्थेन गेहं अगमासि। पुनदिवसतो'पि पट्ठाय लुद्दकस्स त'मेव फलं अहोसि।

अथ एकदा तस्मिं वट्टकयुथे एको वट्टको भूमिं ओतरन्तो असल्लक्खेत्वा अञ्ञस्स सीसं अक्कमि। इतरो "अरे ? को मं अक्कमी'ति ?" कुज्झी। "सहायक ! अहं अजानित्वा अक्कमिं, मा मे कुज्झि, खमाहि मे'ति" वुत्तेपि

https://dhamma.digital

सो कुज्झियेव ।

ते पुनप्पुनं कथेन्ता कलहं वड्ढेत्वा “त्वं एव मञ्ञे जालं उक्खिपसि ? त्वं एव मञ्ञे जालं उक्खिपसी’ति ?” विवादं करिंसु, तेसं निद्दोसभावं कथेन्ता अञ्ञेपि बहू वट्टका द्वे कोट्ठासा अहेसुं । वट्टकराजेन ओवदितापि ते कलह’मेव अकंसु । अथ वट्टकराजा असामग्गिया सुखं नाम नत्थी’ति अत्तनो वचनं करोन्ते वट्टके आदराय अञ्ञत्थ अगमासि ।

तेसु एवं विवदन्तेसु एवं लुद्दको आगन्त्वा जालं खिपि । ततो सब्बे’व कलहं करोन्तो किं अह’मेव वायमामी’ति” वदन्ता अट्ठंसु । तेसु “त्वं उक्खिप, कि’महं उक्खिपामी’ति वदन्तेसु एव लुद्दको जालं उक्खिपित्वा सब्बे ते एकतो अग्गहेत्वा भरियं तोसयमानो गेहं अगमासि ।

“समग्गा होथ, मा विवदथ ।”

परिचयपुच्छाः-

१. लुद्दको कथं वट्टके गण्हि ?

२. वट्टकराजेन कथितो उपायो वित्थारेतब्बो ।

३. **ऊनट्ठानानि पूरेतब्बानि ।**

तदा एको .... जालं ...... वट्टके गण्हाति । सो ...... विक्किणित्वा ..... मूलेन ...... पोसेति । एकदा .... वट्टको .... जाले ...... जालं .... त्वा कण्टकगुम्बे .... पलायिंसु ।

४. समग्गानं तेसं कलहस्स को हेतु ?

५. तेसु विवदन्तेसु लुद्दको किं अकासि ?

वेवचनानिः-

कलहो	**= भण्डनं - विग्गहो - मेधगा**
कुज्झति	**= कुप्पति - रोसेति**
ञातको	**= बन्धु - बन्धवो - ञाति - सजनो**
लुद्दको	**= नेसादो - ब्याधो**
सीसं	**= उत्तमङ्गं - मत्थको - मुद्धा**

https://dhamma.digital

३०. तिसतिमो पाठो

"असप्पुरिससेवनं"

असहन्त	= सहन नसक्नु
असाधु संसग्ग	= असत्पुरुष संसर्ग
उद्धरापेसि	= उखेल्न लगायो
खीरोदक	= दूध पानी
गिद्ध	= आशक्त भएर
परिक्खित्त	= चारैतिरबाट घेरिएको
सम्पज्जति	= उम्रिन्छ
समूल	= जरा वा मूल समेत
सामत्थिय	= सामर्थ्य
संसट्ठ	= संसर्ग
सिञ्चन्ति	= सिँचाइ गर्छन्

बाराणसियं **दधिवाहनो** नाम एको राजा रज्जं कारेसि । सो एकदिवसं गङ्गायं नहानत्थाय अगमासि । तस्स नहानट्ठानं जालेहि परिक्खित्तं अहोसि । रञ्ञे नहायन्ते एकं अम्बफलं नदिया आगन्त्वा जाले लग्गि तं अहोसि । अम्बफलं घटप्पमाणं सुवण्णवण्णं अति मधुरं च । राजा तं गहेत्वा खादित्वा मधुरसे गिद्धो अम्ब'ट्ठिं अत्तनो उय्याने रोपेसि । रुक्खो साखा पत्तेहि संवड्ढित्वा न चिरेने'व फलं गण्हि । अञ्ञं तादिसं अतिमधुरं फलं नत्थी'ति वत्तब्बतं पापुणि । तस्मा तस्स अम्बरुक्खस्स महासक्कारो अहोसि । रत्तिन्दिवं राजपुरिसा आरक्खं करोन्ति, खीरो'दकेन सिञ्चन्ति ।

दधिवाहनराजा अञ्ञेसं राजूनं अम्बफलं देन्तो'पि रुक्खनिब्बत्तन भयेन अम्बट्ठिं कण्टकेन विज्झित्वा'व देति । तेपि तं खादित्वा मधुररसे गिद्धा अट्ठिं रोपेन्ति । तथा'पि तं न सम्पज्जति । ते "किं नुखो एत्थ कारणन्ति'वीमंसेन्ता पच्छा तदत्थं जानिंसु ।

अथे'कदा एको उय्यानपालो दधिवाहनराजानं उपसङ्कमित्वा उय्यानपालन-कम्मे अत्तनो सामत्थियं वण्णेसि । राजा तस्मिं पसन्नो

https://dhamma.digital

अत्तनो उय्यानपालस्स सहायत्थाय तम्पि नियोजेसि । ततो पट्ठाय ते द्वे'पि जना उय्यानं पटिजग्गन्ति । अधुना'गतो उय्यानपालो अत्तनो सामत्थियं दस्सेन्तो अकाल पुप्फानि पुप्फापेति । अकालफलानि गण्हापेति । अथ सब्बं उय्यानं पुप्फफलं-भरितेहि रुक्खलता-गुम्बेहि अति रमणीयं अहोसि ।

राजा तस्मिं अती'व पसन्नो पोराणकं उय्यानपालं नीहरित्वा तस्से'व सब्बं उय्यानं भार'मकासि । सो "इदानि मय्हं अधिप्पाय-साधनाय कालो'ति" ञत्वा तं अम्बरुक्खं परिवारेत्वा निम्बरुक्खे रोपेसि । न चिरे'नेव अम्बमूलेहि निम्बमूलानि च साखाहि साखा च संसट्ठा अहेसुं । अहो ! तेन असाधु-संसग्गेन ताव मधुरानि अम्बफलानि तित्तकानि अहेसुं । अम्बफलानं सुमधुरभावं असहन्तेन एकेन राजेन सहस्सं दत्वा पयोजितो सो उय्यानपालो अत्तनो अधिप्पायस्स मत्थकप्पत्त भावं ञत्वा वेगेन पलायि ।

अथ राजा अम्बफलानं तित्तरसभावं सुत्वा सोकप्पत्तो पुरोहितभूतं बोधिसत्तं पुच्छि । बोधिसत्तो तत्थ गन्त्वा उपपरिक्खन्तो निम्बरुक्खे निस्साय तथा अहोसी'ति ञत्वा तदत्थं पकासेसि । राजा तं सुत्वा सब्बे'पि निम्बे समूलं उद्धरापेसि । ततो पट्ठाय अम्बो'पि पुन मधुरो जातो ।

"दुक्खो बालेहि संवासो"

परिचयपुच्छाः-

१. दधिवाहनो तं अम्बफलं कथं लभि ?

२. सो तं अञ्ञेसं देन्तो किं करोति ? कस्मा ?

३. अधूना'गतस्स उय्यानपालस्स सामत्थियं वण्णेतु ।

४. पालिभासं परिवत्तेतु ।

एकदिन त्यो राजाले नदीमा नुहाई रहँदा एउटा सुवर्ण आँप बगाईरहेको देखेर त्यसलाई लिएर खायो । त्यो (आँप) एकदम मिठो रहेछ । त्यसैले त्यसको बियाँ आफ्नो बगैँचामा रोपेर राम्ररी हेरचाह गर्‍यो । नीम रुखको सँगै भएर त्यो मिठो आँप फल्ने रुख पनि तीतै भयो । दुर्जनसँग बस्यो भने लोकलाई समेत तीतो

https://dhamma.digital

बनाउँछ भनी विचार गर्न सकिन्छ ।

५. **इमानि सरलवाक्यानि एकं महावाक्यं पापेतु ।**

एको राजा अहोसि । सो दधिवाहनतो एकदा अम्बफलं लभि, तं खादि । सो तस्स रसगिद्धो अहोसि । अथ अत्तनो उय्यानपालं आमन्तेसि । तस्स सहस्सं लञ्जं अदासि । तं अम्बरुक्खं तित्तकभावं पापेसि ।

आख्यातिक-परिचयो :-

अञ्ञमञ्ञ पटिपक्खवचनानि

वचनं

अभिक्कमति = अघि बढ्छ
खिपति = फाल्छ
पतति = खस्छ
सम्मानेति = सम्मान गर्छ
सम्मिञ्जति = खुम्चाउँछ
सम्मुखो भवति = भेट्छ

पटिपक्खवचनं

पटिक्कमति = पछाडि हट्छ
उक्खिपति = उठाउँछ
उप्पतति = माथि माथि जान्छ, उड्छ
अवमानेति = अपमान गर्छ
पसारेति = पसार्छ, फैलाउँछ
विमुखी भवति = विमुख हुन्छ, फर्कन्छ

Dhamma.Digital
https://dhamma.digital

३१. एकतिंसतिमो पाठो

“वञ्चको बको”

अवसिट्ठ = बाँकी
अल = गंगटोको पंजा
अहं पुरे = म पहिले
कत्तरिका = कैंचि
कप्पेन्त = काट्ने
कुसल = आनन्द
नीत = लगेको
मातुल = मामा
सण्डास = चिम्टा
सदप्प = भयसहित

एकस्मिं पन अरञ्ञे महन्तं सरं अहोसि। तत्थ बहू मच्छा वसिंसु। अथ कदाचि निदाघसमये तत्थ उदकं खीयित्वा मन्दं अहोसि । तदा एको बको सरतीरे दुक्खप्पत्तो विय निसीदि । मच्छा तं दिस्वा “कस्मा त्वं एवं तिट्ठसी’ति” पुच्छिंसु । “सम्म ! अयं निदाघो महन्तो, उदकं च मन्दं मन्दं भवति, तुम्हे कथं जीविस्सथा’ति” अहं तुम्हाकं येव चिन्तेन्तो निसिन्नोम्हि’ति” बको आह । “सच्चं अय्य ! अथ किं करोमा’ति ?” “सचे तुम्हे इच्छेय्याथ, अहं एकेकं तुण्डेन गहेत्वा उदकपूरितं एकं महासरं नेतुं सक्खिस्सामी’ति” सो आह । ते सब्बे’पि साधू’ति सम्पटिच्छिंसु ।

अथ सो कपट-बको एकेकं मच्छं तुण्डेन गहेत्वा बहुदूरं नेत्वा एकस्मिं रुक्खे ठपेत्वा मंसं खादति । पुन आगन्त्वा “नीतो सो मया । अञ्ञो आगच्छतू’ति” वदति । मोटा “अहं पुरे, अहं पुरेति” मोटा वदन्ता मच्छा सरतीरं आगच्छन्ति । सो एतेन उपायेन सब्बे मच्छे खादि । ओसानवारे पन आगते एक’मेव कक्कटकं अवसिट्ठ अद्दस ।

सो तम्पि खादितुकामो हुत्वा भो कक्कटक ! अहं सब्बे मच्छे असुकस्मिं सरे विस्सज्जिं, त्वम्पि एही’ति” आह । “बकेन मच्छानं मोचनं

https://dhamma.digital

न भूतपुब्बं । तथा'पि सचे पन अयं मं सरे विस्सज्जेय्य इच्चेतं कुसलं, नो चे विस्सज्जेय्य गीवमस्स छिन्दिस्सामी'ति" कक्कटको एवं चिन्तेत्वा "साधु सम्म ! मम्पि तत्थ गहेत्वा गच्छा'ति" आह ।

कक्कटको अत्तनो अलेहि बकस्स गीवं सण्डासेन विय सुग्गहितं कत्वा गच्छन्तो सरं पहाय तस्स रुक्खाभिमुखगमनं पस्सित्वा "मातुल ! मातुल ! कुहिं गच्छसी'ति" आह । "त्वं मं तुय्हं दासो'ति चिन्तयसि ? न पस्ससि इमं मच्छकण्टक रासिं ? मच्छेहि लद्ध'मेव तुय्हम्पि भविस्सती'ति" बको थोकं सदप्पो'व आह ।

"तेनहि तथा कत्वा पस्सा'ति" वत्वा कक्कटको अत्तनो अलेहि थोकं तस्स गीवं निप्पीलेसि । सो मरणभयेन तज्जितो "सामि, अहं तं न मारेस्सामि, जीवितं मे देही'ति" याचि, "यज्जेवं मं सरतीरे विस्सज्जेही'ति ।" अथ सो बको निवत्तित्वा ओतरित्वा तं सरतीरे ठपेसि ।

कक्कटको'पि "ईदिसं वञ्चकं असप्पुरिसं विस्सज्जेतुं न वट्टती'ति" चिन्तेत्वा कत्तरिकाय पदुमनालं कप्पेन्तो विय तस्स दुट्ठबकस्स गीवं कप्पेन्तो'व उदकं ओतरि । बको तत्थे'व जीवितक्खयं पापुणि ।

"सचे दुज्जनानं अधिप्पाया सब्बदा सिज्झन्ति, अयं लोको नप्पवत्तति ।"

परिचयपुच्छाः-

१. मच्छे खादितुकामो बको किं उपायं चिन्तेसि ?

२. सो कक्कटकं दिस्वा कि'माह ?

३. **ऊनट्ठानानि पूरेतु ।**

एको .... बको ..... समये ..... खादितुं ..... एकस्मिं ..... उदक .... सरं अत्थी'ति ...... मच्छं गहेत्वा ...... ठपेत्वा ...... खादति । ऐतन .... सब्बे .... तेन खादिता अथ ओसाने ...... आगन्त्वा .... एको कक्कटको ...... अहोसि ।

https://dhamma.digital

४. **इमानि सरलवाक्यानि एकं महावाक्यं उपनेतु ।**

एकं अरञ्ञं अहोसि । तत्थ महासरं अत्थि । एको बको अट्ठासि । निदाघकालो आगतो । सो मच्छे अद्दस । सो ते खादितुकामो अहोसि । सो तेसं सन्तिकं अगमासि । एवं कथेसि ।

वेवचनानिः-

कक्कटको	= कुलीरो
गीवा	= गलो - कण्ठो - सिरोधरा
बको	= सुक्ककाको
भयं	= भीति - उत्तासो
लोको	= भुवनं - जगति - विट्ठपो

सन्धिपरिचयोः-

निसिन्नोम्हि	= निसिन्नो - अम्हि
यथरिव	= यथा - एव
इच्चेतं	= इति - एतं
तस्मातिह	= तस्मा - इह
मम्पि	= मं - अपि
सब्भिरेव	= सब्भि - एव
यज्जेवं	= यदि - एवं
बव्हाबाधो	= बहु - आबाधो
त्याहं	= ते - अहं
इधाहं	= इध - अहं

https://dhamma.digital

३२. द्वत्तिंसतिमो पाठो

"उय्यानवण्णना"

१. सीतलवातो वायति मन्दं, पुप्फं सुगन्धं आवहमानो ।
खेदकरं तापं जहमानो, पीतिमना'हिण्डन्ति युवानो ॥

२. गायति गीतं नच्चति निच्चं, वादयते'यं कामिजनो हि ।
पस्सिय तं साखासु निसिन्नो, कूजति तस्मिं पक्खिगणोपि ॥

३. चम्पकनीपा पाटलिसाला, मागधिका जातीसुमनादि ।
रुक्खलतायो पुप्फित पुप्फा, पीतिमुदारं देन्ति जनानं ॥

४. पस्सथ ! एतं कोकिलराजं, चूतपमोदं रावमनुञ्ञं ।
चित्तहरं वा चित्तितपिञ्छं, नच्चनसीलं मत्तमयूरं ॥

५. सूगति यस्सं किंकिणिनादा, - कारसुरम्मो हंसनिनादो ।
सा सरसि छन्ना पदुमेही, कस्स मनो नो रञ्जति तत्थ ॥

६. सुन्दरसोभा'यं वनमाला, दिस्सति मानुञ्ञा अभिनीला ।
सब्बजनानं मोहन सीला, मोदयते वेतं हत पीला ॥

Dhamma.Digital

३२. बत्तीसौं पाठ

"उद्यानको वर्णन"

१. **पुप्फं सुगन्धं** – फूलको सुगन्ध, **आवहमानो** – लिएर, **सीतलवातो** – चीसो हावा, **मन्दं** – बिस्तारै बिस्तारै, **वायति** – आउँछ ।

युवानो – युवाहरु, **खेदकरं** – दुःख दिने, **तापं** – तापलाई, **जहमानो** – टाढा पारेर, **पीतिमना** – प्रीति मन लिई, **आहिण्डन्ति** – (यताउता) घुम्छन् ॥

२. **अयं कामिजनो हि** – यी कामिजनले (गन्धर्व जस्तै गीत गाउने),

https://dhamma.digital

गीतं गायति – गीत गाउँछ, **निच्चं** – सँधै, **नच्चति** – नाच्छ, **वादयते** – बीणा बजाउँछ ।

तं – त्यो, **पस्सिय** – हेरेर, **तस्मिं** – त्यहाँ, **साखासु निसिन्नो** – हाँगामा बसिरहेको, **पक्खिगणो अपि** – पंक्षीको भ्रुण्ड पनि, **कूजति** – चिरबिर गर्छ ॥

३. **चम्पक** – चम्पाको फूल, **नीपा** – कदम्ब, **पाटलि** – पाटलिको रुख, **साला** – शालको रुख, **मागधिका** – नरम, **जातीसुमनादि** – चमेलीको फूल आदि ।

रुक्खलतायो – रुखको लहरामा, **पुप्फित पुप्फा** – फूलिरहेका फूलहरुले, **जनानं** – मानिसहरुलाई, **उदारं पीतिं** – उदार प्रीति, **देन्ति** – दिन्छन् ॥

४. **चूतपमोदं** – आँपले प्रसन्न भएको, **रावमनुञ्ञं** – मिठो स्वर भएको, **एतं कोकिलराजं** – (त्यो) कोकिल राजालाई, **पस्सथ** – हेर !

वा – अथवा, **चित्तहरं** – मनोहर, **चित्तितपिञ्छं** – प्वाँखमा चित्र कोरिए जस्तो (मयूरको), **नच्चनसीलं** – नाच्ने स्वभाव भएको, **मत्तमयूरं** – मस्त मयूरलाई, **पस्सथ** — हेर ॥

५. **यस्सा** – जुन पोखरीको, **किंकिणिनाद आकार सुरम्मो** – किंकिणिको स्वर जस्तो रमणीय, **हंसनिनादो** – हाँसको नाद (स्वर), **सूयति** – सुनिन्छ ।

सा सरसि – त्यो पोखरी, **पदुमेही** – कमलको फूलले, **छन्ना** – छोपिएको छ, **तत्थ** – त्यहाँ, **कस्स मनो** – कसको मन, **नो रञ्जति** – नटाँसिएला ॥

६. **सुन्दर सोभा** – सुन्दर, शोभायमान, **अयं वनमाला** – यो वनको बगैंचा, **मानुञ्ञा** – मनलाई रमाइलो लाग्ने, **अभिनीला** – नीलो भएर, **दिस्सति** – देखिन्छ ।

सब्बजनानं – सम्पूर्ण जनलाई, **मोहन सीला** – मोहित गर्नसक्ने, **हत पीला** – पीडा हटाइदिने, यस (वनले), **चेतं** – चित्तलाई, **मोदयते** – प्रसन्न पार्दछ ॥

https://dhamma.digital

परिचयपुच्छाः-

१. किं करोन्तो सीतलवातो वायति ? युवानो कथं तत्थ विचरन्ति ?

२. कत्थ निसिन्नो पक्खिगणो किं दिस्वा कूजति ?

३. कोकिल-राजा केन पमोदितो नादं करोति ?

४. कत्थ हंसनीनादे सूयति ? सो कीदिसो ?

५. मयूरो - सरं - रुक्खो - राजहंसो - वनं - पक्खि,

इमेसं वेवचनानि वस्सेतु ।

३३. तेत्तिंसतिमो पाठो

"कतस्स पतिकरणं i"

अक्कोच्छि = गाली गऱ्यो
उपेत = युक्त
करुणाधिवास = करुणवान
कत्तरयट्ठि = लौरो
खन्तिसोरच्च = सहनशीलता
गललोहित = घाँटीको रगत
तटतटायमान = मुरमुरेर, तिरतिर आवाज निकालेर
निब्बापयामि = शान्त गराउँछु
पियसहायवण्ण = प्रिय साथी झैँ भएर
सञ्ञापयामि = चिनाउँछु

लंकादीपे **बुद्धदासो** नाम राजा अहोसि । पुञ्ञगुणेहि उपेतो खन्तिसोरच्चेन समन्नागतो करणाधिवासो सो सब्बथामेन जनानं सङ्गहं करोन्तो वेज्जकम्मे च अतिसमत्थो अहोसि ।

सराजा एकदिवसं सब्बा'भरणेहि विभूसितो हत्थिक्खन्धवरगतो सेनं परिवारेत्वा उय्यानकीलं अगमासि । तदा एको कुट्ठरोगी तं तथा गच्छन्तं दिस्वा कुद्धो कत्तरयट्ठिया भूमिं पहरन्तो अनेकप्पकारेहि असब्भवचनेहि राजानं अक्कोसितुमारभि ।

https://dhamma.digital

महापञ्ञो खन्तिधनो सो राजा दूरतो'व तस्स विप्पकारं दिस्वा “कस्सचि'पि अनत्थं अकतपुब्बस्स मे एस कस्मा एवं परिभवं करोति ? किञ्चा'पि एसो मय्हं पुब्बवेरी भविस्सति, निब्बापयामि न'न्ति, चिन्तेत्वा समीपे ठितं राजपुरिसं आमन्तेत्वा “गच्छ, असुकस्स चित्ताचारं ञत्वा आगच्छा'ति” आणापेसि । सो'पि तस्स पियसहायवण्णेन गन्त्वा “सम्म ! कस्मा त्वं राजानं अक्कोच्छी'ति ?” पुच्छि ।

“सखे, न त्वं जानासि तं ? एस बुद्धदासो मय्हं दासो । पुञ्ञकम्मेन राजा'भवि । मं अगणेत्वा मम पुरतो हत्थिक्खन्धेन गच्छति । सचे सो मय्हं हत्थगतो भवेय्य, दासेहि लभितब्बं सब्बं निग्गहं तस्स कत्वा अत्तानं सञ्ञापयामि । निस्सङ्कं तं मारेत्वा गललोहितं च पिवामी'ति” कोधेन तटतटायमानो कुट्ठी आह ।

राजपुरिसो तं पवत्तिं रञ्ञो आरोचेसि । राजा तं सुत्वा “एस मे पुब्बवेरी भविस्सति, रोगातुरताय च विप्पलपति । अक्कोधेने'व कोधं जिनितुं सक्का । तस्मा वेरिनो वेरं उपायेन वूपसमितब्ब'न्ति” सल्लक्खेत्वा “साधु, गच्छ, मया कारितभावं अजानापेत्वा तं तस्स सब्बं सङ्गहं करोही'ति” त'मेव राजपुरिसं नियोजेसि ।

३४. चतुत्तिंसतिमो पाठो

Dhamma Digital

“कतस्स पतिकरणं– ii”

(दुतियो भागो)

अनुदिन = दिनहुँ, दैनिक
अस्सु = आँसु
का कथा = भन्ने नै के छ ?
खण्डाखण्डिकं = टुक्राटुक्रा
दुक्कत = अकुशल वा नराम्रो काम
पग्घरिंसु = बग्यो
पच्चत्थिक = शत्रु

https://dhamma.digital

पीणितिन्द्रिय = हृष्टपुष्ट शरीर
मादिस = म जस्तो
सुगन्ध विलेपन = सुगन्धले लेपन गरिएको

सो पन राजपुरिसो पुन'पि कुट्ठरोगिं उपसङ्कमित्वा एव'माह- "सखे ! एस राजा मय्हम्पि पच्चत्थिको, तं मारेतुं अहम्पि एत्तकं कालं वायमिं। अथा'पि सहायकं विना तं कातुं नासक्खिं। इदानि तव अनुबलेन मम मनोरथं मत्थकं पापेस्सामि । एहि, मय्हं गेहे वस, अह'मेव तं मारेस्सामी'ति ।"

सोपि तं कथं सद्दहित्वा अतीव सन्तुट्ठो अहोसि । तस्मा साधु गच्छमा'ति तेन सद्धिं अगमासि । सो राजपुरिसो तं अत्तनो गेहं नेत्वा अनुदिनं नहापेत्वा सुगन्धविलेपनं गाहापेति । सुखसम्फस्सानि वत्थानि अच्छादापेति। सुभोजनं भोजेत्वा सुअत्थते सयने निपज्जापेति। अञ्ञेहिपि विविधेहि आकारेहि तस्स चित्तं तोसेतुं उस्सहति। तथा करोन्तो रोगस्स वूपसमनसमत्थं भेसज्जं च संविदहति ।

एवं कतिपाहं सङ्गहं करोन्ते तस्स रोगो च वूपसमि। पीणिति'न्द्रियो च अहोसि। अथ सञ्जात विस्सासो'ति ञत्वा सो राजपुरिसो एकदिवसं सल्लपन्तो समीपे ठत्वा सब्बे ते सङ्गहा राजेन कारापिता'ति आह ।

सो तं सुत्वा पठमं न सद्दहि, अथ पुनप्पुनं कथेन्ते सद्दहित्वा अत्तनो दुक्कतं पच्छातपन्तो एवं चिन्तेसि - "अहो ! इमस्स रञ्ञो मेत्ता कारुञ्ञं कीव महन्तं ! सो अनेकेहि अक्कोसवचनेहि परिभवं करोन्तस्स मादिसस्सा'पि एवरूपं उपकारं करो'ति। अञ्ञेसं पन का कथा'ति" एवं तस्स गुणे अनुस्सरन्तस्स अनुस्सरन्तस्से'व अस्सूनि पग्घरिंसु । रञ्ञे दल्हविस्सासो बद्धपेमो च उप्पज्जि ।

तथा हि सो राजा तस्स अक्कोसं सुत्वा सचे इच्छेय्य तं खण्डाखण्डिकं छेदापेत्वा मारेतुम्पि समत्थो अहोसि। तथापि अत्तनो खन्तिगुणं निस्साय अकुज्झित्वा उपायेन तस्स कोधं वूपसमेत्वा सुखितं च नं अकासि ।

पठमं गललोहितम्पि पिवितुकामो'व ठितो सो कुट्ठरोगी पुरिसो तस्स

https://dhamma.digital

खन्तिगुणेन दल्हमित्तो'व समानो रञ्ञो कालकतभावं सुत्वा सञ्जातसोकेन फलितहदयो कालमकासि ।

"अक्कोधेन जिने कोधं"

परिचयपुच्छाः-

१. बुद्धदासो राजा किं विसिट्ठो गुणवा अहोसि ?

२. उय्यानं गच्छन्तं तं दिस्वा कुट्ठि कि'मकासि ?

३. राजा तस्स चित्ताचारं ञातुं किं अकासि ?

४. अथ कुट्ठि राजदूतस्स कि'माह ?

५. राजपुरिसो कथं तस्स सङ्गह'मकासि ?

६. रोगी तं सब्बं रञ्ञा कारापितभावं सुत्वा कथं चिन्तेसि ?

७. **पदेहि'मेहि सरलवाक्यानि करोतु ।**

सब्बथामेन - कुट्ठरोगी - असब्भवचनेहि - विप्पकारं - पिय सहायवण्णेन - गललोहितं - पुब्बवेरी - पच्चत्थिको - दल्ह विस्सासो ।

८. सब्बमेतं कथावत्थु सङ्खित्तं लिखतु ।

आख्यातिक-परिचयोः-

१. **इमेसं क्रियापदानं इतरवचनं इतर पुरिसे च दस्सेतु ।**

आरभि - करोति - निब्बापयामि - गच्छ - आणापेसि - अक्कोच्छि - अभविंसु- सञ्ञापयामि - भवेय्य - पिवामि - वायमि - गच्छाम - एहि - वस - गाहापेति - उप्पज्जि - इच्छेय्य - कालमकासि ।

https://dhamma.digital

३५. पञ्चतिंसमो पाठो

चत्तारो “पण्डित” माणवका – i

(पठमो भागो)

आपणसाला	= पसल
कोटिप्पत्त	= पारंगत व्यक्ति
गीतसत्थञ्ञु	= गीत शास्त्री
घत	= घ्यू
जोतिसत्थविदू	= ज्योतिषी
तक्किक	= तर्क शास्त्री; तार्किक
तण्डुल	= चामल
पमाणकारी	= मात्राको ज्ञान भएको व्यक्ति
परियापुणि	= सिक्यो
वाचा निपुण	= वाकपटुता, कुरा गर्नमा दक्ष

एकस्मिं किर गामे चत्तारो मानवका सिप्पं उग्गण्हितुं एकस्स आचरियस्स सन्तिकं अगमंसु । तेसु एको वेज्जसत्थं च एको जोतिसत्थं च उग्गण्हि । एको पन गीतकलासु अती'व पियो अहोसि । तस्मा सो गीतसत्थं उग्गण्हितु'मारभि । इतरो वादप्पियो वाचा निपुणो होति । तेन सो तक्कसत्थं परियापुणि । ते चत्तारो'पि जना वत्तपटिवत्तेहि आचरियं आराधेन्ता अत्तनो अत्तनो सत्थेसु समत्था हुत्वा न चिरेने'व सिप्पुग्गहणं निट्ठपेसुं । ततो गुरुपूजं च कत्वा सक गेहं गन्तुकामा आचरियं वन्दित्वा मग्गं पटिपज्जिंसु ।

ते तेसु तेसु सिप्पेसु कोटिप्पत्ता विय मञ्ञमाना अहेसुं । अपिच, ते सत्थनिपुणा बुद्धिमन्ता समाना'पि लोकवोहारं अजाननताय अतिधावनताय च किच्चाकिच्चेसु पमाणकारिनो न अहेसुं ।

तेसु एवं गच्छन्तेसु दिवा भोजनवेला च उपागमि । तेसं सन्तिके तण्डुलं अत्थि, तस्मा तं पचित्वा भुञ्जितुं एकस्स रुक्खस्स मूले निवत्तिंसु ।

https://dhamma.digital

अथ तेसु **गीतसत्थञ्ञु** मानवको भत्तं पचितुमारभि । व्यञ्जनस्स'त्थाय यं किञ्चि फलमूलादिं आहरितुं **वेज्जो** आपणसालं अगमासि । ततो **जोतिसत्थविदू** पुरिसो यत्थ ठपेत्वा ते भत्तं भुञ्जन्ति तादिसानि पण्णानि आहरितुं वनं गतो । **तक्किको** पन घतं आनेतुं समीपगामं अगमासि ।

आपणसालं गतस्स वेज्जस्स तत्थ यं यं फलमूलादिं अहोसि । तेसु "इदं वातस्स विरुद्धं, इदं पित्तस्स विरुद्धं, इदं सेम्हस्स विरुद्ध'न्ति" चिन्तेन्तस्स किञ्चिपि गहेतब्बं नाहोसि । तस्मा सो तुच्छहत्थेने'व पच्चागमि ।

पण्णानि आहरितुं गतो मानवको जोतिसत्थे समत्थताय नक्खत्तयोगं उपधारेत्वा'व रुक्खं अभिरुय्ह पण्णानि संकड्ढि । अथ सो रुक्खतो ओरोहनम्पि सुभ मुहुत्तेने'व कातब्ब'न्ति चिन्तेत्वा तस्मिं एवं दिवसे पुन सुभवेलाय नत्थिताय रुक्खे'येव अट्ठासि ।

३६. छत्तिंसमो पाठो

चत्तारो "पण्डित" मानवका – ii

(दुतियो भागो)

अयथाविमंसा = उल्टो विचार
अविञ्ञुता = अविज्ञता
उपच्छिन्न = छुटेको
चुबुक = चिउँदो
तक्केसि = तर्क गर्‍यो
पत्तपुट = टपरी
वेणिक = वीणावादक
परितो उद्धनं = चुलोको वरिपरि

तक्किको पन गामं गन्त्वा परियेसन्तो थोकं घतं लभि । सो तं कदलिपत्तपुटेन आनेन्तो तक्कासत्थे "कुसलताय" अनतरामग्गे एवं

https://dhamma.digital

तक्केसि -"किन्नु इदं घतं निस्साय कदलि पत्तं वत्तति ? उदाहु कदलि पत्तं निस्साय घतं वत्तती'ति ?" एवं चिन्तेत्वा तं विमंसेतुकामो पत्तपुटं अधोमुखं अकासि । तावदेव सब्बं घतं भूमियं पग्घरि । सोपि अत्तनो अयथाविमंसासु फलमिदन्ति सोचन्तो तुच्छहत्थेने'व आगतो ।

तक्किको च वेज्जो चाति ते उभोपि आगन्त्वा ओलोकेन्ता वेणिकं चुबुके हत्थतलं ठपेत्वा निसिन्नं पस्सिंसु । "सखे कि'मेत्थ कारणं ? कस्मा त्वं भत्तं अपचित्वा सोचमानो एवं तिट्ठसी'ति ?" ते पुच्छिंसु "सम्मा ! किं भत्तं ! मं एकं निस्साय अम्हाकं सब्बेसम्पि अज्ज भोजनं उपच्छिन्नन्ति" सो आह ।

सो पन किं अकासि ? भत्ते पच्चमाने सुरु सुरू'ति सद्दो निक्खमि । तं सुत्वा नच्चगीतेसु कतपरिचयत्ता सो नच्चन्तो गायन्तो परितो उद्धनं धावितु'मारभि । तथा नच्चन्तस्स तस्स पादे पक्खलित्वा भत्तचाटि भिज्जित्वा विप्पकिरि । सो तं पवत्तिं अञ्ञेसं आरोचेसि ।

पण्णानि आहरितुं गतो मानवको न ताव पच्चागमि । तस्सा इमे तयो'पि जना तं परियेसितुं वनं अगमंसु । ते गन्त्वा ओलोकेन्ता तं ताव रुक्खे निसिन्नं पस्सिंसु । "त्वं कि'मेत्थ करोसी'ति" पुट्ठो सो नक्खत्तयोगस्स नत्थिताय रुक्खतो ओतरितुं न सक्का'ति आह । "त्वं पन अम्हेहि'पि अतिपण्डिततरो, किं रुक्खतो ओतरितुम्पि सुभमुहुत्तो अत्थी'ति" वदन्ता ते तं ओतारेसुं । अथ ते सब्बे'पि अत्तनो अत्तनो अतिधावनताय सोचिंसु ।

इति इमे चत्तारो मानवका सत्थनिपुणा'पि अतिपण्डितताय किच्चाकिच्चेसु पमाणकारिनो न अहेसुं । तस्मा ते अत्तनो अविञ्ञुतं बुज्झित्वा पुन'पि सिप्पं उग्गण्हितुं आचरियस्स सन्तिकं अगमंसु ।

"साधु खो पण्डितो नाम, न त्वेव अतिपण्डित्तो ।"

परिचयपुच्छा :-

१. चत्तारो मानवका किं किं उग्गण्हिंसु ?

२. को तेसु भत्तं पचि ? सो तत्थ कि'मकासि ?

https://dhamma.digital

३. तक्किको घतं आहरन्तो कथं तक्केसि ?

४. कस्मा वेज्जो आपणं गतो न किञ्चिपि आनेसि ?

५. जोतिसत्थविदू कस्मा रुक्खेये'व अट्ठासि ?

६. **इमेहि पदेहि सरलवाक्यानि निप्फादेतु ।**

वादप्पियो - परियापुणि - आराधेन्तो - सत्थनिपुणा - भोजनवेला - आपणसालं - नक्खत्तयोगं - पग्घरि ।

७. इमिना कथावत्थुना को उपदेसो गहेतब्बो ?

८. सब्ब'मेतं कथावत्थुं अत्तनो वचनेन सङ्खित्तं लिखतु ।

वेवचनानि :-

कुसलता	= दक्खता - पटुता - समत्थता
घतं	= सप्पि
चाटि	= कुम्भि - उक्खलि - कोलम्बो
मग्गो	= पन्थो - पथो - अयनं
भत्तं	= ओदनो - अन्नं
भोजनं	= आहारो - घासो - असनं
लद्धनं	= चुल्लि
वेणिको	= वीणावादी

सुभं भवतु

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

प्रथम पत्र

पालि भाषा व्याकरण र परित्राण

एकाइ ३ : पालि अनुवाद

Dhamma.Digital

मूल पुस्तक : धम्मपदअट्ठकथा

अनुवादक (नेपालभाषा) : भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर

परियत्ति पाठ्यसामग्रीको लागि अनुवादक (नेपाली) : अ. कुसलञाणी

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

एकाइ ३ : पालि अनुवाद

धम्मपदअट्ठकथा

११. धम्मिकउपासकवत्थु

इध मोदतीति इमं धम्मदेसनं सत्था जेतवने विहरन्तो धम्मिकउपासकं आरब्भ कथेसि ।

इध मोदति भन्ने यो धर्मदेशनालाई शास्ताले जेतवनमा विहार गरिरहनु हुँदा धम्मिक उपासकको कारणले भन्नु भएको थियो ।

सावत्थियं किर पञ्चसता धम्मिकउपासका नाम अहेसुं । तेसु एकेकस्स पञ्च पञ्च उपासकसतानि परिवारा । यो तेसं जेट्ठको, तस्स सत्त पुत्ता सत्त धीतरो । तेसु एकेकस्स एकेका सलाकयागु सलाकभत्तं पक्खिकभत्तं निमन्तनभत्तं उपोसथिकभत्तं आगन्तुकभत्तं सङ्घभत्तं वस्सावासिकं अहोसि ।

श्रावस्तीमा चाहिँ पाँच सय धम्मिक उपासकहरू थिए। तिनीहरूमध्ये एक-एकजना (उपासक) को पाँच-पाँच सयजना उपासक परिवारहरू थिए । जो तिनीहरूमध्ये ज्येष्ठ हो, उसको सातजना छोरा र सातजना छोरीहरू थिए । तिनीहरूमध्ये एक-एकजनालाई एउटा-एउटा सलाक (पालैपालो विधिले) यागु, सलाक भोजन, पाक्षिक भोजन, निमन्त्रणा भोजन, उपोसथ भोजन, अतिथि भोजन, संघ भोजन, वर्षावासिक चीवर (दान दिने) थियो ।

तेपि सब्बेव अनुजातपुत्ता नाम अहेसुं । इति चुद्दसन्नं पुत्तानं भरियाय उपासकस्साति सोळस सलाकयागुआदीनि पवत्तन्ति । इति सो सपुत्तदारो सीलवा कल्याणधम्मो दानसंविभागरतो अहोसि । अथस्स अपरभागे रोगो उप्पज्जि, आयुसङ्खारो परिहायि ।

तिनीहरू पनि सबै नै अनुजातपुत्रहरू (आफ्नो बुबा जस्तै अनुशरण

https://dhamma.digital

गर्ने छोराहरू) थिए । यसरी १४ जना छोराहरू, श्रीमती र उपासक (गरी) १६ वटा सलाक यागु आदि प्रवर्तन हुन्छन् (चलिरहन्छन्) । यसरी ऊ (धम्मिक उपासक) श्रीमतीसहित छोराछोरीहरू शीलवान्, राम्रो काममा लाग्ने (कल्याणधर्मी), दान दिनेमा रमाउने थियो । त्यसपछि उसलाई पछिल्लो समयमा रोग उत्पन्न भयो, आयु संस्कार परिहानी (नाश) भयो ।

सो धम्मं सोतुकामो "अट्ठ वा मे सोळस वा भिक्खू पेसेथा"ति सत्थु सन्तिकं पहिणि । सत्था पेसेसि । ते गन्त्वा तस्स मञ्चं परिवारेत्वा पञ्ञत्तेसु आसनेसु निसिन्ना । "भन्ते, अय्यानं मे दस्सनं दुल्लभं भविस्सति, दुब्बलोम्हि, एकं मे सुत्तं सज्झायथा"ति वुत्ते "कतरं सुत्तं सोतुकामो उपासका"ति ?

ऊ धर्म सुन्ने इच्छाले "आठजना वा सोह्रजना भिक्षुहरूलाई मकहाँ पठाउनुस्" भनी शास्ताको नजिकमा पठायो । शास्ताले पठाउनु भयो । उहाँहरू गएर उसको खाटलाई घेरेर बिछ्याएका आसनहरूमा बस्नुभयो । "भन्ते, मलाई आर्यहरूको दर्शन दुर्लभ हुनेछ, दुर्बल छु, मेरो लागि एउटा सूत्र पाठ गर्नुहोस्" भनी भनिएको बेलामा (भन्दा) "उपासक ! कुन सूत्र सुन्ने इच्छा छ ?"

"सब्बबुद्धानं अविजहितं सतिपट्ठानसुत्त"न्ति वुत्ते– "एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो सत्तानं विसुद्धिया"ति (दी.नि.२.३७३; म.नि.१.१०६) सुत्तन्तं पट्ठपेसुं । तस्मिं खणे छहि देवलोकेहि सब्बलङ्कारपटिमण्डिता सहस्ससिन्धवयुत्ता दियड्ढयोजनसतिका छ रथा आगमिंसु ।

"सबै बुद्धहरूले नछोडिएको सतिपट्ठान (स्मृतिप्रस्थान) सूत्र" भनी भनिएको बेलामा "भिक्षुहरू ! सत्त्वहरूको विशुद्धिको लागि यो एउटा मात्र मार्ग हो" भनी सूत्रान्तलाई सुरु गर्नुभयो । त्यो क्षणमा ६ देवलोकहरूबाट सबै अलंकारले सजिएका एक हजार घोडाहरूले युक्त भएका १५० योजन भएका ६ वटा रथहरू आए ।

https://dhamma.digital

तेसु ठिता देवता "अम्हाकं देवलोकं नेस्साम, अम्हाकं देवलोकं नेस्साम, अम्भो मत्तिकभाजनं भिन्दित्वा सुवण्णभाजनं गण्हन्तो विय अम्हाकं देवलोके अभिरमितुं इध निब्बत्ताहि, अम्हाकं देवलोके अभिरमितुं इध निब्बत्ताही"ति वदिंसु । उपासको धम्मस्सवनन्तरायं अनिच्छन्तो – "आगमेथ आगमेथ"ति आह । भिक्खू "अम्हे वारेती"ति सञ्ञाय तुण्ही अहेसुं ।

ती रथहरूमा रहेका देवताहरूले "हाम्रो देवलोकमा लैजानेछौँ, हाम्रो देवलोकमा लैजानेछौँ ।" हे ! माटोको भाँडालाई फुटालेर सुनको भाँडा लिए जस्तै हाम्रो देवलोकमा रमाउन यहाँ उत्पन्न हुनुस्, हाम्रो देवलोकमा रमाउन यहाँ उत्पन्न हुनुस्" भनी भने । उपासकले धर्मश्रवणमा बाधा नगर्ने इच्छा गर्दै - "पर्खनु, पर्खनु" भनी भन्यो । भिक्षुहरूले "हामीलाई रोक्छ" भनी बुझेर मौन भए ।

अथस्स पुत्तधीतरो "अम्हाकं पिता पुब्बे धम्मस्सवनेन अतित्तो अहोसि, इदानि पन भिक्खू पक्कोसापेत्वा सज्झायं कारेत्वा सयमेव वारेति, मरणस्स अभायनकसत्तो नाम नत्थी"ति विरविंसु । भिक्खू "इदानि अनोकासो"ति उट्ठायासना पक्कमिंसु ।

त्यसपछि उसको छोराछोरीहरूले "हाम्रो बुबा पहिला धर्मश्रवणले तृप्त हुँदैन थियो, अहिले चाहिँ भिक्षुहरूलाई बोलाउन पठाएर पाठ गराएर आफूले नै रोक्नु हुन्छ, मृत्युको भय नभएको सत्त्व भन्ने छैन" भनी कराउँदै रोए (विलाप गरे) । भिक्षुहरू "अहिले उचित समय होइन" भनी आसनबाट उठेर फर्के ।

उपासको थोकं वीतिनामेत्वा सतिं पटिलभित्वा पुत्ते पुच्छि – "कस्मा कन्दथा"ति ? "तात, तुम्हे भिक्खू पक्कोसापेत्वा धम्मं सुणन्ता सयमेव वारयित्थ, अथ मयं 'मरणस्स अभायनकसत्तो नाम नत्थी'ति कन्दिम्हा"ति । "अय्या पन कुहि"न्ति ?"'अनोकासो'ति उट्ठायासना पक्कन्ता, ताता"ति । "नाहं, अय्येहि सद्धिं कथेमी"ति वुत्ते "अथ केन सद्धिं कथेथा"ति ।

https://dhamma.digital

उपासकले थोरै समय बिताएर स्मृति लाभ गरी छोराहरूलाई - "के कारणले रोएका हौ ?" भनी सोध्यो । "बुबा ! तपाईले भिक्षुहरूलाई बोलाउन पठाएर धर्म सुन्दै आफूले नै रोक्नु भयौ, त्यसपछि हामी 'मृत्युको भय नभएको सत्त्व भन्ने छैन' भनी रोएका हौं ।" । "आर्यहरू चाहिँ कहाँ छन् ?" । "बुबा ! 'उचित समय होइन' भनी आसनबाट उठेर फर्के ।" "मैले, आर्यहरूसँग कुरा गरेको होइन" भनी भनिएको बेलामा "त्यसपछि (अनि) कोसँग कुरा गर्नु भएको हो ।"

"छहि देवलोकेहि देवता छ रथे अलङ्करित्वा आदाय आकासे ठत्वा'अम्हाकं देवलोके अभिरम, अम्हाकं देवलोके अभिरमा'ति सद्दं करोन्ति, ताहि सद्धिं कथेमी"ति । "कुहिं, तात, रथा, न मयं पस्सामा"ति ? "अत्थि पन मय्हं गन्थितानि पुप्फानी"ति ? "अत्थि, तात"ति ।

"६ वटा देवलोकहरूबाट देवताहरू ६ वटा रथहरू सिंगारेर लिएर आकासमा रही 'हाम्रो देवलोकमा रमाउनुस्, हाम्रो देवलोकमा रमाउनुस्' भनी शब्द निकाली रहेकाछन्, उनीहरूसँग कुरा गरेको हुँ ।" "बुबा ! रथहरू कहाँ छन्, हामीले देखेनौं ?" "मेरो लागि उनिएका फूलहरू (मालाहरू) छन् ?" "बुबा ! छ ।"

"कतरो देवलोको रमणीयो"ति ? "सब्बबोधिसत्तानं बुद्धमातापितूनञ्च वसितट्ठानं तुसितभवनं रमणीयं, ताता"ति । "तेन हि 'तुसितभवनतो आगतरथे लग्गतू'ति पुप्फदामं खिपथा"ति । ते खिपिंसु । तं रथधुरे लग्गित्वा आकासे ओलम्बि । महाजनो तदेव पस्सति, रथं न पस्सति ।

"कुन देवलोक रमणीय छ ?" "बुबा ! सबै बोधिसत्वहरूको बुद्धका आमाबुबाहरूको बस्ने ठाउँ भएको तुषित भवन रमणीय छ ।" "त्यसो भए 'तुषित भवनबाट आएको रथमा अड्कियोस्' भनी फूलको माला फ्याक्नु ।" उनीहरूले फ्याके । त्यो (फूलको माला) रथको धुरमा अड्किएर आकाशमा झुन्डियो । धेरै मानिसले त्यहि (फूलको मालालाई) नै देख्छ, रथलाई देख्दैन ।

https://dhamma.digital

उपासको "पस्सथेतं पुप्फदाम"न्ति वत्वा, "आम, पस्सामा"ति वुत्ते – "एतं तुसितभवनतो आगतरथे ओलम्बति, अहं तुसितभवनं गच्छामि, तुम्हे मा चिन्तयित्थ, मम सन्तिके निब्बत्तितुकामा हुत्वा मया कतनियामेनेव पुञ्ञानि करोथा"ति वत्वा कालं कत्वा रथे पतिट्ठासि ।

उपासकले "त्यो फूलको माला देख्छौ" भनेर सोध्दा, "हजुर, देख्छौं" भनी भनिएको बेलामा "यो तुषित भवनबाट आएको रथमा झुन्डिन्छ । म तुषितभवनमा जान्छु, तिमीहरू चिन्ता नगर्नु, मेरो नजिक उत्पन्न हुने इच्छा भई मद्वारा गरिएको अनुसार नै पुण्यहरू गर्नु" भनेर मृत्यु भएर रथमा प्रतिष्ठित भयो ।

तावदेवस्स तिगावुतप्पमाणो सट्ठिसकटभारालङ्कारपटिमण्डितो अत्तभावो निब्बत्ति, अच्छरासहस्सं परिवारेसि, पञ्चवीसतियोजनिकं कनकविमानं पातुरहोसि । तेपि भिक्खू विहारं अनुप्पत्ते सत्था पुच्छि –"सुता, भिक्खवे, उपासकेन धम्मदेसना"ति ? "आम, भन्ते, अन्तरायेव पन 'आगमेथा'ति वारेसि । अथस्स पुत्तधीतरो कन्दिंसु । मयं 'इदानि अनोकासो'ति उट्ठायासना निक्खन्ता"ति ।

त्यहि समयमा उसको तीन गावुत (२ माइल भन्दा कम दूरी) प्रमाणको ६० वटा गाडाको भार भएको आभूषणद्वारा सजिएको शरीर उत्पन्न भयो, हजारजना अप्सराले घेरा लगायो, २५ योजन (१७५ माइल) भएको सुनको विमान प्रकट भयो । ती भिक्षुहरू पनि विहारमा पुगेपछि शास्ताले सोध्नुभयो – "भिक्षुहरू ! उपासकद्वारा धर्मदेशना सुनियो त ?" "हजुर ! भन्ते, बीचमा नै 'पर्खनु' भनी रोक्यो । त्यसपछि उसको छोराछोरीहरू रोए । हामी 'अहिले उचित समय होइन' भनी आसनबाट उठेर निस्क्यौं ।"

"न सो, भिक्खवे, तुम्हेहि सद्धिं कथेसि, छहि देवलोकेहि देवता छ रथे अलङ्करित्वा आहरित्वा तं उपासकं पक्कोसिंसु । सो धम्मदेसनाय अन्तरायं अनिच्छन्तो ताहि सद्धिं कथेसी"ति । "एवं, भन्ते"ति । "एवं, भिक्खवे"ति । "इदानि कुहिं निब्बत्तो"ति ? "तुसितभवने, भिक्खवे"ति ।

https://dhamma.digital

"भिक्षुहरू ! उसले तिमीहरूसँग कुरा गरेको होइन, ६ वटा देवलोकहरूबाट देवताहरू ६ वटा रथहरूलाई सजाएर लिई त्यो उपासकलाई बोलाए । उसले धर्म देशनामा बाधा मन नपरेकोले उनीहरूसँग (देवताहरूसँग) कुरा गरेको थियो ।" "त्यस्तो हो ? भन्ते ।" "त्यस्तो हो, भिक्षुहरू ।" "अहिले कहाँ उत्पन्न हुनुभयो ?" "भिक्षुहरू ! तुषितभवनमा (उत्पन्न हुनुभयो ।)"

"भन्ते, इदानि इध ञातिमज्झे मोदमानो विचरित्वा इदानेव गन्त्वा पुन मोदनट्ठानेयेव निब्बत्तो"ति । "आम, भिक्खवे, अप्पमत्ता हि गहट्ठा वा पब्बजिता वा सब्बत्थ मोदन्तियेव" ति वत्वा इमं गाथमाह –

"इध मोदति पेच्च मोदति, कतपुञ्ञो उभयत्थ मोदति ।

सो मोदति सो पमोदति, दिस्वा कम्मविसुद्धिमत्तनो" ति ॥

"भन्ते ! अहिले यहाँ आफन्तको बीचमा खुशी हुँदै विचरण गरेर अहिले नै गएर फेरि खुशी हुने ठाउँमा नै उत्पन्न भयो ।" "हो, भिक्षुहरू । अप्रमादी भएका गृहस्थी वा प्रव्रजितहरू सबै ठाउँमा (यस लोक वा परलोकमा) खुशी नै हुन्छन्" भनी यो गाथा भन्नुभयो –

"यहाँ (यस लोकमा) खुशी हुन्छ परलोकमा खुशी हुन्छ, पुण्य गर्ने व्यक्ति दुबै लोकमा खुशी हुन्छ ।

आफ्नो विशुद्धि कर्मलाई देखेर, ऊ खुशी हुन्छ ऊ अझै खुशी हुन्छ ॥"

तत्थ **कतपुञ्ञो**ति नानप्पकारस्स कुसलस्स कारको पुग्गलो "अकतं वत मे पापं, कतं मे कल्याण"न्ति इध कम्ममोदनेन, पेच्च विपाकमोदनेन मोदति । एवं **उभयत्थ मोदति** नाम । **कम्मविसुद्धि**न्ति धम्मिकउपासकोपि अत्तनो कम्मविसुद्धिं पुञ्ञकम्मसम्पत्तिं दिस्वा कालकिरियतो पुब्बे इधलोकेपि मोदति, कालं कत्वा इदानि परलोकेपि अतिमोदतियेवाति ।

त्यहाँ (गाथामा) कतपुञ्ञो भन्नाले अनेक प्रकारको कुशल गर्ने पुद्गल "मैले साँच्चै पाप गरेन, मैले कल्याण गरेँ भनी यस लोकमा

https://dhamma.digital

कर्मको खुशीले र परलोकमा विपाकको खुशीले खुशी हुन्छ । यसरी उभयत्थ मोदति (दुबै लोकमा खुशी) हुन्छ । कम्मविसुद्धि भनेको धम्मिक उपासक पनि आफ्नो कर्म विशुद्धि पुण्यकर्म सम्पत्ति देखेर मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि यो लोकमा पनि खुशी हुन्छ, मृत्यु भई अहिले परलोकमा पनि अझ धेरै नै खुशी हुन्छ ।

गाथापरियोसाने बहू सोतापन्नादयो अहेसुं महाजनस्स सात्थिका धम्मदेसना जाताति ।

गाथाको अन्तमा धेरै श्रोतापन्न आदिहरू भए । धेरै मानिसलाई धर्मदेशना सार्थक भयो ।

धम्मिकउपासकवत्थु एकादसमं ।

धम्मिकउपासकको कथा एघारौं ।

८. सारिपुत्तत्थेरवत्थु

असारे सारमतिनोति इमं धम्मदेसनं सत्था वेळुवने विहरन्तो अग्गसावकेहि निवेदितं सञ्चयस्स अनागमनं आरब्भ कथेसि ।

असारे सारमतिनो भन्ने यो धर्मदेशना शास्ताले वेलुवनमा विहार गर्दै अग्रश्रावकहरूले निवेदित सञ्जय (परिव्राजक) नआएको सन्दर्भमा भन्नुभयो ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा– अम्हाकञ्हि सत्था इतो कप्पसतसहस्साधिकानं चतुन्नं असंख्येय्यानं मत्थके अमरवतिया नाम नगरे सुमेधो नाम ब्राह्मणकुमारो हुत्वा सब्बसिप्पेसु निप्फत्तिं पत्वा मातापितूनं अच्चयेन अनेककोटिसङ्ख्यं धनं परिच्चजित्वा इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्ते वसन्तो झानाभिञ्ञा निब्बत्तेत्वा

यहाँ यो आनुपूर्वीकथा हाम्रो नै शास्ता यहाँभन्दा चार असंख्य एक लाख कल्प अगाडि माथि अमरवती नाम गरेको नगरमा सुमेध नाम भएको ब्राह्मणकुमार भएर सबै शिल्पविद्याहरुमा निपूर्णतामा पुगेर आमाबुबाहरूको बितेपछि धेरै असंख्य करोड धनलाई परित्याग गरेर

https://dhamma.digital

ऋषि प्रवज्याले प्रवजित भई हिमालमा बस्दै ध्यान र अभिज्ञा उत्पन्न गरेर

आकासेन गच्छन्तो दीपंकरदसबलस्स सुदस्सनविहारतो रम्मवतीनगरं पविसनत्थाय मग्गं सोधयमानं जनं दिस्वा सयम्पि एक पदेसं गहेत्वा मग्गं सोधेति । तस्मिं असोधितेयेव आगतस्स सत्थुनो अत्तानं सेतुं कत्वा कलले अजिनचम्मं अत्थरित्वा "सत्था ससावकसंघो कललं अनक्कमित्वा मं अनक्कमन्तो गच्छतू"ति निपन्नो ।

आकाशबाट जाँदै दीपंकर दशबलको सुदर्शन विहारबाट रम्मवती नगरमा प्रवेश गर्नको लागि मार्गलाई सफा गरिराखेका मानिसलाई देखेर आफू पनि एकभाग लिएर मार्ग सफा गर्छ। त्यो सफा गर्न नपाउँदै नै आउनु भएको शास्तालाई आफूलाई पुल गरेर हिलोमा मृगछालालाई फिजाएर "शास्ता श्रावकसंघसहित हिलोमा नटेकिकन मलाई टेक्दै जाऊन्" भनी पल्टिनुभयो।

सत्थारा तं दिस्वाव "बुद्धंकुरो एसो, अनागते कप्पसतसहस्साधिकानं चतुन्नं असंख्येय्यानं परियोसाने गोतमो नाम बुद्धो भविस्सतीति ब्याकतो । तस्स सत्थुनो अपरभागे "कोण्डञ्ञो मंगलो सुमनो रेवतो सोभितो अनोमदस्सी पदुमो नारदो पदुमुत्तरो सुमेधो सुजातो पियदस्सी अत्थदस्सी धम्मदस्सी सिद्धत्थो तिस्सो फुस्सो विपस्सी सिखी वेस्सभू ककुसन्धो कोणागमनो कस्सपो"ति

शस्ता (दीपंकर) द्वारा त्यसलाई देखेर नै "यो बुद्ध हुने बीज हो, भविष्यमा चार असंख्य एकलाख कल्पको अन्तमा गौतम नामको बुद्ध हुनेछ भनी प्रकाश पार्नुभयो। उहाँ शास्ताको पछिल्लो समयमा "कोण्डन्य, मंगल, सुमन, रेवत, शोभित, अनोमदर्शी, पदुम, नारद, पदुमुत्तर, सुमेध, सुजात, पियदर्शी, अट्ठदर्शी, धर्मदर्शी, सिद्धार्थ, तिष्य, फुस्स, विपश्वी, सिखी, वेस्सभू, ऋकुच्छन्द, कोणागमन, काश्यप" भनी

लोकं ओभासेत्वा उप्पन्नानं इमेसम्पि तेवीसतिया बुद्धानं सन्तिके लद्धब्याकरणो, "दस पारमियो, दस उपपारमियो दस परमत्थपारमियो"ति समतिंस पारमियो पूरेत्वा वेस्सन्तरत्तभावे ठितो पथविकम्पनानि महादानानि

https://dhamma.digital

दत्वा पुत्तदारं परिच्चजित्वा आयुपरियोसाने तुसितपुरे निब्बत्तित्वा तत्थ यावतायुकं ठत्वा दस सहस्सचक्कवालदेवताहि सन्निपतित्वा

लोकलाई प्रभासित गरेर उत्पन्न भएका यी २३ जना बुद्धहरूको समीप व्याकरण प्राप्त भएको, दश पारमिता, दश उपपारमिता, दश परमत्थ पारमिताहरू भनी तीस पारमिताहरू पूर्ण गरेर वेस्सन्तरभावमा रहँदा पृथ्वी कम्प हुने गरी महादानहरू दिएर छोराछोरी श्रीमतीलाई त्यागेर आयुको अन्तमा तुषितभुवनमा उत्पन्न भएर त्यहाँ जति आयु छ त्यतिसम्म रहेर दसहजार चक्रवालका देवताहरूद्वारा भेला भएर

"कालो देव महावीर, उप्पज्ज मातुकुच्छियं ।

सदेवकं तारयन्तो, बुज्भस्सु अमतं पदन्ति ॥ (बु.वं.१.६७)

वुत्ते–

"कालं देसञ्च दीपञ्च , कुलं मातरमेव च ।

इमे पञ्च विलोकेत्वा, उप्पज्जति महायसो' ति ॥

पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा ततो चुतो सक्यराजकुले पटिसन्धि गहेत्वा दसमासच्चयेन मातुकुच्छितो विजायि ।

देव महावीर ! आमाको गर्भमा उत्पन्न हुने समय भयो ।

सबै देवता सहित मनुष्यहरूलाई दुःखबाट तार्दै अमृतपद (निर्वाण) अवगत गर्नुहोस् ।

भनिएको बेलामा–

"महायशले यी पाँच काल, देश, द्वीप, कुल र आमालाई नै अवलोकन गरेर उत्पन्न हुन्छ ।"

पाँच महा अवलोकनहरू अवलोकन गरेर त्यहाँबाट च्युत भएर शाक्यराजकुलमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरेर दस महिना बितिसकेपछि आमाको कोखबाट जन्माउनु भयो ।

सोळसवस्सकाले तत्थ महासम्पत्तिया परिहरियमानो अनुक्कमेन भद्रयोब्बनं पत्वा तिण्णं उतूनं अनुच्छविकेसु तीसु

https://dhamma.digital

पासादेसु देवलोकसिरिं विय रज्जसिरिं अनुभवन्तो उय्यानकीलाय गमनसमये अनुक्कमेन जिण्णव्याधिमतसंखाते तयो देवदूते दिस्वा सञ्जातसंवेगो निवत्तित्वा चतुत्थवारे पब्बजितं दिस्वा,

१६ वर्षको समय (उमेर) मा त्यहाँ महासम्पत्तिलाई परिभोग गर्दै क्रमैसँग भद्र यौवनमा पुगेर तीन ऋतुहरूको लागि सुहाउँदो तीन प्रासादहरूमा देवलोक श्री जस्तै राज्य श्री अनुभव गर्दै उद्यानक्रीडाको लागि जाने समयमा क्रमैसँग बुढो, रोगी र मरेको भन्ने तीन देवदूतहरूलाई देखेर उत्पन्न भएर फर्केर चौथो पटकमा प्रव्रजितलाई देखेर,

"साधु पब्बज्जा"ति पब्बज्जाय रुचिं उप्पादेत्वा तत्थ दिवसं खेपेत्वा मङ्गलपोक्खरणीतीरे निसिन्नो कप्पकवेसं गहेत्वा आगतेन विस्सकम्मेन देवपुत्तेन अलंकतपटियत्तो राहुलकुमारस्स जातसासनं सुत्वा पुत्तसिनेहस्स बलवभावं ञत्वा, "याव इदं बन्धनं न वड्ढति, तावदेव नं छिन्दिस्सामी"ति चिन्तेत्वा सायं नगरं पविसन्तो

"साधु प्रव्रज्या" भनी प्रव्रज्यामा रुचि उत्पन्न गरेर त्यहाँ (उद्यान) दिन बिताएर मंगलपोखरी तीरमा बसिरहँदा राजकर्मचारी भेष लिएर आएको विश्वकर्मा देवपुत्रद्वारा अलंकृत पारिएको राहुलकुमारको जन्म भएको खबर सुनेर पुत्रस्नेहको प्रबलभावलाई जानेर, "जबसम्म यो (पुत्र स्नेह) बन्धन वृद्धि न हुँदैन त्यतिबेला नै त्यसलाई काट्नेछु" भनी चिन्तन गरी साँझ नगरमा प्रवेश गर्दै

"निब्बुता नून सा माता, निब्बुतो नून सो पिता ।
निब्बुता नून सा नारी, यस्सायं इदिसो पती"ति ॥

किसागोतमिया नाम पितुच्छाधीताय भासितं इमं गाथं सुत्वा, "अहं इमाय निब्बुतपदं सावितो"ति मुत्ताहारं ओमुञ्चित्वा तस्सा पेसेत्वा अत्तनो भवनं पविसित्वा सिरिसयने निसिन्नो निद्दोपगतानं नाटकित्थीनं विप्पकारं दिस्वा

"शान्त साँच्चै ती आमा, शान्त साँच्चै ती पिता ।
शान्त साँच्चै ती नारी, जसको यो जस्तो पति छ ।"

https://dhamma.digital

कृषागौतमी नामको फूपुको छोरीद्वारा भनिएको यो गाथालाई सुनेर, म यिनीद्वारा निर्वाणपद सुनियो" भनी मोतीको हार फुकालेर उनीलाई पठाएर आफ्नो दरवारमा प्रवेश गरेर सुत्ने खाटमा बस्दै निदाएका नाच्ने नर्तकी स्त्रीहरूको परिवर्तनलाई देखेर

निबिन्नहदयो छन्नं उट्ठापेत्वा कण्डकं आहरापेत्वा तं आरुह्य छन्नसहायो दससहस्सचक्कवालदेवताहि परिवुतो महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा अनोमा नदीतीरे पब्बजित्वा अनुक्कमेन राजगहं गन्त्वा तत्थ पिण्डाय चरित्वा पण्डवपब्बतपब्भारे निसिन्नो मगधरञ्ञा रज्जेन निमन्तियमानो तं पटिक्खिपित्वा सब्बञ्ञुतं पत्वा

खिन्न (संवेग) चित्तले छन्नलाई उठाएर कन्थकलाई ल्याउन लगाएर त्यस (कन्थक) मा चढेर छन्न सहाय (भई) दसहजारचक्रवालका देवताहरूद्वारा घेरिएर महाभिनिष्क्रमणमा निस्केर अनोमा नदीतीरमा प्रव्रजित भएर क्रमैसँग राजगृह गएर त्यहाँ पिण्डको लागि चारिका गरेर पण्डवपर्वतको तल बस्दै मगध राजाले राज्यद्वारा निमन्त्रणा गर्दै त्यसलाई प्रतिक्षेप गरेर सर्वज्ञता प्राप्त गरेर

अत्तनो विजितं आगमनत्थाय तेन गहितपटिञ्ञो आळारञ्च उदकञ्च उपसङ्कमित्वा तेसं सन्तिके अधिगतविसेसं अनलङ्करित्वा छब्बस्सानि महापधानं पदहित्वा विसाखपुण्णमदिवसे पातोव सुजाताय दिन्नपायसं परिभुञ्जित्वा नेरञ्जराय नदिया सुवण्णपातिं पवाहेत्वा नेरञ्जराय नदिया तीरे महावनसण्डे नानासमापत्तीहि दिवसभागं वीतिनामेत्वा सायन्हसमये सोत्तियेन दिन्नं तिणं गहेत्वा

आफ्नो राज्यमा आउनको लागि उहाँले प्रतिज्ञा ग्रहण गरी आलार र उदककहाँ नजिक गएर उनीहरूको समीपमा प्राप्त भएको विशेषलाई अलंकृत नगरी छ वर्ष महाप्रधान (दुश्कर चर्या) प्रयत्न गरेर वैशाख पूर्णिमाको दिनमा बिहान सबेरै नै सुजाताले दिएको खीर परिभोग गरेर नेरञ्जरा नदीमा सुवर्ण थाल (पात्र) बगाएर नेरञ्जरा नदीको तीरमा महावनमा अनेक समापत्तिहरूद्वारा दिन बिताएर साँझको समयमा सोत्तियले दिएको तृणलाई लिएर

https://dhamma.digital

काळेन नागराजेन अभित्थुतगुणो बोधिमण्डं आरुय्ह तिणानि सन्थरित्वा "न ताविमं पल्लङ्कं भिन्दिस्सामि, याव मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं न मुच्चिस्सती'ति पटिञ्ञं कत्वा पुरत्थाभिमुखो निसीदित्वा सूरिये अनत्थङ्गमितेयेव मारबलं विधमित्वा पठमयामे पुब्बेनिवासञाणं, मज्झिमयामे चुतूपपातञाणं पत्वा

काल नागराजाले प्रशंसितगुण भएको (बुद्ध) बोधिमण्डपमा चढ्नु भएर तृण ओछ्याएर "यो पलङ्कलाई तबसम्म बिगार्नेछुइन्, जबसम्म उपादान नगरी मेरो चित्त आश्रवहरूबाट मुक्त हुने छैन" भनी प्रतिज्ञा गरेर पूर्व अभिमुख भई बसेर सूर्य अस्ताउन अगाडि नै मारबललाई नाश गरेर (जितेर) प्रथमयाममा पूर्वेनिवास ज्ञान, मध्यमयाममा च्युत्यूत्पति ज्ञान प्राप्त गरेर

पच्छिमयामावसाने पच्चयाकारे ञाणं ओतारेत्वा अरुणुग्गमने दसबलचतुवेसारज्जादिसब्बगुणपटिमण्डितं सब्बञ्ञुतञ्ञाणं पटिविज्झित्वा सत्तसत्ताहं बोधिमण्डे वीतिनामेत्वा अट्ठमे सत्ताहे अजपालनिग्रोधमूले निसिन्नो धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणेन अप्पोस्सुक्कतं आपज्जमानो दससहस्सचक्कवाळमहाब्रह्मपरिवारेन सहम्पतिब्रह्मुना आयाचितधम्मदेसनो बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेत्वा ब्रह्मुनो अज्झेसनं अधिवासेत्वा,

पश्चिमयामको अन्तमा प्रत्यय आकार (प्रतीत्यसमुत्पाद) ज्ञानमा अवतरण गराएर अरुणोदय हुने बेलामा दसबल चार वैशारद्या आदि सबै गुणले प्रतिमण्डित भएको सर्वज्ञता ज्ञानलाई अवबोध गरेर सात सप्ताह बोधिमण्डपमा बिताएर आठौँ सप्ताहमा अजपालनिग्रोध मूलमा बस्दै धर्म गम्भीरता प्रत्यवेक्षणद्वारा उपेक्षाभावमा पुग्दा दसहजार चक्रवाल महाब्रह्मापरिवार भएको सहम्पति ब्रह्माले धर्म देशना गर्न आयाचित (बुद्धले) बुद्ध चक्षुद्वारा लोकलाई अवलोकन गरेर ब्रह्माको अज्झासयलाई स्वीकार गरेर

"कस्स नु खो अहं पठमं धम्मं देसेय्य'न्ति ओलोकेन्तो आळारुदकानं

https://dhamma.digital

कालकतभावं ञत्वा पञ्चवग्गियानं भिक्खूनं बहूपकारतं अनुस्सरित्वा उट्ठायासना कासिपुरं गच्छन्तो अन्तरामग्गे उपकेन सद्धिं मन्तेत्वा आसाळ्हिपुण्णमदिवसे इसिपतने मिगदाये पञ्चवग्गियानं वसनट्ठानं पत्वा

"म कसलाई प्रथम धर्म देशना गरुँ" भनी अवलोकन गर्दै आलारउदकहरूको मृत्यु भएकोलाई जानेर पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको बहु उपकारलाई अनुस्मरण गरी आसनबाट उठेर कासिपुरमा जाँदै बीच बाटोमा उपकसँग कुराकानी गरेर आषाढ पूर्णिमाको दिनमा ऋषिपतन मृगदावनमा पञ्चवर्गीयहरूको वासस्थानमा पुगेर

ते अननुच्छविकेन समुदाचारेन समुदाचरन्ते सञ्ञापेत्वा अञ्ञातकोण्डञ्ञप्पमुखे अट्ठारस ब्रह्मकोटियो अमतपानं पायेन्तो धम्मचक्कं पवत्तेत्वा पवत्तितवरधम्मचक्को पञ्चमियं पक्खस्स सब्बेपि ते भिक्खू अरहत्ते पतिट्ठापेत्वा तं दिवसमेव यसकुलपुत्तस्स उपनिस्सयसम्पत्तिं दिस्वा

उनीहरूले न सुहाउने तरिकाले आचरण गर्दै आचरण गरेको बेलामा बुझाएर अञ्ञात (ज्ञात भएको) कोण्डन्य प्रमुख अठार करोड ब्रह्माहरूलाई अमृतपान पिलाउँदै धर्मचक्र प्रवर्तन गरेर प्रवर्तित उत्तम धर्म चक्रले पक्षको पञ्चमीमा सबै ती भिक्षुहरूलाई पनि अरहत्वमा प्रतिष्ठित गराएर त्यो दिनमा नै यशकुलपुत्रको उपनिश्रयसम्पत्तिलाई देखेर

तं रत्तिभागे निब्बिन्दित्वा गेहं पहाय निक्खन्तं दिस्वा, "एहि यसा'ति पक्कोसित्वा तस्मिंयेव रत्तिभागे सोतापत्तिफलं पापेत्वा पुनदिवसे अरहत्तं पापेत्वा अपरेपि तस्स सहायके चतुपण्णास जने एहिभिक्खुपब्बज्जाय पब्बाजेत्वा अरहत्तं पापेसि ।

त्यो रातको समयमा वैराग्य भएर गृहत्याग गरी निस्केको देखेर, "आऊ, यश !" भनी बोलाएर त्यहीँ नै रातको समयमा श्रोतापत्तिफलमा पुऱ्याएर पुन अर्को दिनमा अरहत्वमा पुऱ्याएर अरू उसको ५४ जना साथीहरूलाई पनि एहिभिक्खु (आऊ भिक्षु) प्रवज्याद्वारा प्रव्रजित गरेर अर्हत्वमा पुऱ्याएको थियो ।

https://dhamma.digital

एवं लोके एकसट्ठिया अरहन्तेसु जातेसु वुट्ठवस्सो पवारेत्वा, "चरथ, भिक्खवे, चारिक"न्ति सट्ठि भिक्खू दिसासु पेसेत्वा सयं उरुवेलं गच्छन्तो अन्तरामग्गे कप्पासिकवनसण्डे तिंस जने भद्दवग्गियकुमारे विनेसि । तेसु सब्बपच्छिमको सोतापन्नो सब्बुत्तमो अनागामी अहोसि ।

यसरी लोकमा एकसाठी जना अरहन्तहरू उत्पन्न भएको बेलामा वर्षावास सिधेर पवारणा गरी, "भिक्षुहरू ! चारिका गर" भनी साठी भिक्षुहरूलाई दिशाहरूमा पठाएर स्वयं उरुवेलमा जाँदा बीच बाटोमा कपासको वनखण्डमा तीस जना भद्रवर्गीयकुमारहरूलाई विनीत गर्नुभयो । तीनीहरूमध्ये सबैभन्दा अन्तिम श्रोतापन्न र सबैभन्दा उत्तम अनागामी थियो ।

ते सब्बेपि एहिभिक्खुभावेनेव पब्बाजेत्वा दिसासु पेसेत्वा सयं उरुवेलं गन्त्वा अड्ढुड्ढानि पाटिहारियसहस्सानि दस्सेत्वा उरुवेलकस्सपादयो सहस्सजटिलपरिवारे तेभातिकजटिले विनेत्वा एहिभिक्खुभावेनेव पब्बाजेत्वा गयासीसे निसीदापेत्वा आदित्तपरियायदेसनाय (महाव.५४; सं.नि.४.२८) अरहत्ते पतिट्ठापेत्वा तेन अरहन्तसहस्सेन परिवुतो "बिम्बिसाररञ्ञो दिन्नं पटिञ्ञं मोचेस्सामी"ति राजगहनगरूपचारे लट्ठिवनुय्यानं गन्त्वा,

ती सबै पनि **एहिभिक्खु**भावले नै प्रव्रजित गराएर दिशाहरूमा पठाएर स्वयं उरुवेलमा गएर ३ हजार ५ सय प्रातिहार्यहरू देखाउनु भएर उरुवेलकाश्यप आदि एक हजार जटिलपरिवार भएका तीन दाजुभाई जटिलहरूलाई विनीत गरेर **एहिभिक्खु**भावले नै प्रव्रजित गराएर गयाशीर्षमा बसाएर **आदित्तपरियाय** देशनाद्वारा अर्हत्वमा प्रतिष्ठित गराएर त्यो एक हजार अरहन्तद्वारा घेरिएर "बिम्बिसार राजालाई दिइएको प्रतिज्ञाबाट मुक्त हुनेछु" भनी राजगृहनगरको सिमानामा लट्ठिवन उद्यानमा गएर,

"सत्था किर आगतो"ति सुत्वा द्वादसनहुतेहि ब्राह्मणगहपतिकेहि सद्धिं आगतस्स रञ्ञो मधुरधम्मकथं कथेन्तो राजानं एकादसहि नहुतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठापेत्वा एकनहुतं सरणेसु पतिट्ठापेत्वा पुनदिवसे सक्केन देवराजेन माणवकवण्णं गहेत्वा अभित्थुतगुणो राजगहनगरं पविसित्वा राजनिवेसने कतभत्तकिच्चो वेळुवनारामं पटिग्गहेत्वा तत्थेव

https://dhamma.digital

वासं कप्पेसि । तत्थ नं सारिपुत्तमोग्गल्लाना उपसङ्कमिंसु ।

"शास्ता आउनु भयो" भनी सुनेर १ लाख २० हजार ब्राह्मण गृहपतिहरूसँग आएको राजालाई मधुर धर्म कथा सुनाउँदै १ लाख १० हजार (ब्राह्मण गृहपति) सँगै राजालाई श्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित गराएर, दस हजार जना शरणहरूमा प्रतिष्ठित गराएर अर्को दिनमा शक्र देवराजले माणवक वर्ण (भेष) लिएर प्रशंसित गुण भएको (बुद्ध) राजगृहनगरमा प्रवेश गरी राजाको निवासमा भोजन कार्य सकी सकेपछि वेलुवनारामलाई प्रतिग्रहण गरेर त्यहीँ नै बास बस्नुभयो । त्यहाँ उहाँकहाँ (बुद्धकहाँ) सारिपुत्र र मोद्गल्यान नजिक गए ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा – अनुप्पन्नेयेव हि बुद्धे राजगहतो अविदूरे उपतिस्सगामो कोलितगामोति द्वे ब्राह्मणगामा अहेसुं । तेसु उपतिस्सगामे सारिया नाम ब्राह्मणिया गब्भस्स पतिट्ठितदिवसेयेव कोलितगामे मोग्गलिया नाम ब्राह्मणियापि गब्भो पतिट्ठासि ।

त्यहाँ यो आनुपूर्वीकथा – बुद्ध उत्पन्न हुनुभन्दा अगाडि नै राजगृहबाट नजिक उपतिस्स गाउँ र कोलित गाउँ भनी दुईवटा ब्राह्मण गाउँहरू थिए । तीमध्ये उपतिस्स गाउँमा सारी नाम भएकी ब्राह्मणीको गर्भ प्रतिष्ठित भएको दिनमा नै कोलित गाउँमा मोग्गली नाम भएकी ब्राह्मणीको पनि गर्भ प्रतिष्ठित भयो ।

तानि किर द्वेपि कुलानि याव सत्तमा कुलपरिवट्टा आबद्धपटिबद्धसहायकानेव अहेसुं, तासं द्विन्नम्पि एकदिवसमेव गब्भपरिहारं अदंसु । ता उभोपि दसमासच्चयेन पुत्ते विजायिंसु । नामग्गहणदिवसे सारिया ब्राह्मणिया पुत्तस्स उपतिस्सगामके जेट्ठकुलस्स पुत्तत्ता उपतिस्सोति नामं करिंसु, इतरस्स कोलितगामे जेट्ठकुलस्स पुत्तत्ता कोलितोति नामं करिंसु ।

ती दुई कुलहरू पनि सातौं कुलपुस्तासम्म आबद्ध प्रतिबद्ध साथीहरू नै थिए, ती दुई जनालाई पनि एकै दिनमा नै गर्भ स्याहार गरी दिए । ती दुबै जनाले पनि दस महिना बितेपछि पुत्रहरूलाई जन्माए । नाम राख्ने दिनमा (न्वारनको दिनमा) सारी ब्राह्मणीको पुत्रलाई उपतिष्य गाउँको

https://dhamma.digital

ज्येष्ठकुलको पुत्र भएकोले उपतिष्य भनी नाम राखे, अर्कोको कोलित गाउँमा ज्येष्ठकुलको पुत्र भएकोले कोलित भनी नाम राखे ।

ते उभोपि वुड्ढिमन्वाय सब्बसिप्पानं पारं अगमंसु। उपतिस्समाणवस्स कीळनत्थाय नदिं वा उय्यानं वा गमनकाले पञ्च सुवण्णसिविकसतानि परिवारानि होन्ति, कोलितमाणवस्स पञ्च आजञ्ञयुत्तरथसतानि । द्वेपि जना पञ्चपञ्चमाणवकसतपरिवारा होन्ति । राजगहे च अनुसंवच्छरं गिरग्गसमज्जो नाम अहोसि । तेसं द्विन्नम्पि एकट्ठानेयेव मञ्चं बन्धन्ति ।

ती दुबैजना पनि हुर्केर सबै सीपहरूमा पारंगत भए । उपतिष्य माणवलाई खेल्नको लागि नदी वा उद्यानमा जानेबेलामा पाँचसय सुवर्ण पाल्की र परिवारहरू हुन्छन्, कोलित माणवलाई पाँचसय असल नसलको घोडाले युक्त रथहरू हुन्छन् । दुबैजना पनि पाँच-पाँचसय माणवक परिवार भएकाहरू हुन्छन् । र राजगृहमा वर्षैपिच्छे गिरग्गसमज्ज नाम भएको उत्सव हुन्थ्यो । ती दुईजनालाई पनि एउटै ठाउँमा नै खाट बाँध्छन् ।

द्वेपि एकतो निसीदित्वा समज्जं पस्सन्ता हसितब्बट्ठाने हसन्ति, संवेगट्ठाने संवेजेन्ति, दायं दातुं युत्तट्ठाने दायं देन्ति । तेसं इमिनाव नियामेन एकदिवसं समज्जं पस्सन्तानं परिपाकगतत्ता ञाणस्स पुरिमदिवसेसु विय हसितब्बट्ठाने हासो वा संवेगट्ठाने संवेगो वा दातुं युत्तट्ठाने दानं वा नाहोसि ।

दुईजना पनि सँगै बसी उत्सव हेर्दै हाँस्नु पर्ने अवस्थामा हाँस्छन्, संवेग हुने अवस्थामा संवेग उत्पन्न गर्छन्, उपहार दिन योग्य अवस्थामा उपहार दिन्छन् । यस प्रकारले नै एक दिन उत्सव हेर्दै गरेका उनीहरूको ज्ञान परिपक्व भएको कारणले पहिलो दिनहरूमा जस्तो हाँस्नु पर्ने अवस्थामा हाँस्ने, संवेग हुने अवस्थामा संवेग (उत्पन्न गर्ने), उपहार दिन योग्य अवस्थामा उपहार दिने भएन ।

द्वेपि पन जना एवं चिन्तयिंसु– "किमेत्थ ओलोकेतब्बं अत्थि, सब्बेपिमे अप्पत्ते वस्ससते अप्पण्णत्तिकभावं गमिस्सन्ति, अम्हेहि पन एकं मोक्खधम्मं परियेसितुं वट्टती'ति आरम्मणं गहेत्वा निसीदिंसु । ततो कोलितो उपतिस्सं आह–

दुईजनाले नै यसरी चिन्तन गरे– “यहाँ के हेर्न योग्य छ, यी सबै जना पनि सयवर्ष नपुग्दै प्रत्यक्ष नहुने भावमा जानेछन्, हामीले चाहिँ एक मोक्षधर्म खोज्न उचित छ” भनी आरम्मणलाई लिएर बसे । त्यसपछि कोलितले उपतिष्यलाई भन्यो–

“सम्म उपतिस्स, न त्वं अञ्ञेसु दिवसेसु विय हट्ठपहट्ठो, इदानि अनत्तमनधातुकोसि, किं ते सल्लक्खित’न्ति ? “सम्म कोलित, एतेसं वोलोकने सारो नत्थि, निरत्थकमेतं, अत्तनो मोक्खधम्मं गवेसितुं वट्टती’ति इदं चिन्तयन्तो निसिन्नोम्हि ।

“साथी उपतिष्य ! तिमी अरू दिनहरूमा जस्तै हर्षित प्रहर्षित छैनौ, अहिले खिन्न छौ, तिमीद्वारा के विचार गरियो ?” “साथी कोलित ! यीनीहरूलाई हेर्नुमा सार छैन, यो निर्थक हो, आफ्नो लागि मोक्ष धर्म खोज्नु (गवेषण गर्नु) उचित छ” भनी यो चिन्तन गर्दै बसिरहेको छु ।

त्वं पन कस्मा अनत्तमनोसीति ? सोपि तथेव आह । अथस्स अत्तना सद्धिं एकज्झासयतं ञत्वा उपतिस्सो आह– “अम्हाकं उभिन्नम्पि सुचिन्तिकं, मोक्खधम्मं पन गवेसन्तेहि एका पब्बज्जा लद्धुं वट्टति । कस्स सन्तिके पब्बजामा’ति ?

तिमी चाहिँ के कारणले खिन्न छौ ? उसले पनि त्यस्तै नै भन्यो । त्यसपछि उसको आफूसँग एउटै विचार भएकोलाई जानेर उपतिष्यले भन्यो – “हामी दुबैजनाले राम्रो चिन्तन गर्‍यौ, मोक्ष धर्म खोज्नहरूले एक प्रव्रज्या प्राप्त गर्न उचित हुन्छ । कसको समीपमा प्रव्रजित होऔँ ?”

तेन खो पन समयेन सञ्चयो नाम परिब्बाजको राजगहे पटिवसति महतिया परिब्बाजकपरिसाय सद्धिं । ते “तस्स सन्तिके पब्बजिस्सामा”ति पञ्चमाणवकसतानि “सिविकायो च रथे च गहेत्वा गच्छथा”ति उय्योजेत्वा एकाय सिविकाय एकेन रथेन गन्त्वा सञ्चयस्स सन्तिके पब्बजिंसु ।

त्यस समयमा संजय नाम भएको परिव्राजक राजगृहमा महान् परिव्राजक परिषद्सँग रहन्छ । उनीहरू “उसको समीपमा प्रव्रजित हुनेछौँ” भनी पाँचसय माणवकहरूलाई “पाल्कीहरू र रथहरूलाई लिएर

https://dhamma.digital

जाऔ" भनी पठाएर एउटा पाल्की र एउटा रथद्वारा गएर संजयको समीपमा प्रव्रजित भए ।

तेसं पब्बजितकालतो पट्ठाय सञ्चयो अतिरेकलाभग्गयसग्गप्पत्तो अहोसि । ते कतिपाहेनेव सब्बं सञ्चयस्स समयं परिमद्दित्वा, "आचरिय, तुम्हाकं जाननसमयो एत्तकोव, उदाहु उत्तरिम्पि अत्थी'ति पुच्छिंसु । "एत्तकोव सब्बं तुम्हेहि ञात'न्ति वुत्ते चिन्तयिंसु–

उनीहरूको प्रव्रजित समयदेखि संजय झन् झन् अग्र लाभयश प्राप्त भएको भयो । उनीहरू केही दिनपछि नै सबै सञ्जयको सीप सिकेर, "आचार्य ! तपाईले जानेको सीप यत्ति नै हो, अथवा अरू पनि छ" भनी सोधे । "यत्ति नै सबै तिमीहरूद्वारा जानेको हो" भनी भनिएको बेलामा चिन्तन (विचार) गरे –

"एवं सति इमस्स सन्तिके ब्रह्मचरियवासो निरत्थको, मयं यं मोक्खधम्मं गवेसितुं निक्खन्ता, सो इमस्स सन्तिके उप्पादेतुं न सक्का, महा खो पन जम्बुदीपो, गामनिगमराजधानियो चरन्ता अद्धा मोक्खधम्मदेसकं कञ्चि आचरियं लभिस्सामा'ति ।

"यस्तो हो भने यसको समीपमा ब्रह्मचर्यावास निरर्थक छ, हामी जुन मोक्षधर्म गवेषण गर्न निस्केका हौँ, त्यो यसको समीपमा उत्पन्न गर्न सक्दैन, जम्बुद्वीप महान् छ, गाउँ-निगम-राजधानिहरूमा चारिका गर्दै अवश्य नै मोक्ष धर्मदेशक कोही आचार्यलाई लाभ गर्नेछौं ।"

ततो पट्ठाय, "यत्थ यत्थ पण्डिता समणब्राह्मणा अत्थी'ति वदन्ति, तत्थ तत्थ गन्त्वा साकच्छं करोन्ति । तेहि पुट्ठं पञ्हं अञ्ञे कथेतुं न सक्कोन्ति, ते पन तेसं पञ्हं विस्सज्जेन्ति । एवं सकलजम्बुदीपं परिग्गण्हित्वा निवत्तित्वा सकट्ठानमेव आगन्त्वा, "सम्म कोलित, अम्हेसु यो पठमं अमतं अधिगच्छति, सो इतरस्स आरोचेतू'ति कतिकं अकंसु ।

त्यस समय देखि, "जहाँ जहाँ पण्डित-श्रमण-ब्राह्मणहरू छन्" भनी भन्छन्, त्यहाँ त्यहाँ गएर छलफल गर्छन् । उनीहरूद्वारा सोधिएको प्रश्नलाई अरूले भन्न सक्दैनन्, उनीहरूले (सारिपुत्र र मोग्गल्लानले)

https://dhamma.digital

चाहिँ तिनीहरूको प्रश्नको उत्तर दिन्छन् । यसरी सबै जम्बुद्वीपमा परीक्षण गरेर फर्की आफ्नो ठाउँमा नै आएर, "साथी कोलित ! हामीमध्ये जसले पहिला अमृत (पद) प्राप्त गर्दछ, उसले अर्कोलाई भन्नू" भनी कुराकानी गरे ।

एवं तेसु कतिकं कत्वा विहरन्तेसु सत्था वुत्तानुक्कमेन राजगहं पत्वा वेळुवनं पटिग्गहेत्वा वेवने विहरति । तदा "चरथ, भिक्खवे, चारिकं बहुजनहिताया"ति रतनत्तयगुणपकासनत्थं उय्योजितानं एकसट्ठिया अरहन्तानं अन्तरे पञ्चवग्गियानं अब्भन्तरो अस्सजित्थेरो पटिनिवत्तित्वा राजगहं आगतो, पुनदिवसे पातोव पत्तचीवरमादाय राजगहं पिण्डाय पाविसि ।

यसरी उनीहरू कुराकानी गरेर विहार गर्दै गर्दा शास्ता (पहिला) भनिएको क्रमैसँग राजगृहमा पुगेर वेलुवनलाई स्वीकार गरी वेलुवनमा विहार गर्नुहुन्छ । त्यसबेला "भिक्षुहरू ! बहुजनको हितको लागि चारिका गर्नुहोस्" भनी त्रिरत्नको गुणलाई प्रकाशन गर्नको लागि पठाइएका ६१ जना अरहन्तहरूमध्ये पञ्चवर्गीयहरूको भित्र रहेको अस्सजि स्थविर फर्केर राजगृहमा आएको थियो, अर्कोदिन बिहान सबेरै नै पात्रचीवर लिएर राजगृहमा भिक्षाको लागि प्रवेश गर्नुभयो ।

तस्मिं समये उपतिस्सपरिब्बाजकोपि पातोव भत्तकिच्चं कत्वा परिब्बाजकारामं गच्छन्तो थेरं दिस्वा चिन्तेसि – "मया एवरूपो पब्बजितो नाम न दिट्ठपुब्बोयेव, ये लोके अरहन्तो वा अरहत्तमग्गं वा समापन्ना, अयं तेसं भिक्खूनं अञ्ञतरो, यंनूनाहं इमं भिक्खुं उपसङ्कमित्वा पुच्छेय्यं – 'कंसि त्वं, आवुसो, उद्दिस्स पब्बजितो, को वा ते सत्था, कस्स वा त्वं धम्मं रोचेसी"'ति ?

त्यस समयमा उपतिष्य परिव्राजक पनि बिहान सबेरै नै भोजन गरी परिव्राजक आराममा जाँदै गर्दा स्थविरलाई देखेर विचार गऱ्यो – "मद्वारा यसप्रकारको प्रव्रजित पहिला देखिएको नै छैन, जो लोकमा अरहन्त वा अर्हतमार्गमा पुगेका थिए, यो ती भिक्षुहरूमध्ये कुनै एक हुनुपर्छ, के म यो भिक्षुकहाँ गएर सोधुँ – 'आवुसो ! तपाई के उद्देश्यले

प्रव्रजित हुनुभएको हो, तपाईको शास्ता को हुनुहुन्छ, तपाई कसको धर्म मनपराउनुहुन्छ ?'"

अथस्स एतदहोसि - "अकालो खो इमं भिक्खुं पञ्हं पुच्छितुं, अन्तरघरं पविट्ठो पिण्डाय चरति, यंनूनाहं इमं भिक्खुं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धेय्यं, अत्थिकेहि उपञ्ञातं मग्ग'न्ति । सो थेरं लद्धपिण्डपातं अञ्ञतरं ओकासं गच्छन्तं दिस्वा निसीदितुकामतञ्चस्स ञत्वा अत्तनो परिब्बाजकपीठकं पञ्ञापेत्वा अदासि, सो भत्तकिच्चपरियोसानेपिस्स अत्तनो कुण्डिकाय उदकं अदासि ।

त्यसपछि उसलाई यस्तो विचार आयो – "यो भिक्षुलाई प्रश्न सोध्ने समय होइन, गाउँमा प्रवेश गर्दै भिक्षाटनको लागि चारिका गर्नुहुन्छ, म यो भिक्षुको पछि-पछि जाँदा राम्रो हुनेछ, आवश्यक पर्नेहरूद्वारा मार्ग जानिनुपर्दछ ।" उसले भोजन प्राप्त भएको स्थविरलाई कुनै एक ठाउँमा जाँदै गरेको देखेर, उहाँलाई बस्ने इच्छा भएको थाहा पाएर आफ्नो परिव्राजक पिर्का राखेर (बिछ्याएर) दियो, उसले भोजनकृत्यको अन्तमा पनि उसको आफ्नो कमण्डलुबाट पानी दियो ।

एवं आचरियवत्तं कत्वा कतभत्तकिच्चेन थेरेन सद्धिं मधुरपटिसन्थारं कत्वा एवमाह – "विप्पसन्नानि खो पन ते, आवुसो, इन्द्रियानि, परिसुद्धो छविवण्णो परियोदातो, कंसि त्वं, आवुसो, उद्दिस्स पब्बजितो, को वा ते सत्था, कस्स वा त्वं धम्मं रोचेसी"ति पुच्छि ।

यसरी आचार्यव्रत (गुरुलाई गर्नुपर्ने सेवा, कर्तव्य) गरी भोजनकृत्य सकिसकेको स्थविरसँग मधुर कुराकानी गरेर यस्तो भन्यो – "आवुसो ! तपाईंको इन्द्रियहरू प्रसन्न छन्, छविवर्ण परिशुद्ध चहकिलो छ, आवुसो ! तपाईं के उद्देश्यले प्रव्रजित हुनुभयो, तपाईंको शास्ता को हुनुहुन्छ, तपाईं कसको धर्म मनपराउनुहुन्छ ?" भनी सोध्यो ।

थेरो चिन्तेसि– "इमे परिब्बाजका नाम सासनस्स पटिपक्खभूता, इमस्स सासनस्स गम्भीरतं दस्सेस्सामी'ति । अत्तनो नवकभावं दस्सेन्तो आह - "अहं खो, आवुसो, नवो अचिरपब्बजितो, अधुनागतो इमं धम्मविनयं, न तावाहं सक्खिस्सामि वित्थारेन धम्मं देसेतु'न्ति ।

https://dhamma.digital

स्थविरले विचार गऱ्यो – "यी परिव्राजकहरू भनेका शासनलाई प्रतिपक्ष भएका हुन्, यस शासनको गम्भीरतालाई देशना गर्नेछु ।" आफ्नो नवकभावलाई देखाउँदै भन्यो – "आवुसो ! म नयाँ हुँ, प्रव्रजित भएको धेरै समय भएको छैन, यो धर्मविनयमा अहिले मात्र आएको हुँ, मैले विस्तृतरूपमा धर्मदेशना गर्न सक्ने छैन ।"

परिब्बाजको– "अहं उपतिस्सो नाम, त्वं यथासत्तिया अप्पं वा बहुं वा वद, एतं नयसतेन नयसहस्सेन पटिविज्झितुं मय्हं भारो'ति चिन्तेत्वा आह–

"अप्पं वा बहुं वा भासस्सु, अत्थंयेव मे ब्रूहि ।

अत्थेनेव मे अत्थो, किं काहसि ब्यञ्जनं बहु'न्ति ॥ (महाव. ६०) ।

परिव्राजकले– "म उपतिष्य हुँ, तपाईले यथाशक्तिले अल्प वा धेरै भन्नुहोस्, यसलाई सयतरिकाले र हजारतरिकाले बुझ्नु मेरो जिम्मा हो" भनी विचार गरेर भन्यो–

"अल्प वा धेरै बताउनुहोस्, मलाई अर्थ मात्रै भन्नुहोस् ।

मलाई अर्थ नै चाहिने हो, धेरै ब्यञ्जनले के गर्नेछ ।"

एवं वुत्ते थेरो – "ये धम्मा हेतुप्पभवा"ति (महाव. ६०; अप.थेर १.१.२८६) गाथमाह । परिब्बाजको पठमपदद्वयमेव सुत्वा सहस्सनयपटिमण्डिते सोतापत्तिफले पतिट्ठहि, इतरं पदद्वयं सोतापन्नकाले निट्ठापेसि । सो सोतापन्नो हुत्वा उपरिविसेसे अप्पवत्तन्ते "भविस्सति एत्थ कारण"न्ति सल्लक्खेत्वा थेरं आह –

यसरी भनिएको बेलामा स्थविरले – "ये धम्मा हेतुप्पभव" भनी गाथा भन्नुभयो । परिव्राजक प्रथम दुईवटा पाद मात्र सुनेर हजारतरिकाले प्रतिमण्डित श्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो, अर्को दुईवटा पाद श्रोतापन्नको समयमा समाप्त गर्नुभयो । ऊ (उपतिस्स) श्रोतापन्न भएर माथिको विशेष ज्ञानलाई उत्पन्न गराउन नसक्नुमा "यहाँ कारण हुनेछ" भनी विचार गरेर स्थविरलाई भन्यो –

"भन्ते, मा उपरि धम्मदेसनं वड्ढयित्थ, एत्तकमेव होतु, कुहिं

https://dhamma.digital

अम्हाकं सत्था वसती'ति ? "वेळुवने, आवुसो'ति । "तेन हि, भन्ते, तुम्हे पुरतो याथ, मय्हं एको सहायको अत्थि, अम्हेहि च अञ्ञमञ्ञं कतिका कता 'अम्हेसु यो अमतं पठमं अधिगच्छति, सो इतरस्स आरोचेतू'ति ।

"भन्ते ! माथि धर्मदेशना बढाउनुपर्दैन, यति नै होस्, हाम्रो शास्ता कहाँ बस्नुहुन्छ ?" "आवुसो ! वेलुवनमा (हुनुहुन्छ) ।" "भन्ते ! त्यसो भए, तपाई अगाडि जानुहोस्, मेरो एकजना साथी छ, हामीद्वारा एकआपसमा 'हामीमध्ये जसले पहिला अमृत (पद) प्राप्त गर्छ, उसले अर्कोलाई भन्नू' भनी कुराकानी गरिएका थियौं ।

अहं तं पटिञ्ञं मोचेत्वा सहायकं गहेत्वा तुम्हाकं गतमग्गेनेव सत्थु सन्तिकं आगमिस्सामीति पञ्चपतिट्ठितेन थेरस्स पादेसु निपतित्वा तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा थेरं उय्योजेत्वा परिब्बाजकारामाभिमुखो अगमासि" ।

म त्यस प्रतिज्ञाबाट मुक्त भई साथीलाई लिएर तपाई गएको मार्गबाट नै शास्ताको समीपमा आउनेछु भनी पञ्चाङ्ग (वन्दना) ले स्थविरको पाउमा ढोगेर तीनचोटी प्रदक्षिणा गरेर (परिक्रमा गरेर) स्थविरलाई पठाएर परिव्राजक आराम अभिमुख (तिर) गयो ।

अथ खो कोलितपरिब्बाजको तं दूरतोव आगच्छन्तं दिस्वा, "अज्ज मय्हं सहायकस्स मुखवण्णो न अञ्ञदिवसेसु विय, अद्धा तेन अमतं अधिगतं भविस्सती"ति अमताधिगमं पुच्छि । सोपिस्स "आमावुसो, अमतं अधिगत"न्ति पटिजानित्वा तमेव गाथं अभासि ।

त्यसपछि कोलित परिव्राजकले उसलाई टाढैबाट आएको देखेर, "आज मेरो साथीको मुखवर्ण अरूदिनहरूमा जस्तो छैन, अवश्य नै उसले अमृत प्राप्त गरेको हुनेछ" भनी अमृत प्राप्तिको बारेमा सोध्यो । उसले (उपतिस्सले) पनि उसलाई (कोलितलाई) "हजुर, आवुसो ! अमृत प्राप्त भयो" भनी सहमति जनाई त्यही गाथा नै भन्यो ।

गाथापरियोसाने कोलितो सोतापत्तिफले पतिट्ठहित्वा आह - "कुहिं किर, सम्म, अम्हाकं सत्था वसती'ति ? "वेळवने किर, सम्म, एवं नो आचरियेन अस्सजित्थेरेन कथित'न्ति । "तेन हि, सम्म, आयाम, सत्थारं पस्सिस्सामा'ति ।

गाथाको अन्तमा कोलितले श्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भई भन्यो – "साथी ! हाम्रो शास्ता कहाँ बस्नुहुन्छ ?" "साथी ! वेलुवनमा, यसरी हाम्रा आचार्य अस्सजि स्थविरद्वारा भनिएको हो ।" "साथी ! त्यसो भए ! जाऔँ, शास्तालाई दर्शन गर्नेछौँ ।"

सारिपुत्तत्थेरो च नामेस सदापि आचरियपूजकोव, तस्मा सहायं एवमाह - "सम्म, अम्हेहि अधिगतं अमतं अम्हाकं आचरियस्स सञ्चयपरिब्बाजकस्सापि कथेस्साम, बुज्झमानो पटिविज्झिस्सति, अप्पटिविज्झन्तो अम्हाकं सद्दहित्वा सत्थु, सन्तिकं गमिस्सति, बुद्धानं देसनं सुत्वा मग्गफलपटिवेधं करिस्सती'ति । ततो द्वेपि जना सञ्चयस्स सन्तिकं अगमंसु ।

सारिपुत्र स्थविर भन्ने उहाँ सधैं नै आचार्य पूजक थियो, त्यसैले साथीलाई यसरी – "साथी ! हामीहरूद्वारा प्राप्त भएको अमृतलाई हाम्रो आचार्य संजय परिव्राजकलाई पनि भन्नेछौं, बुझ्नेले अवबोध गर्नेछ, अवबोध नगर्नेले हामीलाई विश्वास गरी शास्ताको नजिक जानेछ, बुद्धहरूको देशना सुनेर मार्गफललाई प्रतिवेध गर्नेछ" भनी भन्यो । त्यसपछि दुबैजना संजयको नजिक गए ।

सञ्चयो ते दिस्वाव – "किं, ताता, कोचि वो अमतमग्गदेसको लद्धो"ति पुच्छि । "आम, आचरिय, लद्धो, बुद्धो लोके उप्पन्नो, धम्मो लोके उप्पन्नो, सङ्घो लोके उप्पन्नो, तुम्हे तुच्छे असारे विचरथ, तस्मा एथ, सत्थु सन्तिकं गमिस्सामा"ति । "गच्छथ तुम्हे, नाहं सक्खिस्सामी"ति । "किं कारणाहि" ?

संजयले उनीहरूलाई देखेर नै – "छोराहरू ! के तिमीहरूद्वारा कोही अमृतमार्ग देशक प्राप्त गरियो" भनी सोध्यो । "हजुर, आचार्य ! प्राप्त भयो, बुद्ध लोकमा उत्पन्न हुनुभयो, धर्म लोकमा उत्पन्न भयो, संघ लोकमा उत्पन्न हुनुभयो, तपाईं तुच्छ असारमा विचरण गर्नुहुन्छ, त्यसकारणले आउनुहोस्, शास्ताको नजिक जानेछौं ।" "तिमीहरू जाऔ ! म जान सक्दिनँ ।""के कारणहरूले (जान सक्दैनौ) ?"

https://dhamma.digital

"अहं महाजनस्स आचरियो हुत्वा विचरिं, विचरन्तस्स मे अन्तेवासिकवासो चाटिया उदञ्चनभावप्पत्ति विय होति, न सक्खिस्सामहं अन्तेवासिकवासं वसितु'न्ति । "मा एवं करित्थ, आचरिया'ति । "होतु, ताता, गच्छथ तुम्हे, नाहं सक्खिस्सामी'ति । आचरिय, लोके बुद्धस्स उप्पन्नकालतो पट्ठाय महाजनो गन्धमालादिहत्थो गन्त्वा तमेव पूजेस्सति, मयम्पि तत्थेव गमिस्साम ।

"म धेरैजनाको आचार्य भएर विचरण गरेँ, विचरण गरिरहेको मलाई अन्तेवासिक बास घ्याम्पोबाट करूवाको भावमा पुगेको जस्तै हुन्छ । म अन्तेवासिक वासमा बस्न सक्नेछैन ।" "आचार्य ! यस्तो न गर्नुहोस् ।" "होस्, छोराहरू ! तिमीहरू जाऔ, म (जान) सक्नेछैन ।" आचार्य ! लोकमा बुद्ध उत्पन्न भएको समयदेखि धेरै मानिसहरूले हातमा सुगन्ध र माला आदि (राखेर) गई उहाँलाई नै पूजा गर्नेछन्, हामी पनि त्यहाँ नै जानेछौं ।

"तुम्हे किं करिस्सथा'ति ? "ताता, किं नु खो इमस्मिं लोके दन्धा बहू, उदाहु पण्डिता'ति । "दन्धा, आचरिय, बहू, पण्डिता च नाम कतिपया एव होन्ती'ति । "तेन हि, ताता, पण्डिता पण्डितस्स समणस्स गोतमस्स सन्तिकं गमिस्सन्ति, दन्धा दन्धस्स मम सन्तिकं आगमिस्सन्ति, गच्छथ तुम्हे, नाहं गमिस्सामी'ति ।

"तपाई के गर्नुहुन्छ ?" "छोराहरू ! के यो लोकमा मूर्ख धेरै छन्, अथवा पण्डितहरू ?" "आचार्य ! मूर्खहरू, धेरै छन्, पण्डितहरू भन्ने थोरै नै हुन्छन् ।" "त्यसो भए, छोराहरू ! पण्डितहरू पण्डित श्रमण गौतमको नजिक जानेछन्, मूर्खहरू मूर्ख भएको मेरो नजिक आउनेछन्, तिमीहरू जाऔ, म जानेछैन ।"

ते "पञ्ञायिस्सथ तुम्हे, आचरिया'ति पक्कमिंसु । तेसु गच्छन्तेसु सञ्चयस्स परिसा भिज्जि, तस्मिं खणे आरामो तुच्छो अहोसि । सो तुच्छं आरामं दिस्वा उण्हं लोहितं छड्डेसि । तेहिपि सद्धिं गच्छन्तेसु पञ्चसु परिब्बाजकसतेसु सञ्चयस्स अड्ढतेय्यसतानि निवत्तिंसु, अथ खो ते अत्तनो अन्तेवासिकेहि अड्ढतेय्येहि परिब्बाजकसतेहि सद्धिं वेळुवनं अगमंसु ।

https://dhamma.digital

उनीहरू "आचार्य ! तपाईले थाहा पाउनुहुनेछ" भनी गए । उनीहरू जानेबेलामा संजयको परिषद् भेद भयो, त्यस क्षणमा आराम खाली भयो । उसले खाली आरामलाई देखेर तातो रगत बान्ता गऱ्यो । उनीहरूसँगै जाने पाँचसय परिव्राजकहरूमध्ये पनि संजयको दुई सय पचास परिव्राजकहरू फर्के, त्यसपछि उनीहरू आफ्नो अन्तेवासिक दुई सय पचास परिव्राजकहरूसँग वेलुवनमा गए ।

सत्था चतुपरिसमज्झे निसिन्नो धम्मं देसेन्तो ते दूरतोव दिस्वा भिक्खू आमन्तेसि– "एते, भिक्खवे, द्वे सहायका आगच्छन्ति कोलितो च उपतिस्सो च, एतं मे सावकयुगं भविस्सति अग्गं भद्दयुग"न्ति । ते सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदिंसु, निसीदित्वा च पन भगवन्तं एतदवोचुं–

चारपरिषद्को माझमा बसिरहेको शास्ताले धर्मदेशना गर्दै उनीहरूलाई टाढैबाट देखेर भिक्षुहरूलाई – "भिक्षुहरू ! यी दुईजना साथीहरू कोलित र उपतिस्स आउँदैछन्, यो मेरो श्रावकयुगल र अग्रभद्रयुगल हुनेछ ।" भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । उनीहरू शास्तालाई वन्दना गरेर एक छेऊमा बसे र बसेर भगवान्लाई यस्तो भने –

"लभेय्याम मयं, भन्ते, भगवतो सन्तिके पब्बज्जं, लभेय्याम उपसम्पद'न्ति । "एथ, भिक्खवो'ति भगवा अवोच– "स्वाक्खातो धम्मो, चरथ ब्रह्मचरियं सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियाया'ति । सब्बेपि इद्धिमयपत्तचीवरधरा सट्ठिवस्सिकत्थेरा विय अहेसुं ।

"भन्ते ! हामी भगवान्को समीपमा प्रव्रज्या लाभ गरौं, उपसम्पदा लाभ गरौं ।" "भिक्षुहरू ! आऔ" भनी भगवान्ले भन्नुभयो – "धर्म सुआख्यात छ, सम्यक्पूर्वक दुःखलाई अन्त गर्नको लागि ब्रह्मचर्या आचरण गर ।" सबैजना नै ऋद्धिमय पात्रचीवरधारी साठी वर्षावास भएका स्थविरहरू जस्तै भए ।

अथ नेसं परिसाय चरितवसेन सत्था धम्मदेसनं वड्ढेसि । ठपेत्वा द्वे अग्गसावके अवसेसा अरहत्तं पापुणिंसु, अग्गसावकानं पन उपरिमग्गत्तयकिच्चं न निट्ठासि । किं कारणा ? सावकपारमिञाणस्स महन्तताय ।

https://dhamma.digital

त्यसपछि उनीहरूको परिषद्‌लाई चरित्रानुकूल शास्ताले धर्मदेशना बढाउनुभयो । दुईजना अग्रश्रावकहरू बाहेक बाँकीहरू अर्हत्वमा पुगे, अग्रश्रावकहरूको चाहिँ माथिको मार्गत्रयकृत्य सम्पन्न भएको थिएन । के कारणले त ? श्रावक पारमीज्ञानको महानताको कारणले ।

अथायस्मा महामोग्गल्लानो पब्बजितदिवसतो सत्तमे दिवसे मगधरट्ठे कल्लवालगामकं उपनिस्साय विहरन्तो थिनमिद्धे ओक्कमन्ते सत्थारा संवेजितो थिनमिद्धं विनोदेत्वा तथागतेन दिन्नं धातुकम्मट्ठानं सुणन्तोव उपरिमग्गत्तयकिच्चं निट्ठापेत्वा सावकपारमिञाणस्स मत्थकं पत्तो ।

त्यसपछि आयुष्मान् महामौद्‌गल्यान प्रव्रजित भएको दिनदेखि सातौंदिनमा मगध राष्ट्रको कल्लवालगाउँको उपनिश्रय लिएर विहार गर्दै स्त्यानमृद्ध प्रकट हुनेबेलामा शास्ताबाट संवेजित गर्नु भएर स्त्यानमृद्धलाई हताएर तथागतले दिनुभएको धातुकर्मस्थानलाई सुन्दै नै माथिको मार्गत्रयकृत्यलाई सम्पन्न गरेर श्रावकपारमीज्ञानको शीर्षमा पुग्यो ।

सारिपुत्तत्थेरोपि पब्बजितदिवसतो अड्ढमासं अतिक्कमित्वा सत्थारा सद्धिं तमेव राजगहं उपनिस्साय सूकरखतलेणे विहरन्तो अत्तनो भागिनेय्यस्स दीघनखपरिब्बाजकस्स वेदनापरिग्गहसुत्तन्ते देसियमाने सुत्तानुसारेन ञाणं पेसेत्वा परस्स वड्ढितभत्तं परिभुञ्जन्तो विय सावकपारमिञाणस्स मत्थकं पत्तो ।

सारिपुत्र स्थविरले पनि प्रव्रजित भएको दिनदेखि आधा महिना (१५दिन) अतिक्रमण गरेर शास्तासँग त्यो राजगृहलाई नै उपनिश्रय लिएर सूकरखत गुफामा विहार गर्दै आफ्नो भान्जा दीघनख परिव्राजकलाई वेदनापरिग्रहसूत्र देशना गर्नुभएको बेलामा सूत्रानुसारले ज्ञानमा पठाएर अरूलाई थपिएको भोजन परिभोग गरे जस्तै श्रावकपारमीज्ञानको शीर्षमा पुग्यो ।

ननु चायस्मा महापञ्ञो, अथ कस्मा महामोग्गल्लानतो चिरतरेन सावकपारमिञाणं पापुणीति ? परिकम्ममहन्तताय । यथा हि

https://dhamma.digital

दुग्गतमनुस्सा यत्थ कत्थचि गन्तुकामा खिप्पमेव निक्खमन्ति, राजूनं पन हत्थिवाहनकप्पनादिं महन्तं परिकम्मं लद्धुं वट्टति, एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं।

आयुष्मान् महाप्रज्ञावान् होइन र, अनि के कारणले महामौद्गल्यानभन्दा लामो समयपछि श्रावकपारमीज्ञानमा पुग्यो त ? परिकर्म महानताले गर्दा हो । जसरी गरीब मानिसहरू जुन कुनै ठाउँमा जाने इच्छा हुँदा चाँडै नै निस्कन्छन्, राजाहरूको चाहिँ हात्तीवाहन तयारी आदि धेरै परिकर्म प्राप्त गर्न उचित हुन्छ, यसरी यो कुरालाई जान्नुपर्दछ ।

तं दिवसञ्ञेव पन सत्था वड्ढमानकच्छायाय वेळुवने सावकसन्निपातं कत्वा द्विन्नं थेरानं अग्गसावकट्ठानं दत्वा पातिमोक्खं उद्दिसि । भिक्खू उज्झायिंसु - "सत्था मुखोलोकनेन भिक्खं देति, अग्गसावकट्ठानं ददन्तेन नाम पठमं पब्बजितानं पञ्चवग्गियानं दातुं वट्टति, एते अनोलोकेन्तेन यसथेरप्पमुखानं पञ्चपण्णासभिक्खूनं दातुं वट्टति, एते अनोलोकेन्तेन भद्दवग्गियानं तिंसजनानं, एते अनोलोकेन्तेन उरुवेलकस्सपादीनं तेभातिकानं, एते पन एत्तके महाथेरे पहाय सब्बपच्छा पब्बजितानं अग्गसावकट्ठानं ददन्तेन मुखं ओलोकेत्वा दिन्न"न्ति । सत्था, "किं कथेथ, भिक्खवे"ति पुच्छित्वा, "इदं नामा"ति वुत्ते "नाहं, भिक्खवे, मुखं ओलोकेत्वा भिक्खं देमि,

त्यो दिनमा नै शास्ता (सूर्यको) छाया वृद्धि हुँदै आएको समयमा वेलुवनमा श्रावक भेला गरेर दुईजना स्थविरहरूलाई अग्रश्रावकको स्थान दिएर प्रातिमोक्ष पाठ गर्नुभयो । भिक्षुहरूले – "शास्ताले मुख हेरेर पद दिनुहुन्छ । अग्रश्रावकको स्थान (पद) दिनेले प्रथम प्रव्रजित भएका पञ्चवर्गीयहरूलाई दिन उचित छ, यिनीहरूलाई नहेर्नेले यश स्थविरप्रमुख ५५ जना भिक्षुहरूलाई दिन उचित (योग्य) छ, यिनीहरूलाई नहेर्नेले तीसजना भद्रवर्गीयहरूलाई, यिनीहरूलाई नहेर्नेले तीन दाजुभाई उरुवेल काश्यप आदिहरूलाई, यी यतिका महास्थविरहरूलाई चाहिँ छोडेर सबैभन्दापछि प्रव्रजित भएकाहरूलाई अग्रश्रावकको स्थान दिनेले मुख हेरेर दिइयो" भनी निन्दा गरे । शास्ताले, "भिक्षुहरू ! के भन्छौ"

https://dhamma.digital

भनी सोधेर, "यो हो" भनी भनिएको बेलामा "भिक्षुहरू ! म मुख हेरेर पद दिँदिनँ,

एतेसं पन अत्तना अत्तना पत्थितपत्थितमेव देमि। अञ्ञातकोण्डञ्ञो हि एकस्मिं सस्से नव वारे अग्गसस्सदानं ददन्तो अग्गसावकट्ठानं पत्थेत्वा नादासि, अग्गधम्मं पन अरहत्तं सब्बपठमं पटिविज्झितुं पत्थेत्वा अदासी'ति । "कदा पन भगवा'ति ? "सुणिस्सथ, भिक्खवे'ति । "आम, भन्ते'ति, भगवा अतीतं आहरि–

यिनीहरूलाई आ-आफूले प्रार्थना-प्रार्थना गरिएको नै दिएको हुँ। अञ्ञातकोण्डञ्ञले एक धान बालीमा नौ पटकसम्म अग्र भएको धान दिँदा अग्रश्रावकको स्थान प्रार्थना गरेर दिएन, अग्रधर्म अर्हत्व सर्वप्रथम प्राप्त गर्न प्रार्थना गरेर दियो ।" "भगवान् ! कहिले ?" "भिक्षुहरू ! सुन्ने हो ।" "हजुर, भन्ते !" (भनी जवाफ दिए), भगवान्ले अतीतलाई ल्याउनुभयो –

भिक्खवे, इतो एकनवुतिकप्पे विपस्सी नाम भगवा लोके उदपादि। तदा महाकाळो चूळकाळोति द्वेभातिका कुटुम्बिका महन्तं सालिक्खेत्तं वपापेसुं । अथेकदिवसं चूळकाळो सालिक्खेत्तं गन्त्वा एकं सालिगब्भं फालेत्वा खादि, तं अतिमधुरं अहोसि ।

भिक्षुहरू ! योभन्दा ९१ कल्प अगाडि विपश्वी नाम भएको भगवान् लोकमा प्रादुर्भाव हुनुभयो। त्यसबेला महाकाल र चूलकाल भनी दुईजना दाजुभाई कुटुम्बहरूले ठूलो साली (धान) खेत रोप्न लगाए । त्यसपछि एक दिन चूलकालले साली खेतमा गएर एउटा सालिगर्भ फुटाएर खायो, त्यो अतिमधुर थियो ।

सो बुद्धप्पमुखस्स सङ्घस्स सालिगब्भदानं दातुकामो हुत्वा जेट्ठभातिकं उपसङ्कमित्वा, "भातिक, सालिगब्भं फालेत्वा बुद्धानं अनुच्छविकं कत्वा पचापेत्वा दानं देमा'ति आह । "किं वदेसि, तात, सालिगब्भं फालेत्वा दानं नाम नेव अतीते भूतपुब्बं, न अनागतेपि भविस्सति, मा सस्सं नासयी'ति; वुत्तोपि सो पुनप्पुनं याचियेव ।

https://dhamma.digital

उसले बुद्धप्रमुख संघको लागि सालि धान नपाकेको (दूध भएको) दान दिने इच्छा भएर दाजु कहाँ गएर, “दाजु ! सालि धान नपाकेको (दूध भएको) लाई काटेर बुद्धहरूलाई सुहाउने गरी पकाउन लगाएर दान दिऔँ” भनी भन्यो । “भाइ ! के भन्छौ ? सालि धान नपाकेको (दूध भएको) काटेर दान दिने भन्ने अतीतमा पहिला भएको नै छैन, अनागतमा (भविष्यमा) पनि हुनेछैन, अन्न (बाली) नाश नगर” भनी भन्यो; भन्दा पनि उसले बारम्बार नै बिन्ती गर्‍यो ।

अथ नं भाता, “तेन हि सालिक्खेत्तं द्वे कोट्ठासे कत्वा मम कोट्ठासं अनामसित्वा अत्तनो कोट्ठासे खेत्ते यं इच्छसि, तं करोही’ति आह । सो “साधू’ति खेत्तं विभजित्वा बहू मनुस्से हत्थकम्मं याचित्वा सालिगब्भं फालेत्वा निरुदकेन खीरेन पचापेत्वा सप्पिमधुसक्खरादीहि योजेत्वा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं दत्वा भत्तकिच्चपरियोसाने - “इदं, भन्ते, मम अग्गदानं अग्गधम्मस्स सब्बपठमं पटिवेधाय संवत्ततू’ति आह । सत्था “एवं होतू’ति अनुमोदनमकासि ।

त्यसपछि उसलाई दाईले, “त्यसो भए सालि धान खेतलाई दुईभाग गरी मेरो भागलाई नछोई आफ्नो भागमा भएको खेतमा जे इच्छा गर्छौ, त्यही गर” भनी भन्यो । उसले “हुन्छ” भनी खेत भागबन्डा गरेर धेरै मानिसहरूलाई श्रम (हातले गर्ने काम) मागेर सालि धान नपाकेको (दूध भएको) काटेर बिना पानीको खीर पकाउन लगाएर घ्यु, मह, सक्खर आदिले मिलाएर बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघलाई दान दिएर भोजन कृत्यको अन्तमा – “भन्ते ! यो मेरो अग्रदान अग्रधर्मलाई सर्वप्रथम बुझ्न हेतु होस्” भनी भन्यो । शास्ताले “यस्तै होस्” भनी अनुमोदन गर्नुभयो ।

सो खेत्तं गन्त्वा ओलोकेन्तो सकलक्खेत्तं कण्णिकबद्धेहि विय सालिसीसेहि सञ्छन्नं दिस्वा पञ्चविधपीतिं पटिलभित्वा, “लाभा वत मे”ति चिन्तेत्वा पुथुककाले पुथुकग्गं नाम अदासि, गामवासीहि सद्धिं अग्गसस्सदानं नाम अदासि, लायने लायनग्गं, वेणिकरणे वेणग्गं, कलापादीसु कलापग्गं, खलग्गं, खलभण्डग्गं, कोट्ठग्गन्ति ।

उसले खेतमा गएर हेर्दै बाला बाँधेको जस्तै साली टुप्पोहरूले

https://dhamma.digital

भरिएको सबै खेतलाई देखेर पाँचप्रकारका प्रीति उपलब्ध भई, "साँच्चै मलाई लाभ भयो" भनी विचार गरेर धेरै पुथुलकालमा पहिलो अग्रपुथुक फसल दान दियो । ग्रामवासीहरूसँग अग्रदान दियो, काट्ने समयमा काटिएको अग्रदान, धान मुट्ठा बनाउने बेलामा अग्रधान, धान मुट्ठा थुपार्ने आदिमा अग्रदान, खलको अग्रदान, खलमा चुटिएको धानको अग्रदान, भाकारीको अग्रदान दियो ।

एवं एकसस्से नव वारे अग्गदानं अदासि । तस्स सब्बवारेसु गहितगहितट्ठानं परिपूरि, सस्सं अतिरेकं उट्ठानसम्पन्नं अहोसि । धम्मो हि नामेस अत्तानं रक्खन्तं रक्खति । तेनाह भगवा–

"धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं, धम्मो सुचिण्णो सुखमावहाति ।

एसानिसंसो धम्मे सुचिण्णे, न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी'ति ॥
(थेरगा. ३०३; जा. १.१०.१०२)

यसरी एक धान बालीमा नौपटक अग्रदान दियो । उसको सबैपटक लिएको लिएको ठाउँमा परिपूर्ण भयो, धान झनझन वृद्धि भयो । यो धर्म भन्ने आफूले रक्षा गरेमा (आफूलाई) रक्षा गर्छ । त्यसैले भगवान्ले भन्नुभयो –

"धर्मले साँच्चै धर्म आचरण गर्नेलाई रक्षा गर्छ, राम्ररी आचरण गरेको धर्मले सुख ल्याउँछ । राम्ररी आचरण गरेको धर्ममा यो आनिशंस हुन्छ, धर्म आचरण गर्ने व्यक्ति दुर्गतिमा जाँदैन ।"

"एवमेस विपस्सीसम्मासम्बुद्धकाले अग्गधम्मं पठमं पटिविज्झितुं पत्थेन्तो नव वारे अग्गदानानि अदासि । इतो सतसहस्सकप्पमत्थके पन हंसवतीनगरे पदुमुत्तरसम्बुद्धकालेपि सत्ताहं महादानं दत्वा तस्स भगवतो पादमूले निपज्जित्वा अग्गधम्मस्स पठमं पटिविज्झनत्थमेव पत्थनं ठपेसि । इति इमिना पत्थितमेव मया दिन्नं, नाहं, भिक्खवे, मुखं ओलोकेत्वा देमी"ति ।

"यसरी उसले विपश्वी सम्यक्सम्बुद्धको समयमा अग्रधर्म पहिला प्राप्त गर्न प्रार्थना गर्दै नौपटक अग्रदानहरू दियो । योभन्दा एक लाख

https://dhamma.digital

कल्प अगाडि चाहिँ हंसवती नगरमा पदुमुत्तरसम्बुद्धको समयमा पनि सात दिन महादान दिएर उहाँ भगवान्‌को पादको मूलमा लेटेर अग्रधर्मलाई पहिला अवबोध गर्नको लागि नै प्रार्थना गऱ्यो । यसरी उहाँद्वारा प्रार्थना गरेको नै मद्वारा दिइएको हो, भिक्षुहरू ! म मुख हेरेर दिँदिनँ ।"

"यसकुलपुत्तप्पमुखा पञ्चपञ्ञास जना किं कम्मं करिंसु, भन्ते"ति ? "एतेपि एकस्स बुद्धस्स सन्तिके अरहत्तं पत्थेन्ता बहुं पुञ्ञकम्मं कत्वा अपरभागे अनुप्पन्ने बुद्धे सहायका हुत्वा वग्गबन्धनेन पुञ्ञानि करोन्ता अनाथमतसरीरानि पटिजग्गन्ता विचरिंसु । ते एकदिवसं सगब्भं इत्थिं कालकतं दिस्वा, 'झापेस्सामा'ति सुसानं हरिंसु ।

"भन्ते ! यश कुलपुत्रप्रमुख पच्पन्नजनाले के कर्म गरे ?" "यिनीहरूले पनि एक बुद्धको नजिक अर्हत्व प्रार्थना गर्दै धेरै पुण्यकर्म गरेर पछि बुद्ध उत्पन्न नहुँदा साथी भएर समूह भई पुण्यहरू गर्दै अनाथ मरेका लाशहरूलाई (मृत शरीरहरूलाई) व्यवस्था गर्दै विचरण गरे । तिनीहरूले एक दिन मृत गर्भवती स्त्रीलाई देखेर, 'जलाउनेछौं' भनी मसानमा लगे ।

तेसु पञ्च जने 'तुम्हे झापेथा'ति सुसाने ठपेत्वा सेसा गामं पविट्ठा । यसदारको तं मतसरीरं सूलेहि विज्झित्वा परिवत्तेत्वा परिवत्तेत्वा झापेन्तो असुभसञ्ञं पटिलभि, इतरेसम्पि चतुन्नं जनानं - 'पस्सथ, भो, इमं सरीरं तत्थ तत्थ विद्धंसितचम्मं, कबरगोरूपं विय असुचिं दुग्गन्धं पटिकूल'न्ति दस्सेसि । तेपि तत्थ असुभसञ्ञं पटिलभिंसु । ते पञ्चपि जना गामं गन्त्वा सेससहायकानं कथयिंसु ।

तिनीहरूमध्ये पाँचजना 'तिमीहरूले जलाऊ' भनी मसानमा राखेर बाँकी गाउँमा प्रवेश गरे । यश कुमारले त्यो मृत शरीरलाई शूलीहरूले घोची पल्टाई पल्टाई जलाउँदै अशुभसंज्ञा लाभ गऱ्यो, अरू चारजनालाई पनि – 'हेर, भो ! यो शरीरलाई त्यहाँ त्यहाँ नाश भएको छाला, टाटेपाटे गाईको रूप जस्तै फोहोर, दुर्गन्ध र प्रतिकूल छ' भनी देखायो । उनीहरूले पनि त्यसमा अशुभसंज्ञा प्रतिलाभ गरे । ती पाँचजना पनि गाउँमा गएर बाँकी साथीहरूलाई भने ।

https://dhamma.digital

यसो पन दारको गेहं गन्त्वा मातापितूनञ्च भरियाय च कथेसि । ते सब्बेपि असुभं भावयिंसु । इदमेतेसं पुब्बकम्मं । तेनेव यसस्स इत्थागारे सुसानसञ्ञा उप्पज्जि, ताय च उपनिस्सयसम्पत्तिया सब्बेसम्पि विसेसाधिगमो निब्बत्ति । एवं इमेपि अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी'ति ।

यश कुमारले चाहिँ घरमा गएर आमाबुबा र श्रीमतीलाई भन्यो । उनीहरू सबैजनाले पनि अशुभलाई भाविता गरे । यो यिनीहरूको पूर्वकर्म हो । त्यस्तै नै यशलाई स्त्रीको कोठाप्रति मसानसंज्ञा उत्पन्न भयो, त्यो उपनिश्रय सम्पत्तिले सबैजनालाई पनि विशेषता प्राप्ति (अर्हत्‌त्व) उत्पन्न भयो । यसरी यिनीहरूले पनि आफूले प्रार्थना गरेको नै लाभ गरे । म मुख हेरेर दिँदिन ।"

"भद्दवग्गियसहायका पन किं कम्मं करिंसु, भन्ते"ति ? "एतेपि पुब्बबुद्धानं सन्तिके अरहत्तं पत्थेत्वा पुञ्ञानि कत्वा अपरभागे अनुप्पन्ने बुद्धे तिंस धुत्ता हुत्वा तुण्डिलोवादं सुत्वा सट्ठिवस्ससहस्सानि पञ्च सीलानि रक्खिंसु । एवं इमेपि अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी"ति ।

"भन्ते ! भद्रवर्गीय साथीहरूले चाहिँ के कर्म गरे ?" "यिनीहरूले पनि पहिलाका बुद्धहरूको समीपमा अहत्त्व प्रार्थना गरेर पुण्यहरू गरेर पछि बुद्धहरू उत्पन्न नभएको बेलामा तीसजना धूर्तहरू भएर तुण्डिलोवाद देशना सुनेर ६० हजार वर्षसम्म पञ्चशीलहरू रक्षा गरे । यसरी यिनीहरूले पनि आफूले प्रार्थना गरेको नै लाभ गरे । म मुख हेरेर दिँदिनँ ।"

"उरुवेलकस्सपादयो पन किं कम्मं करिंसु, भन्ते"ति ? "तेपि अरहत्तमेव पत्थेत्वा पुञ्ञानि करिंसु । इतो हि द्वेनवुतिकप्पे तिस्सो फुस्सोति द्वे बुद्धा उप्पज्जिंसु । फुस्सबुद्धस्स महिन्दो नाम राजा पिता अहोसि । तस्मिं पन सम्बोधिं पत्ते रञ्ञो कनिट्ठपुत्तो पठमअग्गसावको पुरोहितपुत्तो दुतियअग्गसावको अहोसि ।

https://dhamma.digital

"भन्ते ! उरुवेल काश्यप आदिहरूले चाहिँ के कर्म गरे ?" "तिनीहरूले पनि अरहत्त्व नै प्रार्थना गरेर पुण्यहरू गरे । यो भन्दा ९२ कल्प माथि तिस्स र फुस्स भन्ने दुईजना बुद्धहरू उत्पन्न भए । फुस्सबुद्धको महेन्द्र नाम भएको राजा बुबा थियो । उहाँले सम्बोधि प्राप्त गर्दा राजाको कनिष्ठपुत्र प्रथम अग्रश्रावक र पुरोहितपुत्र द्वितीय अग्रश्रावक भयो ।"

राजा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा - 'जेट्ठपुत्तो मे बुद्धो, कनिट्ठपुत्तो पठमअग्गसावको, पुरोहितपुत्तो दुतियअग्गसावको'ति ते ओलोकेत्वा, 'ममेव बुद्धो, ममेव धम्मो, ममेव सङ्घो, नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा'ति तिक्खत्तुं उदानं उदानेत्वा सत्थु पादमूले निपज्जित्वा, 'भन्ते, इदानि मे नवुतिवस्ससहस्सपरिमाणस्स आयुनो कोटियं निसीदित्वा निद्दायनकालो विय अञ्ञेसं गेहद्वारं अगन्त्वा यावाहं जीवामि, ताव मे चत्तारो पच्चये अधिवासेथा'ति पटिञ्ञं गहेत्वा निबद्धं बुद्धुपट्ठानं करोति ।

राजाले शास्ताको नजिक गएर – 'मेरो ज्येष्ठपुत्र बुद्ध भयो, कनिष्ठपुत्र प्रथम अग्रश्रावक भयो, पुरोहितपुत्र द्वितीय अग्रश्रावक भयो' भनी उनीहरूलाई हेरी, 'मेरो नै बुद्ध हो, मेरो नै धर्म हो, मेरो नै सङ्घ हो, नमस्कार उहाँ भगवान् बुद्ध अरहत्त सम्यक्सम्बुद्धलाई' भनी तीनचोटी उदान व्यक्त गरेर शास्ताको पादमूलमा घोप्टिएर, 'भन्ते ! अहिले मेरो ९० हजार वर्ष परिमाण आयुको अन्तमा बसेर निदाउने समय झैं (भई सक्यो) अरूको घरको ढोकामा नगई जबसम्म म बाँच्छु, तबसम्म मेरो चारप्रत्ययहरूलाई स्वीकार गर्नुहोस्' भनी प्रतिज्ञा लिएर दिनदिनै बुद्धको उपस्थान गर्छ ।

रञ्ञो पन अपरेपि ततो पुत्ता अहेसुं । तेसु जेट्ठस्स पञ्च योधसतानि परिवारानि, मज्झिमस्स तीणि, कनिट्ठस्स द्वे । ते 'मयम्पि भातिकं भोजेस्सामा'ति पितरं ओकासं याचित्वा अलभमाना पुनप्पुनं याचन्तापि अलभित्वा पच्चन्ते कुपिते तस्स वूपसमनत्थाय पेसिता पच्चन्तं वूपसमेत्वा पितु सन्तिकं आगमिंसु । अथ ने पिता आलिङ्गित्वा सीसे चुम्बित्वा, 'वरं वो, ताता, दम्मी'ति आह ।

https://dhamma.digital

तत्पश्चात् राजाको चाहिँ अरू पनि छोराहरू थिए । तिनीहरूमध्ये ज्येष्ठको पाँचसय सिपाही परिवारहरू थिए, माइलाको तीनसय, कनिष्ठको दुईसय (सिपाही परिवारहरू थिए) । उनीहरूले 'हामी पनि दाईलाई भोजन गराउनेछौँ' भनी बुबासँग अवसर मागेर नपाउँदा बारम्बार याचना गर्दा पनि नपाएर सिमानामा कोपित भएको बेलामा त्यसलाई शान्त गर्नको लागि पठाएकाहरूले सिमानालाई शान्त गरी बुबाको नजिक आए । त्यसपछि उनीहरूलाई बुबाले अंगालेर शिरमा चुम्बन गरेर, 'छोराहरू ! तिमीहरूलाई वर दिन्छु' भनी भन्यो ।

"ते 'साधु देवा'ति वरं गहितकं कत्वा पुन कतिपाहच्चयेन पितरा 'गण्हथ, ताता, वर'न्ति वुत्ता, "देव, अम्हाकं अञ्ञेन केनचि अत्थो नत्थि, इतो पट्ठाय मयं भातिकं भोजेस्साम, इमं नो वरं देही'ति आहंसु । 'न देमि, ताता'ति । 'निच्चकालं अदेन्तो सत्त संवच्छरानि देथ, देवा'ति ।

"उनीहरूले 'साधु, देव !' भनी वर लिएर फेरि केही दिनपछि बुबाले 'छोराहरू ! वर लेऔ' भनी भन्दा, "देव ! हामीलाई अरू केहीले आवश्यक छैन, अबदेखि हामीले दाईलाई भोजन गराउनेछौँ, यो वर हामीलाई दिनुहोस् ।" भनी भने । 'छोराहरू ! दिँदिन ।' 'देव ! सधैँ नदिँदा ७ वर्ष दिनुहोस् ।'

'न देमि, ताता'ति । 'तेन हि छ पञ्च चत्तारि तीणि द्वे एकं संवच्छरं देथ, देवा'ति । 'न देमि, ताता'ति । 'तेन हि, देव, सत्त मासे देथा'ति । 'छ मासे पञ्च मासे चत्तारो मासे तयो मासे देथ, देवा'ति । 'न देमि, ताता'ति । 'होतु, देव, एकेकस्स नो एकेकं मासं कत्वा तयो मासे देथा'ति ।

'छोराहरू ! दिँदिन ।' 'त्यसो भए, देव ! छ, पाँच, चार, तीन, दुई, एक वर्ष दिनुहोस् ।' 'छोराहरू ! दिँदिन ।' 'त्यसो भए, देव ! सात महिना दिनुहोस् ।' 'देव ! छ महिना, पाँच महिना, चार महिना, तीन महिना दिनुहोस् ।' 'छोराहरू ! दिँदिन ।' 'होस्, देव ! हामी एक-एकजनालाई एक-एक महिना गरी तीन महिना दिनुहोस् ।'

https://dhamma.digital

'साधु, ताता, तेन हि तयो मासे भोजेथा'ति आह । ते तुट्ठा राजानं वन्दित्वा सकट्ठानमेव गता । तेसं पन तिण्णम्पि एकोव कोट्ठागारिको, एकोव आयुत्तको, तस्स द्वादसनहुता पुरिसपरिवारा । ते ते पक्कोसापेत्वा,

'साधु, छोराहरू ! त्यसो भए तीन महिना भोजन गराऔ' भनी भन्यो । उनीहरू खुशी भएर राजालाई वन्दना गरेर आफ्नै ठाउँमा नै गए । उनीहरू तीनैजनाको पनि एउटै नै भण्डागारिक हुन्छ, एकजना नै हिसाबकिताब हेर्ने (बहिदार), उसको एकलाख बीसहजार पुरुष परिवारहरू थिए । उनी-उनीहरूलाई बोलाउन लगाएर,

'मयं इमं तेमासं दस सीलानि गहेत्वा द्वे कासावानि निवासेत्वा सत्थारा सहवासं वसिस्साम, तुम्हे एत्तकं नाम दानवत्तं गहेत्वा देवसिकं नवुतिसहस्सानं भिक्खूनं योधसहस्सस्स च सब्बं खादनीयभोजनीयं पवत्तेय्याथ । मयञ्हि इतो पट्ठाय न किञ्चि वक्खामा'ति वदिंसु ।

'हामी यो तीनमहिनासम्म दसशील ग्रहण गरी दुईवटा काषायवस्त्र लगाएर शास्तासँग सहवास बस्नेछौं, तिमीहरू यतिको दानवस्तु लिएर दिनहुँ ९० हजार भिक्षुहरूलाई र एकहजार सिपाहीलाई सबै खाद्यभोज्यलाई व्यवस्था गर । हामी यहाँदेखि केही भन्नेछैनौं' भनी भने ।

"ते तयोपि जना परिवारसहस्सं गहेत्वा दस सीलानि समादाय कासायवत्थानि निवासेत्वा विहारेयेव वसिंसु । कोट्ठागारिको च आयुत्तको च एकतो हुत्वा तिण्णं भातिकानं कोट्ठागारेहि वारेन वारेन दानवत्तं गहेत्वा दानं देन्ति, कम्मकारानं पन पुत्ता यागुभत्तादीनं अत्थाय रोदन्ति ।

"ती तीनजना पनि एकहजार परिवारलाई लिएर दशशील समादान भएर काषायवस्त्रहरू लगाएर विहारमा नै बसे । भाण्डागारिक र बहिदार एकजुट भएर तीनजना दाजुभाईहरू भाण्डागारिकबाट पालैपालो दानवस्तु लिएर दान दिन्छन्, कामदारहरूका छोराहरू यागु र भोजन आदिको लागि रुन्छन् ।"

ते तेसं भिक्खुसङ्घे अनागतेयेव यागुभत्तादीनि देन्ति । भिक्खुसङ्घस्स भत्तकिच्चावसाने किञ्चि अतिरेकं न भूतपुब्बं । ते 'अपरभागे दारकानं

https://dhamma.digital

देमा’ति अत्तनापि गहेत्वा खादिंसु । मनुञ्ञं आहारं दिस्वा अधिवासेतुं नासक्खिंसु । ते पन चतुरासीतिसहस्सा अहेसुं । ते सङ्घस्स दिन्नदानवत्तं खादित्वा कायस्स भेदा परं मरणा पेत्तिविसये निब्बत्तिंसु ।

उनीहरूले तिनीहरूलाई (छोराहरूलाई) भिक्षुसङ्घ आउन अगाडि नै यागु, भोजन आदि दिन्छन् । भिक्षुसङ्घको भोजन कृत्यको अन्तमा केही पनि अतिरेक (बढि) पहिला भएको थिएन । उनीहरूले ‘पछि बच्चाहरूलाई दिन्छौँ’ भनी आफूले पनि लिएर खाए । स्वादिष्ट आहार देखेर सहन सकेन । उनीहरू चाहिँ चौरासी हजार थिए । उनीहरू सङ्घलाई दिएको दानवस्तु खाएर शरीरको भेद भई मरणपछि अर्को प्रेतयोनिमा उत्पन्न भए ।

तेभातिका पन पुरिससहस्सेन सद्धिं कालं कत्वा देवलोके निब्बत्तित्वा देवलोका मनुस्सलोकं, मनुस्सलोका देवलोकं संसरन्ता द्वेनवुतिकप्पे खेपेसुं । ‘एवं ते तयो भातरो अरहत्तं पत्थेन्ता तदा कल्याणकम्मं करिंसु । ते अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी’”ति ।

तीन दाजुभाईहरू चाहिँ एकहजार पुरुषसँगै मृत्यु भएर देवलोकमा उत्पन्न भई देवलोकबाट मनुष्यलोकमा, मनुष्यलोकबाट देवलोकमा सर्दै (एक जन्मपछि अर्को जन्म लिन्दै) ९२ कल्प बिताए । ‘यसरी ती तीन दाजुभाईले अरहत्त्वलाई प्रार्थना गर्दै त्यसबेला कल्याणकर्म गरे । तिनीहरूले आफूले प्रार्थना गरेकोलाई नै लाभ गरे । म मुख हेरी दिँदिन ।’”

तदा पन तेसं आयुत्तको बिम्बिसारो राजा अहोसि, कोट्ठागारिको विसाखो उपासको । तयो राजकुमारा तयो जटिला अहेसुं । तेसं कम्मकारा तदा पेतेसु निब्बत्तित्वा सुगतिदुग्गतिवसेन संसरन्ता इमस्मिं कप्पे चत्तारि बुद्धन्तरानि पेतलोकेयेव निब्बत्तिंसु ।

त्यसबेला उनीहरूको बहिदार बिम्बिसार राजा थियो, भाण्डागारिक विसाख उपासक थियो । तीनजना राजकुमारहरू तीन जटिलहरू थिए । उनीहरूको कामदारहरू त्यसबेला प्रेतहरूमा उत्पन्न भएर सुगति दुर्गति अनुसार सर्दै यो कल्पमा चार बुद्धान्तर प्रेतलोकमा नै उत्पन्न भए ।

https://dhamma.digital

ते इमस्मिं कप्पे सब्बपठमं उप्पन्नं चत्तालीसवस्ससहस्सायुकं ककुसन्धं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा, "अम्हाकं आहारं लभनकालं आचिक्खथा'ति पुच्छिंसु । सो "मम ताव काले न लभिस्सथ, मम पच्छतो महापथविया योजनमत्तं अभिरुळ्हाय कोणागमनो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तं पुच्छेय्याथा'ति आह ।

तिनीहरू यो कल्पमा सर्वप्रथम उत्पन्न चालीस हजार वर्ष आयु भएको ककुछन्द भगवान्को नजिक गएर, "हामीलाई आहार लाभ हुने समय बताउनुहोस्" भनी सोधे । उहाँले "मेरो (जीवन) कालसम्म लाभ गर्नेछैनौ, मेरो पछि महापृथ्वीको एक योजनजति माथि आउँदा कोणागमन नाम भएको बुद्ध उत्पन्न हुनेछ, उहाँलाई सोध" भनी भन्यो ।

ते तत्तकं कालं खेपेत्वा तस्मिं उप्पन्ने तं पुच्छिंसु । सोपि "मम काले न लभिस्सथ, मम पच्छतो महापथविया योजनमत्तं अभिरुळ्हाय कस्सपो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तं पुच्छेय्याथा'ति आह । ते तत्तकं कालं खेपेत्वा तस्मिं उप्पन्ने तं पुच्छिंसु ।

उनीहरूले त्यति समय बिताएर उहाँ उत्पन्न हुँदा उहाँलाई सोधे । उहाँले पनि "मेरो (जीवन) कालमा प्राप्त गर्नेछैनौ, मेरो पछि महापृथ्वीको एक योजनजति माथि आउँदा काश्यप नाम भएको बुद्ध उत्पन्न हुनेछ, उहाँलाई सोध" भनी भन्यो । उनीहरू त्यति समय बिताएर उहाँ उत्पन्न हुनेबेलामा उहाँलाई सोधे ।'

सोपि "मम काले न लभिस्सथ, मम पन पच्छतो महापथविया योजनमत्तं अभिरुळ्हाय गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तदा तुम्हाकं ञातको बिम्बिसारो नाम राजा भविस्सति, सो सत्थु दानं दत्वा तुम्हाकं पत्तिं पापेस्सति, तदा लभिस्सथा'ति आह ।

उहाँले पनि "मेरो (जीवन) कालमा लाभ गर्नेछैनौ, मेरो पछि महापृथ्वीको एक योजनजति माथि आउँदा गौतम नाम भएको बुद्ध उत्पन्न हुनेछ, त्यसबेलामा तिमीहरूको ज्ञातिबन्धु बिम्बिसार नाम भएको राजा हुनेछ, उहाँले शास्तालाई दान दिएर तिमीहरूको भाग प्राप्त गराउनेछ, त्यसबेला लाभ गर्नेछौ" भनी भन्यो ।

https://dhamma.digital

तेसं एकं बुद्धन्तरं स्वेदिवससदिसं अहोसि । ते तथागते उप्पन्ने बिम्बिसाररञ्ञा पठमदिवसं दाने दिन्ने पत्तिं अलभित्वा रत्तिभागे भेरवसद्दं कत्वा रञ्ञो अत्तानं दस्सयिंसु । सो पुनदिवसे वेळवनं गन्त्वा तथागतस्स तं पवत्तिं आरोचेसि ।

उनीहरूलाई एक बुद्धान्तर भोलिको दिन समान भयो । उनीहरूले तथागत उत्पन्न हुनेबेलामा बिम्बिसार राजाले प्रथमदिन दान दिने समयमा भाग लाभ नभएर रातको समयमा ठूलो शब्द निकालेर राजालाई आफू देखाए । उसले (बिम्बिसारले) अर्को दिनमा वेलुवनमा गएर तथागतलाई त्यो खबर भन्यो ।

सत्था, "महाराज, इतो द्वेनवुतिकप्पमत्थके फुस्सबुद्धकाले एते तव ञातका, भिक्खुसङ्घस्स दिन्नदानवत्तं खादित्वा पेतलोके निब्बत्तित्वा संसरन्ता ककुसन्धादयो बुद्धे पुच्छित्वा तेहि इदञ्चिदञ्च वुत्ता एत्तकं कालं तव दानं पच्चासीसमाना हिय्यो तया दाने दिन्ने पत्तिं अलभमाना एवमकंसू"ति आह ।

शास्ताले, "महाराज ! यो भन्दा ९२ कल्प अगाडि फुस्सबुद्धको समयमा यी तिम्रो ज्ञातिहरू हुन्, भिक्षुसङ्घलाई दिएको दानवस्तु खाएर प्रेतलोकमा उत्पन्न भएर सर्दै (एकपछि अर्को जन्म लिँदै) ककुसन्ध आदि बुद्धहरूलाई सोधेर उहाँहरूद्वारा यो र यो भन्दा यतिको समयसम्म तपाइँको दानलाई प्रतीक्षा गर्दै हिजो तपाइँद्वारा दान दिएको बेलामा भाग लाभ नहुँदा यस्तो गरे" भनी भन्नुभन्यो ।

"किं पन, भन्ते, इदानिपि दिन्ने लभिस्सन्ती'ति ? "आम, महाराजा'ति । राजा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं निमन्तेत्वा पुनदिवसे महादानं दत्वा, "भन्ते, इतो तेसं पेतानं दिब्बअन्नपानं सम्पज्जतू'ति पत्तिं अदासि, तेसं तथेव निब्बत्ति । पुनदिवसे नग्गा हुत्वा अत्तानं दस्सेसुं । राजा "अज्ज, भन्ते, नग्गा हुत्वा अत्तानं दस्सेसु'न्ति आरोचेसि ।

"भन्ते ! के अहिले पनि दिँदा लाभ गर्नेछन् त ?""हजुर, महाराज !" । राजाले बुद्धप्रमुख भिक्षुसङ्घलाई निमन्त्रणा गरेर अर्कोदिन महादान दिएर, "भन्ते, यसबाट ती प्रेतहरूलाई दिव्य अन्नपान प्राप्त

https://dhamma.digital

होस्" भनी भाग दियो, उनीहरूलाई त्यस्तै नै उत्पन्न भयो । अर्कोदिन नग्न भएर आफूलाई देखाए । राजाले "भन्ते ! आज नग्न भएर आफूलाई देखाए" भनी भन्यो ।

"वत्थानि ते न दिन्नानि, महाराजा'ति । राजापि पुनदिवसे बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स चीवरदानं दत्वा, "इतो तेसं पेतानं दिब्बवत्थानि होन्तू'ति पापेसि । तङ्खणञ्ञेव तेसं दिब्बवत्थानि उप्पज्जिंसु । ते पेतत्तभावं विजहित्वा दिब्बत्तभावे सण्ठहिंसु ।

"महाराज ! तपाईले वस्त्रहरू दिनु भएन ।" राजाले पनि अर्कोदिन बुद्धप्रमुख भिक्षुसङ्घलाई चीवरदान दिएर, "यसबाट ती प्रेतहरूको लागि दिव्यवस्त्रहरू होस्" भनी प्राप्त गरायो । त्यस क्षणमा नै उनीहरूलाई दिव्यवस्त्रहरू उत्पन्न भए । उनीहरूले प्रेतभावलाई छोडेर दिव्यभावमा पुगे ।

सत्था अनुमोदनं करोन्तो "तिरोकुट्टेसु तिट्ठन्ती'तिआदिना (खु. पा. ७.१; पे. व. १४) तिरोकुट्टानुमोदनं अकासि । अनुमोदनावसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । इति सत्था तेभातिकजटिलानं वत्थुं कथेत्वा इमम्पि धम्मदेसनं आहरि ।

शास्ताले अनुमोदन गर्नु हुँदै "तिरोकुट्टेसु तिट्ठन्ति" भनी आदि तरिकाले तिरोकुट्ट अनुमोदन गर्नुभयो । अनुमोदनाको अन्तमा चौरासी हजार प्राणीहरूलाई धर्मज्ञान लाभ भयो । यसरी शास्ताले तीनदाजुभाई जटिलहरूको कथा भन्नुभएर यो धर्मदेशना पनि ल्याउनुभयो ।

अग्गसावका पन, "भन्ते, किं करिंसू"ति ? "अग्गसावकभावाय पत्थनं करिंसु" । इतो कप्पसतसहस्साधिकस्स हि कप्पानं असङ्ख्येय्यस्स मत्थके सारिपुत्तो ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्ति, नामेन सरदमाणवो नाम अहोसि । मोग्गल्लानो गहपतिमहासालकुले निब्बत्ति, नामेन सिरिवड्ढनकुटुम्बिको नाम अहोसि ।

अग्रश्रावकहरूले चाहिँ, "भन्ते ! के गरे ?" "अग्रश्रावकभावलाई प्रार्थना गरे ।" यो भन्दा एकलाखकल्प अधिक एक असंख्यकल्प अगाडि

https://dhamma.digital

सारिपुत्र ब्राह्मणमहासालकुलमा जन्म भयो, नाम अनुसार शरदमाणव भन्ने थियो । मौद्गल्यायन गृहपतिमहासालकुलमा जन्म भयो, नाम अनुसार सिरिवड्ढन कुटुम्बिक भन्ने थियो ।

ते उभोपि सहपंसुकीळका सहायका अहेसुं । तेसु सरदमाणवो पितु अच्चयेन कुसलन्तकं महाधनं पटिपज्जिजत्वा एकदिवसं रहोगतो चिन्तेसि - "अहं इधलोकत्तभावमेव जानामि, नो परलोकत्तभावं । जातसत्तानञ्च मरणं नाम धुवं, मया एकं पब्बज्जं पब्बजित्वा मोक्खधम्मगवेसनं कातुं वट्टती'ति ।

उनीहरू दुबैजना पनि सँगै धूलोमा खेल्ने (सानै देखि) साथीहरू थिए । तिनीहरूमध्ये शरदमाणवले बुबाको मृत्युपछि (बितेपछि) कुलको महाधन प्रयोग गरेर एकदिन एकान्तमा विचार गऱ्यो –"म यो लोकभावको बारेमा मात्र जान्दछु, परलोकभाव जाँदिन । जन्मेका सत्वहरूलाई मरण भन्ने निश्चित हो, मद्वारा एक प्रव्रज्यामा प्रव्रजित भई मोक्षधर्म खोजी गर्न उचित हुन्छ ।"

सो सहायकं उपसङ्कमित्वा आह - "सम्म सिरिवड्ढन, अहं पब्बजित्वा मोक्खधम्मं गवेसिस्सामि, त्वं मया सद्धिं पब्बजितुं सक्खिस्ससि, न सक्खिस्ससी'ति ? "न सक्खिस्सामि, सम्म, त्वंयेव पब्बजाही'ति । सो चिन्तेसि - "परलोकं गच्छन्तो सहाये वा ञातिमित्ते वा गहेत्वा गतो नाम नत्थि, अत्तना कतं अत्तनोव होती'ति ।

उसले साथीको नजिक गएर भन्यो –"साथी सिरिवड्ढन ! म प्रव्रजित भएर मोक्षधर्म खोज्नेछु, तिमी मसँग प्रव्रजित हुनसक्नेछौ, हुनसक्दैनौ ?" "साथी ! हुनसक्दिन, तिमी नै प्रव्रजित होऔ ।" उसले विचार गऱ्यो – "परलोकमा जाँदा साथीहरू वा आफन्तमित्रहरूलाई लिएर गएको भन्ने छैन, आफूले गरेको नै आफ्नो हुन्छ ।"

ततो रतनकोट्ठागारं विवरापेत्वा कपणद्धिकवणिब्बकयाचकानं महादानं दत्वा पब्बतपादं पविसित्वा इसिपब्बज्जं पब्बजि । तस्स एको द्वे तयोति एवं अनुपब्बज्जं पब्बजिता चतुसत्ततिसहस्समत्ता जटिला अहेसुं । सो पञ्च अभिञ्ञा, अट्ठ च समापत्तियो निब्बत्तेत्वा तेसं जटिलानं

https://dhamma.digital

कसिणपरिकम्मं आचिक्खि । तेपि सब्बे पञ्च अभिञ्ञा अट्ठ च समापत्तियो निब्बत्तेसुं ।

तत्पश्चात् रत्नको भण्डागार खोल्न लगाएर दरिद्र, यात्री, माग्नेहरूलाई महादान दिएर पर्वतको तल प्रवेश गरी ऋषि प्रव्रज्याले प्रव्रजित भयो । उसको एक, दुई, तीन गरी यसरी क्रमशः प्रव्रजित भएर चौहत्तर हजार जति प्रव्रजित जटिलहरू भए । उसले पाँच अभिज्ञा र आठ समापत्तिहरू उत्पन्न गरेर ती जटिलहरूलाई कसिण परिकर्म भन्यो । ती सबैले पनि पाँच अभिज्ञाहरू र आठ समापत्तिहरू उत्पन्न गरे ।

तेन समयेन अनोमदस्सी नाम सम्मासम्बुद्धो लोके उदपादि । नगरं चन्दवती नाम अहोसि, पिता यसवा नाम खत्तियो, माता यसोधरा नाम देवी, बोधि अज्जुनरुक्खो, निसभो च अनोमो च द्वे अग्गसावका, वरुणो नाम उपट्ठाको, सुन्दरा च सुमना च द्वे अग्गसाविका अहेसुं ।

त्यस समयमा अनोमदर्शी नाम भएको सम्यक्सम्बुद्ध लोकमा उत्पन्न भयो । चन्दवती भन्ने नगर थियो, पिता यसवा नाम भएको क्षेत्रिय, माता यशोधरा नाम भएकी देवी, बोधि अर्जुन रूख, निसभ र अनोम दुई अग्रश्रावकहरू, वरूण भन्ने उपस्थापक, सुन्दरा र सुमना दुई अग्रश्राविकाहरू थिए ।

आयु वस्ससतसहस्सं अहोसि, सरीरं अट्ठपञ्ञासहत्थुब्बेधं, सरीरप्पभा द्वादसयोजनं फरि, भिक्खुसतसहस्सपरिवारो अहोसि । सो एकदिवसं पच्चूसकाले महाकरुणासमापत्तितो वुट्ठाय लोकं वोलोकेन्तो सरदतापसं दिस्वा, "अज्ज मय्हं सरदतापसस्सं सन्तिकं गतपच्चयेन धम्मदेसना च महती भविस्सति,

आयु एकलाख वर्ष थियो, शरीर ५८ हात (प्रमाण) ठूलो, शरीरको प्रभा (प्रकाश) १२ योजनसम्म फैलियो, एकलाख भिक्षु परिवार थियो । उसले एकदिन बिहान सबेरै महाकरुणासमापत्तिबाट उठेर लोकलाई हेर्दै शरद तपश्वीलाई देखेर, "आज मेरो शरद तपश्वीको नजिक जाने कारणले धर्मदेशना महान् हुनेछ,

https://dhamma.digital

सो च अग्गसावकट्ठानं पत्थेस्सति, तस्स सहायको सिरिवड्ढनकुटुम्बिको दुतियसावकट्ठानं, देसनापरियोसाने चस्स परिवारा चतुसत्ततिसहस्समत्ता जटिला अरहत्तं पापुणिस्सन्ति, मया तत्थ गन्तुं वट्टती'ति अत्तनो पत्तचीवरमादाय अञ्ञं कञ्चि अनामन्तेत्वा सीहो विय एकचरो हुत्वा सरदतापसस्स अन्तेवासिकेसु फलाफलत्थाय गतेसु "बुद्धभावं मे जानातू'ति अधिट्ठहित्वा पस्सन्तस्सेव सरदतापसस्स आकासतो ओतरित्वा पथवियं पतिट्ठासि ।

उसले पनि अग्रश्रावक स्थान प्रार्थना गर्नेछ, उसको साथी सिरिवड्ढन कुटुम्बिक द्वितीय श्रावकस्थान (प्रार्थना गर्नेछ), र देशनाको अन्तमा उसको परिवार पनि चौहत्तर हजार जति जटिलहरू पनि अर्हत्त्वमा पुग्नेछन्, म त्यहाँ जान उचित हुन्छ" भनी आफ्नो पात्र र चीवर लिएर अरू कसैलाई आमन्त्रण नगरी सिंह जस्तै एक्लै भएर शरद तपस्वी को अन्तेवासिकहरू फलफूलको लागि गएको बेला "मेरो बुद्धभावलाई जानोस्" भनी अधिष्ठान गरेर शरद तपस्वी हेर्दै गर्दा नै आकाशबाट अवतरण गरी पृथ्वीमा प्रतिष्ठित हुनुभयो ।

सरदतापसो बुद्धानुभावञ्चेव सरीरनिप्फत्तिञ्चस्स दिस्वा लक्खणमन्ते सम्मसित्वा "इमेहि लक्खणेहि समन्नागतो नाम अगारमज्झे वसन्तो राजा होति चक्कवत्ती, पब्बजन्तो लोके विवट्टच्छदो सब्बञ्ञुबुद्धो होति । अयं पुरिसो निस्संसयं बुद्धो'ति जानित्वा पच्चुग्गमनं कत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा अग्गासनं पञ्ञापेत्वा अदासि । निसीदि भगवा पञ्ञत्ते अग्गासने । सरदतापसोपि अत्तनो अनुच्छविकं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि ।

शरद तपश्वीले बुद्धको आनुभावलाई नै उहाँको शरीरमा उत्पत्ति (शारीरिक चिन्ह वा शारीरिकभाव) लाई देखेर लक्षणमन्त्रमा विचार गरेर "यी लक्षणहरूद्वारा सम्पन्न भएको भन्ने गृहभित्र बस्दा चक्रवर्ती राजा हुन्छ, प्रव्रजित हुँदा लोकमा भवचक्रछेद गर्ने सर्वज्ञ बुद्ध हुन्छ । यो पुरुष निश्चय नै बुद्ध हुन्छ" भनी जानी स्वागत गरेर पञ्चाङ्ग प्रतिष्ठित हुने गरी वन्दना गरी अग्रआसन ओछ्याएर दियो । भगवान्

https://dhamma.digital

ओछ्याएको अग्रआशनमा बस्नुभयो । शरद तपश्वी पनि आफूलाई सुहाउँने आसनलाई लिएर एकछेऊमा बस्यो ।

तस्मिं समये चतुसत्ततिसहस्सजटिला पणीतपणीतानि ओजवन्तानि फलाफलानि गहेत्वा आचरियस्स सन्तिकं सम्पत्ता बुद्धानञ्चेव आचरियस्स च निसिन्नासनं ओलोकेत्वा आहंसु - "आचरिय, मयं 'इमस्मिं लोके तुम्हेहि महन्ततरो नत्थी'ति विचराम, अयं पन पुरिसो तुम्हेहि महन्ततरो मञ्ञे"ति ।

त्यस समयमा चौहत्तर हजार जटिलहरू प्रणीत प्रणीत रसयुक्त फलफूलहरू लिएर आचार्यको नजिक पुग्दा बुद्ध र आचार्य बस्नुभएको आसनलाई हेरेर भने – "आचार्य ! हामीले 'यो लोकमा तपाईंभन्दा महान् छैन' भनी विचरण गर्छौं, यो पुरुष तपाईंभन्दा महान् छ भनी सोच्छौं ।"

"ताता, किं वदेथ, सासपेन सद्धिं अट्ठसट्ठियोजनसतसहस्सुब्बेधं सिनेरुं समं कातुं इच्छथ, सब्बञ्ञुबुद्धेन सद्धिं ममं उपमं मा करित्थ पुत्तका'ति । अथ ते तापसा, "सचायं इत्तरसत्तो अभविस्स, अम्हाकं आचरियो न एवरूपं उपमं आहरिस्स, याव महा वतायं पुरिसो'ति सब्बेव पादेसु निपतित्वा सिरसा वन्दिंसु ।

"छोराहरू ! के भन्छौ, तोरीको दानासँग ६८ लाख योजन उचाई भएको सिनेरु समान गर्न इच्छा गर्छौ, सर्वज्ञबुद्धसँग मेरो तुलना न गर छोराहरू ।" त्यसपछि ती तपस्वीहरूले, "यदि यो अर्को सत्त्व (साधारण व्यक्ति) भएको भए, हाम्रो आचार्यले यसप्रकारको उपमा (तुलना) ल्याउने थिएन, जहाँसम्म यो साँच्चै महान् पुरुष हो" भनी सबैले नै पाउमा घोप्टो परेर शिरद्वारा वन्दना गरे ।

अथ ने आचरियो आह - "ताता, अम्हाकं बुद्धानं अनुच्छविको देय्यधम्मो नत्थि, सत्था च भिक्खाचारवेलायं इधागतो, मयं यथासत्ति यथाबलं देय्यधम्मं दस्साम, तुम्हे यं यं पणीतं फलाफलं, तं तं आहरथा'ति आहरापेत्वा हत्थे धोवित्वा सयं तथागतस्स पत्ते पतिट्ठापेसि । सत्थारा फलाफले पटिग्गहितमत्ते देवता दिब्बोजं पक्खिपिंसु ।

https://dhamma.digital

त्यसपछि उनीहरूलाई आचार्यले भन्यो – “छोराहरू ! हाम्रो बुद्धहरूलाई सुहाउँने दिनुपर्ने बस्तु छैन, शास्ता पनि भिक्षाटन जानेबेलामा यहाँ आउनुभयो, हामीले यथाशक्ति यथाबल दिनुपर्ने बस्तु दिनेछौं, तिमीहरूले जुन जुन प्रणीत फलफूल छ, त्यो त्यो ल्याऊ” भनी ल्याउन लगाएर हात धोएर स्वयं तथागतको पात्रमा राख्यो । शास्ताद्वारा फलफूलहरू लिएको मात्रमा देवताहरूले दिव्य ओज राखे ।

सो तापसो उदकम्पि सयमेव परिस्सावेत्वा अदासि । ततो भत्तकिच्चं कत्वा निसिन्ने सत्थरि सब्बे अन्तेवासिके पक्कोसित्वा सत्थु सन्तिके सारणीयकथं कथेन्तो निसीदि । सत्था “द्वे अग्गसावका भिक्खुसङ्घेन सद्धिं आगच्छन्तू’ति चिन्तेसि । ते सत्थु चित्तं ञत्वा सतसहस्सखीणासवपरिवारा आगन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठंसु ।

त्यो तपश्वीले पानी पनि स्वयंले नै छानेर दियो । त्यसपछि भोजन कृत्य गरी (भोजन सकेर) शास्ता बस्नु भएकोबेलामा सबै अन्तेवासिकहरूलाई बोलाएर शास्ताको नजिक सार्थककथा गर्दै बस्यो । शास्ताले “दुईजना अग्रश्रावकहरूले भिक्षुसङ्घसँग आउनुहोस्” भनी विचार गऱ्यो । उनीहरूले शास्ताको चित्तलाई जानेर एकलाख क्षीणाश्रव परिवारहरू आएर शास्तालाई वन्दना गरी एक छेऊमा रहे ।

ततो सरदतापसो अन्तेवासिके आमन्तेसि– “ताता, बुद्धानं निसिन्नासनम्पि नीचं, समणसतसहस्सानम्पि आसनं नत्थि, अज्ज तुम्हेहि उळारं बुद्धसक्कारं कातुं वट्टति, पब्बतपादतो वण्णगन्धसम्पन्नानि पुप्फानि आहरथा”ति ।

त्यसपछि शरद तपस्वी ले अन्तेवासिकहरूलाई – “छोराहरू ! बुद्ध बस्नु भएको आसन पनि सानो (होचो) छ, एक लाख श्रमणहरूलाई पनि आसन छैन, आज तिमीहरूद्वारा उत्कृष्टरूपमा बुद्धलाई सत्कार गर्न उचित छ, पर्वत मुनिबाट वर्णगन्ध सम्पन्न फूलहरू ल्याऔ” भनी आमन्त्रण गऱ्यो ।

कथनकालो पपञ्चो विय होति, इद्धिमतो पन इद्धिविसयो अचिन्तेय्योति मुहुत्तमत्तेनेव ते तापसा वण्णगन्धसम्पन्नानि पुप्फानि

https://dhamma.digital

आहरित्वा बुद्धानं योजनप्पमाणं पुप्फासनं पञ्ञापेसुं । उभिन्नं अग्गसावकानं तिगावुतं, सेसभिक्खूनं अड्ढयोजनिकादिभेदं, सङ्घनवकस्स उसभमत्तं अहोसि ।

भन्ने समय झन्झट जस्तै हुन्छ, ऋद्धिवान्‌को ऋद्धिको विषय चिन्तना गर्न सक्दैन भनी क्षणमा नै ती तपश्वीहरूले वर्णगन्ध सम्पन्न फूलहरू ल्याएर बुद्धलाई एकयोजन प्रमाण फूलको आसन (पुष्पासन) ओछ्याए । दुबै अग्रश्रावकहरूको लागि तीनकोश भएको, बाँकी भिक्षुहरूलाई आधा योजन आदि भेद भएको, सङ्घनवकलाई गोरुजति (प्रमाण भएको) थियो ।

"कथं एकस्मिं अस्समपदे ताव महन्तानि आसनानि पञ्ञत्तानी'ति न चिन्तेतब्बं । इद्धिविसयो हेस । एवं पञ्ञत्तेसु आसनेसु सरदतापसो तथागतस्स पुरतो अञ्जलिं पग्गय्ह ठितो, "भन्ते, मय्हं दीघरत्तं हिताय सुखाय इमं पुप्फासनं अभिरुहथा'ति आह । तेन वुत्तं–

"कसरी एउटा आश्रममा यति यतिसम्म महान् आसनहरू ओछ्याएका छन्" भनी विचार गर्नुपर्दैन । यो ऋद्धिविषय हो । यसरी ओछ्याएको आसनहरूमा शरद तपश्वीले तथागतको अगाडि हात बिन्ती गरी उभिँदै, "भन्ते ! मेरो दीर्घकालसम्म हितको लागि सुखको लागि यो फूलको आसनमा चढ्नुहोस्" भनी भन्यो । त्यसैले भनिएको –

"नानापुप्फञ्च गन्धञ्च, सम्पादेत्वान एकतो ।

पुप्फासनं पञ्ञापेत्वा, इदं वचनमब्रवि ॥

"अनेक फूल र गन्ध, एकै ठाउँमा सम्पादन गराएर ।

पुष्पासनलाई ओछ्याएर, यो वचन भन्यो ।"

"इदं मे आसनं वीर, पञ्ञत्तं तवनुच्छविं ।

मम चित्तं पसादेन्तो, निसीद पुप्फमासने ॥

"वीर ! यो मेरो ओछ्याएको आसन तपाईंलाई सुहाउँछ । मेरो चित्तलाई प्रसन्न गर्दै, फूलको आसनमा बस्नुहोस् ।"

https://dhamma.digital

"सत्तरत्तिन्दिवं बुद्धो, निसीदि पुप्फमासने ।

मम चित्तं पसादेत्वा, हासयित्वा सदेवके"ति ॥

"देवता सहित मेरो चित्तलाई प्रसन्न गरी, हर्षित गरेर सात रात र सात दिन बुद्ध फूलको आसनमा बस्नुभयो ।"

एवं निसिन्ने सत्थरि द्वे अग्गसावका सेसभिक्खू च अत्तनो अत्तनो पत्तासने निसीदिंसु । सरदतापसो महन्तं पुप्फच्छत्तं गहेत्वा तथागतस्स मत्थके धारेन्तो अट्ठासि । सत्था "जटिलानं अयं सक्कारो महप्फलो होतू"ति निरोधसमापत्तिं समापज्जि । सत्थु समापत्तिं समापन्नभावं ञत्वा द्वे अग्गसावकापि सेसभिक्खूपि समापत्तिं समापज्जिंसु ।

यसरी शास्ता बस्नुभएको बेलामा दुईजना अग्रश्रावकहरू र बाँकी भिक्षुहरू आफू आफूलाई प्राप्त भएको आसनमा बसे । शरद तपस्वी महान् फूलको छाता लिएर तथागतको माथि धारण गर्दै (ओढाउँदै) उभियो । शास्ताले "जटिलहरूको यो सत्कार महान् फल होस्" भनी निरोधसमापत्तिमा समापन्न हुनु (बस्नु) भयो । शास्ता समापत्ति समापन्न भएको भावलाई जानेर दुईजना अग्रश्रावकहरू पनि बाँकी भिक्षुहरू पनि समापत्तिमा समापन्न भए ।

तथागते सत्ताहं निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा निसिन्ने अन्तेवासिका भिक्खाचारकाले सम्पत्ते वनमूलफलाफलं परिभुञ्जित्वा सेसकाले बुद्धानं अञ्जलिं पग्गय्ह तिट्ठन्ति । सरदतापसो पन भिक्खाचारम्पि अगन्त्वा पुप्फच्छत्तं धारयमानोव सत्ताहं पीतिसुखेन वीतिनामेसि ।

तथागत सातदिन निरोधसमापत्तिमा समापन्न गरी बसिरहनुभएको बेलामा अन्तेवासिकहरू भिक्षाटनको समय आई पुग्दा वनको मूलफलफूल परिभोग गरी बाँकी समयमा बुद्धलाई हात जोडी उभिरहन्छन् । शरद तपश्वी भिक्षाटन पनि नगई फूलको छाता (पुष्पछत्र) धारण गर्दै (ओढाउँदै) नै सातदिन प्रीतिसुखद्वारा बितायो ।

सत्था निरोधतो वुट्ठाय दक्खिणपस्से निसिन्नं पठमअग्गसावकं निसभत्थेरं आमन्तेसि - "निसभ, सक्कारकारकानं तापसानं

https://dhamma.digital

पुप्फासनानुमोदनं करोही'ति । थेरो चक्कवत्तिरञ्ञो सन्तिका पटिलद्धमहालाभो महायोधो विय तुट्ठमानसो सावकपारमिञाणे ठत्वा पुप्फासनानुमोदनं आरभि ।

शास्ता निरोधसमापत्तिबाट उठेर दाँहिनेपट्टि बसिरहेको प्रथम अग्रश्रावक निसभ स्थविरलाई – "निसभ ! सत्कार गर्ने तपश्वीहरूलाई फूलको आसन बारे अनुमोदन गर" भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । स्थविरले चक्रवती राजाको समीप महालाभ प्राप्त भएको महायोद्धा जस्तै प्रसन्न मन भई श्रावकपारमी ज्ञानमा रहेर पुष्पासन अनुमोदन शुरु गर्नुभयो ।

तस्स देसनावसाने दुतियसावकं आमन्तेसि– "त्वम्पि भिक्खु धम्मं देसेही'ति । अनोमत्थेरो तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा धम्मं कथेसि । द्विन्नं अग्गसावकानं देसनाय एकस्सापि अभिसमयो नाहोसि । अथ सत्था अपरिमाणे बुद्धविसये ठत्वा धम्मदेसनं आरभि ।

उहाँको देशनाको अन्तमा दोस्रो श्रावकलाई – "भिक्षु तिमीले पनि धर्मदेशना गर ।" भनी आमन्त्रण गर्नुभयो । अनोम स्थविरले त्रिपिटक बुद्धवचनलाई सम्मर्शन गरी धर्मदेशना गर्नुभयो । दुईजना अग्रश्रावकहरूको देशनाद्वारा एकजनालाई पनि धर्मज्ञान लाभ भएन । त्यसपछि शास्ताले अप्रमाण बुद्धविषयमा रहेर धर्मदेशना शुरु गर्नुभयो ।

देसनापरियोसाने ठपेत्वा सरदतापसं सब्बेपि चतुसत्ततिसहस्सजटिला अरहत्तं पापुणिंसु, सत्था "एथ, भिक्खवो'ति हत्थं पसारेसि । तेसं तावदेव केसमस्सूनि अन्तरधायिंसु, अट्ठपरिक्खारा काये पटिमुक्काव अहेसुं ।

देशनाको अन्तमा शरद तपश्वीलाई छोडेर सबै ७४ हजार जटिलहरू अर्हतत्वमा पुगे, शास्ताले "आऊ, भिक्षुहरू !" भनी हात फैलाउनुभयो । उनीहरूको त्यसबेला नै कपाल, दाह्रीहरू अन्तरधान भए, अष्टपरिष्कारहरू शरीरमा पहिरिएको नै भए ।

सरदतापसो "कस्मा अरहत्तं न पत्तो"ति ? विक्खित्तचित्तत्ता । सो किर बुद्धानं दुतियासने निसीदित्वा सावकपारमिञाणे ठत्वा धम्मं देसयतो अग्गसावकस्स धम्मदेसनं सोतुं आरद्धकालतो पट्ठाय, "अहो

https://dhamma.digital

वताहम्पि अनागते उप्पज्जनकबुद्धस्स सासने इमिना सावकेन पटिलद्धधुरं लभेय्य”न्ति चित्तं उप्पादेसि । सो तेन परिवितक्केन मग्गफलपटिवेधं कातुं नासक्खि ।

शरद तपस्वी “के कारणले अरहत्त्वमा पुगेन ?” विक्षिप्त चित्त भएकोले । उसले बुद्धहरूको द्वितीय आसनमा बसेर श्रावकपारमी ज्ञानमा रहेर धर्मदेशना गरेको अग्रश्रावकको धर्मदेशना सुन्न आरम्भ गरेको समयदेखि, “अहो साँच्चै म पनि भविष्यमा उत्पन्न हुने बुद्धको शासनमा यो श्रावकद्वारा प्राप्त भएको धुरलाई लाभ गरूँला” भनी चित्त उत्पन्न गऱ्यो । उसले त्यस परिवितर्कद्वारा मार्गफल प्रतिवेध गर्न सकेन ।

तथागतं पन वन्दित्वा सम्मुखे ठत्वा आह– “भन्ते, तुम्हाकं अनन्तरासने निसिन्नो भिक्खु तुम्हाकं सासने को नाम होती’ति ? “मया पवत्तितं धम्मचक्कं अनुपवत्तेन्तो सावकपारमिञाणस्स कोटिप्पत्तो सोस पञ्ञा पटिविज्झित्वा ठितो मय्हं सासने अग्गसावको निसभो नाम एसो’ति ।

तथागतलाई वन्दना गरी सम्मुखमा भन्यो– “भन्ते ! तपाईको पछिको आसनमा बसिरहेको भिक्षु तपाईको शासनमा को हुनुहुन्छ ?” “मद्वारा प्रवर्तित धर्मचक्र अनुप्रवर्तन गर्दै श्रावकपारमी ज्ञानको टुङ्गोमा पुगेको १६ वटा प्रज्ञालाई प्रतिवेध गरी प्रतिष्ठित भएको मेरो शासनमा यो निसभ भन्ने अग्रश्रावक हो ।”

“भन्ते, य्वायं मया सत्ताहं पुप्फच्छत्तं धारेन्तेन सक्कारो कतो, अहं इमस्स फलेन अञ्ञं सक्कत्तं वा ब्रह्मत्तं वा न पत्थेमि, अनागते पन अयं निसभत्थेरो विय एकस्स बुद्धस्स अग्गसावको भवेय्य’न्ति पत्थनं अकासिन्ति ।

“भन्ते ! जो यो मद्वारा सातदिन पुष्पछत्र धारण गर्दै (ओढाउँदै) सत्कार गरियो, म यो कर्मको फलद्वारा अरू शक्रभाव वा ब्रह्मभाव प्रार्थना गर्दिन, अनागतमा चाहिँ यो निसभ स्थविरजस्तै एकजना बुद्धको अग्रश्रावक हुनसकूँ” भनी प्रार्थना गरेँ ।

https://dhamma.digital

सत्था “समज्झिस्सति नु खो इमस्स पुरिसस्स पत्थना’ति अनागतंसञाणं पेसेत्वा ओलोकेन्तो कप्पसतसहस्साधिकं एकं असङ्ख्येय्यं अतिक्कमित्वा समिज्झनभावं अद्दस । दिस्वान सरदतापसं आह - “न ते अयं पत्थना मोघा भविस्सति, अनागते पन कप्पसतसहस्साधिकं एकं असङ्ख्येय्यं अतिक्कमित्वा गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति,

शास्ताले “यो पुरुषको प्रार्थना सिद्ध हुनेछ र” भनी अनागतज्ञानमा प्रवेश गरी हेर्दै एकलाखकल्प अधिक, एक असंख्य अतिक्रमण गरी सिद्ध हुने भावलाई देख्नुभयो । देख्नु भएर शरद तपश्वीलाई भन्यो – “तिम्रो यो प्रार्थना निष्फल हुनेछैन, अनागतमा एक लाख कल्प अधिक, एक असंख्य अतिक्रमण गरी गौतम नाम भएको बुद्ध उत्पन्न हुनेछ,

तस्स माता महामाया नाम देवी भविस्सति, पिता सुद्धोदनो नाम महाराजा, पुत्तो राहुलो नाम, उपट्ठाको आनन्दो नाम, दुतियअग्गसावको मोग्गल्लानो नाम, त्वं पनस्स पठमअग्गसावको धम्मसेनापति सारि पुत्तो नाम भविस्ससी’ति । एवं तापसं ब्याकरित्वा धम्मकथं कथेत्वा भिक्खुसङ्घपरिवुतो आकासं पक्खन्दि ।

उहाँको माता महामाया नाम भएकी देवी हुनेछ, पिता सुद्धोदन नाम भएको महाराज, राहुल नाम भएको पुत्र, आनन्द नाम भएको उपस्थापक, मोग्गल्लान नाम भएको द्वितीय अग्रश्रावक, तिमी उहाँको प्रथम अग्रश्रावक धर्मसेनापति सारिपुत्र नाम भएको हुनेछौ ।” यसरी तपश्वीलाई व्यक्त गरी धार्मिककथा भन्नुभएर भिक्षुसंघले घेरिएर आकाशमा जानुभयो (उफ्रिनुभयो) ।

सरदतापसोपि अन्तेवासिकत्थेरानं सन्तिकं गन्त्वा सहायकस्स सिरिवड्ढनकुटुम्बिकस्स सासनं पेसेसि, “भन्ते, मम सहायकस्स वदेथ, सहायकेन ते सरदतापसेन अनोमदस्सीबुद्धस्स पादमूले अनागते उप्पज्जनकस्स गोतमबुद्धस्स सासने पठमअग्गसावकट्ठानं पत्थितं, त्वं दुतियअग्गसावकट्ठानं पत्थेही”ति ।

शरद तपस्वीले पनि अन्तेवासिक स्थविरहरूको समीपमा गएर साथी सिरिवड्ढनकुटुम्बिकलाई सूचना पठायो, “भन्ते ! मेरो साथीलाई

https://dhamma.digital

भन्नुहोस्, तिम्रो साथी शरद तपस्वी द्वारा अनोमदर्शी बुद्धको पादमूलमा (श्रीचरणमा) भविष्यमा उत्पन्न हुने गौतमबुद्धको शासनमा प्रथम अग्रश्रावकको स्थान प्रार्थना गरियो, तिमीले द्वितीय अग्रश्रावकको स्थान प्रार्थना गर ।"

एवञ्च पन वत्वा थेरेहि पुरेतरमेव एकपस्सेन गन्त्वा सिरिवड्ढनस्स निवेसनद्वारे अट्ठासि । सिरिवड्ढनो "चिरस्सं वत मे अय्यो आगतो'ति आसने निसीदापेत्वा अत्तना नीचासने निसिन्नो, "अन्तेवासिकपरिसा पन वो, भन्ते, न पञ्ञायती'ति पुच्छि । "आम, सम्म, अम्हाकं अस्समं अनोमदस्सी बुद्धो आगतो, मयं तस्स अत्तनो बलेन सक्कारं अकरिम्हा,

यसरी भनेर स्थविरहरूद्वारा अगाडि नै एकछेऊमा गएर सिरिवड्ढनको निवासको द्वारमा उभियो । सिरिवड्ढनले "धेरै पछि मेरो आर्य आउनु भयो" भनी आसनमा बस्न लगाएर आफू होचो आसनमा बसेर, "भन्ते ! तपाईको अन्तेवासिक परिषद्हरू देख्दैन" भनी सोध्यो । "साथी ! हजुर, हाम्रो आश्रममा अनोमदर्शी बुद्ध आउनुभयो, हामीले उहाँलाई आफ्नो शक्तिले सत्कार गऱ्यौं,

सत्था सब्बेसं धम्मं देसेसि, देसनापरियोसाने ठपेत्वा मं सेसा अरहत्तं पत्वा पब्बजिंसु । अहं सत्थु पठमअग्गसावकं निसभत्थेरं दिस्वा अनागते उप्पज्जनकस्स गोतमबुद्धस्स नाम सासने पठमअग्गसावकट्ठानं पत्थेसिं, त्वम्पि तस्स सासने दुतियअग्गसावकट्ठानं पत्थेही'ति । "मय्हं बुद्धेहि सद्धिं परिचयो नत्थि, भन्ते'ति । "बुद्धेहि सद्धिं कथनं मय्हं भारो होतु, त्वं महन्तं सक्कारं सज्जेही'ति ।

शास्ताले सबैलाई धर्मदेशना गर्नुभयो, देशनाको अन्तमा म बाहेक (मलाई छाडेर) बाँकी अरहत्त्वमा पुगेर प्रव्रजित भए । मैले शास्ताको प्रथम अग्रश्रावक निसभ स्थविरलाई देखेर भविष्यमा उत्पन्न हुने गौतमबुद्धको शासनमा प्रथमअग्रश्रावकको स्थान प्रार्थना गरें, तिमीले पनि उहाँको शासनमा द्वितीय अग्रश्रावकको स्थान प्रार्थना गर ।" "भन्ते ! मलाई बुद्धसँग परिचय छैन ।" "बुद्धसँग भन्ने मेरो जिम्मा होस्, तिमी महान् सत्कार तयार गर ।"

https://dhamma.digital

सिरिवड्ढनो तस्स वचनं सुत्वा अत्तनो निवेसनद्वारे राजमानेन अट्ठकरीसमत्तं ठानं समतलं कारेत्वा वालुकं ओकिरापेत्वा लाजपञ्चमानिपुप्फानि विकिरापेत्वा नीलुप्पलच्छदनं मण्डपं कारेत्वा बुद्धासनं पञ्ञापेत्वा सेसभिक्खूनम्पि आसनानि पटियादेत्वा महन्तं सक्कारसम्मानं सज्जेत्वा बुद्धानं निमन्तनत्थाय सरदतापसस्स सञ्ञं अदासि ।

सिरिवड्ढनले उहाँको वचन सुनेर आफ्नो निवासद्वारमा राजसत्कारद्वारा आठकरीस (२ रोपनी) जति ठाउँ समतल बनाउन लगाएर बालुवा छर्न लगाई पाँचौं लावा फूलहरू छर्न लगाई नीलकमलको छत भएको मण्डप बनाउन लगाएर बुद्धासन ओछ्याएर बाँकी भिक्षुहरूलाई पनि आसनहरू तयार गरेर महान् सत्कार सम्मान तयार गरी बुद्धलाई निमन्त्रणा गर्नको लागि शरद तपस्वी लाई संज्ञा (सूचना) दियो ।

तापसो बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं गहेत्वा तस्स निवेसनं अगमासि । सिरिवड्ढनोपि पच्चुग्गमनं कत्वा तथागतस्स हत्थतो पत्तं गहेत्वा मण्डपं पवेसेत्वा पञ्ञत्तासनेसु निसिन्नस्स बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दक्खिणोदकं दत्वा पणीतेन भोजनेन परिविसित्वा भत्तकिच्चपरियोसाने बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं महारहेहि वत्थेहि अच्छादेत्वा,

तपश्वी बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघलाई लिएर उसको निवासमा गयो । सिरिवड्ढनले पनि स्वागत गरेर तथागतको हातबाट पात्र लिएर मण्डपमा प्रवेश गराएर ओछ्याएको आसनहरूमा बस्नुभएको बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघलाई हात धुने पानी दिएर प्रणीत भोजनद्वारा सेवन गराएर भोजन कृत्यको अन्तमा बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघलाई धेरै मूल्यवान् वस्त्रहरू ओढाएर,

"भन्ते, नायं आरब्भो अप्पमत्तकट्ठानत्थाय, इमिनाव नियामेन सत्ताहं अनुकम्पं करोथा'ति आह । सत्था अधिवासेसि । सो तेनेव नियामेन सत्ताहं महादानं पवत्तेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा अञ्जलिं पग्गय्ह ठितो आह - "भन्ते, मम सहायो सरदतापसो यस्स सत्थुस्स पठमअग्गसावको भवेय्य'न्ति पत्थेसि, अहम्पि "तस्सेव दुतियअग्गसावको भवेय्य'न्ति पत्थेमीति ।

"भन्ते ! यो कोशिस अल्पमात्राको स्थान (पदवी) को लागि होइन,

https://dhamma.digital

यस्तै तरिकाले नै सातदिन अनुकम्पा गर्नुहोस्" भनी भन्यो । शास्ताले स्वीकार गर्नुभयो । उसले पनि त्यस्तै तरिकाले नै सातदिन महादान प्रर्वतन गरी भगवान्लाई वन्दना गरी हात बिन्ती गरी उभिएर भन्यो – "भन्ते ! मेरो साथी शरद तपश्वी जो शास्ताको प्रथम अग्रश्रावक हुन पाऊँ" भनी प्रार्थना गर्‍यो, म पनि "उहाँको नै द्वितीय अग्रश्रावक हुन पाऊँ" भनी प्रार्थना गर्छु ।

सत्था अनागतं ओलोकेत्वा तस्स पत्थनाय समिज्झनभावं दिस्वा ब्याकासि – "त्वं इतो कप्पसतसहस्साधिकं असङ्ख्येय्यं अतिक्कमित्वा गोतमबुद्धस्स दुतियअग्गसावको भविस्ससी"ति । बुद्धानं ब्याकरणं सुत्वा सिरिवड्ढनो हट्ठपहट्ठो अहोसि ।

शास्ताले भविष्यलाई हेरेर उसको प्रार्थना सिद्ध हुने भावलाई देखेर व्यक्त गर्नुभयो – "तिमी यो भन्दा एक लाख कल्प अगाडि एक असंख्यलाई अतिक्रमण गरी गौतमबुद्धको द्वितीय अग्रश्रावक हुनेछौ ।" बुद्धको प्रकाश सुनेर सिरिवड्ढन हर्षित प्रहर्षित भयो ।

सत्थापि भत्तानुमोदनं कत्वा सपरिवारो विहारमेव गतो । "अयं, भिक्खवे, मम पुत्तेहि तदा पत्थितपत्थना । ते यथापत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा देमी'ति ।

शास्ताले पनि भोजन अनुमोदन गरी सपरिवार विहारमा नै जानुभयो । "भिक्षुहरू ! यो मेरो पुत्रहरूले त्यसबेला प्रार्थना गरेको प्रार्थना हो । तिनीहरूले प्रार्थना गरेको अनुसार नै लाभ गरे । म मुख हेरेर दिँदिन ।"

एवं वुत्ते द्वे अग्गसावका भगवन्तं वन्दित्वा, "भन्ते, मयं अगारियभूता समाना गिरग्गसमज्जं दस्सनाय गता"ति याव अस्सजित्थेरस्स सन्तिका सोतापत्तिफलपटिवेधा सब्बं पच्चुप्पन्नवत्थुं कथेत्वा, "ते मयं, भन्ते, आचरियस्स सञ्चयस्स सन्तिकं गन्त्वा तं तुम्हाकं पादमूले आनेतुकामा तस्स लद्धिया निस्सारभावं कथेत्वा इधागमने आनिसंसं कथयिम्हा ।

यसरी भन्दा दुईजना अग्रश्रावकहरूले भगवान्लाई वन्दना गरी, "भन्ते ! हामी गृहस्थ भएकोबेलामा गिरग्गसमज्ज मेला हेर्नको लागि गएका थियौँ" भनी अस्सजि स्थविरको नजिक श्रोतापत्तिफल प्रतिवेध

https://dhamma.digital

भएको सम्म सबै वर्तमान् कथा भनेर, “भन्ते ! ती हामी, आचार्य संजयको नजिक गएर उहाँलाई तपाईँको श्रीचरणमा ल्याउने इच्छा गर्दै उहाँको मतको निसारभाव (तुच्छभाव) बारे भनेर यहाँ आउनुको आनिशंस भन्यौँ ।

सो इदानि मय्हं अन्तेवासिकवासो नाम चाटिया उदञ्चनभावप्पत्तिसदिसो, न सक्खिस्सामि अन्तेवासिवासं वसितु’न्ति वत्वा, “आचरिय, इदानि महाजनो गन्धमालादिहत्थो गन्त्वा सत्थारमेव पूजेस्सति, तुम्हे कथं भविस्सथा’ति वुत्ते “किं पन इमस्मिं लोके पण्डिता बहू, उदाहु दन्धा’ति ?

उहाँले अहिले मेरो अन्तेवासिक वास भन्ने घ्याम्पोबाट करूवाको भावमा पुगेको जस्तै (समान) हुन्छ, अन्तेवासिक वासमा बस्न सक्दिन” भनी भनेर, “आचार्य ! अहिले धेरै मानिसहरू गन्धमाला आदि हातमा लिई गएर शास्तालाई नै पूजा गर्नेछ, तपाईलाई कस्तो हुनेछ” भनी भनेको बेलामा “के यो लोकमा पण्डित धेरै छन्, अथवा मूर्खहरू (धेरै) छन् ?” (भनी सोधे)

“दन्धा’ति कथिते “तेन हि पण्डिता पण्डितस्स समणस्स गोतमस्स सन्तिकं गमिस्सन्ति, दन्धा दन्धस्स मम सन्तिकं आगमिस्सन्ति, गच्छथ तुम्हे’ति वत्वा “आगन्तुं न इच्छि, भन्ते’ति । तं सुत्वा सत्था, “भिक्खवे, सञ्चयो अत्तनो मिच्छादिट्ठिताय असारं सारोति, सारञ्च असारोति गण्हि ।

“मूर्खहरू” भनी भनेको बेलामा “त्यसो भए पण्डितहरू पण्डित श्रमण गौतमको नजिक जानेछन्, मूर्खहरू मूर्ख मेरो नजिक आउनेछन्, तिमीहरू जाऔ” भनी भनेर “भन्ते ! आउन इच्छा गरेन ।” त्यो कुरा सुनेर शास्ताले, “भिक्षुहरू ! संजयले आफ्नो मिथ्यादृष्टिको कारणले असारलाई सार हो, सारलाई असार भनी ग्रहण गर्‍यो ।

तुम्हे पन अत्तनो पण्डितताय सारञ्च सारतो, असारञ्च असारतो ञत्वा असारं पहाय सारमेव गण्हित्था’ति वत्वा इमा गाथा अभासि–

तिमीहरूले आफ्नो पण्डितभावको कारणले सारलाई सार रूपले र असारलाई असार रूपले जानी असारलाई त्यागेर सार नै ग्रहण गर्‍यौ”

भनी भन्नुभएर यी गाथाहरू भन्नुभयो –

११. “असारे सारमतिनो, सारे चासारदस्सिनो ।

ते सारं नाधिगच्छन्ति, मिच्छासङ्कप्पगोचरा ॥

“असारमा सार विचार गर्नेहरू र सारमा असार देख्नेहरू ।

तिनीहरूले सार प्राप्त गर्दैनन्, मिथ्यासंकल्प भएका ।”

“असारमा सार विचार गर्ने, सारमा असार देख्नेहरू, मिथ्यासंकल्प भएका तिनीहरूले सार प्राप्त गर्दैनन् ।”

१२. “सारञ्च सारतो ञत्वा, असारञ्च असारतो ।

ते सारं अधिगच्छन्ति, सम्मासङ्कप्पगोचरा’ति ॥

“सारलाई सार रूपले जानी र असारलाई असार रूपले

तिनीहरूले सार प्राप्त गर्दछन्, सम्यक्संकल्प भएका ।”

“सारलाई सार रूपले, असारलाई असार रूपले जानी सम्यक्संकल्प भएका तिनीहरूले सार प्राप्त गर्दछन् ।”

तत्थ **असारे सारमतिनोति** चत्तारो पच्चया, दसवत्थुका मिच्छादिट्ठि, तस्सा उपनिस्सयभूता धम्मदेसनाति अयं असारो नाम, तस्मिं सारदिट्ठिनोति अत्थो । **सारे चासारदस्सिनो**ति दसवत्थुका सम्मादिट्ठि, तस्सा उपनिस्सयभूता धम्मदेसनाति अयं सारो नाम, तस्मिं “नायं सारो’ति असारदस्सिनो ।

त्यहाँ **असारे सारमतिनो** भनेको चार प्रत्ययहरू, दस प्रकारका मिथ्यादृष्टि, त्यसको लागि उपनिश्रय भएको भन्ने धर्मदेशना यो असार हो, त्यस (असार) प्रति सार दृष्टि भएका भन्ने अर्थ हो । **सारे चासारदस्सिनो** भनेको दस प्रकारका सम्यक्दृष्टिहरू, त्यसको लागि उपनिश्रय भएको धर्मदेशना भनेको यो सार हो, त्यस प्रति “नायं सारो” (यो सार होइन) भनी असार देखेकाहरू हुन् ।

ते सारन्ति ते पन तं मिच्छादिट्ठिग्गहणं गहेत्वा ठिता कामवितक्कादीनं वसेन मिच्छासङ्कप्पगोचरा हुत्वा सीलसारं, समाधिसारं,

https://dhamma.digital

पञ्ञासारं, विमुत्तिसारं, विमुत्तिञाणदस्सनसारं, ''परमत्थसारं, निब्बानञ्च नाधिगच्छ'न्ति ।

ते सारं भनेको तिनीहरूले त्यो मिथ्यादृष्टिलाई ग्रहण गरी रहेका कामवितर्क आदिको हिसाबले मिथ्यासंकल्प भएका भई सीलसार, समाधिसार, प्रज्ञासार, विमुत्तिसार, विमुक्तिज्ञानदर्शनसार, "परमार्थसार र निर्वाणलाई पनि प्राप्त गर्न सक्दैन ।"

सारञ्चाति तमेव सीलसारादिसारं ''सारो नामाय'न्ति, वुत्तप्पकारञ्च असारं ''असारो अय'न्ति ञत्वा । **ते सार**न्ति ते पण्डिता एवं सम्मादस्सनं गहेत्वा ठिता नेक्खम्मसङ्कप्पादीनं वसेन सम्मासङ्कप्पगोचरा हुत्वा तं वुत्तप्पकारं सारं अधिगच्छन्तीति ।

सारञ्च भनेको त्यो नै शीलसार आदि सारलाई "यो सार हो" भनी, (पहिला) भनिएको आकारले असारलाई "असारो अयं" भनी जानेर । **ते सारं** भनेको ती पण्डितहरू यसरी सम्यक् दर्शनलाई ग्रहण गरी रहेका नैष्क्रम्यसङ्कल्प आदिको हिसाबले सम्यक्सङ्कल्प भएका भई त्यो (पहिला) भनिएको सारलाई प्राप्त गर्छन् ।

गाथापरियोसाने बहू सोतापत्तिफलादीनि पापुणिंसु । सन्निपतितानं सात्थिका धम्मदेसना अहोसीति ।

गाथाको अन्तमा धेरैजनाले श्रोतापत्तिफल आदिहरू प्राप्त गरे । भेला भएकाहरूको लागि धर्मदेशना सार्थक भयो ।

सारिपुत्तत्थेरवत्थु अट्ठमं ।

सारिपुत्रस्थविरको कथा आठौं ।

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

प्रथम पत्र

पालि भाषा व्याकरण र परित्राण

Dhamma.Digital

एकाइ ४ :

परित्राण सूत्र : शब्दार्थ, भावार्थ, अभिप्राय

मूल पुस्तक : नयाँ परित्राण निश्चय

लेखक : वासेट्ठाभिवंश महास्थविर

अनुवादक (नेपालभाषा) : भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर 'धम्माचरिय'

अनुवादक (नेपाली) : विद्यालक्ष्मी शाक्य

https://dhamma.digital

https://dhamma.digital

एकाइ ४ : परित्राण : शब्दार्थ, भावार्थ, अभिप्राय

१. धजग्ग सुत्त नयाँ निश्चय

(७८) यस्सा'नुस्सरणेनापि; अन्तलिक्खेपि पाणिनो ।
पतिट्ठ'मधिगच्छन्ति; भूमियं विय सब्बथा ।
(७९) सब्बुपद्दवजालम्हा; यक्खचोरादिसम्भवा ।
गणना न च मुत्तानं; परित्तं तं भणाम हे ।
(७८-७९)

हे = हे सत्पुरुषहरू हो;
यस्स परित्तस्स = जुन धजग्ग सुत्त परित्राण;
अनुस्सरणेनापि = अनुस्मरण मात्र गर्नाले पनि;
पाणिनो = सत्वहरू;
अन्तलिक्खेपि = आकाशमा नै पनि;
भूमियंविय = पृथ्वीमा जस्तै;
सब्बथा = सम्पूर्ण आकार प्रकारले;
पतिट्ठं = प्रतिस्था;
अधिगच्छन्ति = प्राप्त गर्दछन् ।
यक्खचोरादि सम्भवा = यक्ष, चोर आदिहरूको कारणले उत्पन्न हुने;
सब्बुपद्दवजालम्हा = सम्पूर्ण भय उपद्रव जालले;
मुत्तानं = मुक्त भएका व्यक्तिहरूको;
गणना च = गिन्ति नै,
न = छैन ।
तं परित्तं = उक्त धजग्ग सुत्त परित्राणलाई;
(मयं = हामीले);

https://dhamma.digital

भणाम = पाठ गरौं ।

भावार्थ मंगलाचरण सजिलै छ ।

धजग्ग सुत्त परिणाम

धजग्ग परित्राणलाई अनुस्मरण मात्र गर्नाले पनि आकाशमा नै भए पनि पृथ्वीमा जस्तै आधार भरोसा लाभ गर्न सकिन्छ भन्ने निदान वाक्य सगाथावग्ग सक्कसंयुत्त अट्ठकथा (३१२) धजग्ग सुत्त वर्णन कथावस्तु अनुसार नै भनिएको हो । श्री लंकाद्वीपको दीघवापी चैत्यमा बज्र प्लास्टर गरिरहेको बेलामा एकजना नवयुवक भिक्षु चैत्यको माथिल्लो तल्लाको बारबाट खसेर चैत्यको गर्भबाट गुल्टिंदै खसेको थियो । तल रहेका भिक्षुहरूले 'धजग्ग सुत्त प्रत्यवेक्षण गर, आवुस' भनेर कराएपछि उक्त तल खसिरहेको भिक्षुले मरण भयबाट डराई त्राश लागेकोले 'धजग्गपरित्तं मं रक्खतु = धजग्ग परित्राणले मलाइ रक्षा गरोस्' भनी भन्यो । त्यहि क्षणमा नै तुरुन्त दुइटा ईंटा निस्केर आई भऱ्याङ्को खुड्किला भएर थामीराख्यो । माथि बसेका भिक्षुहरूले लता डोरीको भऱ्याङ तल पठाइदिएपछि उक्त भऱ्याङमा त्यो भिक्षु बसिसक्नासाथ नै ती दुइवटा ईटाहरू यथावत आफ्नो मूल ठाउँमा नै पसेर बस्नगए ।

धजग्ग परित्राणको कारणले भय अन्तरायबाट मुक्त भएकाहरूको संख्या अनगिन्ति रहेको भन्ने परिणाम निदर्शन पनि 'इदं आवज्जेत्वा हि यक्खभय-चोरभयादीहि दुक्खेहि मुत्तानं अन्तो नत्थि' भन्ने उपरोक्त अर्थकथा अनुसार नै भनि राखेको हो ।

अर्थ दिने तरिका

यहाँ स्मरणमात्र गर्दा नै आकाशमा आधार प्राप्त भएको थियो । स्मरण मात्र गर्दा नै सम्पूर्ण भय समूहबाट मुक्त भएकाहरूको संख्या गणना गर्न सकिंदैन भनी 'अनुस्सरणेनापि'- लाई दुवै मिलाई अर्थ लिनुपर्छ । त्यसरी लिनुपर्नेलाई यो धजग्ग सुत्त प्रत्यवेक्षण गरी राक्षस भय, चोर भय आदि भय र दुःखबाट मुक्त भएकाहरूको अन्त छैन' भनी भनिएको पहिलेको अर्थकथालाई आधार लिई जान्नुपर्दछ ।

https://dhamma.digital

अपि-अर्थ

(अनुस्सरणेनापि- मा अपि शब्दले नीचा देखाउनु गरह अर्थलाई देखाइरहेको छ । तसर्थ उच्च पार्न योग्य सम्भावना अर्थलाई संग्रह गर्ने भयो । स्मरण मात्र गर्नाले नै आकाशमा आधार भरोसा हुन्छ । पाठ नै गरेको भए त भन्ने ठाउँ नै छैन भन्ने भाव हो ।

अन्तलिक्खेपि- मा अपि-शब्दले सम्भावनालाई देखाइरहेको छ । गरह-लाई संग्रह गर्ने भयो । आकाशमा नै पनि आधार भरोसा पाइन सक्छ । पृथ्वी आदिमा त भन्ने ठाउँ नै छैन भन्ने अभिप्राय हो ।)

धज्जग्ग सुत्त निदान

(८०) एवं मे सुतं,

एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति

जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे ।

(८०) (भन्ते = भन्ते); मे = मैले; एवं = यस्तो; सुतं = सुनेर याद राखेको छु । एकं = एक; समयं = समयमा; भगवा = भगवान; सावत्थियं = श्रावस्ती देशमा; जेतवने = जेतवन नाम भएको; अनाथपिण्डिकस्स = अनाथपिण्डिक महाजनको; आरामे = विहारमा; विहरति = विहार गरि बस्नुभएको थियो ।

(८१) तत्र खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि-

'भिक्खवो' ति । 'भदन्ते' ति ते भिक्खू भगवतो पच्चसोसुं । भगवा एतदवोच-

भूतपूब्बं भिक्खवे देवासुरसङ्गामो समुपब्यूल्हो अहोसि ।

अथ खो भिक्खवे सक्को देवानमिन्दो देवे तावतिंसे आमन्तेसि । 'सचे मारिसा देवानं सङ्गामगतानं उप्पज्जेय्य भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; ममेव तस्मिं समये धजग्गं उल्लोकेय्याथ । ममं हि वो धजग्गं उल्लोकयतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सति ।

(८१) तत्र खो = उक्त जेतवन आराममा नै; भगवा = भगवान

https://dhamma.digital

बुद्धले; भिक्खू = भिक्षुहरूलाई; भिक्खवो’ति = भिक्षुहरू हो भनी; आमन्तेसि = बोलाउनुभयो; भदन्ते’ति = भदन्त भनी; ते भिक्खू = ती भिक्षुहरूले; भगवतो = भगवान बुद्धको आमन्त्रणलाई; पच्चस्सोसुं = प्रत्युत्तर दिएर स्वीकार गरे । भगवा = भगवान बुद्धले; एतं = यस वचनलाई; अवोच = आज्ञा गर्नुभयो ।

भिक्खवे = भिक्षुहरू; भूतपुब्बं = पहिले कस्तो भएको थियो भने; देवासुरसङ्गामो = त्रयस्त्रिंशत् देवताहरू र असुरहरूको संग्राम; समुपब्यूल्हो = तयार भई भेला भइरहेको; अहोसि = थियो । भिक्खवे = भिक्षुहरू; अथ खो = त्यसबेला; देवानमिन्दो = देवताहरूका राजा इन्द्र; सक्को = शक्रराजले; तावतिंसे देवे = त्रयस्त्रिंशत् देवताहरूलाई; आमन्तेसि = आमन्त्रण गरे; मारिसा = दुःख रहित देवपुत्रहरू हो; सङ्गामगतानं = युद्ध क्षेत्रमा पुगिरहेकाहरू; देवानं = देवताहरूलाई; भयं वा = भय अथवा; छम्भितत्तं वा = मुटु थर्केर शरीर काम्ने अथवा; लोमहंसो वा = डरले रौं ठाडो-ठाडो हुने; सचे उप्पज्जेय्य = यदि उत्पन्न भयो भने; तस्मिं समये = त्यसबेला; ममेव = मेरै मात्र; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकेय्याथ = शिर उठाएर हेर; हि = यस्तो गर्नाको कारण भन्नुपर्‍यो भने; मम = मेरो; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं = माथितिर हेरिरहने; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय अथवा; यं छम्भितत्तं वा = जुन मुटु थर्केर शरीर काम्ने अथवा; यं लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो ठाडो हुने; भविस्सति = हुने हो; सो = उक्त भय, त्राश; रौं ठाडो ठाडो हुने सम्पूर्णलाई; पहीयिस्सति = हटाउनेछ ।

आयुष्मान आनन्दको निवेदनको भावार्थ

भन्ते... ; मैले यस्तो सुनेर सम्झिराखेको छु । एक समय तथागत श्रावस्ती देशमा अनाथपिण्डिकको जेतवन आराममा विहार गरिबस्नुभएको थियो । उक्त जेतवन आराममा नै भिक्षुहरूलाई ‘भिक्षुहरू’ भनी सम्बोधन गर्नुभएपछि भिक्षुहरूले ‘भदन्त’ भनी तथागतको आमन्त्रणलाई प्रत्यूत्तर दिई स्वीकार गरे । तथागतले यो बताउन लागेको वचन आज्ञा गर्नुभयो ।

https://dhamma.digital

भिक्षुहरू, पहिले कस्तो भएको थियो भने- त्रयस्त्रिंशत् देवताहरू र असुरहरू संग्राम गर्नको लागी तयार भई भेला भइरहेका थिए। त्यसबेला देवताहरूका अधिपति शक्रराजले त्रयस्त्रिंशत देवताहरूलाई भने- दुःख नभएका हे देवपुत्रहरू; युद्ध क्षेत्रमा आइपुगेका तिमी देवताहरूलाई भय, त्राश र रौं ठाडो ठाडो हुन थाल्यो भने त्यसबेला मेरो झण्डाको टुप्पोलाई मात्र हेरिराख्नू। कारण किनभने- मेरो झण्डाको टुप्पोलाई शिर उचाली हेरिरहने तिमीहरूलाई उत्पन्न हुने भय, त्राश र रौं ठाडो ठाडो हुने हराएर सिद्धिने भएकोले नै हो।

निदान

'एवं मे सुतं' आदि पाठ बुद्ध-वचन होइन। प्रथम संगायन गरेको बेलामा आयुष्मान आनन्दको निवेदनलाई निदानको रुपमा आरुढ गरिराखेको विवरण मात्र हो। अरु अरु परित्राणहरूमा सम्बन्धित कारण अर्थोत्पत्ति अनुसार बताउनुभएको भएपनि यो धजग्ग परित्राणमा त्यस्तो कारण छैन। भगवान्ले आफ्नो इच्छा अनुसार बताउनुभएको थियो। आफ्नो इच्छा अनुसार बताउनुभएको देशनामा शुरुमा 'भिक्खवो' भनी बोलाउनुहुने बानि थियो। त्यसरी बोलाउनुभएको विचारमा, कल्पनामा डुबेर मन अन्यत्र पुगिरहेका भिक्षुहरू, भावना धर्म निरीक्षण गरिरहेका भिक्षुहरू, कर्मस्थान मनन गरिरहेका भिक्षुहरू हुनसक्ने हुनाले ती भिक्षुहरूलाई उपदेशमा स्मृति उत्पन्न गराउनको निम्ति नै हो।

('भदन्तेति गारववचनमेतं' अनुसार भदन्ते- तथागतलाई गौरव राख्ने वचन हो। लोकमा जेष्ठहरूले नाम काढेर बोलाउँदा 'हजुर' भनी जवाफ दिने चलन छ। भिक्षुहरूले बोलाउँदा 'भन्ते' भनी जवाफ दिने गरिन्छ।

यहाँ भदन्ते- गौरव वचन भए तापनि भिक्षुहरू हो भनी तथागतले बोलाउनुभएकोलाई जवाफ दिइरहेको तथ्य हुनाले सत्थुनो पटिवचनदानं वा = तथागतलाई प्रत्युत्तर दिई निवेदन गर्नु' भनी निदान संयुत्त अट्ठकथा (२) मा वर्णन गरिएको छ।

भगवतो पच्चस्सोसुं- मा भगवतो आमन्तनं पटिअस्सोसुं- भन्ने

अर्थकथाको मतअनुसार षष्ठी (विभक्ति) हो । व्याकरणाचार्यहरूको मतअनुसार सम्प्रदान मात्र हो । 'भगवतो = तथागतलाई; पच्चस्सोसुं = जवाफ दिएर स्वीकार गरे' भनी अर्थ दिनुपर्छ । तर मोग्गल्लान (२ = २५) मा त षष्ठी अपेक्षित गरिएको छ ।

बुद्धभाषित

'भूतपुब्बं = आदि पनि आयुष्मान आनन्दले निवेदन गर्नुभएको विवरण नै हो । तर तथागतले बताउनुभए अनुसार नै दोहरो निवेदन गर्नुभएको हुनाले बुद्ध-वचन नै भयो । त्रयस्त्रिंशत् देवलोकमा पुराना पुराना देवताहरू थिए । मगध राष्ट्र मचल गाउँका माघ (मघ) माणवक आफ्ना सहयोगी साथीहरू तेंतिस (३३) जनासँगै कुशल पुण्य गरिआएअनुसार त्रयस्त्रिंशतमा आइपुगे । पाहुनाहरू आइपुगे भनेर मूल (पहिलेदेखि बसिरहेका) देवताहरूले गन्धपान- भनिने सुगन्धित दिव्य सर्वतको व्यवस्था गरे । शक्रराजले आफ्ना सहयोगीहरूलाई त्यो सर्वत नखाइकन खाएको जस्तो हाउभाव मात्र गर्न होश दिएको कारणले ती देवताहरूले खाएनन् । त्यस देशमा पहिलेदेखि रहेका देवताहरूले परिमाण नाघ्ने गरी खाएको हुनाले त्यस सर्वतले अम्मल लागेर लडी प्रमादी भइरहँदा उनीहरूको खुट्टा समाती मेरु पर्वतको फाँटमा फ्याकिदिए । उनीहरूका कर्म अनुसार मेरु पर्वतको फाँटमा असुर देवलोक उत्पन्न भयो । उनीहरूको शरीर वर्ण आदि देवलोकको स्थिति त्रयस्त्रिंशत् देवताहरूसँग समान भएकोले आफूहरू अर्कै देशमा अर्को राष्ट्रमा पुगेका छौं भन्ने थाहा नभएपनि पछि पारिजात फूल फुल्न थाल्दा होश खुल्यो । 'हाम्रो देशमा त पारिजात फूल फुल्छन्; यो देश हाम्रो होइन; हाम्रो देश लुटेर छलेर लिने त्यो बूढो शक्रलाई हमला गर्न जाऔं' भनी सैनिकहरू पछि पछि लगाई आए । यसरी असुरहरू र त्रयस्त्रिंशत् देवताहरूको युद्ध भइरह्यो । परस्पर युद्ध गरिरहेपनि उनीहरूमा घायल हुने, रगत बग्ने भन्ने छैन; डराउने, तर्सिने मात्र हुँदो रहेछ । चाहे असुरहरूले जितेर त्रयस्त्रिंशत्मा आइपुगेको होस् या त्रयस्त्रिंशत्ले जितेर असुर-लोकसम्म नै पुगेको होस्, नगरद्वार थुनिदिएपछि केही गर्न नसक्ने भएकाले यी दुई

https://dhamma.digital

देशलाई अयुज्झपुर (= शत्रुले जित्न नसक्ने देश) भनिने रहेछ । यसरी एक दुइ पल्ट (बारम्बार) युद्ध भएको हुनाले 'भूतपुब्बं भिक्खवे' आदि भनी बताउनुभएको हो (सं. ट्ठ. प. सक्कसंयुत्त ३०९)

समुपब्यूल्ह (समुपब्यूल्ह सं+उप+वि+वह धातु; 'त' प्रत्ययबाट सिद्ध भएको हो । 'त' प्रत्यय लाई 'ह' गर्ने हो । धात्वन्त 'ह' लाई 'ल' गर्ने हो । 'वह' मा 'व' लाई 'उ' गर्ने हो । 'उ' लाई दीर्घ गर्ने हो । 'वि' मा 'व' लाई 'ब'; 'इ' लाई 'य' गर्ने हो । निग्गहीत (शिरोबिन्दु) लाई म गर्ने हो । समुपब्यूल्ह = लाई सगाथावग्ग सक्क संयुत्त अट्ठकथाले (३११) मा 'सम्पिण्डितो = भेला गर्नुपर्ने जम्मा वा रासिभूतो = समूह भइरहेको' भनी वर्णन गरिएको छ । त्यसको टीकामा 'सं' को सह अर्थलाई र 'ब्यूल्ह' को समागम (= भेट्नु) अर्थलाई ग्रहण गरी 'उभिन्नं सह एव समागमो' भनी वर्णन गरिएको छ । दुबैतिरबाट सँगसँगै छन् भनी (अर्थ) दिनुपर्छ । फेरी 'उप' को 'भुस' अर्थलाई 'भुसं वा, ब्यूल्हो ति अत्थो' भनेर पनि एक थरी वर्णन गरिएको छ । अत्यधिक रुपले समागम भईरह्यो भनी अर्थ दिनुपर्छ । अध्यधिक रुपले समागम हुनु दुवैतिरका सैनिकहरू भेटेर जत्था जत्था बनाई बसिरहेका हुनाले 'सम्पिण्डितो रासिभूतो' भनी अर्थकथाले वर्णन गरिएको तथ्य बताइएको छ ।

'ब्यूल्ह' को अर्थलाई अमरकोषले 'विन्यासित = व्यवस्थित रुपमा तयार गरिराख्नु; संहत = बटुल्नु' दुइथरी अर्थ बताइएका छन् । स्तोमनिधि मा 'निवेसन विसेसेन = मिलाउनु, प्रवेश गराउनु विशेषताले; ठिते = स्थिर भइरहेको; सेनादिम्हि = सैन्य आदिमा र; संहते = समूह मा बाँधिनुमा र; पुथुले = बाक्लो भई ठूलो हुनुमा; परिहिते = (लुगा) लगाउनपर्नुमा; र विवाहिते = विवाह गर्नुमा रहेका छन्' भनी भनिएको छ । यहाँ संहत = अर्थ नै भयो । मूलपण्णास महादुक्खक्खन्ध सुत्त (१२१) मा उभतोब्यूल्हं-लाई त्यसको अर्थकथाले उभतो रासिभूतं' भनेर नै वर्णन गरिएको छ । टीका 'द्विन्नं सेनानं ब्यूहा संविधानेन वा उभतोब्यूल्हं' भनिएको छ । दुइतिर सैन्यहरू युद्ध गरिरहेका पाइने भनी (अर्थ) दिनुपऱ्यो । यहाँ दुइतिर समागम भई समूहबद्ध भएर युद्ध गर्न व्यवस्था गरी भेला हुने नै भएकोले 'व्यवस्था गरी समूहबद्ध भई बसेका

https://dhamma.digital

छन्' भनेर अर्थ दिइ आएको हुँ। दुइतिरै आपसमा मुखामुख भई एकजुट भई समूहबद्ध भइरहेका छन्' भनेर पनि अर्थ दिनुपर्दछ।)

मारिस

('देवतानं पियसमुदाचारवचनमेतं' भन्ने सगाथावग्ग देवता संयुत्त अट्ठकथा (१६) अनुसार मारिस-देवताहरूको संबोधन गर्ने एक प्रकारको प्रियवचन नै हो। मारिस-धातु, ण- प्रत्यय। मारिस-सहन अर्थमा भएकोले सहन-भनेको खन्ती (= सहनु); अभिभवन (= अभिभूत गर्नु, छोप्नु) अर्थ दुइथरी निस्कने हुनाले यहाँ अभिभवन अर्थलाई ग्रहण गर्नुपर्छ। तसर्थ 'मरिसनट्ठेन पापानं रोगादि अनत्थानं अभिभवनट्ठेन मारिसो' भनी संयुत्तटीकामा वर्णन गरिएको छ। रोग आदि अनर्थक खराब धर्महरूलाई अभिभूत गरी विनाश गर्ने भएकोले 'मारिस' भनिन्छ। दुःख नभएका भन्ने भाव हो। त्यसैले 'निद्दुक्खाति वुत्तं होति' भनी संयुत्त अर्थकथामा वर्णन गरिएको छ।

दुःखीहरूलाई पनि मारिस भनी बोलाइने भएकोले रुढी शब्द भनी लिनुपर्छ। 'पोक्खरं अस्स अत्थीति पोक्खरणी' अनुसार कमल फूल र पानी रहेकोले पोक्खरणी (पुष्करणी) नाम भएकोमा पानी नभएको, कमल फूल पनि नभएको पोखरीलाई पनि रुढी अनुसार पोक्खरणी-भनेर नै भन्ने गरिए जस्तै यो मारिस-शब्द पनि अतिव सुख समृद्धि सम्पन्न भएको युगमा आदिकल्पिकको व्यवहार भएकोले पछि पछि भने दुःखयुक्त भएको भए पनि, नभएको भए पनि रुढी अनुसार 'मारिस' भन्न नै सकिन्छ' भनी उक्त संयुत्त अर्थकथामा वर्णन गरिएको छ।

'देवतानं पाटियेक्को वोहारो' भन्ने दीघनिकाय महावग्ग सक्कपञ्ह सुत्त अर्थकथा (२९१) अनुसार 'मारिस' देवताहरूको एक प्रकारको विशिष्ट व्यवहार हो भनी जान्न पाइन्छ। तर मनुष्य परस्परमा पनि मारिस भनी बोलाउने चलन भेटिन्छ। जातक अर्थकथा तृतीय भागमा सब्बमंसलाभ जातक (४६)-मा आफूकहाँ मासु माग्न आएका महाजन पुत्रलाई ब्याधाले 'मारिस परं किञ्चि याचन्तेन नाम पियवचनेन भवितब्बं' भनी भन्यो। सुत्तनिपात अट्ठकवग्ग तिस्स मेत्तेय्य सुत्त (४०६) मा 'मेथुन' मनुयुत्तस्स

https://dhamma.digital

विघातं ब्रूहि मारिस' भनी तिस्स मेत्तेय्यले तथागतलाई मारिस भन्ने नामले सम्बोधन गरिरहेका थिए ।

त्यसपछि फेरि मारिसलाई 'निद्दुक्ख = दुःख नभएका; निराबाध = रोग नभएका' भनी धेरै जसो वर्णन गरिने भएपनि अर्को एउटा वर्णन पनि भेटिन्छ । जातक-प-लोहकुम्भी जातक (१००)- मा-

नत्थि अन्तो कुतो अन्तो; न अन्तो पटिदिस्सति ।

तदा हि पकतं पापं; मम तुय्हञ्च मारिसा-

भनी उल्लेख भएकोले उक्त 'मारिस-लाई त्यसको अर्थकथा मा 'मारिसाति मया सदिसा; पियालपनमेतं एतेसं' भनी वर्णन गरिएको छ । यसमा म समानका मेरा मानिस भन्ने व्यवहार एक प्रकारको प्रियवचन नै हो । अमरकोष-मा त मारिसलाई 'उत्तम व्यक्ति' भनी भनिएको छ । यस उत्तम व्यक्तिको अर्थ अनुसार 'मारिस' 'अय्य' आर्यको पर्यायवाची भएकोले त्यसलाई 'आर्य, भन्ते' भनेर पनि अनुवाद गर्न मिल्छ । 'मारिसाति मया सदिसा' भन्ने वर्णन अनुसार क्षेत्रलाई सुहाउने गरी मित्र भनेर पनि अनुवाद गर्न सकिन्छ होला । रिस-हिंसा (= शास्ति गर्नु) अर्थमा भएकोले प्रतिषेध अर्थ भएको 'मा' शब्दसँग समास भएको छ भनी स्तोमनिधीमा भनिएको छ । नत्थि रिसो एतस्साति मारिसो- भनी सिद्ध गरिन्छ ।)

भय आदि

भयलाई चित्तुत्राश भनी वर्णन गरिराखेको हुनाले चित्तमा त्राश हुनु हो । डराउनु भनेको पनि चित्तको त्राश नै हो । 'थद्धभावकरभयाभावेन अछम्भी' भन्ने सुत्तनिपात खग्गविसाण सुत्त अर्थकथा (७८) अनुसार भनिएमा 'छम्भी' कस्सिनु टम्म हुनु स्थीर हुनु स्वभावयुक्त व्यक्ति हो । थम्भ मा रहेको 'थ' 'छ' भएको हो । यो भनाई अनुसार छम्भितत्तं-लाई हात खुट्टा शरीर कस्सिएर टम्म भई कडा भई थिङ्गरिङ्ग पर्नु भनी अनुवाद गर्नुपर्दछ । 'छम्भीति पवेधितकायो' भन्ने सगाथावग्ग कोसल संयुत्त अर्थकथा (१५२)-मा छम्भी = थर्कनु अर्थवाची हो । छम्भितत्तं-लाई 'कायिञ्जनं कायकम्पो हदयमंसचलनं' भनी वर्णन गरिएको पाराजिक

https://dhamma.digital

सुदिन्न कण्ड अर्थकथा (१७६)-को भनाई अनुसार पनि 'शरीर कम्प हुनु मुटु थरथर काम्नु' भनी छम्भि-को थर्कनु अर्थ नै वर्णन गरिएको छ । तसर्थ यस वर्णनलाई ग्रहण गरी छम्भितत्तं = मुटु थरथर कामी शरीर कम्प हुनु हो भनी अर्थ दिएको छु ।

शिर उठाएर हेर्नू

उल्लोकेय्याथ = शिर उठाएर हेर्नू भनेको झण्डा अग्लो भएकोले हो । देवराज शक्रले चढ्ने वेजयन्त रथ चौगिर्दा हिसाबले पचास योजन, अगाडि पछाडिको भाग पचास पचास योजन, लम्बाईतिर एकसयपचास योजन लामो रहेछ । रथमा ओछ्याइएको पलङ्क एकयोजन छ । पलङ्कको मास्तिर रहेको स्वेतछत्र तीनयोजन छ । बाँकी रहेका अलंकार हरूको त परिमाण छैन । झण्डा दुइसयपचास योजन अग्लो छ । (यो) सगाथावग्ग संयुत्त अर्थकथाको भनाई हो । (सक्क संयुत्त-३११) यसरी झण्डा दुइसयसत्तरी योजन अग्लो भएकोले नै उल्लोकेय्याथ भनी भनिएको हो ।

नडराउनु

झण्डा हेर्नुद्वारा किन डर हराउँछ त ? आजकल आ-आफ्ना देशका सर्वोच्च रुपमा सहमती गरी बनाइएका झण्डाहरू रहेकामा उक्त झण्डा देख्नेहरूमा राष्ट्रिय भावना उत्तेजित पारे जस्तै देवराज शक्रको झण्डा देख्ने देवताहरू पनि 'हाम्रा राजा आइपुगे, लट्ठा-झैं स्थीरभई (बलियो गरी) उभिई बसिसकेका छन्; हामी कोदेखि डराउनु पर्छ र' भनी सुरा चित्त सुरा अभिमान उत्पन्न हुने रहेछ भनी सक्कसंयुत्त अट्ठकथा (३१२)-मा वर्णन गरिएको छ ।

कर्म पद मात्र

पहीयिस्सति प+हा धातु, कर्ममा 'य' प्रत्यय, स्सति विभक्तिद्वारा सिद्ध भएको छ । कर्म रुप भएकोले सो-पहीयिस्सतिको कर्म पद मात्र भयो ।

(८२) नो चे मे धजग्गं उल्लोकेय्याथ; अथ पजापतिस्स

https://dhamma.digital

देवराजस्स धजग्गं उल्लोकेय्याथ । पजापतिस्स हि वो देवाराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सति ।

(८२) मे = मेरो, धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; नो चे उल्लोकेय्याथ = यदि हेर्न भ्याएन भने; अथ = त्यसरी हेर्न नभ्याइने अवस्थामा; पजापतिस्स = प्रजापति नाम भएका; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकेय्याथ = शिर उठाएर हेर; हि = शिर उठाएर हेर्नपर्नुको कारण के हो भने; पजापतिस्स = प्रजापति नाम भएका; देवाराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं = शिर उठाएर हेर्नेहरू; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय त्राश हुने हो; यं छम्भितत्तं वा = जुन शरीर कम्प हुनु; यो लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो ठाडो हुनु; भविस्सति = हुन्छ; सो = त्यो डराउनु, काम्नु, रौं ठाडो-ठाडो हुनुलाई; पहीयिस्सति = हटाइ दिनेछ ।

(८३) नो चे पजापतिस्स देवराजस्स धजग्गं उल्लोकेय्याथ; अथ वरुणस्स देवराजस्स धजग्गं उल्लोकेय्याथ । वरुणस्स हि वो देवराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सति ।

(८३) पजापतिस्स = प्रजापति नाम भएका; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; नो चे उल्लोकेय्याथ = यदि शिर उचालेर हेर्न भ्याएन भने; अथ = त्यसरी शिर उचालेर हेर्न नभ्याउने अवस्थामा; वरुणस्स = वरुण नाम भएका; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकेय्याथ = शिर उठाएर हेर्नू; हि = शिर उचालेर हेर्न पर्नुको कारण के हो भने; वरुणस्स = वरुण नाम भएको; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं = शिर उचालेर हेर्नेहरूलाई; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय र त्राश; **यं छम्भितत्तं वा** = जुन शरीर कम्प हुनु; यो लोमहसो वा = जुन रौं ठाडो ठाडो हुनु; भविस्सति = हुन्छ; सो = त्यो डराउनु, काम्नु र रौं ठाडो ठाडो हुनुलाई; पहीयिस्सति = हटाई दिनेछ ।

https://dhamma.digital

(८४) नो चे वरुणस्स देवराजस्स धजग्गं उल्लोकेय्याथ; अथ ईसानस्स देवराजस्स धजग्गं उल्लोकेय्याथ। ईसानस्स हि वो देवराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सतीति।

(८४) वरुणस्स = वरुण नामक; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; नो चे उल्लोकेय्याथ = यदि शिर उठाई हेर्न भ्याएन भने; अथ = त्यसरी शिर उठाई हेर्न नभ्याइने अवस्थामा; ईसानस्स = ईषाण भन्ने; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकेय्याथ = शिर उचाली हेर; हि = शिर उचाली हेर्नुको कारण के हो भने; ईसानस्स = ईषाण भन्ने; देवराजस्स = देवराजको; धजग्गं = झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं = शिर उचाली हेर्नेहरूलाई; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय र त्राश; यं छम्भितत्तं वा = जुन शरीर कम्प हुनु; यो लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो ठाडो हुनु; भविस्सति = हुन्छ; सो = उक्त डराउनु, काम्नु र रौं ठाडो ठाडो हुनुलाई; पहीयिस्सति = हटाई दिनेछ। (इति = यसरी; आमन्तेसि = आमन्त्रण गरे।)

अरू अरू झण्डा हेर्नुको भावार्थ

शिर उठाई मेरो झण्डाको टुप्पोलाई हेर्न भ्याएन भने प्रजापति देवराजको झण्डाको टुप्पो हेर्नु। कारण किनभने- प्रजापति देवराजको झण्डाको टुप्पो शिर उठाएर हेर्दा तिमीहरूको डराउने, शरीर काम्ने, रौं ठाडो ठाडो हुने हटेर जान्छ। (बाँकी दुइटा पादमा पनि वरुण र ईषाण नाम मात्र फरक छ; अनुवाद समान रुपले हुन्छ।)

शक्र समान

प्रजापति, वरुण र ईषाण देवराजहरू तीनजना शक्र देवेन्द्रसँग रुपमा पनि समान, उमेरमा पनि समान भएका देवराजहरू हुन्। प्रजापति देवराज दोश्रोस्थान प्राप्त, वरुण देवराज तेश्रोस्थान प्राप्त, ईषाण देवराज चौथोस्थान प्राप्त भएकाहरू हुन्। त्यसरी देवराज शक्रसँग समान भएका देवताहरू भएकाले उनीहरूको झण्डाहरूले पनि देवताहरूको

https://dhamma.digital

भयलाई हटाई शूर बीर बनाईदिन्छन् ।

(८५) तं खो पन भिक्खवे सक्कस्स वा देवानमिन्दस्स धजग्गं उल्लोकयतं, पजापतिस्स वा देवराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं, वरुणस्स वा देवराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं, ईसानस्स वा देवराजस्स धजग्गं उल्लोकयतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीय्येथापि नो पि पहीयेथ ।

(८५) भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; देवानमिन्दस्स = देवताहरूका मालिक देवराज; सक्कस्स = शक्रको; तं खो पन धजग्गं = उक्त झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं वा = शिर उठाई हेरिरहेका देवताहरूलाई अथवा; पजापतिस्स = प्रजापति भन्ने; देवराजस्स = देवराजको; तं खो पन धजग्गं = उक्त झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं वा = शिर उठाएर हेरिरहने देवताहरूलाई अथवा; वरुणस्स = वरुण भन्ने; देवराजस्स = देवराजको; तं खो पन धजग्गं = उक्त झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं वा = शिर उठाएर हेरिरहेका देवताहरूलाई अथवा; ईसानस्स = ईषाण भन्ने; देवराजस्स = देवराजको; तं खो पन धजग्गं = उक्त झण्डाको टुप्पोलाई; उल्लोकयतं वा = शिर उठाएर हेरिरहने देवताहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय र त्राश हुनु; यं छम्भितत्तं वा = जुन शरीर काम्नु; यं लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो ठाडो हुनु; भविस्सति = हुन्छ; सो = उक्त डराउनु, काम्नु, रौं ठाडो ठाडो हुनुलाई; पहीयेथा पि = हटाउन मिल्ने पनि हुनसक्छ; नोपि पहीयेथ = हटाउन नमिल्ने पनि हुनसक्छ । (हट्न पनि सक्छ; नहट्न पनि सक्छ ।)

(८६) तं किस्स हेतु ?

सक्को हि भिक्खवे देवानमिन्दो अवीतरागो अवीतदोसो अवीतमोहो भीरु छम्भी उत्रासी पलायी'ति ।

(८६) तं = उक्त डराउनु आदि हट्नु, नहट्नु दुई थरी हुनजानु; किस्स हेतु = के कारणले हो नि ? भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; हि यस्मा = जुन कारणले; देवानमिन्दो = देवताहरूका मालिक राजा; सक्को = शक्र; अवीतरागो = रागबाट अलग्ग नभएका हुन्; अवीतदोसो = **द्वेषबाट**

https://dhamma.digital

अलग्ग नभएका हुन्; अवीतमोहो = मोहबाट अलग्ग नभएका हुन्; भीरु = डराउने रहेछ; छम्भी = शरीर कम्प हुने रहेछ; उत्रासी = त्राश मान्ने, थर्कमान हुने रहेछ; पलायी = भाग्ने रहेछ; इति = उक्त कारणले नै हो ।

भावार्थ सजिलै छ ।

प्रधान नय

यहाँ 'सक्को हि भिक्खवे देवानमिन्दो' भनी शक्र एकजनालाई मात्र अवीतराग आदि द्वारा बताउनुभएको प्रधान नय हो । उत्कृष्ट निर्देश पनि भन्दछन् । शक्र देवेन्द्र नै पनि राग, द्वेष, मोहबाट अलग्ग छैनन् डराउँछन्, तर्सिन्छन्, भाग्छन् भने बाँकी देवताहरूलाई भन्नु नै केही छैन भन्ने सिद्ध भएको छ ।

(८७) अहञ्च खो भिक्खवे एवं वदामि; सचे तुम्हाकं भिक्खवे अरञ्ञगतानं वा रुक्खमूलगतानं वा सुञ्ञागारगतानं वा उप्पज्जेय्य भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; ममेव तस्मिं समये अनुस्सरेय्याथ-

(८७) भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; अहञ्च खो = म तथागतले त; एवं = यस्तो; वदामि = भन्दछु; भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; अरञ्ञगतानं वा = अरण्य बासमा पनि गईरहेकाहरू; रुक्खमूलगतानं वा = रुखमुनि पनि गइरहेकाहरू; सुञ्ञागारगतानं वा = सुनसान ठाउँमा पनि बस्न गइरहेकाहरू; तुम्हाकं = तिमीहरूलाई; भयं वा = डराउनु, थर्कमान हुनु अथवा; छम्भितत्तं वा = शरीर काम्नु अथवा; लोमहंसो वा = रौं ठाडो ठाडो हुनु; सचे उप्पज्जेय्य = यदि उत्पन्न हुन थाल्यो भने; तस्मिं समये = त्यसबेला; ममेव = म तथागतलाई नै मात्र; अनुस्सरेय्याथ = बारम्बार याद गर्नुपर्छ, स्मरण गर्नुपर्छ ।

(८८) 'इति पि सो भगवा अरहं, सम्मासम्बुद्धो, विज्जाचरणसम्पन्नो, सुगतो, लोकविदू, अनुत्तरो, पुरिसदम्मसारथि, सत्था देवमनुस्सानं, बुद्धो, भगवा'ति ।

(८८) सो भगवा = छ वटा भाग्य प्रकट रहेको गुण सम्पन्न उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = अरहत्त मार्ग अनुसार बुद्ध गुणांगले परिपूर्ण भई ब्रह्मा, देव, मनुष्य त्रिलोकमा रहेकाहरूका अनेक दान दातर्ब्य

https://dhamma.digital

पूजा सबै नै ग्रहण गर्नयोग्य भएको आकर्षक सुन्दर यी कारणहरूले गर्दा पनि; अरहं = अरहं भनी सम्पूर्ण त्रिभुवनमा फैलिएको कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (१)

सो भगवा = विशाल भाग्यवान उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = यथार्थ रुपले गुरुले देखाउन नपर्ने गरी स्वभावद्वारा अनेक धर्म सम्पूर्ण गुणलाई पूर्णरुपले जानीलिनुभएको यस कारणले गर्दा पनि; सम्मासम्बुद्धो = सम्मासम्बुद्ध पदधारी भई सम्पूर्ण विश्वमा उज्ज्वल भई कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (२)

सो भगवा = विशाल भाग्यवान उहाँ तथागत सम्यकसम्बुद्ध; इति पि = विद्या ज्ञान र आचरण चरणले परिपूर्ण भई प्रशंसाभागी हुनुभएको यो कारणले गर्दा पनि; विज्जाचरणसम्पन्नो = विज्जाचरणसम्पन्न भनी सम्पूर्ण विश्वमा उज्ज्वल भई कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (३)

सो भगवा = विशाल भाग्य, विशाल कर्म, विशाल ज्ञानवान उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = असल वचन युक्त भई निर्वाणमा पुगी बुद्ध हुने अवस्थासम्म कुनै गल्ति नरहने गरी स्मृति सम्प्रजन्यद्वारा सदा युक्त भई राम्ररी आगमन गर्नुहुने जान्नु र अनुभूति गर्न योग्य भएको यस कारणले गर्दा पनि; सुगतो = सुगत भनी पवित्र गुणको ध्वजा फहराई कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (४)

सो भगवा = छओटा भाग्यका स्वामि उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = अनेक सत्व अनन्त भूमि संस्कार भन्ने सम्पूर्ण लोक सबै जान्ने, पवित्र गुण यस कारणले गर्दा पनि; लोकविदू = लोकविदू ध्वजा फहराई विश्वब्यापी रहेको कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (५)

सो भगवा = देव मनुष्यबाट गौरब गरिएका उपसंक्रमण गर्नयोग्य उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = शील आदि गुण विशिष्टताले जोडा लाग्ने कोही नभएकोले उनीभन्दा अगाडि जाने कोही प्रकट नभएको प्रशंसनीय भएको यस कारणले गर्दा पनि; अनुत्तरो = अनुत्तर पदयुक्त भएकोले सम्पूर्ण लोकमा उज्ज्वल भई कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ। (६)

सो भगवा = विशाल भाग्यवान उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध;

https://dhamma.digital

इति पि = दमन गर्न योग्य देव मनुष्यहरूलाई प्रयोजनीय आचरण विधि भएभरका सबै उपदेश र अनुशासन गर्नुहुने प्रशंसनीय भएको यस कारणले गर्दा पनि; पुरिसदम्मसारथि = पुरिसदम्मसारथि विद्यमान गुणद्वारा फैलिएको कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ । (७)

सो भगवा = छवटा भाग्यका स्वामि उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = सार्थवाह व्यापारीहरूका नाइके समान सत्वहरूलाई सम्पूर्ण संसार कन्तार मार्गबाट मुक्त गरी स्वर्ण प्रासाद निर्वाणतिर तारेर लगी देव मनुष्य ब्रह्माहरूका उत्तम शास्ता भनी जान्नयोग्य प्रशंसनीय भएको यस कारणले गर्दा पनि; सत्था देवमनुस्सानं = सत्था देवमनुस्सानं भनी सम्पूर्ण क्षेत्रलाई ढाक्ने गरी उद्घोष भएको कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ । (८)

सो भगवा = विशाल भाग्यवान उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = चारसत्य यथार्थ धर्मलाई स्वर्ण ज्ञान विशिष्ट मार्ग कृत्यले पहिले सृष्टि गरी आफुले देखी जानीसक्नुभएपछि देव मनुष्य सबैलाई देखाउने बुझाउने विशिष्ट प्रणीत भएको यस कारणले गर्दा पनि; बुद्धो = बुद्ध नामले पद धारण गरी त्रिभुवनमा नै कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ । (९)

सो भगवा = लोकका अग्र हुनुभएका उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; इति पि = इस्सरिय (ऐश्वर्य) आदि भाग्य छथुँगा फूलले झलमल परी बस्नुभएको यस कारणले गर्दा पनि; भगवा = भगवा भनी सबैले भन्न उचित हुनेगरी सम्पूर्ण लोकमा सधैं प्रकट भइरहेको कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ । (१०)

इति = यसरी; अनुस्सरेय्याथ = बारम्बार होशपूर्वक अनुस्मरण गर्नुपर्दछ ।

बुद्ध गुण भावार्थ

विशाल भाग्यवान भएका उहाँ तथागत सम्यक्सम्बुद्ध; ब्रह्मा देव मनुष्यहरूका पूजा विशेषलाई ग्रहण गरी लिन योग्य हुनुभएको कारणले गर्दा पनि अरहं नामधारी हुनुभयो । सम्पूर्ण धर्मलाई यथार्थ रुपले नै गुरु बिना बुझिलिनुभएको कारणले गर्दा पनि सम्मासम्बुद्ध नामधारी हुनभयो । विद्या ज्ञान आचरण चरणले परिपूर्ण हुनुभएको

https://dhamma.digital

कारणले गर्दा पनि विज्जाचरणसम्पन्न नामधारी हुनुभयो । असल राम्रो वचन बोल्न जान्नुभएको कारणले गर्दा पनि सुगत नामधारी हुनुभयो । त्रिलोकलाई बाकी नछुट्ने गरी सबै जान्नुभएको कारणले गर्दा पनि लोकविदू नामधारी हुनुभयो । शीलादि गुण समूहले जोडा नहुने गरी सर्वोत्तम हुनु भएको कारणले गर्दा पनि अनुत्तर नामधारी हुनुभयो । दमनीय सत्वहरूलाई सुसभ्य र सुसंस्कृत हुनेगरी अववाद र अनुशासन गर्नुहुने भएको कारणले गर्दा पनि पुरिसदम्मसारथि नामधारी हुनुभयो । सार्थवाह व्यापारीहरूका नाइके समान भई सत्वहरूलाई कन्तार मार्गबाट तारीदिनुहुने भएकोले गर्दा पनि सत्था देवमनुस्सानं नामधारी हुनुभयो । चार सत्य पवित्र धर्मलाई स्वयं आफूले पनि जानेर वेनेय्यहरूलाई पनि जानकारी दिनुहुने कारणले गर्दा बुद्ध नामधारी हुनुभयो । छ वटै भाग्यले सम्पन्न हुनुभएको कारणले गर्दा पनि भगवा नामधारी हुनुभयो । यसरी अनुस्मरण गर्नुपर्दछ ।

नौ वटा गुण

उपरोक्त अर्थ दसवटा गुण छुट्याउने किसिमको हो । नौ वटा गुण बनाउन चाहेमा अनुत्तरो र पुरिसदम्मसारथि-लाई जोडेर वर्णन गर्नुपर्दछ । सो भगवा = उनै विशाल भाग्यवान तथागत सम्यकसम्बुद्ध; इति पि = दमनीय सत्वहरूलाई उपदेश दिई अनुशासन गर्नुमा जोडा नहुनेगरी परमोत्तम गुणानिशंस युक्त हुनुभएको यस कारणले गर्दा पनि; अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि = अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि नामधारी भई गुणको सुगन्ध सबैतिर फैलेर कीर्तिघोषयुक्त हुनुहुन्छ ।

टिप्पणी

यस धजग्ग सूत्रमा त्रिरत्नका गुणलाई श्रमण गृहस्थ धेरैबाट स्वयम् पढ्ने मौका दिन नाति संक्षिप्त नाति विस्तृत रुपले सम्झी राख्नुपर्ने अभिप्रायहरू लेखी समावेश गरेको हुँ ।

https://dhamma.digital

बुद्ध गुण १०-वटा

१-अरहं गुण

अरहं वर्णन

अरहं = पूजा विशेषलाई ग्रहण गर्न योग्य हुनुभएका । वर्ण राम्रो नभएको सुगन्ध नभएको फूललाई मानिसहरूले कहिले पनि मन पराउदैनन् । वर्ण पनि राम्रो भएको बास पनि राम्रो भएको फूललाई भने प्रत्येक व्यक्तिले मान्यता दिन्छन् । श्रीशोभा र गुण भएका श्रमणहरू वर्ण पनि राम्रो भई, बास्ना पनि भएको फूल जस्तै धेरै धेरै मानिसहरूद्वारा सम्मान योग्य हुन्छन् ।

जति वर्णन गरे पनि नसिद्धिने गरी धेरै धेरै गुणका खानि गुणका स्वामि तथागत धेरै धेरैजनाका पूजनीय हुनुहुन्छ । साँच्चै हो; अरहन्तहरू अग्गदक्खिणेय्य = सर्वोत्तम दानलाई ग्रहण गर्न योग्य, पूजा गर्न योग्य आयुष्मानहरू हुनुहुन्छ । कारण उहाँ अरहत्त मार्गद्वारा क्लेशहरूलाई हटाई सफा गरिएकोले हो । तर के अरहन्त आर्यहरूले वासनालाई त हटाउन सक्दैनन् । क्लेशहरू सकिए पनि क्लेशको आनुभाव प्रभाव वासना त बाँकी नै हुने रहेछ ।

आयुष्मान पिलिन्दवच्छ

उहाँ आयुष्मान अरहन्त आर्य नै हुनुहुन्थ्यो । ब्राह्मण कोखमा जन्म भई वसल = वृषल भनी बोलीआएको बानि पाँचसय जन्मसम्म गरिआएकोले अरहन्त भइसकेपनि उक्त वासना बाँकी रहेकोले वसल = वृषल भन्ने शब्दले व्यवहार गर्ने बानि रहि नै रहेको थियो । एकचोटी एउटा मानिसले कसुर फल/कन्दमूलको दालो लिएर आउँदा उहाँले 'ए वृषल, के के हो' भनी सोधे । मलाई वृषल भन्न मिल्छ र भनी उहाँको वचन अनुसार नै छड्के जवाफ दिनुपर्‍यो भनी सोची 'मुसाको लीदो बड्कलो हो भन्ते' भनी भने । 'ए मुसाको बड्कलो भए मुसाको बड्कलो नै हो नि' भनी आज्ञा गर्नुभयो । पछि स्थविर छुटेर गएपछि साँच्चै मुसाको लीदो नै बन्नपुग्यो ।

https://dhamma.digital

दालोमा रहेको कसुर मात्र होइन कि गाडामा हेर्दा गाडामा रहेका कसुरहरू पनि मुसाको लीदोमा परिणत भएको रहेछ। एकजना मानिसको सल्लाह अनुसार कसुर राखिएको दालो बोकेर स्थविरको अगाडि दोहरो जाँदा 'ए वृषल, के के हो' भनी फेरी सोधे । कसुर फलहरू नि भन्ते' भनी बिन्ती गरे। 'अँ ए कसुर भए कसुर नै भयो' भनी आज्ञा गर्नुभएपछि मात्र कसुरको रुपमा परिवर्तन भयो। (अंगुत्तर ट्ठ. प. एतदग्ग वग्ग २१६)

रक्सी फ्याँकीसकेपनि रक्सीको गन्ध रक्सीको भाँडोमा टाँसिएर रहिरहने झैं अरहन्तहरूमा क्लेश खतम भइसकेपनि आदत परिसकेको बानि वासनाको बाफ बाँकी रहन्छ । प्रत्येक बुद्धहरूमा पनि त्यस्तै नै हो। तथागत बुद्धहरू त त्यो वासनालाई समेत बाँकी नरहने गरी निर्मूल हुनेगरी हटाई, हनन गर्नसक्नुहुने भएको हुनाले लोकमा सबभन्दा विशुद्ध र परिशुद्ध पवित्र पुद्‌गल हुनुहुन्छ । त्यसो हुनाले बुद्ध तथागतभन्दा उच्चतर पूजनीय व्यक्ति, पूजा ग्रहणीय व्यक्तिलाई इहलोक, परलोक, कुनै लोकमा पनि खोजेर भेटिंदैन ।

विभिन्न विभेद

क्लेश हटाउनमा मात्र फरक रहेको होइन; अरहत्त मार्गको कारणले प्राप्त भइरहने फल गुणमा पनि फरक रहेको पाइन्छ । कुनै कुनै विशिष्ट पारमी भएका अरहन्त आर्यहरूसँग अरहत्त मार्ग फल प्राप्त हुनासाथ एकसाथ प्रतिसम्भिदा अभिज्ञा समापत्ति आदि ज्ञान ऋद्धिहरू समेत एकसाथ प्राप्त भई सिद्ध हुन्छ। उक्त ज्ञान उक्त ऋद्धि सिद्धिहरू केही अंशमात्र जानेका सीमित ऋद्धिसिद्धहरू मात्र हुन् । तथागतले त अरहत्त मार्ग फल प्राप्त गरिसक्नासाथै एकसाथ सम्पूर्ण धर्मलाई जानेको सर्वज्ञता महाज्ञानलाई समेत प्राप्त गर्नुभयो । अरु आसयानुसय ञाण (= आन्तरिक धातु स्वभाव क्लेशको मूल जरा धातुहरू जानेको ज्ञान) आदि अरुसँग असाधारण भएको तथागतहरूले मात्र प्राप्त गर्नसक्ने ज्ञानहरूलाई पनि प्राप्त गरीलिनुभयो। तथागतहरूले मात्र प्राप्त गर्नसक्ने 'आवेणिक' भन्ने विशिष्ट गुणहरू हुन्छन् । ऋद्धिको क्षेत्रमा पनि सीमाना र परिधि नरहने गरी अन्त नहुने गरी जान्न देख्नसक्ने कसैले दाँज्न नमिल्ने शक्ति नै रहेछ।

https://dhamma.digital

क्लेशले रहित भई सफा र चिल्लो परिशुद्ध भएको कारणले नै प्रकृति रुपमा सुवर्ण वर्ण जस्तै पहेँलो, टल्ल टल्केको शरीरबाट सुवर्ण रश्मिहरू निस्कीरहने मात्र होइन ती ठाउँ ठाउहरूँबाट नीलो, रातो, सेतो, टलटल टल्किने पुञ्ज पुञ्ज रश्मिहरू तँछाड मछाड गरी रमाइलो हुनेगरी निस्की मनमोहक भई श्रद्धाले प्रसन्न हुनसक्ने गरी उत्पन्न भइरहनु पनि अरु व्यक्तिहरूभन्दा विशेषता भएको श्रीशोभा नै हो । त्यसैले उहाँको जीवन कालमा प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरूका 'अतुल = अतुलनीय' व्यक्ति नै रहेछन्' भन्ने प्रशंसा शब्द आजसम्म पनि प्रतिध्वनित भइरहेको पाइन्छ। अनुमान प्रमाण लिन योग्य धर्म अनुसार र शासनिक मीमांशा अनुसार अहिलेका विद्वानहरूले पनि फेरी प्रशंसा गरिआएको हुनाले सधैं प्रतिध्वनित हुनैपर्ने भइरहेको हुनाले 'विद्वानहरूको चिन्तना आफूले हेर्नजानु भन्दा पनि सत्य हुन्छ' भन्ने भनाई अनुसार सन्देह गर्ने ठाउँ छैन ।

सँधै पूजा गरिएको तरिका

तथागत सम्यक्सम्बुद्ध सुमेध ऋषि भई नियत भविष्यद् व्याकरणरुपी फूलले सजिनु भएदेखि नै धेरै मानिसहरूका विशिष्ट पूजा ग्रहण गरिसक्नुभएका हुनुहुन्छ। त्यसपछि पारमीहरू पूरा गरिरहनुभएका बोधिसत्व जन्महरूमा पनि पूजा गराइआउनुभएका हुनुहुन्छ । पारमी भनेको श्रेष्ठोत्तमहरू आजानेय्यहरूका क्रियाकलाप भएकोले उक्त क्रियाकलापका अधिकारी बोधसत्वले धेरै धेरै जन्ममा नै पूजा गराउन पाउनु भएको छ। तिरश्चीन हुनुभएका धेरै जीवनहरूमा समेत विशिष्ट विशिष्टरुपले पूजा पाउनुभएको पनि प्रकट नै रहेको छ । प्रतिसन्धि बस्नुभएको बेलामा देवताहरूबाट रक्षा गरिनुद्वारा पूजा गरिएको थियो । जन्म हुनुभएको अवस्थामा देवताहरूले मात्र होइन अरहन्त ब्रह्माहरूले समेत पूजा गर्न आए। कालदेविल ऋषि शुद्धोदन महाराजका गुरु हुन् । देवलोकमा पुग्दा देवताहरू हर्षोल्लासपूर्वक उफ्री उफ्री नाचिरहेको देख्दा कारण सोद्धा बोधिसत्व जन्म भएको कुरा थाहा पाए ।

त्यसैले शुद्धोदन महाराजको दरवारमा आई बोधिसत्वको दर्शन गर्ने इच्छा लागेको आज्ञा भएपछि बालक बोधिसत्व देखाई प्रणाम

https://dhamma.digital

गराउँदा बोधिसत्वका दुबैपाउ उठेर ऋषिको शिरमा पर्नगयो । यस आश्चर्यलाई देखेको अवस्थामा ऋषिले प्रणाम गरे । शुद्धोदन महाराजले पनि बालक-पुत्रलाई प्रणाम गरे । हलो जोत्ने मंगल कार्य गर्दा धाईहरूले जमुना रुखको फेदमा बोधिसत्वलाई सुताई हलो जोतेको मंगल उत्सव हेरिरहिन् । बोधिसत्व पलेटी कसेर बसी प्रथम ध्यानमा प्रवेश हुनुभयो । घाम सरेर गएपनि जमुना रुखको छायाँ नसरी बोधिसत्वलाई गर्मी हुनबाट बचाइ नै रहेको थियो । धाईहरूलाई सम्झना आई होस आई फर्केर हेर्दा उक्त आश्चर्यजनक अवस्था देखी महाराजलाई बिन्ती चढाउन गईन् । महाराजले पनि उक्त अवस्थामा दोश्रो पटक पुत्रलाई फेरी प्रणाम गरे । बुद्ध नहुँदै नै देव, मनुष्यहरूका पूजा ग्रहण गरिसकेका उहाँ बुद्ध भइसक्नुभएपछि त भन्ने ठाउँ नै छैन । त्यस युगमा पूजा गराउन पाउने मनुष्यराज, मनुष्याचार्य, पण्डितहरूद्वारा मात्र होइन देव ब्रह्माहरूद्वारा समेत गरिएका विशिष्ट विशिष्ट रुपमा ग्रहण गरिसक्नुभएका हुनाले पूजा ग्रहण गर्न पाउनेहरू मध्यमा शीर्षस्थ सम्म नै पुग्न पाउनुभयो ।

अरू अर्थहरु

अरहं-का अरु अर्थ पनि रहेको हुनाले केही अलिकति उल्लेख गरी देखाउँछु । अर+हं, अरि = शत्रु; हं = हनन गर्ने; अरि-व्याकरण विधि अनुसार 'अर' भएको हो । शत्रु भनेका क्लेशहरू हुन् । अनर्थक दुःख निर्माण गर्ने हुनाले र, विकास पथमा रोकावट बिघ्न बाधा बन्ने भएकोले गर्दा क्लेशहरू शत्रुहरू भए । राजत्वको (राजा हुने) आकांक्षा गर्ने व्यक्तिले शत्रुहरूलाई हटाई दमन गर्न सकेर विजयी भएमा मात्र राजत्वमा पुग्न पाउँदछ । धर्मराजत्वलाई आकांक्षा राख्नुभएका तथागत बुद्धले पनि क्लेश शत्रुहरूलाई हनन गर्नसक्ने असल असल शस्त्र अस्त्र प्राप्तिको निम्ति प्राथमिक पारमीहरू पूर्ण गरी संकलन गर्नुपरेको थियो । पारमी, शमथ, विपश्यना शस्त्र अस्त्रद्वारा बारम्बार हमला गरेर अन्तमा अरहत्त मार्ग शस्त्र हातमा लिई सम्पूर्ण क्लेशहरूलाई चूर्ण विचूर्ण पारी विजय प्राप्त गरिसकेपछि अरहं पद धारण गरी धर्मराजत्वमा पुग्नुभयो ।

https://dhamma.digital

अरहंको अर्को एउटा अर्थ

अर्को तरिकाबाट अर = आरहरू, हं = बिगार्ने हुन् भनेर पनि फेरि भन्न सकिन्छ। कुशल, अकुशल चेतनालाई संस्कार भनिन्छ। त्यो संस्कार रहिरहेमा जाति (= प्रतिसन्धि) उत्पन्न भई जरा मरणद्वारा एउटा जन्म अन्त गर्नुपर्ने निश्चित छ। त्यसैले प्रतीत्यसमुत्पाद अनुसार भव-लाई चक्रको रुपमा जोरजाम गर्दा संस्कारहरूलाई नाभि, आरत भनी र जरा मरणलाई पर्यन्त घुम्ने भन्नु पर्दछ। संस्कार उत्पत्ति हुनलाई अविद्या (= अज्ञान) र तृष्णा (= आशक्त हुनु) कारणहरू भएकोले ती दुई धर्महरूलाई संस्कार आरत अडेस लिने नाभि स्थल भन्नुपर्दछ। चक्र (पाङ्ग्रा) को बीच भागमा भएका आरतहरू बिगारिदियो भने सीभु (?) घुम्ने र नाभिस्थलहरू प्रयोगमा आउँदैनन्; घुम्न सक्दैन। संस्कार आरत बिगार्नुभयो भनिएकोले भवमा दुःख-चक्र घुम्नुलाई हटाइसकिएको हुन्छ भन्ने भाव भयो। यो गुण पनि अरहत्त मार्गद्वारा क्लेशहरूलाई हटाउन सकेको कारणले प्राप्त गरिलिनुभएको स्वकार्थ गुण नै हो।

अर्को थरि पदविच्छेद

अ+रहं। अ = छैन; रह = रहस्य। खराब कर्म गर्नमा गोप्यता वा रहस्य छैन। गोप्य स्थलमा पनि खराब कर्म गर्दैन भन्ने भाव हो। लोकमा प्रज्ञावान नामधारी कोही कोही महान व्यक्तिहरूले नै प्रत्यक्ष रुपमा खराब कर्म नगरेपनि अप्रत्यक्ष रुपमा गर्छन्। तथागतले त गोप्य स्थलमा समेत गर्नुहुन्न। क्लेश रहित नभएकाहरूसँग मात्र अकुशल कर्म रहने भएपनि बिल्कुल क्लेश रहित हुनुभएका तथागतसँग कुनै पनि समयमा स्थानमा अकुशल कर्म गर्ने अवस्था रहन सक्दैन। कसैकसैले शरीर र वचनमा संयम गर्न सकेपनि मनमा त अकुशल नै भइरन्छन्। तथागतले त मनमा समेत अति नै निर्मल गरिसक्नुभएको छ। यो पनि अरहत्त मार्गको कारणले प्राप्त भएको कारण व्युत्पत्ति नै भयो।

बुद्ध भइसक्नु भएपछिको त कुरै छोडौं, बोधिसत्व भावमा दुष्करचर्या आचरण गरि रहनुहुँदा नै मनोवृत्ति अतिव परिशुद्ध रहेको थियो। मारले तथागतप्रति भुलचुक भेटाउन सातवर्षसम्म पाइला पाइलामा लगातार

https://dhamma.digital

पिछा गरेर परीक्षण गरिहिंड्यो । अन्तमा बिल्कुल भेटाउनै नसकेपछि-

सत्तवस्सानि भगवन्तं; अनबन्धिं पदापदं ।

ओतारं नाधिगच्छिस्सं; सम्बुद्धस्स सतीमतो ।

(सुत्तनिपात, पधान सुत्त ३४३)

तथागतलाई सातवर्षसम्म पाइला पाइलामा लगातार पिछा गरी हिंड्दा पनि मैले विशाल स्मृतिका अधिकारी तथागतका अकुशल उत्पत्ति अवसर भुलचुक भेटाउन सकिनँ भनी दिक्क मानेर हार स्वीकार गरी गए । यतिसम्म परिशुद्ध हुनुहुन्छ तथागत । (यहाँ सातवर्षसम्म भनेको बुद्ध हुनुभन्दा पहिले दुष्कर चर्या आचरण गरिरहनुभएको अवधि छवर्ष र बुद्ध भइसक्नुभएपछिको एकवर्षलाई भनिएको हो ।)

धेरै अर्थहरू

अरहं = लाई यति मात्र होइन प्रज्ञावान आचार्यहरूले विभिन्न रुपमा चिन्तन गरिराखिएका अझै धेरै धेरै छन् । लोकमा गुण नभएकाहरूमा सामान्य गुणवानहरूमा प्रशंसनीय भएका गुण भेटाउन गहारो भएपनि साँच्चै गुण धेरै भएका विशिष्ट व्यक्तिहरूमा त ज्ञान सबै खोज्न सजिलो भई नै रहन्छ । अनन्त गुणाधिकारी तथागतका निमित्त त अरहं भन्ने शब्दलाई जतासुकै दृष्टिपात गरी वर्णन गरिरहेपनि गुणहरू भित्रीरहनु कुनै आश्चर्यको कुरो रहेन । साँच्चै हो; उपालि गृहपति तीर्थंकराचार्य निर्ग्रन्थ नाटपुत्रका शिष्य थिए । पछि तथागतको उपदेश सुनेर तथागतको श्रावक-भावमा आइपुगे । निर्ग्रन्थ नाटपुत्र घरसम्मै आई 'तिमीलाई राजा सहित धेरै परिषदहरूले हाम्रा शिष्य हुन् भनी स्वीकार गरिआएका छन् । अब कसका शिष्य हुन् भनी मान्ने त' भनी सोधे । त्यसबेला आफू तथागतका श्रावक भएको तथ्य प्रष्ट गर्न बुद्धका गुणहरू गाएर प्रशंसा गरी देखाइएका गाथाहरू धेरै छन् । निर्ग्रन्थ नाटपुत्रले 'आजै मात्र श्रमण गौतमका शिष्य भयौ; कहिले मात्र श्रमण गौतमका गुणहरू संग्रह गरी माला गाँसिराखेको नि' भनी सोधे । 'विभिन्न फूलहरूले भरिपूर्ण भएको फूलको थुप्रो पायो भने मालिलाई फूल माला गाँस्न गाऱ्हो हुन्दैन । मनपर्ने छानि छानि मन लागेजस्तो फूलमाला गाँस्न पाइने जस्तै

https://dhamma.digital

तथागतसँग धेरै धेरै गुणहरू युक्त भएकोले हामीलाई ती गुणहरू संग्रह गरी फूल-माला गाँस्न कुनै गाऱ्हो छैन, सजिलै छ। प्रशंसनीय व्यक्तिको प्रशंसा गर्न नसक्नेहरू हुँदैन’ भनी जवाफ दिए । (मज्झिमपण्णास; उपालि सुत्त ४४)

२–सम्मासम्बुद्ध गुण

सम्मासम्बुद्ध वर्णन

सम्मा = सबभन्दा राम्ररी; सं = स्वयं आफैंले; बुद्ध = जान्नुभएका तथागत । सम्बुद्ध = स्वयं आफैंले जान्नुभयो भनेकोमा मार्ग निर्देशन दिएका गुरु छैन, पारमीको सामर्थ्यले आफैंले खोजी भेटाई जान्नुभएका भन्ने मतलब भयो । प्रत्येक बुद्धहरूले पनि गुरु बिना आफैंले जान्नुहुने हो । तर जान्नु सबै समान हुँदैन, फरक रहेको तरिकालाई सम्मा द्वारा देखाइएको हो । सबभन्दा राम्ररी जानेको छ भन्नुमा गल्ति नभएको सही रुपमा जानेको हो । नजानेको विषय छैन, सबै जान्दछन् भन्ने मतलब हो । (यस तथ्यद्वारा सर्वज्ञता ज्ञानको सामर्थ्यलाई देखाइरहेको हो ।) त्यसैले केही केही अंश मात्र जान्नुभएका प्रत्येक बुद्धहरूले सम्मासम्बुद्ध नाम ग्रहण गर्नु परेन ।

प्रत्यक्ष दर्शनले मात्र कारण जान्दछ

लोकमा अति गम्भीर रहेको घनघोर जंगलमा नघुमेका व्यक्तिहरूले त्यस जंगलको स्थितिलाई जान्न सक्दैनन्, अनुमान गर्न सक्दैनन् । घुमिसकेकाहरूले मात्र जंगलको अति घनघोर स्वभावलाई र फूल फलफूलहरूले झकिझकाउ भई रमाइलो रहेकोलाई जान्न सक्दछन् । पिटकमा विचरण गरिसकेका प्रज्ञावानहरूले मात्र तथागतको ज्ञानलाई अनुमान गर्न सक्दछन् ।

अभिधर्मको दृष्टि अनुसार लोकमा चीज पदार्थ सबै नै परिवर्तन नभई स्थिर रहन्छ भन्ने छैन । सामान्य मानिसको दृष्टिमा स्थिर भइरहेको छ भनी सम्झिने चीज पदार्थ धातु विभाग ज्ञान तीक्ष्ण र तीब्र भएका ज्ञानवानहरूको दृष्टिमा अटूट रुपमा उत्पत्ति विनाश भई

https://dhamma.digital

तरंगको रुपमा विपरीत हुँदै गइरहेको विषय मात्र भइरहने हुन्छन् । ती चीज पदार्थहरू अष्टकलाप रुप धातुहरू गणना नै गर्न नसकिनेगरी एक ढिक्का भई स्थिर भइरहेको विषय मात्र हुँदै गइरहेको छ । सधैं उत्पत्ति मात्र भइरहने अष्टकलाप रुप भनी एउटा पनि छैन । उत्पत्ति हुनासाथै हराएर निरोध भई जानुपर्ने नै हुन्छ । हराएर निरोध भई जाने ठाउँमा सत्ताभर्ना बस्न आई नयाँ नयाँ कलापहरू मात्र फेरी फेरी अटुट रुपमा उत्पत्ति र निरोध भएर गइरहेको छ। सानो रुप-कलाप एउटाको परिमाण पनि भन्नै नसकिने रुपमा सानो छ । एउटा-एउटा चीज पदार्थहरूमा उक्त स-साना रुप कलापहरूलाई भाग भाग छुटाई थरी-थरी अलग अलग जान्न सकिन्छ; ती रुप कलापहरूको उत्पत्ति र विनाशलाई पनि छुट्टाछुट्टै गरी विभाग विभाग गरी जान्दछन् भन्दा उक्त ज्ञान कतिसम्म मुश्किलले उत्पत्ति हुने ज्ञान होला नि ? अरु विद्वान प्रज्ञावानहरूको क्षेत्र वा विषय नै होइन । तथागतले त्यहाँसम्म जान्नुभएको हुनाले अतुलनीय ज्ञानाधिकारीको रुपमा स्वीकार गरिनु नै पर्दछ । त्यसैले नै त्यस्ता ज्ञान अनुसार अभिधर्ममा रुपधातुहरूलाई अनेक रुपमा छुट्टाछुट्टै गरी टुक्रा-टुक्रा गरी स्पष्ट हुने गरी पूर्ण हुनेगरी बताउन सक्नु भएको रहेछ। सत्वहरूका स्कन्धकायमा आ-आफ्नो समूह अनुसार रुपकलापहरू उत्पन्न भइरहेको तरिकालाई र ती रुपकलापहरू बिना कारणले उत्पन्न भइरहेको नभई सम्बन्धित आ-आफ्ना कारण अनुसार उत्पन्न भइरहेको साथै कारण कलापहरूले पनि कार्य (फल) रुप कलापहरूलाई सम्बन्धित शक्तिद्वारा उपकार गरी सहयोग दिइरहेको तरिकालाई अनि एउटा रुप समूहमा रहेको रुपहरूले परस्परमा एकले अर्कालाई उपकार गरिरहेको तरिकालाई, ती रुप कलापहरूको आयु कति छ भन्ने कुरालाई र उत्पन्न भइसकेको रुप कलापहरू विनाश भई नयाँ नयाँ रुप कलापहरू लहरै गाँसिएर सत्ता भर्ना उत्पन्न भई उत्पत्ति विनाश उत्पति विनाश भइरहने तरिकालाई धातु विभाजन गरी बताइराखिएकोमा कुनै कम्ति वा नपुग भन्ने छैन । ती तथ्यहरूलाई अनुसन्धान गरी हिंड्ने प्रज्ञावानहरूले अति नै जान्नुभएका रहेछन् भनी ज्ञानलाई अनुमान गरी सन्तुष्ट हुने गर्दछन् ।

https://dhamma.digital

अति दुष्कर क्रिया

त्यति मात्र होइन; द्रव्य पदार्थको रुपमा नरहेको नाम धर्महरूलाई पनि चित्त र चैतसिक जोडेर आ-आफ्नो समुहसँग उत्पन्न भइरहेकोलाई र, एउटा विनाश भयो, एउटा उत्पत्ति भयो । यसप्रकार क्रम नटुट्नेगरी एकसँग अर्को जोडिएर उत्पत्ति विनाश भइरहेकोलाई, विभिन्न कारणहरूले गर्दा उत्पत्ति भइरहनुपर्ने तरिका, अगाडिको चित्तद्वारा पछाडिको चित्तलाई विभिन्न शक्तिद्वारा उपकार गरी, सहयोग दिइरहेको तरिका, उत्पन्न भइआएको नाम धर्महरूले पनि रुप-कलापहरूलाई उत्पन्न भई देखापर्ने गरी, देखापरिसकेका रुपहरू स्थिर भइरहन सक्नेगरी विभिन्न शक्तिद्वारा उपकार गरी सहयोग दिइरहेको तरिकालाई पनि तथागतले दिनुभएको उपदेश अपुग, कमी भन्ने नहुने गरी सर्वत्र पूर्ण रहेको छ ।

यी नामधर्महरूलाई विभाजन गरीराखिएको अति नै दुष्कर महान कार्य गर्नुभएको सामर्थ्य हो । आयुष्मान नागसेनले राजा मिलिन्दसँग सोधेको 'गंगा-यमुना आदि महानदी पाँचवटाका पानी बगेर समुद्रको पानीमा मिसिएको उक्त पानीलाई यो पानी त गंगाको हो, यो पानी त यमुनाको हो आदि भनेर छुट्याउन सकिएला र' भन्ने थियो । राजाले 'अति नै गाऱ्हो हुन्छ' भनी निवेदन गरे । यो त स्पर्श हो, यो त वेदना हो आदि भनी नाम धर्महरूलाई छुट्याउनुभएका तथागतले उक्त पानीलाई छुट्याउनुभन्दा दशगुना, सयगुना भन्दा बढी गाऱ्हो कुरा विभाजन गर्नुभएको हुनाले साँच्चै दुष्कर भएको महान कार्य गर्नुभएको नै हो' भनी उहाँले (राजाले) प्रशंसा गर्नुभयो । (मिलिन्द पञ्ह अरुपधम्म ववत्थान वग्ग ९४) यी धर्महरूलाई पहिलेको युगमा र अहिलेको युगमा रहेका बुद्धहरूले बाहेक कसैले पनि जान्न नसकेको बताउन नसकिएको हुनाले तथागतको अतुलनीय महाप्रज्ञालाई उल्लेख गरिरहेको छ ।

सुत्तन्त देशना

अभिधर्ममा व्यक्तिको मुख नहेरी धर्मस्वभाव सबै नै संयुक्त हुनेगरी स्पष्ट हुनेगरी बताउनुभएको भएपनि धर्माचरण सम्बन्धी सुत्तन्तको क्षेत्रमा धर्म श्रोतागणहरूको पारमी-धातु संस्कार अनुसार जान्नयोग्य

https://dhamma.digital

केही धर्मलाई उल्लेख गरी जान्न देख्न सजिलो सुन्न मनोरम हुने गरी शब्द अर्थले सजाएर उपमा, उपचार आदिले सजाई बताउनुभएकोले पनि धर्म जान्ने शब्द-दक्षता हुनुभएको कुरा स्पष्ट रहेको छ। परमार्थ प्रज्ञप्ति पूर्ण-रुपले सबै जान्नुभएको रहेछ भनी आश्चर्य मान्दै प्रशंसा गर्नुपर्ने रहेछ । यसरी पिटकद्वारा सर्वज्ञता ज्ञानलाई अनुमान गर्न सकिन्छ । साँच्चै हो; पृष्ठभूमि सही भएमा अनुमान ज्ञान पनि झूठो हुन सक्दैन ।

आयुष्मान सारिपुत्रको अनुमान

आयुष्मान सारिपुत्र स्थविरले 'प्रज्ञा ज्ञानको क्षेत्रमा तथागतभन्दा उच्च व्यक्ति पहिले पनि थिएन, अहिले पनि छैन र पछि पनि हुने छैन । यस्तै हो भनी तथागतप्रति मैले श्रद्धा र आस्था व्यक्त गर्दछु' भनी निवेदन गरे । तथागतले 'सारिपुत्र, निश्चित रुपले निर्भीक रुपले सिंहनाद गरी निवेदन गरिरहेका छौ नि । तथागत जति सबैको चित्तलाई जानेर हो र' भनी सोध्नुहुँदा अतीत अनागत वर्तमानका तथागतहरूलाई विभाजन गरी जान्नसक्ने चेतोपरिय ज्ञान ममा छैन । तर धर्म अनुमानलाई मैले जानिराखेको छु । उपमा कस्तो भने- राजाको प्रत्यत्न प्रदेशमा परेको एउटा शहरमा तोरण ? प्राकारहरूद्वारा बलियो गरी घेरिएको त्यस स्थानमा एउटा बिरालोसम्म पनि छिर्ने ठाउँ छैन, त्यसरी सुरक्षित गरिराखिएको थियो । द्वार (ढोका) पनि एउटै मात्र थियो । उक्त शहरको द्वारपाल पनि यस शहरमा भित्र-बाहिर आवत-जावत गर्ने ठूला-ठूला सत्वहरू सबै यसै द्वारबाट नै ओहरदोहर गर्ने हो भनी जान्न सक्दछ । त्यस्तै नै सम्पूर्ण तथागतहरूले सातवटा बोध्यंग वृद्धि गरी चार स्मृतिप्रस्थानमा चित्त दरिलोसँग राखी सर्वज्ञता ज्ञान प्राप्त गरिलिनुभएको हो भनी धर्म अनुमानलाई जानिराखेको कुरा निवेदन गरे । (दीघनिकाय पाथिकवग्ग सम्पसादनीय सुत्त ८२.३)

आयुष्मान सारिपुत्रको अनुमान सही धर्मलाई पृष्ठभूमि बनाई गर्नुभएको अनुमान हुनाले बेठीक भएन । ज्ञान हुनेले पदचिन्ह हेरेर नै सत्वको अनुमान गर्ने कार्य बेठीक नहुने जस्तै, कसैले बताउन नसकिएको जान्न नसकिएको, धर्महरूलाई देखी अतुलनीय ज्ञानाधिकारीको रुपमा अनुमान गर्नुमा कसरी पो बेठीक हुनसक्ला र ?

https://dhamma.digital

यस क्षेत्रमा तथागतलाई छोडेर सबभन्दा उच्चस्थ प्रज्ञावान आयुष्मान सारिपुत्रले नै तथागतहरूका चित्तलाई जानेको ज्ञान प्राप्त गर्नुभएन, अनुमान मात्र गर्न सके । बुद्ध-शासनमा उच्चस्थ प्रज्ञावान महाश्रावकले नै जान्न नसकिएको तथागतहरू सबैका चित्तलाई जान्न सक्नुभएकोले पनि तथागत अतुलनीय ज्ञानाधिकारीको रुपमा सन्तोष मानी श्रद्धा र आस्था व्यक्त गरिनुपर्ने हुनुभयो ।

अभय राजकुमार

सर्वज्ञता महान ज्ञानको कारणको नै शीर्षस्थ धेरै विद्वानहरूसँग र देव-ब्रह्माहरू जोसुकैले प्रश्न सोधेको भएपनि विचार गरिरहनु पर्ने भन्ने छैन; ढीलासुस्ति भन्ने छैन, डराउने, थर्कमान हुने भन्ने छैन; तुरुन्त नै जवाफ दिनसक्नुभएको पनि स्पष्ट नै रहेको छ । अभय राजकुमारले 'भगवान, क्षत्रिय, ब्राह्मण, गृहपति, श्रमण पण्डितहरूले प्रश्नहरू सोध्नआउने अवस्थामा अगावै 'कसरी जवाफ दिनुपर्ला भनी विचार गरिराख्नु पर्ने हो कि, अथवा तुरुन्त नै जवाफ दिन सक्नुभएको हो कि' भनी निवेदन गरे ।

'राजकुमार..., यस विषयमा तिमीसँग नै सोध्नु पर्ला । रथका अंग-प्रत्यंगलाई तिमीले जानेका छौ होइन र ?' भनी सोध्नुहुँदा आफूले जानेको कुरा निवेदन गरे । 'यदि कसैले तिमीसँग रथका अंग प्रत्यंगबारे सोध्यो भने अगावै नै मैले कस्तो जवाफ दिउँला भनी विचार गरिराख्नु पर्छ कि, तुरुन्त नै जवाफ दिन सक्छौ ? भनी फेरी सोध्नुभएपछि 'म रथ हाँक्ने हूँ । रथका अंग-प्रत्यंगहरू सबै नै जानि-बुझिसकेको हुनाले विचार गरिराख्नु पर्दैन । तुरुन्त नै बताउन सक्छु' भनी निवेदन गरे । 'राजकुमार..., म तथागतले सर्वज्ञता ज्ञानलाई प्रतिवेध गरी जानि बुझि राखिसकेको हुनाले धर्मका तथ्यहरू जानीसकेकोले म तथागतले अगावै विचार गर्नु पर्दैन; तुरुन्त ज्ञानमा प्रकट हुन्छ' भनी आज्ञा गर्नुभयो ।

(मज्झिमपण्णास; अभयराजकुमार सुत्त ५८)

कोशल राजाको बिन्ती

कोशल राजाले आफू तथागतको सम्यक्सम्बुद्धत्वलाई के कारणले

https://dhamma.digital

श्रद्धा, विश्वास र अनुमान गरी मान मर्यादा राख्ने र प्रसन्न मानिराखेको हो भन्ने बारेमा धेरै कारणहरू निवेदन गरे । उक्त कारणहरूमध्यमा एउटा कारण के भने- लोकमा क्षत्रिय प्रज्ञावान, श्रमण प्रज्ञावान, ब्राह्मण प्रज्ञावान, गृहपति प्रज्ञावानहरू रहेका छन् । ती प्रज्ञावानहरूले आ-आफ्ना प्रज्ञाको सामर्थ्यले अरुको सिद्धान्तलाई चिरेर विनाश गरे झैं गरी घुमिरहनेहरू छन् । उनिहरूले तथागत कुन ठाउँमा पुग्नुभएको छ भनी सुन्नासाथ 'तथागतले कसरी जवाफ दिएभने हामीले कसरी दोषारोपण गर्ने नि' भनी गाऱ्हो-गाऱ्हो प्रश्न र समस्याहरू अगावै व्यवस्था गरिराख्दा रहेछन् । तर तथागतकहाँ उनीहरू आइपुगेर तथागतले उपदेश गर्नुहुने बेलामा आफूहरूले सोध्नको निम्ति, दोषारोपण गर्नको निम्ति व्यवस्था गरी तयार गरिएका सिद्धान्तहरूलाई आरोप लगाउने सोध्ने नगरीकन तथागतका शिष्य-श्रावकत्व ग्रहण गरिलिन्छन् । कोही भिक्षु बन्न जान्छन् । ती तथ्यहरूको कारणले गर्दा आफूले तथागतको सम्यक्सम्बुद्ध भावलाई अनुमानले आस्था र विश्वास गरिआउन सकेको कुरा निवेदन गरे । (मज्झिमपण्णास, धम्मचेतिय सुत्त ३२२)

कसैले ढाल्न नसकेको

कहिलेकाहीं वादारोपण गर्न आउने शीर्षस्थ पण्डितहरू पनि थिए । ती सबैजना पराजित नै हुन्थे । तथागतले कहिलेकाहिं तैर्थीय परिब्राजकहरूका आश्रममा नै जानुभई उनीहरूका प्रश्नहरूको जवाफ दिने, उपदेश दिने गर्नुहुन्थ्यो । असन्तोषीहरू पनि तथागतभन्दा बढी कुशल वक्ता कोही थिएनन् । त्यो युग आत्मदृष्टि अति नै बलियो रहेको युग भएकोले तथागतले सहि धर्मलाई उल्लेख गरी देखाउन सक्नुभएको, बुझ्ने र सन्तोष हुनेगरी बताउन सक्नुभएको, अरुले प्रतिरोध गर्न नसक्ने गरी कारण तथ्यहरूलाई ठीक ठीक ठाउँमा पर्नेगरी उल्लेख गरी देखाउन सक्नुभएको कारणले गर्दा तथागतको अनात्मवादलाई उल्टोबाट घचारी बिगार्न सक्ने कोही थिएन । यसरी जस्तोसुकै परिषद, जस्तोसुकै व्यक्तिहरूसँग नै भेट्नुपरेपनि शूरवीरता-पूर्वक स्पष्ट-स्पष्टरुपमा टुंगिने गरी तथागतले मात्र विजय प्राप्त गर्नुहुने हात माथि पार्नुहुने सर्वज्ञता ज्ञानको कारणले गर्दा नै हो । यस ज्ञानका कारणले नै तथागतको

https://dhamma.digital

वेसारज्ज = विशारद व्यक्तिको भाव प्रकट भएको हो । (वेसारज्ज ज्ञान चारवटाको बारेमा आटानाटिय सूत्रको सब्बे दसबलूपेता-गाथा वर्णन हेर्नुस् ।

३–विज्जाचरणसम्पन्न गुण

विज्जाचरणसम्पन्न वर्णन

विज्जा भनेको विद्या-प्रज्ञा-ज्ञान-प्रकाश हो । तथागतले बुद्ध हुनुहुने दिनमा प्रथमयाममा पूर्वेनिवास-ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो । यस ज्ञानले पहिले-पहिलेका जन्ममा उत्पन्न भइसकेका धेरै-धेरै जीवन-स्कन्धहरूलाई जान्नुभयो । मध्यम-याममा मध्यरातमा दिव्यचक्षु-ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो । यस ज्ञानले टाढाका आरम्मण, सानो आरम्मण, थरी-थरी सत्व आदिलाई जान्नुभयो । प्रभातकालमा अन्तिम याममा आश्रवक्षय-ज्ञान प्राप्त गर्नुभयो । यो ज्ञान त क्लेशहरूलाई नाश गर्ने अरहत्त-मार्ग-ज्ञान हो । 'पु., दि., आ.' भनी सम्झीराख्नु पर्ने यी ज्ञान तीनओटालाई तीनओटा विद्या भन्दछन् । (यी तीनवटा ज्ञान सहित आठवटा विद्या भनी अर्को थरी पनि छ । (सम्बन्धित शीर्षकको गुणवर्णन हेर्नुस् ।)

चरणको कारणले विद्या प्राप्ति

आर्यहरूले प्रतिपत्तिबाट अलग्ग रहेर मार्गफल प्राप्त गर्ने होइन । शील, समाधि, प्रज्ञा शिक्षाचरणद्वारा मार्गफल प्राप्त हुनुझैं तथागतले पनि आचरण प्रतिप्रत्तिद्वारा उपरोक्त विद्याहरू प्राप्त गर्नुभएको हुनाले ती सम्बन्धित आचरणहरूलाई चरण (= मार्गमा पुगिने कारण निर्वाणमा पुगिने कारण आचरण) भनी भन्नुपर्दछ । तथागतका विद्या-ज्ञानहरूले सर्वज्ञता ज्ञान परिपूर्ण गरिदियो । अवश्य हो; आश्रवक्षय भनेको अरहत्त मार्ग ज्ञान प्राप्त नभइकन सर्वज्ञता ज्ञान प्राप्त हुनसक्दैन । उक्त ज्ञान प्राप्त भएमा मात्र सर्वज्ञता ज्ञान प्राप्त भई विद्याद्वारा सर्वज्ञता ज्ञानलाई परिपूर्ण गरिदियो भन्न पाइन्छ । चरण धर्महरूले महाकरुणाले सम्पन्न गरिदिन्छ । तथागतको चरण धर्ममा करुणा भावना ध्यान पनि समावेश भएको हुनाले बुद्ध बन्नुहुँदा चरण धर्महरू सबभन्दा उच्चस्तरले

https://dhamma.digital

शीर्षस्थतामा पुगे झैं करुणा पनि महाकरुणा (= अति नै सर्वोत्तम करुणा) को रुपमा पुगेको हो ।

चरण पन्ध्रवटा

शील रक्षा, इन्द्रिय संयम; आहारमा पनि मात्रज्ञ ।

हुनु युक्त जागरण, ह्री, अत्रपा; श्रुत, प्रज्ञा, श्रद्धा फेरी ।

स्मृति, अनि वीर्य समूह; चार ध्यान प्र.,द्वि.,त.,च.।

जान्नुपर्‍यो स्पष्टरुपले; पन्ध्रवटा चरण यी भए ।

गुरु असल भए शिष्य असल

लोकमा प्रज्ञा ज्ञान मात्र भएर आचरण धर्म नभएका व्यक्तिले अरुले अन्याय गरिरहे भने दया, माया राखी रक्षा गर्नुपर्दछ भनी जान्दैन । तारिदिन जान्दैन । प्रज्ञा ज्ञान समेत छैन भने त भन्ने ठाउँ नै रहेन । प्रज्ञा ज्ञान विद्या, आचरण चरण-युक्त भएका व्यक्ति त आफू धर्मयुक्त भएको हुनाले अरुले अनर्थ गरिरहे भने दया माया राख्न जान्दछ; उक्त अनर्थबाट तारेर अर्थ सिद्ध हुनेगरी संरक्षण र मरम्मत गरदिन्छ । त्यसैले त्यस्ता व्यक्तिका शिष्यहरू असल शिष्यहरू हुन्छन् । यो विद्या चरण सम्पन्नहरूको धर्मता स्वभाव हो । सर्वश्रेष्ठ विद्या चरणाधिकारी तथागत त सर्वज्ञता ज्ञानले अर्थ अनर्थलाई जानी महाकरुणाद्वारा सत्वहरूलाई अनर्थबाट तारेर अर्थमा विभिन्न विधिद्वारा पुर्‍याईदिनुभएको हुनाले खराब शिष्यहरू भन्ने नै छैन भने पनि हुन्छ । असल तरिकाले आचरण गर्ने शिष्यहरू मात्र रहेकोले उहाँका पालाका आर्यहरू '२४ असंख्य ६० करोड १ लाख बलशैन्यहरू भन्ने भनाई बनिसक्यो ।

दुःख सहन शक्ति

तथागत हलुकासँग सजिलोसँग शान्ति र आनन्द पूर्वक विहारमा, आराममा विराजमान भई बस्नसक्ने भएपनि सत्वहरूको निम्ति आराम लिई विराजमान हुने फुर्सद छैन । खस्रो र कडा बाटोमा पनि हिंड्नुपर्थ्यो । कडा मौसमको बेलामा जंगल वासमा पनि रुखमुनि पनि विराजमान हुनुपर्दथ्यो । जस्तोसुकै ऋतु जस्तोसुकै ठाउँ होस् जुन भेटिए

https://dhamma.digital

पनि पर्वाह गर्नुहुन्नथ्यो । बुद्ध भइसक्नुभएपछिको त कुरै छोडौं बुद्ध हुनुभन्दापहिले छवर्षसम्म घना जंगल-भित्र रुखमुनि विचरण गर्नुभएको बेलामा पनि मनमा केही विस्मात गर्नुभएन । यो चरणहरूको सामर्थ्य नै हो । त्यसपछि फेरी जस्तो सुकै ठाउँमा बस्नु परेपनि दिव्य, ब्रह्म, आर्य, करुणा समापत्ति विहार भन्ने विमानमा सरी-सरी विराजमान हुनुहुने भएकोले नै ती विमानहरूको सामर्थ्यले गर्दा पनि संरक्षण प्राप्त भई सधैं सुखानन्द भइरहेको छ भनी अझै भन्नुपर्दछ । क्लेश रहित नभएकाहरू मात्र ती दण्ड (कठिनाई) को निम्ति हलुका सजिलो नभई सहन-शक्ति अभाव भईरहने भएपनि तथागत क्लेश खतम भइसकेका भएकोले सहन शक्तियुक्त हुनुभएकोले विद्याको सामर्थ्यले गर्दा हो भनेर पनि भन्न सकिन्छ ।

हत्थालवक

एक समय तथागत आलवी देशमा सिंसपा वनमा गाई गोरुहरू हिंड्ने बाटोमा स्याउला-पातको आसनमा विराजमान हुनुभएको बेलामा हत्थालवक आइपुगेर 'कस्तो हो भगवान,... (हजुर) सुखले सुकुला हुनुभयो ?' भनी कुशलवार्ता गरे । 'अँ राजकुमार, म आरामले सुतें । राजकुमार,...यो लोकमा आरामसँग सुत्नपाउनेहरूमध्येमा म पनि एक हूँ' भनी आज्ञा गर्नुभएपछि 'तथागत,.. चिसो हेमन्त ऋतुको रात पनि हो; शीत पनि झरिरहेको छ, भुँइ पनि कडा छ, स्याउला-पातको आसन पनि पातलो नै छ, रुखका पातहरूपनि चीराचीरा परेका छन् । चीवर पनि चिसो छ, चिसो जोरदार हावा चलिरहेको छ, तैपनि (हजुरले) सुखानन्दले सुत्न पाएको छु' भनी आज्ञा गर्नुहुन्छ भगवान्', भनी निवेदन गरे । 'त्यसो भए तिमी राजकुमारसँग नै सोध्नुपर्ला, भित्र-बाहिर प्लाष्टर गरेर लिउँ लगाईएको र झ्यालका खापाहरू पनि थुनिएको धेरै तल्लाको र गजुर समेत भएको ठूलो घरको भित्र कार्पेटहरू बिछ्याइएको पलङ्मा चारजना पत्नीहरूबाट सेवा गराई सुत्ने व्यक्तिले सुखपूर्वक निदाउन पाउँछ कि पाउँदैन ?' भनी सोध्नुहुँदा 'सुखपूर्वक निदाउन पाउँछ, भन्ते' भनी निवेदन गरे । 'कस्तो हो त राजकुमार, उक्त व्यक्तिले रागको

कारणले उत्पन्न हुने शारीरिक र मानसिक दाह सामना गर्नुपर्दा, द्वेष, मोहको कारणले उत्पन्न हुने शारीरिक र मानसिक दाह सामना गर्नुपर्दा दुःखपूर्वक सुत्नु नपर्ला र ?' भनी फेरी सोध्नुभएपछि 'हो भन्ते, हजुरले आज्ञा गर्नुभए जस्तै नै हुन्छ' भनी निवेदन गरे । 'दुःखपूर्वक सुत्नुपर्ने त्यस व्यक्तिको राग, द्वेष, मोह जस्ता कारण म तथागतले निर्मूलरुपले हटाईसकेको हुनाले म सदा सदा नै सुखानन्दपूर्वक निदाउन पाउने हूँ' भनी आज्ञा गर्नुभयो ।

(अ.१ देवदूत वग्ग; हत्थक सुत्त १३५)

संगत गरेपछि मात्र पहिचान

'संवासेन सीलं वेदितब्बं = संवासद्वारा मात्र शीललाई जान्न पाइन्छ' भन्ने पाली अनुसार नजिक नजिक सहवास वा संगत गरिसकेका श्रावक-शिष्यहरूले तथागतको 'चरण' लाई श्रद्धा, प्रसन्न र सन्तोषको अनुभूति गर्दथे। ब्रह्मायु भन्ने ब्राह्मण प्राध्यापकले परिक्षण गर्न पठाइएका उत्तर माणवकले तथागतलाई पछ्याउँदै छ महिनासम्म निरीक्षण र परीक्षण गरे । जानु, आउनु, हिंड्नु, बास बस्नु, उठ्नु, आसनमा बस्नु, खानु, पिउनु उपासक-उपासिकाहरूसँग व्यवहार गर्नु आदि तथागतका रहन-सहन सबै स्पष्टरुपले सुपरिवेक्षण गरे । गल्ति भूलचूक बिल्कुल देख्न नसकिने गरी चत्त परेर, निन्दा गर्ने ठाउँ नै नरहने गरी सभ्य-सुसंस्कृत भएको शारीरिक क्रियाकलाप, वाचसिक क्रियाकलाप मात्र देखेर आफूले देखे-सुनेको जति सबै तथागतका 'चरण'लाई आफ्ना आचार्यकहाँ प्रतिवेदन दिएको अवस्थामा (त्यो कुरा) सुनेका आचार्यले तथागतलाई देख्दै नदेखे पनि अत्यधिक प्रीति उत्पन्न हुन थाल्नाले प्रणाम अभिवादन नगरी बस्न नै नसक्ने हुनगएकोले 'नमो तस्स' प्रणाम वाक्यद्वारा तथागत विराजमान भइबस्नुभएको दिशातर्फ नतमस्तक भई प्रणाम गरे । (मज्झिमपण्णास, ब्रह्मायु सुत्त ३४१) इत्यादि कुरालाई आधार लिएर तथागतको 'चरण' शीर्षस्थानसम्म परिपूर्ण भएको तथ्य अनुमान गरी श्रद्धा र विश्वास उत्पन्न गर्न सकिन्छ ।

https://dhamma.digital

४–सुगत गुण

सुगत वर्णन

सु = असल वचन; गत = बोल्ने गर्नुहुन्छ। दोषयुक्त कुरा, अनर्थक वचन बोल्नुहुन्न; दोष नभएको अर्थयुक्त भएको वचन बोल्नुहुन्छ । निर्ग्रन्थ नाटपुत्रले अभय राजकुमारलाई तथागतप्रति वादारोपण गर्नको निम्ति सल्लाह दिए । उनले सल्लाह दिएको कस्तो हो भने 'तथागतले अरुहरूलाई आकर्षक नभएको, मन नपर्ने वचन बोल्नुहुन्छ कि ? भनी सोध । बोल्दछु भनेमा- त्यसो भए पृथग्जनहरूभन्दा के फरक भयो त ? भनी सोध । बोल्दिनँ भनेमा 'देवदत्त अपायगामी हो; नर्कगामी हो; एक कल्प-पर्यन्त नर्कमा बस्नुपर्ने हो; चिकित्सा गर्न नमिल्ने भइसक्यो' भनी देवदत्तलाई मन नपर्ने वचन के कारणले बोल्नुभएको हो त ?' भनी सोध । यसरी दुवैतिरबाट मुक्त नहुने प्रश्न सोधियो भने श्रमण गौतम दुईतिर धार भएको फलामको डल्लो निलेका व्यक्तिझैं भई ओकल्न पनि नसक्ने निल्न पनि नसक्ने अवस्थामा पर्नेछन् भन्ने थियो ।

अभय राजकुमारले स्वीकार गरी आज भ्याउँदैन; भोलि मात्र सोध्नुपर्ला भनी तथागतलाई भोजनको निम्ति निमन्त्रणा दिए । बिहान तथागत घरमा आइपुग्नु भएको अवस्थामा उक्त समस्या निवेदन गरी सोधे । दुवैतिरबाट जाल फिजाई फँसाउन लागीरहेको तथ्य बुझ्नुभएका तथागतले 'यस विषयमा निश्चितरुपले भन्न अप्ठ्यारो छ राजकुमार', भनी दुवै छेउलाई छलेर जवाफ दिनुहुँदा 'यस उत्तरद्वारा निर्ग्रन्थहरू विनाश भइसके भगवान' भनी निवेदन गरे । 'वचन बोल्छु, बोल्दिनँ' एउटा मात्र बोल्नेछन्; त्यसरी बोल्यो भने श्रमण गौतमले कठिनाई सामना गर्नुपर्नेछ भन्ने उनीहरूको धारणा, उनीहरूको विचारलाई तथागतले आफूलाई मुक्त पारी छलेर जवाफ दिनुभएकोले उनीहरूको धारणा भंग भएकोले 'निर्ग्रन्थहरू विनाश भए' भनी निवेदन गरेका हुन् । त्यसबेला 'निर्ग्रन्थहरू विनाश भए भगवान' भनी निवेदन गर्नुपरेको कारण सोध्नुहुँदा 'आफूलाई निर्ग्रन्थनाटपुत्रले तथागतलाई वादारोपण गर्नको निम्ति सिकाई पठाएको तथ्य' निवेदन गरे । तथागतले निश्चितरुपले भन्न मिल्दैन' भन्ने आफ्नो

https://dhamma.digital

कुरालाई फेरी स्पष्ट गर्ने इच्छा लागेकोले अभय राजकुमारको काखमा लिइराखिएको सानो बच्चलाई साक्षी राखेर फेरि यस्तो आज्ञा गर्नुभयो-

'तिम्रो यो सानो छोरोले तिम्रो बेहोशीका कारणले वा धाई-आमाहरूको बेहोशीका कारणले, छेस्को अथवा गिर्खा कुनै एउटा निल्नाले घाँटीमा अड्कीरह्यो भने तिमीले कसरी समाधान गर्छौ नि' भनी सोध्नुहुँदा 'मैले झिकिदिनु पर्ला; सामान्य तरिकाले सफल नभएमा चोरीऔंला बंग्याएर रगतै बगे पनि तान्नु परे पनि तान्नै पर्ला । किन भने- मेरो छोराप्रति प्रेमको कारणले नै हो' भनी निवेदन गरे । 'राजकुमार, ...तथागतहरूले असत्य, अनर्थक, अरुलाई आकर्षक नभएको, अप्रिय कुरा बोल्नुहुन्न । असत्य, अनर्थक भएमा अरुलाई मनपर्ने कुरा भए पनि गर्नुहुन्न । सत्य त हो, अर्थ नभएको, अरुलाई मन पर्दैन, यस्तो वचन पनि बोल्नुहुन्न; सत्य पनि हो, अर्थ पनि छ, अरुलाई मन पर्दैन; यस्तो वचन योग्य अवस्थामा हेरी बोल्नुहुन्छ; सत्यता छ, अर्थ छ, अरुलाई मन पर्दछ; यस्ता कुरा भने गर्नुहुन्छ । कारण किनभने, सत्वहरूप्रति म तथागतको ममता भएकोले, मन परेकोले हो' भनी आज्ञा हुनुभयो ।

(मज्झिमपण्णास; अभय राजकुमार सुत्त ५७)

ज्ञान दुइथरी

यस देशनाद्वारा सत्य पनि भएको, फल पनि भएको, अरुलाई मन पनि पर्ने वचन सधैं बोल्दछु । सत्य भएको, अर्थयुक्त भएर पनि अरुलाई मन नपर्ने कुरा बच्चाको दुःख र कष्टको वास्ता नराखी घाँटीमा अड्केको फलामे डल्लो तानेर लिनु जस्तै बोल्न उचित अवसर पाइने अवस्थामा कहिलेकाहीं बोल्नुपर्ने हुन्छ भन्ने जानकारी पाइन्छ । असत्य, अनर्थक वचन क्लेश-रहित नभएकाहरूले मात्र सधैं बोल्ने हुन्छन् । तथागतले क्लेश-रहित भइसक्नुभएको हुनाले त्यस्ता कुरा गर्नुहुने छैन । यस तथ्यद्वारा अरहत्त मार्ग ज्ञान श्रद्धा प्रसन्न हुनयोग्य छ । अरुलाई प्रसन्न प्रफुल्लित हुनेगरी, सन्तोष हुनेगरी कुरा गर्न जानेन भने त्यो कुरा पनि राम्रो कुरा हुँदैन । वाद-विवाद गर्दा तथ्यगत रुपले उठाई ठीक ठीक ठाउँमा पर्ने गरी कुरा गर्न जानिएन भने त्यो कुरा पनि राम्रो कुरा हुँदैन ।

https://dhamma.digital

तथागत त अरुलाई सुन्न मनपर्ने गरी, प्रफुल्लित हुनेगरी पनि बोल्न जान्नुहुन्छ; वादविवाद गर्न आउँदा पनि अरुले लडाउन नसक्ने गरी, शिर नै निहुरर्नुपर्ने गरी ठीकठीक ठाउँमा पर्ने गरी पनि बोल्न जान्नुहुन्छ । यस तथ्य त्रिपिटकमा धेरै धेरै नै भेटिन्छन् । यस अभय कथावस्तुमा नै तथागत वादको क्षेत्रमा कतिसम्म पटुता र दक्षता युक्त हुनुहुन्छ भन्ने कुरा जान्न सकिन्छ । यो सर्वज्ञता ज्ञानको सामर्थ्यको कारणले हुँदा सुगत गुण अनुसार उक्त ज्ञानलाई पनि सन्तुष्ट भई फेरी श्रद्धा प्रसन्नता देखाउनु पऱ्यो ।

सुगतको अर्को अर्थ

सु = असल निर्वाणमा; गत = गमन गर्नुभएका तथागत । तथागतले बाहेक अरु अरु श्रावकहरू पनि निर्वाणमा पुग्नुहुन्छ । तर तथागतको गमन झन बढी प्रकट र प्रख्यात रहेको छ । साँच्चै हो; तथागत त निर्वाण मार्गलाई सबभन्दा पहिले भेटाई उक्त मार्गद्वारा निर्वाणमा सबभन्दा पहिले पुग्नुभएका हुनुहुन्छ । त्यसपछि तथागतले उक्त मार्गद्वारा नेतृत्व दिई साथमा लगेर निर्वाणमा पुग्नेहरू कम छैनन् । सबभन्दा पहिले पुग्नुभएका व्यक्तिको रुपमा; अनि निर्वाण मार्ग निर्देशक नेता पथप्रदर्शक रुपमा, तथागतको निर्वाण गमन प्रकट र प्रख्यात रहेको छ । त्यसपछि फेरि निर्वाणमा पुग्नु समान भएपनि निर्वाणमा पुगीसकेपछि लाभ भएको गुणको क्षेत्र त फरक रहेका छन् । जोतिक, जटिल आदि महाश्रेष्ठीहरूको 'श्रेष्ठी' पद स्वल्प मात्र जीवनयापन मात्र सम्पत्ति हुनेहरूले ग्रहण गरे भने अनुचित र अयोग्य हुने हुनाले धेरै महाजनहरूले समर्थन गर्न सक्दैनन् । त्यस्तै नै केही अंश मात्र गुण समान हुँदैमा अतुल-गुणका अधिकारीको सुगत गुणांगलाई पनि बुद्ध-शासनमा कोही कसैले पनि ग्रहण र स्वीकार गर्ने आँट नलाग्ने, ग्रहण गरे भनेपनि त्यसलाई स्वीकार र समर्थन गर्न नसकिने हुन्छ ।

राम्ररी आगमन गर्नुभयो

सु = राम्ररी; आगत = आगमन गर्नुभएका । बुद्ध हुने अवस्थासम्म राम्ररी आगमन गर्नुभएका हुनुहुन्छ भन्ने भाव हो । लोकमा लक्ष्यसम्म

https://dhamma.digital

पुग्नेलाई, सक्नेलाई राम्ररी आवत-जावत गर्ने भन्नुपर्दछ; गल्ति मार्गमा छलिएको मार्गमा गएर लक्ष्यमा पुगेन भने आवत-जावत गर्न जान्ने हुनसक्दैन । संसार भनेको बाङ्गोटिङ्गो, भुलिने बाटोहरू धेरै भएको महाकन्तार (विशाल मरुभूमि) नै हो । सामान्यजनहरू अन्धाहरू समान हुनाले गल्ति बाटो धेरै भएको यस लोकमा सहि असल बाटोमा पर्नजानेहरूभन्दा बाङ्गोटिङ्गो गल्ति बाटोमा पर्नजानेहरू नै धेरै हुन्छन् । चारअंसख्यको कुरा त एकातिर राखौं, एककल्प भित्र पनि बाटो भुलेर खाल्डोमा खसेर चुर्लुम्म डुबेर आउनुपरेका जीवनको गिन्ति नै छैन । तथागतले नियत भविष्यद्-व्याकरण प्राप्त भएदेखि सर्वज्ञता प्राप्तिको उद्देश्य छोड्नु भएन । आँखा चिम्लनुभएन । सधैं-सधैं लक्ष्यमा नै दृष्टि लगाएर अगाडि बढ्नुभयो । उक्त महान ज्ञानको लागि धन द्रव्य शरीरका अंग प्रत्यंगहरू मात्र होइन प्राण समेत खाल थाप्नको निम्ति सधैं तयार भइबस्नुभयो । त्यसैले कसैले विचार नै गर्न नआँट्ने गरी, थर्कमान हुनुपर्ने गरी, सिद्धहस्त भई पराक्रम पूर्वक दश पारमितालाई तृप्त हुने गरी परिपूर्ण गर्न सक्नुभयो । उद्देश्यित महान लक्ष्यमा निरन्तर मन पनि, शरीर पनि अर्पण गरिराखिएको हुनाले गल्ति बाटोमा, बाङ्गोटिङ्गो बाटोमा नपरी सधैं नै बाटो सिधा भइरह्यो । त्यसैले नै सबभन्दा पछि उद्देश्य पूर्ण भई सर्वज्ञता लक्ष्यसम्म नै पुग्नुभयो । सुगत-को यस अर्थ अनुसार तथागत बुद्धको कारण पारमी अति नै सुन्दर रहेको हुनाले र कारण सुन्दर भई फल महाबोधि (अरहत्त मार्ग ज्ञान, सर्वज्ञता ज्ञान) को अति विशिष्टता भएको ढंगप्रति स्पष्ट हुनेगरी ध्यान दिई हेर्दा जहिले पनि अत्यधिक सन्तोष मानी श्रद्धा प्रसन्नता उत्पन्न भइरहन्छन् ।

५-लोकविदू गुण

लोकविदू वर्णन

लोक = सम्पूर्ण लोकलाई; विदू = जान्नुभएका । लोकलाई जान्दछु भन्ने पुद्गलहरूमध्ये सबभन्दा उच्च स्तरले जान्नसक्ने ज्ञानाधिकारी विशिष्ट पुद्गल भन्ने मतलब हो । तीनलोकहरूमा विभिन्न सत्वहरूलाई

https://dhamma.digital

सत्वलोक भन्दछन् । सत्वहरूको आधार स्थल भूमि क्षेत्रहरू ओकास लोक हो । सत्व, भूमि भनेको व्यवहार प्रज्ञप्तिको आधार नाम रुप धर्महरूलाई संस्कार लोक भन्नुपर्दछ । सत्वलोकलाई जान्नुमा मनुष्य, देव, ब्रह्मा, नैरयिकहरू, तिरश्चीन प्रेत, विभिन्न असुरकायहरूलाई विभिन्न प्रकारले पूर्णरुपले जान्नुभयो । एक एक सत्वहरूको यो एउटा जन्मको घटनालाई मात्र नभई पहिले पहिले अनुभव गरिआइएका घटनाहरूलाई समेत जान्नुभयो । प्रभावशाली देव, ब्रह्मा, ऋषिमुनिहरू सहित श्रावकहरूले पनि त्यसरी जान्न त जान्दछन् तर उनीहरूले यति जन्मसम्म यति कल्पसम्म मात्र भनी सीमाना राखी जान्ने हो । तथागतले त आदि र अन्त नै नहुने गरी जान्नु हुने विशिष्ट विशेषता नै हो ।

बेजोडको ज्ञान

सत्व सम्बन्धी त्यस्ता ज्ञान अरु अरु व्यक्तिहरूले पनि मात्रा अनुसार जान्नसक्ने हुनाले केही विशेषता भएको होइन भनी भनेमा भन्न सकिन्छ । कसैले भेटाउन नसकिएको तथागतको ज्ञान पनि छ । त्यो ज्ञान त सत्वहरूको आन्तरिक चरित्र विभिन्न शक्तिलाई विभाजन गरी जान्नसक्ने ज्ञान नै हो । उपमा कस्तो भने- सर्वप्रथम बिरुवा उम्रँदा त्यसमा फल फलाइदिने स्वभाव शक्ति रहेको रुख र त्यस्तो शक्ति नभएर थारी परेको रुख भनी दुइथरीको रहेकामा त्यो शक्ति छ, छैन भनी जान्ने विषय कति सम्म गहारो हुन्छ होला । उक्त स्वभाव शक्तिलाई जान्नको निम्ति भौतिक-परीक्षण विधि त होला । हुनुपर्छ । सत्वहरूको आन्तरिक धातु स्वभावलाई थाहापाउनको लागी त तथागत ज्ञान बाहेक अरु छैन । त्यसैले सत्वहरूमा कस्ता धातु स्वभावहरू रहेका छन्, कस्ता अनुसय क्लेशहरू बढीरहेका छन्, कम भइरहेका छन्, कस्ता मनले रुचाउने आशा छन्द रहेका छन्, कस्ता चरित्र अत्याधिक भइरहे, कुन इन्द्रियहरू परिपक्व भइसके, कुन अझै कोमल छ आदि भित्र पसेर हेरी सुनिश्चितरुपले देख्नेले जस्तै स्पष्टरुपले विभाजन गरी जान्न सक्दछ । उत्पादको रुपमा उत्पन्न भइरहेको स्वभाव धर्महरूलाई भित्रसम्म छुट्टाछुट्टै गरी थाहा पाउन नै गाह्रो छ । अरु अरुको विषय होइन । उत्पन्न नै भइनसकिएको

https://dhamma.digital

धातु शक्तिको रुपमा मात्र रहेको उपरोक्त स्वभावहरूलाई थाहापाउनु त सबभन्दा गाह्रो विषय भएकोले सर्वज्ञता ज्ञानाधिकारी बाहेक अरू कसले थाहा पाउन सक्ला र ? त्यसैले आसयानुसयञाण (= आन्तरिक धातु स्वभाव, क्लेश बीजधातुहरू जानेको ज्ञान); इन्द्रियपरोपरियत्तञाण (= इन्द्रिय अपरिपक्व र परिपक्वलाई जानेको ज्ञान) र असाधारण (= अरुसँग असम्बन्धित भएको तथागतसँग मात्र सम्बन्धित भएको ज्ञान) हुनुपर्दछ ।

तथागत विषय

आन्तरिक धातु स्वभाव चरित्र आदि थाहापाउनु तथागतको मात्र विषय भएकोले आयुष्मान सारिपुत्र जस्ता शीर्षस्थ प्रज्ञावान महास्थविरहरूले समेत कर्मस्थान दिने विषयमा असफल भएका पनि पाइन्छन् । उहाँले आफ्ना शिष्य नवयुवक भिक्षु एकजनालाई 'कलिलो उमेरकाहरू राग उत्पन्न गरी बस्ने सम्भावना धेरै छन्' भनी अशुभ कर्मस्थान दिनुभएकोमा निमित्त मात्र पनि प्रकट भएन, सिद्ध भएन । नवयुवक भिक्षुलाई तथागतकहाँ लगी कारण निवेदन गरेको अवस्थामा उक्त भिक्षुको धातु स्वभाव विचार गरी निरीक्षण गर्नुभएका तथागतले राम्रा राम्रा कुरा मन पराउने स्वभावलाई देखेर अशुभ-भावनासँग अनुकूल नभएको तथ्य जान्नुभयो । साथै निरीक्षण गर्नुहुँदा पाँचसय जन्मसम्म सुनको काम गर्ने भइआएको देखेर उक्त धातु स्वभावलाई निर्णय गरी ठोकुवा गर्नसकेकोले सुनको कमलको फूल निर्माण गरी दिनुभएपछि लोहित कर्मस्थान भाविता गराउनुभएको अवस्थामा केही समयमा नै चतुर्थध्यानसम्म प्राप्त गरे । त्यसपछि कमलको फूल ओइलाएर रंग उडेर गएको स्थिति निर्माण गरी देखाउनुहुँदा अनित्य आदि स्वभाव प्रकट गरी मार्ग फल प्राप्त गरी अरहन्त हुन पाए ।

(धम्मपद ट्ठ.२ मग्ग-वग्ग सुवण्णकारत्थेरवत्थु २६६)

तथागत ज्ञानको आनुभव

आयुष्मान महापन्थक अरहन्त पुद्गल नै हुनुहुन्थ्यो । आफ्नो भाइ चूलपन्थकलाई चारमहिना बित्दा पनि एउटा गाथा पनि कण्ठ

https://dhamma.digital

गर्न नसकेको भनी निकाली दिए । तथागतसँग भेटेकोले त्यही बिहान प्रतिसम्भिदा ज्ञान ध्यान अभिज्ञान प्राप्त गरी अरहन्त हुने कुरा जान्नुभएर कर्मस्थान दिनुहुँदा थोरै समयमै अरहन्त भए । (अं.ट्ठ.१ एतदग्ग वग्ग १६८) घाम झुल्केर फुल्नलागेको कमल फूलको कोपिला झैं इन्द्रियहरू धेरै नै छिपेको तथ्य श्रावकहरूले ख्याल गर्न नपाएको तथागतले मात्र जान्नुहुने धातु स्वभाव थाहा पाउनुमा कोहीसँग जोडा नहुने गरी सामर्थ्य युक्त हुनसकेको तथागतको ज्ञान शक्ति नै हो ।

ओकास (लोक) जान्नु भएको तरिका

आजकल दृष्टान्त रुपले विभिन्न मनुष्यहरू बसोबास गरिरहेको (द्वीप) दक्षिणद्वीप मात्रै हो । मानिसहरू नपुगेको नदेखिने पश्चिम द्वीप पूर्व द्वीप उत्तर द्वीपहरू पनि छन् नै । ती चार द्वीपहरूका बिचमा मेरु पर्वत र परिवार पर्वतहरूको श्रृंखलाहरू सातवटा छन् । मेरु पर्वतलाई घेरेर रहेका सीदा समुद्रहरू पनि स्थित रहेका छन् । चार द्वीपहरूका आधार पृथ्वीलाई घेरेर चक्रवाल पर्वतले आवरण दिइरहेका छन् । मेरु राजको टुप्पोमा त्रयस्त्रिंशत् देवभूमि स्थित भई युगन्धर पर्वतको टुप्पोमा चातुर्महाराजिक देवभूमि रहेको छ । त्रयस्त्रिंशत्‌बाट माथि आकाशमा यामा आदि देवभूमि चारवटा क्रमैसित स्थिर भइरहेको साथै बीसवटा ब्रह्मभूमि पनि रहेका छन् । पृथ्वीको मुनि आठतल्ला नर्कभूमि रहेका छन् । प्रेत, तिरश्चीन, असुरकायहरूलाई त अलग्ग भूमि भन्ने छैन । यी एकतीस भूमिको आधार एउटा पृथ्वी लोकलाई चक्रवाल भनिने हुनाले एक अर्कामा जोडिएर रहेका त्यस चक्रवाल समूहहरूको संख्या अन्त छैन । यो पृथ्वी स्थिर भइरहेको तरिकाको सारांश मात्र हो ।

तथागतले उपरोक्त चक्रवाल ओकास लोकहरूमा गएर हेर्नुपर्ने काम छैन; बसेर उठ्नु नै नपर्ने गरी इच्छा अनुसार देखीइरहने हुन्छ । कुनै कुनै ऋद्धिवानहरू देव ब्रह्मा ऋषि श्रावकहरूले पनि देख्न त सक्ने रहेछ; तर केही अंश मात्र हुन्छ । तथागतले जस्तै आदि अन्त नहुने गरी देख्नुहुन्न । तथागतले जस्तै विभाजन गरेर भित्रसम्म एक एक गरी सबै जान्नसक्नुहुन्न । त्यसैले उहाँ भगवान ओकास लोकलाई जान्नुमा पनि अद्वितीय हुनुभयो ।

https://dhamma.digital

संस्कार (लोक) जान्नुभएको तरिका

सत्त, ओकास भनेको प्रज्ञप्ति मात्र हो । साँच्चै प्रकट-रुपमा रहेको त होइन । साँच्चै प्रकट रुपमा रहेको परमार्थ सार धातु स्वभावलाई नाम राखी व्यवहार गरिराखेको मात्र भयो । साँच्चैमा त रुप-कलाप समूह नाम कलाप समुहहरू करौडौं-करोड समूह भइरहेको विषयलाई 'सत्व' भनी रुप कलाप मात्र समूह भएर रहेको विषयलाई 'ओकास' (भूमि) भनी भनिएको छ । सत्तलोक, ओकासलोक-लाई जान्नेहरू भनिने ऋद्धिवान व्यक्तिहरूसँग पनि सङ्खार लोकलाई जान्ने सामर्थ्य छैन । बुद्ध-शासनमा तथागतको उपदेश ग्रहण गरी आचरण र अभ्यास गर्न पाएकोले विपश्यना ज्ञान तीब्र र तीक्ष्ण भएका योगी आर्यहरूले विपश्यनाको क्षणमा नाम र रुपहरूलाई जान्ने हुन्छन् । तर अति वेगले उत्पत्ति विनाश भइरहेको नाम र रुपहरूलाई नछुट्नेगरी एक-एक गरी सबैलाई देखीरहने होइन । प्रकट रुपमा उत्पत्ति भएका जति सबै नाम रुपहरूलाई मात्र जान्नुहुन्छ । सम्बधित नाम रुपमा पनि समूहात्मक भावले गहिराईसम्म जानीरहने पनि होइन । सबभन्दा विशिष्ट प्रकारको विपश्यनाको रुपमा आयुष्मान सारिपुत्रको अनुपद विपस्सना भनी (म. ३-३५) उल्लिखित रहेको तह तह ध्यानमा प्रवेश भई उक्त ध्यानहरूमा रहेका धर्महरूलाई क्रमिकरुपमा नछुट्नेगरी भाविता गर्न सकेको रहेछ भनिन्छ । तर नेवसञ्ञानासञ्ञायतन ध्यानमा त बुद्ध विषय मात्र भएकोले भाविता गर्न सकिंदैन । प्रकट भइरहेको भनिएको धर्म समूहमा नै वेदना आदि धर्म एउटा एउटालाई मात्र जानी नाम समूह सबैलाई जान्ने त होइन । तथागतपछि सर्वश्रेष्ठ बोधिज्ञानका अधिकारी प्रत्येक बुद्धहरूले नै नाम रुप केही अंशलाई मात्र जान्नुहुने रहेछ । उहाँहरूले त आफ्नो सन्तानमा रहेका धर्म समूहलाई मात्र जान्नुपर्ने जति मात्र जानी अरुको सन्तानमा भएका नाम-रुप र बाहिरिक-वन, पर्वत आदिमा रहेका रुपधातुहरूलाई त जान्न सक्नुहुन्न ।

तथागतले त एक-एकगरी सबैलाई अति वेगले उत्पत्ति-विनाश भइरहेको नाम रुप धर्महरू स्पष्ट स्पष्टरुपले छुट्टाछुट्टै हुनेगरी विभाजन गरी जान्नसक्नुहुन्छ । कलाप समूह प्रत्येकमा रहेका रुपहरूलाई पनि

https://dhamma.digital

विभाजन गरी जान्नसक्नुहुन्छ। अनेक कारणबाट विभिन्न शक्तिहरूलाई पूर्णरुपमा जान्नुहुन्छ । आफू र पराई नभनी, नछुट्याई, भित्र बाहिर, सजीव निर्जीव नरोजीकन सम्पूर्ण नाना लोकधातुहरूलाई छुट्टाछुट्टै विभाजन गरी जान्नुहुन्छ। तथागतको अभिधर्म पिटकले त तथागतको बेजोड रहेको धातुवेद उत्तमाचार्य भाव देखाइरहेको छ। त्यसैले लोकलाई जान्दछन् भनिने ऋद्धिवान देव ब्रह्मा, श्रावकहरूले केही केही अंशलाई मात्र जानिने आफ्नो ज्ञानद्वारा लोकविदू नाम ग्रहण गर्न चाहँदैनन्; आँट गर्दैनन् । तथागतको यो अरुसँग असाधारण रहेको व्यक्तिगत गुणांगकारुपमा घोषित गरी सन्तोष र गौरवपूर्वक पूजा गर्नु योग्य छ।

६ अनुत्तर गुण

अनुत्तर वर्णन

अनुत्तर = आफूभन्दा माथि कोही नभएका व्यक्ति। अनेक क्षेत्रमा आफू सबभन्दा उच्च, उत्तम व्यक्ति भई आफूभन्दा माथि कोही छैन भन्ने मतलब हो । तथागत लुम्बिनी उद्यानमा आमाको गर्भबाट जन्म हुनासाथै उत्तराभिमुख भई सातपाइला हिंडिसक्नुभएपछि लोकलाई हेर्नुहुँदा आफूभन्दा उच्च-व्यक्ति नदेख्नुभई '**अग्गो हमस्मिं लोकस्स** = म सम्पूर्ण लोकमा अग्र हूँ ।' '**सेट्ठो हमस्मिं लोकस्स** = म सम्पूर्ण लोकमा श्रेष्ठ हूँ ।' '**जेट्ठो हमस्मिं लोकस्स** = म सम्पूर्ण लोकमा जेष्ठ हूँ ।' भनी तीन वाक्य निर्भिकपूर्वक सिंहनाद गर्नुभयो । त्यस अवस्थामा देव ब्रह्माहरूले सर्वोत्तम रुपमा स्वीकार गरिएकोले मानिसहरूलाई पनि आश्चर्य-अद्‌भूत लागेको बोलेर साध्य छैन । अरहं गुणको वर्णनमा उल्लेख भएको जस्तै पछि-पछि पनि आश्चर्यचकित हुनुपर्ने घटनाहरू देखी अभिज्ञालाभी ऋद्धिमान काल देविल ऋषिको अभिवादन ग्रहण गर्न पाउनुभएको मात्र होइन आफ्ना बुबा महाराजले पनि दुइपटकसम्म वन्दना गरे। बुद्ध हुनुभन्दा पहिले नै बेजोड अद्‌भूत महापुरुष हुनुभएका उहाँ तथागत बुद्ध हुनुभएपछिको अवस्थामा बोलेर साध्य नहुने गरी आश्चर्य र अदभूत व्यक्ति नै हुनुभयो।

https://dhamma.digital

आश्चर्य-अद्भूत तरिका

कसैले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्नेगरी पटुता र दक्षतापूर्वक गर्न सक्ने, देखाउन सक्ने विभिन्न ऋद्धिहरू देख्ने बेलामा आश्चर्य मान्नैपर्छ। कसैले जित्न नसक्नेगरी निर्मल शुद्ध भई शान्त प्रणीत शूक्ष्म चरण (शीलादि आचरण)हरू देख्ने बेलामा नजिकबाट संगम गरी सहचारी हुनपाएका शिष्य श्रावकहरू आश्चर्य-चकित भइरहन्छन् । विचार विमर्श गर्नुद्वारा कसैसँग पनि जोडा नहुने गरी जान्नसक्ने प्रज्ञा शक्तिलाई जान्न पाइने अवस्थामा पनि अझ आश्चर्य मान्नुपर्ने नै हुन्छ । आजभोलि बुद्धोपदेश अध्ययन गर्नेहरूले समेत तथागतका ज्ञान शक्तिलाई अद्भुत मान्दछन् । उपदेश सुन्नेबेलामा बोली मिठो भइरहने ढंग; बोलीमा पटुता र दक्षता भएको तरिका, उपदेशको गम्भीरपन; अनेक कारणले गर्दा नै अचम्म मान्दछन् । ठूलो सानो अनेक लक्षणहरूले शोभायमान भएको सुवर्ण वर्ण रुपकायबाट शरीरको चारैतिर फैलिएको प्रकाश, छ-प्रकारका रश्मिले सुशोभित भई चम्किला रश्मिहरू निस्की फिजिएर गइरहने पनि जति हेरे पनि नपुग्ने; जति हेरे पनि नअघाइने गरी आश्चर्यजनक भइरहन्छ ।

यसरी विभिन्न क्षेत्रमा अरुभन्दा उच्च हुनेगरी विशिष्टता युक्त हुनुभएका तथागत बुद्धको पारमीलाई विचार गर्दै लगेमा कसैसँग पनि जोडा नहुने गरी पराक्रमहरू देखाउनुभएको पनि अद्भूतभावले नै भरिएको छ । फेरी अट्ठारस-बुद्धधम्म (= तथागतले मात्र प्राप्त गर्नसक्ने अठारवटा गुण); दसबल (= दशबल बुद्धज्ञानहरू) (आटानाटिय-सुत्त वर्णन हेर्नुस्) आदि धर्महरू अरुसँग छैन, तथागतसँग मात्र रहेको देख्दा पनि आश्चर्य मान्नुपर्ने हुन्छ। यति सम्म पनि अच्छरिय-पुग्गल आश्चर्यले लबालब भरिएका हुनुभएको कारणले नै अनन्त चक्रवालहरू रहेपनि यस चक्रवालमा नै मात्र उत्पन्न भई यस चक्रवालमा पनि मनुष्य लोकमै मात्र, मनुष्यलोकमा पनि दक्षिण-द्वीप मध्यदेशमा नै अतुलनीय भएर नै एक मात्र विशिष्ट व्यक्ति भई उत्पन्न हुनुभयो ।

https://dhamma.digital

७–पुरिसदम्मसारथि गुण
अथवा
अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि गुण

पुरिसदम्मसारथि वर्णन

पुरिसदम्म = दमन गर्न योग्य सत्वहरूलाई; सारथि = दमन गर्ने । यसमा दशओटा गुणको रुपमा अनुत्तरलाई अलग ग्रहण गरेको हूँ । नौवटा गुणको रुपमा भए अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि भनी दुबै पद जोडेर एउटै गुणको रुपमा लिनुपर्छ । सत्वहरूलाई सभ्य हुनेगरी दमन गर्नमा जोडा नभई उच्च भएका भन्ने भाव हो । लोकविदू गुण अनुसार लोकलाई जानिराख्नु यस अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि गुणलाई प्राप्त गर्नुको कारण नै हो । विशेषतः सत्वहरूका अनेकौं आन्तरिक स्वभाव-धातुलाई सुनिश्चित रुपले जान्नुभएकोले सत्वहरूलाई सभ्य हुनेगरी पद्धति देखाई दमन गर्नुमा अति नै उच्च दक्षता छ । साँच्चै हो, रोगको लक्षण पत्ता नलगाई औषधि दिइयो भने रोग एउटा औषधि अर्कै भई रोगीको रोग बिसेक नभई झन बढ्न पनि सक्छ । रोगको लक्षण र रोगीको धातु स्वभाव जान्ने बैद्यले मात्र रोग र औषधि मिल्ने गरी औषधी दिन सक्दछ ।

क्लेशहरू त साँच्चै नै रोगहरू हुन् । खराब कायकर्म, वचीकर्म, मनोकर्महरू उक्त क्लेश रोग रहेकोले उत्पन्न हुने विपरीत कार्यहरू हुन् । 'पुथुज्जनो उम्मत्तको' अनुसार पृथग्जनहरू सबै नै बहुला-बहुली हुन् भन्ने भनाई चलिरहेको हुनाले उक्त बहुला-बहुली हुनु पनि क्लेश रोगद्वारा भएका विपरीत कार्य नै हुन् । विभिन्न प्रकारका धर्म औषधि हातमा लिनुभएका तथागत बुद्धले त क्लेश रोगहरूका जरा, तुसा धेरै थोरै आदि आन्तरिक सही परिस्थितिलाई निश्चितरुपले जान्नुभएको हुनाले दिइएका जति सबै नै ठीक ठाउँमा परेर जस्तोसुकै जंगली व्यक्तिहरू पनि सभ्य हुन्छन् । सत्वहरूको मूल धातु स्वभावलाई दक्षता पूर्वक नजानेका श्रावकहरूसँग कहिलेकाहीं धर्म र मूल धातु स्वभाव चरित्र ठीक नजोडिनाले छलिने अवस्था हुने भएपनि (लोकविदू वर्णन हेर्नुस्) मूल धातु स्वभाव भित्रसम्म दक्षतापूर्वक जान्नुभएका तथागतमा त्यसरी छलिने भन्ने छैन । श्रावकहरूले उपदेश दिएर सही बाटोमा

https://dhamma.digital

नपरेका व्यक्ति तथागतकहाँ पुग्दा सही बाटोमा पुगी सिद्ध हुनेगरी सभ्य हुन्छन् । त्यसैले 'अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि = सत्वहरूलाई सभ्य हुनेगरी दमन गर्नुमा जोडा नहुने गरी सामर्थ्य सम्पन्न हुनुभएका व्यक्ति हुनुभयो । 'अहो धन्य' भनी सम्पूर्ण लोकले आश्चर्य मानी गौरव राखी शिरोपर गरीराख्न योग्य हुनुहुन्छ ।

विभिन्न रूपमा दमन

सत्वहरूलाई दमन गर्नमा नरम वा कडा वा नरम-कडा दुवै मिश्रित ढंगले यथायोग्य व्यवहार गरी दमन र अनुशासन गर्ने गर्नुहुन्छ । देवदत्तको निर्देशन अनुसार अजातशत्रु राजाले नालागिरि गजराजलाई रक्सी ख्वाई मदमत्त पारी शिष्य-श्रावकहरूसँग भिक्षाटन आइराख्नुभएका तथागतकहाँ छोडिदिंदा तथागतको मैत्रीको सामर्थ्यको कारणले हात्ति तथागतको अगाडि घुँडा टेक्न पुग्यो । त्यसपछि तथागतले उपदेश दिनाले चण्ड हात्ति सुशील हुनपुग्यो । धेरै ठूलो जनसमुदायले आश्चर्य र अद्‌भूत मानी व्यक्त गर्ने गरेको उद्‌गार कस्तो हो भने 'लट्ठी, अंकुश, बेंटद्वारा पनि अरुले दमन गर्न नसकिएको गजराजलाई लट्ठी आदि शस्त्र-अस्त्र बिना नै सुशील र सभ्य हुने गरी दमन गर्नसक्नुभयो, धन्य-धन्य' थियो ।

तथागतले सच्चक, अम्बट्ठ आदि अभिमानी कुनै-कुनै पण्डितहरूलाई दबाई हरेक तथ्यहरू प्रष्टरुपमा बोलेर दमन र अनुशासन गर्नुपरेको मौका पनि छ । वादविवाद गर्न आउने अवस्थामा कुनै कुनै पण्डितहरूलाई उनीहरूको सिद्धान्त तल पर्ने गरी दबाइसकेपछि मात्र रमाइलो किसिमले कोमलतापूर्वक उपदेश दिनुभई दमन गर्नुपर्ने हुन्छ । बक ब्रह्मा आदि कुनै कुनै ऋद्धिमान देव ब्रह्माहरूलाई ऋद्धिमा प्रतिस्पर्धा गरेर दमन गर्नुपर्ने अवस्था पनि आयो । एकपटक केसि भन्ने घोडसवार एकजना तथागतकहाँ आइपुग्दा 'केसि, घोडाहरूलाई (तिमी) कसरी दमन गर्छौ नि' भनी सोध्नुभयो । 'मैले नरम विधिद्वारा पनि दमन गर्छु; कडा विधिद्वारा पनि दमन गर्छु; नरम र कडा दुवै मिश्रित विधिद्वारा पनि दमन गर्छु; कुनै पनि विधिद्वारा दमन गर्न नसकिने घोडालाई त मारिदिन्छु' भनी निवेदन

https://dhamma.digital

गरिसकेपछि 'हजुर अनुत्तरो पुरिदम्मसारथि हुनुभएका हुँदा (हजुरले) सत्वहरूलाई कसरी दमन गर्नुहुन्छ नि' भनी बिन्ती गरे ।

'केसि,... म तथागत पनि सत्वहरूलाई नरम, कडा, नरम र कडा मिश्रित गरी तीनै थरीका विधिहरूद्वारा नै दमन गर्छु । यदि कुनै पनि विधिद्वारा दमन गर्न नसकिने भए भने त्यस्ता सत्वलाई त मार्नु नै पर्ने हुन्छ ।' भनी आज्ञा भएपछि 'भन्ते, हजुरले पाणातिपात कर्म गर्नु हुँदैन, होइन र' भनी निवेदन गर्दा 'अँ... हो; मैले दमन नगरीकन अनुशासन नगरीकन छोडिदिएमा उक्त व्यक्ति मरण भएको नै मानिन्छ' भनी आज्ञा गर्नुभयो । (अ. १; केसि सुत्त ४२७)

उत्साहवर्द्धक परिषद्

आजकल राम्रोसँग अनुशासन गर्ने गुरुका शिष्यहरू सुशील, सभ्य र कोमल भई चितिक्क परेका हुन्छन्, ठीक ठाउँमा पर्दछन् । सभ्य शिष्य परिषद् देखिने भएमा गुरुको अनुशासन राम्रो तरिका देखी उत्साहित भइरहनु स्वाभाविक नै हो । तथागतका पालाका बुद्ध-परिषदहरू तथागतको अनुशासन ग्रहण गर्न पाएर अति नै सुसभ्य रहेका हुनाले त्यस्ता परिषद्हरू भेट्ने सबैले तथागतको अनुशासन अति नै राम्रो भएको तरिका जति बयान गरे पनि नसिद्धिने हुन्छ । अजातशत्रु राजाले बाबुलाई अपराध गरी बुद्धलाई पनि अपराध गरिसकेपछि पश्चाताप भई जीवक बैद्यको सल्लाह अनुसार एकदिन रातमा संघ परिषदहरू समागम भइरहँदा तथागतकहाँ आइपुगे । अति नै शान्त दान्त संघ परिषद् देख्दा आफ्नो सानो बालक छोरोलाई सम्झे । 'मेरो सानो बालक छोरो उदयभद्र यस्तै सभ्य, यस्तै शान्त-दान्त र अनुशासनले युक्त स्वभावको होस्' भनी आशिका गरे । (दी. १; सामञ्ञफल सुत्त ४७)

कन्दरक र पेस्स

चम्पा देशको गग्गर पोखरीको नजिकै भिक्षुसंघ सहित विहार गरिरहनुभएका तथागतकहाँ कन्दरक परिव्राजक र पेस्स नामक माहुत्तेका पुत्र आईपुगे । कन्दरकले शान्त दान्तपूर्वक मौन धारण गरी चारैतिर उपस्थान गरिरहेका संघ परिषद्लाई देख्दा चारैतिर हेरिसकेपछि अति नै

https://dhamma.digital

सन्तोष मानी आश्चर्यजनक घटनाको रुपमा प्रशंसा वचन निवेदन गरे ।

त्यसबेला तथागतले यी भिक्षुहरू सबै नै अरहन्त र शैक्ष आर्यहरू रहेका तथ्य, उनीहरूले स्मृतिप्रस्थान धर्म चारवटा दरिलोसँग ध्यान राखी दृढतापूर्ण चित्त बनाई बसेका तथ्य आज्ञा गर्नुभएपछि पेस्सले 'तथागत, चार स्मृतिप्रस्थान उपदेश गरिराख्नुभएको आश्चर्य नै हो; हामीले पनि कहिलेकाहीं यी चार स्मृतिप्रस्थानमा ध्यान दिई वृद्धि गरिरहेका छौं । नानाथरीका मिस्सिनाले दहि चिउरा छुटाउनु झैं जटिल हुनाले बुझ्न गाह्रो रहेका मानिसहरूलाई लाभ हुने नहुने उपदेशलाई तथागतले जान्नुबुझ्नु भएको साह्रै नै अद्भुत रहेको छ । मानिसहरू जान्न गाह्रो हुनेगरी बाङ्गाहरू अस्पष्टहरू हुन्छन् भने तिरश्चीनहरू सिधासाधा र स्पष्ट हुन्छन् । हामी जंगली हात्तीहरूलाई बानि बस्ने गरी, दमन गरी तालिम गर्नेहरू हौं । (हामी देख्दछौं कि) जंगली हात्तीले चम्पा देशमा आवत जावत गर्ने बाटोमा उनीहरूले गर्नचाहेकोलाई नलुकाइकन छलकपट नगरीकन नै प्रकटरुपमा नै गर्दछन् । मानिसहरू त जटिल रहेछन् । तिरश्चीनहरू त स्पष्ट रहेछन्' भनी निवेदन गरे ।

तिरश्चीनहरूले दिसा गर्नु परेपनि गर्ने, पिसाब गर्नु परेपनि गर्ने, उभिन मन लागे भने उभिने, एकातिर सर्न मन लागे भने सर्ने आदि जे गर्न चाहेको हो त्यो सबै नै धाकछोप नगरी प्रकट रुपमा नै गर्दछन् । मानिसहरू त अगाडि एउटा, पछाडि अर्को, मनमा एउटा, व्यवहारमा अर्कै गर्ने भएकोले अति जटिल र छ्यासमिस भएकाहरू हुन् भन्ने भाव हो । पृथग्जनहरू त सबै नै जटिलहरू हुन्छन् । आर्य भएमा जटिल नभई सिधा हुन्छन् । साँच्चै सिधा, सभ्य आर्यसंघ परिषद्हरूलाई दृष्टान्त हेर्न पाएका पेस्सले यी व्यक्तिहरू यी स्मृतिप्रस्थान धर्मद्वारा सुसभ्य भएकाहरू रहेछन् भनी सन्तुष्ट भई बस्दा बस्दै असल धर्म हातमा पाउनाले सुसभ्य हुनेगरी अनुशासन र दमन गर्नसक्ने तथागतको अस्तित्वलाई श्रद्धा र प्रसन्न भाव जति राखे पनि नपुग्ने भई अद्भूत घटनाको रुपमा निवेदन गरे । (मज्झिमपण्णास, कन्दरक सुत्त २)

https://dhamma.digital

कोशल राजाको निवेदन

परिषदलाई यतिसम्म सभ्य हुनेगरी दमन गर्नुभएको तरिका देखेर बेजोड-रुपमा दमन गर्नुहुने अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि भावलाई विश्वास गर्न सकिन्छ । यो तथ्य मज्झिमपण्णास धम्मचेतिय सुत्त (३२४)-मा कोशल राजाले निवेदन गरेको विषयद्वारा प्रकट हुन्छ । राजाले बिन्ती गरेको कस्तो हो भने- 'भगवान, म मार्नसक्ने, दण्ड दिनसक्ने, हुकुमधारी व्यक्ति हूँ । त्यसो भएपनि राजसभामा मैले कुरा गरिरहने बेलामा बीचबीचमा कुरा गर्ने व्यक्तिहरूलाई 'मैले बोलीरहेको बेलामा बीचबीचमा कुरा नगर' भनेपनि रोक्न सक्दिनँ। 'तथागतले सयौं श्रावक-शिष्य परिषदहरूको समूहमा उपदेश दिइरहने अवस्थामा सिंगान फालेको, खोकेको, हाछ्युँ गरेको आवाज समेत सुनिन्दैन, सुन्न पाइँदैन । एकचोटी हजुरले उपदेश दिइरहनुभएको बेलामा एकजना भिक्षुले खोक्दा सँगैको अर्को भिक्षुले घुँडाले विस्तारै घचारी 'आयुष्मान, चुप लाग्नुहोस्, हल्ला गर्न भएन; तथागत उपदेश दिइरहनुभएको छ' भनी होश दिएको मैले देखेको छु । दण्ड विना नै, अस्त्र-शस्त्र विना नै पनि यतिसम्म शान्त-दान्त हुनेगरी दमन गर्न सक्नुभएको देखेर मलाई अद्‌भूत लागेर अति नै सन्तुष्ट भएँ। यतिसम्म सभ्य, कोमल, स्थिर, शान्त-दान्त भएको परिषद् हजुरको शासनभन्दा बाहिर अर्को कुनै ठाउँमा पनि मैले देखेको छैन । त्यसैले 'हजुर साँच्चै-साँच्चै नै सुनिश्चित रुपले नै बुद्ध हुनुहुन्छ भन्ने तथ्यलाई अनुमान गरी श्रद्धा प्रसन्नता व्यक्त गर्न सकिन्छ' भनी निवेदन गरे ।

परिषद्प्रति सन्तोष

तथागतले परिनिर्वाण हुनलाग्दा समागम हुनआइरहेका श्रमण-परिषद्हरूलाई आज्ञा हुनुभयो- 'भिक्षुहरू हो,...चाहे बुद्ध, धर्म, संघप्रति होस्, चाहे मार्गमा होस्, चाहे आचरणमा होस्, यदि शंका-संशय रहिरहेको छ भने सोध्नुपर्ने सोध; तथागतलाई प्रत्यक्ष देखीबस्दा पनि मैले सोध्न पाइनँ, निवदेन गर्न पाइनँ भनी पछि पश्चाताप मानेर नबस्नू' । कोही पनि भिक्षुले नसोधि बसिरहेको हुँदा 'म तथागतप्रति गौरवको कारणले,

https://dhamma.digital

भयको कारणले सोध्ने आँट नलागेर बसेको हो भने आफ्ना छेउछाउमा बस्ने सहधर्मी भिक्षुलाई बताई उसबाट सोध्न लगाए पनि हुन्छ’ भनी आज्ञा गर्नुहुँदा पनि कोहीपनि भिक्षुले नसोधेको, निवेदन नगरेको रहेछ ।

त्यस अवस्थामा आयुष्मान् आनन्दले ‘यतिसम्म अत्याधिक ठूलो परिषद्मा कसैमा पनि बुद्ध, धर्म, संघ, मार्ग,-प्रतिपत्तिमा शंका संशय छैन होला’ भनी म विश्वास गर्दछु । आश्चर्य हो, अद्भूत हो भन्ते’ भनी निवेदन गरेपछि ‘आनन्द..., तिमीले त विश्वास अनुसार निवेदन गरेको भयो । म तथागतले त यी भिक्षुहरू संशय नभएका हुन् भनी स्पष्टरुपले जान्दछु; यो परिषद्मा सबभन्दा तलका भिक्षु नै स्रोतापन्न हुन्’ भनी आज्ञा हुनुभयो ।

(दी.२; महापरिनिर्वाण सूत्र १२७)

तथागत परिनिर्वाण हुनलाग्दा आफ्नो परिषद्प्रति सन्तोष र तुष्ट हुनुभए झैं पहिलेका युगमा यस वर्तमान युगमा यस घटना सुन्ने-जान्ने सबैजनाले तथागत सम्यक्सम्बुद्धको ‘अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि’ भावप्रति गहिरोसित दृढतापूर्वक श्रद्धा प्रसन्नता उत्पन्न गरी सन्तोष मानिरहने गर्दछन् ।

८-सत्था देवमनुस्सानं गुण

सत्था देवमनुस्सानं वर्णन

देवमनुस्सानं = देवता र मानिसहरूका; सत्था = शास्ता, गुरु । अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि गुण अनुसार सत्वहरूलाई सुसभ्य हुनेगरी दमन र अनुशासन गर्नसक्ने हुनुभएकोले नै ‘सत्था देव-मुनस्सानं = ‘देवता र मनुष्यहरूका शास्ता’ भन्ने महान गुण प्राप्त गर्नुभयो । तथागतको अनुशासन ग्रहण गर्न पाएर सभ्य भएका देव-ब्रह्माहरूले हाम्रा शास्ता नै हुनुहुन्छ भनी हृदयसम्म नै गडिने गरी गौरव-मान्यता राखी समर्थन गर्नथालेदेखि यो महान गुण विश्वमा प्रतिध्वनित हुनेगरी प्रख्यात भइआएको हो । लौकिक र भौतिक आचार्यहरूबाट प्राप्तहुने प्रज्ञा एउटा जन्मको लागि मात्र हो । सांसारिक दुःख-चक्रबाट मुक्त

https://dhamma.digital

गरिदिनसक्ने पनि होइन; धेरै धेरै कल्पदेखि बारम्बार प्राप्त गरेर आइएको जस्तै प्रज्ञा भएकोले केही विशेषतायुक्त पनि होइन। तथागतले दिनुभएको प्रज्ञा सांसारिक दुःख खतम पार्नको लागि शीतल शान्त धातु स्वभाव प्राप्तिको कारण अवबोधको कारण भएको प्रज्ञा भएकोले धेरै धेरै जन्मदेखि कहिल्यै नभेटिएको उक्त शीतल शान्त धातु स्वभावलाई देख्ने अवस्थामा कोही गुरुप्रति पनि नगरिएको विशिष्ट मान्यताद्वारा साँच्चैका शास्ता-गुरुको रुपमा मान्यता दिने गरिन्छ। लोकमा आफ्नो गुरु मनपरी हिंड्ने भएमा हाम्रा गुरु यिनै हुन् भनी देखाउन गाह्रो मान्नसक्छन्। गुरु शिक्षा दिनसक्ने भएर असल आचरण असल गुणयुक्त भएभने आफ्नो गुरुको रुपमा निर्भिकपूर्वक व्यक्त गर्न सक्दछन्। तथागत बेजोडका मार्ग प्रदर्शक र निर्देशक हुनुभएको मात्र नभई अतुलनीय आचरण र गुणहरूद्वारा प्रसिद्ध भएका हुनुभएकोले उक्त युगमा श्रावक शिष्यहरूले शिर उचाली छाती फर्काई आफ्ना शास्ताको रुपमा निर्भिकपूर्वक प्रस्तुत गर्न सके। कारण किनभने- आमा-बाबुबाट झैं मैत्री करुणा पनि प्राप्त हुन्छ; धन सम्पत्ति अंश भन्दा पनि श्रेष्ठ पवित्र भएको प्रज्ञा अंश पनि ग्रहण गर्न पाइन्छ; लोकका शास्ता हुनुभएका तथागतले त सत्वहरूको दुःखको कारण, दुःखको भाव सबैलाई ज्ञानले प्रवेश गरी निरीक्षण गरेर लिइने महाकरुणा समापत्तिमा बारम्बार धेरै पटक प्रवेश गरी करुणा फिजाई बस्नुभएका हुनाले कोही आचार्य, कोही आमाबुबाले पनि राख्न नसकिने मैत्री करुणा पनि राख्नुहुने हुनुहुन्छ। कुनै समयमा कसैबाट पनि दिन नसकिने श्रेष्ठोत्तम भएको लोकुत्तर अंश पनि प्रदान गर्नु भएको छ। त्यसैले तथागतका श्रावक-श्राविकाहरू धेरै आर्यहरूले 'हामी तथागतका पुत्रहरू; हामी तथागतका पुत्रीहरू हौं है' भनी शिर उचाली देदिप्यमान भई फूर्तिसाथ व्यक्त गर्नसकेका हुन्।

गहकिलो आचार्यत्व

त्यसको अतिरिक्त तथागतको आचार्यत्व त अति नै गहकिलो छ। लौकिक आचार्यहरू लाभ सत्कार पूजा यशकीर्तिको कामना हुनेहरू हुन्छन्। आफ्नो स्वार्थलाई हेर्नेहरू हुन्छन्। तथागतले त बोधिसत्वको

https://dhamma.digital

जन्ममा पारमी पूरा गरिरहनु हुँदादेखि नै लाभादिको चाहना गर्नु भएन । धर्मलाई मात्र महत्व दिनुभयो । राजपाट सुख वैभव त्याग गरी महाभिनिष्क्रमण गर्नुभएदेखि कुनै लाभ सत्कार पूजा सम्मान यशकीर्ति फैलनुको समेत वास्ता राख्नुभएन । बुद्ध भइसक्नुभएपछि त कुरै छैन । बुद्ध-कृत्य सिद्ध भइसकेका हुनाले आफ्नो स्वार्थ भनेको बिल्कुल छैन । सत्वहरूको निम्ति मात्र लक्ष्य राख्नुभई रातदिन फुर्सद नहुने गरी कोशिस-पूर्वक निर्देशन दिनुमा मात्र समय खर्चनु भयो । लौकिक आचार्यहरूले त आफुकहाँ आउने शिष्यहरूलाई मात्र सिकाउने गर्नुहुन्छ । तथागतले त आफुकहाँ आउने शिष्यहरूलाई मात्र नभई एउटा देशबाट अर्को देश एउटा गाउँबाट अर्को गाउँमा समेत चारिका गर्नुभई उपदेश र निर्देशन दिने गर्नुभयो । दिनहुँ मुक्त हुनसक्ने सत्वहरूलाई ध्यान राखी हेर्नुहुने बानि रहेछ । मुक्त हुनयोग्य सत्वहरू देखेमा जतिसुकै टाढा भएपनि, जुनसुकै ठाउँमा भएपनि, हद-से-हद मल-मूत्र त्यागने ठाउँ, मानिसहरू जान मन नपराउने ठाउँमा भएपनि जानुहुन्छ ।

कहिलेकाहीं ऋद्धिद्वारा र कहिलेकाहीं हिंडेर नै जानुहुन्छ । कुनै-कुनै मुक्त हुनको निम्ति नजिक परेका सत्वहरू भएमा नजिक नजिक बसी बडो स्नेहपूर्वक विधि देखाई रक्षा गर्ने गर्नुहुन्छ । कसैकसैलाई टाढैबाट प्रकाश फिंजाएर उत्साह दिने गर्नुहुन्छ । टाढैबाट निर्देशन दिने गर्नुहुन्छ । भोर हुने समयमा केही क्षण मात्र विश्राम लिने समय भई रात-दिन सत्वहरूलाई उपदेश दिनु अनुशासन गर्नु मार्ग प्रदर्शन गर्नुद्वारा ४५ वर्षसम्म प्रयास र प्रयत्न गर्नुभएका तथागत सम्यक्सम्बुद्धको आचार्यत्व कसरी पो उत्साहवर्द्धक प्रशंसनीय, माननीय, गौरवनीय नहोला र !

सत्थाको एकथरी अर्थ

'सत्थ' शब्दले व्यापारीहरूका नाइके प्रमुख नेता भन्ने अर्थ पनि व्यक्त गर्दछ । उक्त व्यापारीहरूका नाइके प्रमुख नेता सार्थवाह समान भएको कारणले गर्दा तथागतलाई सत्था (शास्ता) भन्नुपर्दछ । आउन-जान बास बस्न गाह्रो मार्गलाई कन्तार (दुर्गम) भनिन्छ । उक्त कन्तार भनेको सिंह, बाघ, चितुवा आदि वन्यजन्तुहरू धेरै भएको

https://dhamma.digital

कन्तार; खाने-पिउने वस्तु अभाव रहेको कन्तार; भूत, प्रेत, राक्षस धेरै भएको कन्तार; चोर, डाँका धेरै भएको कन्तार भनी ४ थरी रहेकोमा पहिले-पहिलेका व्यापारीहरूलाई गाडाले सो कन्तारलाई पार गरी तरेर जानुपर्ने अवस्थामा दक्षता भएको प्रमुख नेताको आवश्यकता हुन्छ । प्रमुख-नेता दक्षता भएको भएमा कन्तारको सामना गर्नु नपर्ने गरी अथवा व्यवस्थाले नै मजबूर भई सामना गर्नु परेपनि अनुयायीहरूलाई भय अन्तरायबाट मुक्त हुने गरी रक्षा र सुरक्षा गर्न जान्ने हुन्छ। जातकमा भावी देवदत्त व्यापारी नाइकेले नेतृत्व गरी लगिएका पाँचसयवटा गाडा र बोधिसत्व व्यापारी नाइकेले नेतृत्व गरी लगिएका पाँचसयवटा गाडा राक्षसहरू धेरै भएको कन्तारसँग सामना गर्नुपर्दा देवदत्तबाट नेतृत्व गरिएका पाँचसयवटा गाडाहरूमा रहेका व्यापारीहरू र गोरुहरू समेत राक्षसहरूको आहार बन्नुपऱ्यो ।

बोधिसत्वबाट नेतृत्व गरिएका पाँचसयवटा गाडाहरूका व्यापारीहरू सुखानन्द-पूर्वक भय अन्तराय नभएको क्षेत्रमा पुग्न पाए । त्यसरी नै संसार पनि प्रतिसन्धि बस्नु, वृद्ध हुनु, रोगी हुनु, मरण हुनु, अनेक भय, अनेक अन्तरायद्वारा बाक्लो हुनेगरी छोपिएको महान कन्तार हो । उक्त कन्तारमा विचरण गर्नुपर्ने सत्वहरू त अनेक भय, अनेक अन्तरायको सामना गरिरहनुपर्ने दुःखी पथिकहरू हुन् ।

तथागतबाट नेतृत्व गरिएका सत्वहरूले त उक्त कन्तार नाघेर गई भय रहित भएको क्षेत्र शान्तिसुख निर्वाण धातुमा पुग्न पाउँछन् । त्यसैले तथागतलाई कन्तार तारी आरक्षा गरिदिने सार्थवाह नेता समान सम्झेर 'देवमनुस्सानं = देव र मुनष्यहरूका; सत्था = नेतृत्व लिनुभएका प्रधान सार्थवाह समान हुनुभएका शास्ता' भनी प्रशंसा गरिराखिएको हो ।

९-बुद्ध गुण

बुद्ध वर्णन

बुद्ध = चार सत्य धर्म बुझ्ने, बुझाउने 'सब्ब धम्मे बुज्झतीति बुद्धो = सम्पूर्ण धर्मलाई जान्नुभएको हुनाले 'बुद्ध' भन्न सकिएको हो ।

https://dhamma.digital

तर 'चतुसच्चविनिमुत्तो धम्म नाम नत्थि = चार सत्यबाट अलग्ग भएको धर्म भन्ने छैन' भनिएको अनुसार धम्म सबै चार सत्यमा समावेश भइराखेकोले नै चार सत्यलाई जान्नु भन्नाले सम्पूर्ण धर्मलाई जान्नु भन्ने अर्थ पनि सिद्ध नै हुन्छ । सत्य नजानीकन आर्य, अरहन्त, प्रत्येक बुद्ध, बुद्ध भन्ने पाइनु सम्भव छैन । सम्पूर्ण सत्यलाई जान्नुले मात्र उत्पन्न हुन्छन् । सत्य जान्नुमा कसैकसैमा सत्यलाई जान्नु मात्र भएर कसै कसैमा प्रतिसम्भिदा, अभिज्ञा, समापत्ति आदि गुण विशेषताहरू पनि एकसाथ प्राप्त हुन्छन् । तथागतले सत्यलाई जानेको अरहत्त मार्ग र फलको अनन्तरमा नै सर्वज्ञता ज्ञानलाई पनि प्राप्त गर्नुभयो । दशबल भन्ने तथागत बल दशैवटामा पूर्णतामा पुग्नुभयो ।

अरु-अरु असाधारण (= अरुसँग असम्बन्धित भएको) गुण, वैसारद्य गुण आदि तथागतले मात्र प्राप्त गर्नुहुने सम्पूर्ण बुद्ध-गुणलाई पनि प्राप्त गर्नुभयो। त्यसैले नै सत्य जान्नाको कारणले प्राप्त गर्नुपर्ने गुण परस्परमा अति नै अन्तर रहेको हुनाले बुद्ध भन्ने नाम अरु व्यक्तिहरूसँग असाधारण हुन्छ । अवश्य हो; बुद्ध भन्ने नाम आमा बुबाले राखीदिन मिल्ने नाम पनि होइन; दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, साथी-भाई, आफन्त, ज्ञातिबन्धु, श्रमण ब्राह्मण, देव-ब्रह्माहरूले राखीदिन मिल्ने नाम पनि होइन । अरहत्तमार्ग फलको अन्तमा उत्पन्न हुने सर्वज्ञता-ज्ञानलाई बोधिबृक्षको मूलमा प्राप्त हुनासाथ नै सम्पूर्ण धर्मलाई जानेको कारणले गर्दा उत्पन्न हुनआएको नाम प्रज्ञप्ति भएको कुरा देशना गर्नुभएको महानिद्देस पालि (३६३) मा उल्लिखित भएको छ । लोकमा धन सम्पत्ति धेरै धेरै हुनेलाई सेट्ठि (= श्रेष्ठि, साहु) भनेर र प्रज्ञावानलाई पण्डित भनी आफूले वा अरुले नाम राखीदिन नपर्नेगरी आ-आफ्ना गुणअनुसार व्यवहार भइआउनु झैं सर्वज्ञता महान ज्ञानको कारणले स्वतः व्यवहार भइआएको नाम भएकोले सत्य जान्नु मात्रले गर्दा बुद्ध भन्ने नामलाई लोकले स्वीकार गर्ने होइन रहेछ ।

बुद्धको अर्को अर्थ

बुद्ध-का अर्थहरू अझै अरु अरु पनि छन् । 'बुध' शब्दले व्याकरण-

https://dhamma.digital

विधि अनुसार 'बुद्ध' भएकोले 'बुध' शब्दले जान्नु मात्र नभई जागृत हुनु अर्थलाई पनि व्यक्त गर्दछ। निन्द्रा अवस्थाबाट बिउँझेको भन्ने अभिप्राय रहेको छ। मोहबाट रहित नभएसम्म निद्रामग्न भएको व्यक्ति नै हुन्छ। निदाएको व्यक्तिले केही पनि चाल नपाउने जस्तै मोहयुक्त व्यक्तिले वास्तविक धर्म स्वभावलाई देख्न नपाउनुको कारणले साँच्चै भुसुक्क निदाइरहेको नै हो। तथागत त भुसुक्क निदाइरहेका लौकिक प्राणीहरूको समूहबाट अरहत्त मार्गद्वारा मोहलाई विनाश गर्न सकेको हुनाले सबभन्दा पहिले बिउँझनुभएका श्रेष्ठ व्यक्ति हुनुभयो।

लोकमा सँगै सुतिरहेका व्यक्तिहरूको समूहबाट पहिले उठेका व्यक्तिले अरु बाँकी व्यक्तिहरूलाई धेरैबेर सुती नबस्ने गरी उठाइदिनु जस्तै सबभन्दा पहिले बिउँझनुभएका तथागतले भुसुक्क निदाइरहेका सत्वहरूलाई बिउँझाइदिनुभएको हुनाले निन्द्राबाट बिउँझेका व्यक्तिहरूको गन्ति नै गर्न सकिँदैन। तथागतले बिउँझाउनुभएको कारणले उठेर आश्वस्त भइरहेका सत्वहरूले 'बुद्ध = जाग्रत श्रेष्ठ पुद्गल नै हो' भनी प्रशंसा गरी निस्केको उक्त नाम तथागत बुद्ध प्रति नै मात्र व्यवहार भइआएकोमा पछि मात्र जाग्रत हुनेहरूले उक्त नाम धारण गर्ने आँट गर्दैनन्; सक्दैनन्।

फुल्नु भयो

बुध-शब्दले विकसन = फुल्ने अर्थ पनि व्यक्त गर्दछ। यस अर्थ अनुसार बुद्ध = फुल्नुभएका भन्ने मतलब हो। अरहत्त मार्ग अरहत्त फल उत्पन्न हुनुलाई नै फुल्नु, फुलेको भन्नुपर्दछ। रुख बिरुवामा फुलाउने धातु शक्ति रहेका हुन्छन्। उक्त धातु शक्तिलाई उद्वेग, माटो, पानी, घाम आदिको सहयोगले क्रमशः विकसित हुँदै आएर अन्तमा फुल्नसक्ने गरी प्रभाव बलियो भई आउने बेलामा एकदिन पालुवा पलाई कोपिला निस्की फक्रनुपर्ने रहेछ। बोधिसत्वको जीवनबाट पारमिहरू पूर्ण गरिरहनपर्नु फक्रन मदत गर्ने धातुशक्ति उद्वेग वृद्धि हुँदै आउने गरी मरम्मत गरीरहनु नै हो। अन्तिम जन्ममा सर्वशक्ति पूर्ण धातु शक्ति प्रभावले पालुवा पलाएको नै हो। गृह त्याग गरी ध्यानको उद्योग र

https://dhamma.digital

अभ्यास गर्नुभएको अवस्था त धेरै-धेरै कोपिला फलेको अवस्था नै हो । बोधिवृक्ष र अपराजित पल्लंकमा अरहत्त फल लाभ भएको त खुल्नेगरी गौरव पूर्ण रुपले फुलेको नै हो । तह तह पत्र पत्र बुद्ध गुणका पातहरूले घेरिएर शोभायमान भई फुलेको उक्त बुद्ध पुष्पको सुगन्ध दशसहस्र चक्रवालका देव ब्रह्माहरूको क्षेत्र क्षेत्रमा तत्क्षण तत्क्षणमा फिजिएर गएको हुनाले उनीहरू सबै सन्तोषको सीमाना नै नहुने गरी प्रसन्न प्रमुदित प्रफुल्लित भइरहेका थिए । विस्तारै-विस्तारै मनुष्य-लोकको क्षेत्र क्षेत्रमा फिजेर गएको हुनाले स्वयं आफू आफूहरूले दर्शन प्राप्त गरी धर्म प्रीति उत्पन्न गरेकाहरूले अतुलनीय विशाल पुष्प हो भनी नानाथरीले प्रशंसा गरी आस्था र विश्वास पूर्वक तृप्त हुनेगरी स्तुति गरिरहेका हुन् ।

१०-भगवा गुण

भगवा वर्णन

भग = भाग्य; वा = युक्त हुनुभएका; अरुभन्दा अत्याधिक भाग्ययुक्त हुनुभएका बुद्ध भन्ने मतलब हो । पहिले-पहिलेका कुशल-कर्मको कारणले उत्पन्न भइरहेको आनिशंस गुणांगहरूलाई भग = भाग्य भनिन्छ । तथागतमा अति विशिष्टरुपले पूर्ण गरिराख्नुभएको पारमी समूह कुशल कर्मका कारणले अरु कोहीभन्दा पनि अत्यधिक रहेका भाग्यहरू प्राप्त भइरहेको हो । उक्त भाग्यहरूलाई 'इस्सरिय, धम्म, यस, सिरी, काम, पयत्त' भनी छथरी विभेद गरी देखाइएका छन् । तीमध्यमा इस्सरिय भनेको अधिकारयुक्त हुनु हो । तथागतले अशोभनीय आरम्मणलाई अशोभनीय नभएको किसिमले देख्न सक्नुहुन्छ । अशोभनीय नभएको आरम्मणलाई अशोभनीय किसिमले देख्न सक्नुहुन्छ । अशोभनीय, अशोभनीय नभएको आरम्मण सबैलाई नै उपेक्षा गरी मध्यस्थ किसिमले देख्नसक्नुहुन्छ । यसरी इष्ट, अनिष्ट विभिन्न आरम्मणहरूलाई आवश्यकता अनुसार देख्नको निम्ति आफ्नो चित्तलाई अति नै बसमा राख्नुहुन्छ । यसरी चित्तलाई अधिकारयुक्त गर्नुलाई पनि 'इस्सरिय' भाग्य भनी भन्नुपर्दछ ।

https://dhamma.digital

भाग्य ८ वटा

त्यसका अतिरिक्त 'अणिमा' आदि आठ वटा भाग्यलाई पनि 'इस्सरिय' भाग्य नै भनिएको छ। परमाणु परिमाणले सानो हुनेगरी सृष्टि गर्नसक्ने ऋद्धि 'अणिमा' ऋद्धि हो । अति सानो तोरीभित्रबाट परमाणु परिमाणको शरीर निर्माण गरी अष्टपरिष्कार धारण गरी चंक्रमण गर्न सक्नुहुन्छ । वायुवेगले उडेर जाने कपास र पन्छीहरू जस्तै आनन्दले हलुकारुपले द्रुतगतिले आकाशमा हिंड्नसक्नुभएको आदि ऋद्धिलाई 'लघिमा' भन्दछन् । यहाँ हलुका भएको तरिका बुझाइदिन चाहेकोले पन्छीहरूसँग तुलना गरिराखेपनि बुद्ध सुगतको हलुकापनलाई कसैले दाँज्नसक्दैन। अभिज्ञा चित्तको कारणले उत्पन्न हुने ऋद्धि भएको हुनाले चित्त वेगवान भए जस्तै नै हलुका र वेगवान रहेको हो । इच्छित-स्थानमा तत्क्षणमा पुग्नसक्नुभएको ऋद्धिलाई 'पत्ति' भनिन्छ। तथागत कहिलेकाहीं उत्तर कुरु द्वीपमा पनि भिक्षाटन गर्न जानुहुन्छ । देव-ब्रह्मलोकमा पनि जानुहुन्छ। अरु-अरु चक्रवालमा जानुभई सम्बन्धित क्षेत्रका राजाहरू समान ढंगले उपदेश दिनुहुने पनि रहेका छन् । जतिसुकै टाढा रहेको क्षेत्र भएपनि वेगले तत्क्षणमा पुग्न सक्नुहुन्छ । उहाँको अभिष्ट इच्छित भएको आकार संस्थान विभिन्न रुपरेखालाई इच्छाअनुसार निर्माण गर्ने सिद्ध गर्ने ऋद्धिलाई 'पाकम्म' भाग्य भनिन्छ। शरीरलाई ठूलो बनाउने इच्छा अनुसार ठूलो पारी निर्माण गर्न सक्नुलाई 'महिमा' ऋद्धि भनिन्छ। 'ईसिता' अधिनस्थ भाग्य हो। तथागतको छन्द त सत्वहरूलाई मार्ग, फल, निर्वाण प्राप्त गराउनु हो; प्राप्त गर्नुको निम्ति आचरण गराउने इच्छा हुनु हो; अनुशरण गराउने इच्छा हुनु हो; त्यस्तो स्थितिमा पुग्ने गरी, उहाँको छन्द सिद्ध हुने गरी आकर्षण दिने काममा सिद्ध भएन भन्ने नै नहुने गरी छन्दानुकरण अवश्यमेव हुने नै हुनाले सत्वहरूलाई अत्यन्त अधीनस्थ गर्नसक्नुहुन्छ। ऋद्धिविध सम्बन्धी अनेक ऋद्धि निर्माण गर्नुमा अत्यन्त दक्षता भएको बसमा भएको भावलाई 'वसिता' भाग्य भनिन्छ । आकाशमा उड्नु, पृथ्वीमा डुब्नु आदि कुनै एउटा कृत्य गर्ने बेलामा सिद्ध पार्ने इच्छा लाग्यो भने अनिश्चितता नहुने गरी सिद्ध गर्नसक्नुलाई 'यत्थकाम-वसायिता' भाग्य भन्नुपर्दछ ।

आठ-भाग्य बुद्ध-प्रणाम

अणिमा लघिमा, पत्ति; पाकम्मं, महिमा तथा ।

ईसिता च वसिता च; यत्थकामवसायिता ।

इस्सरियगुणोपेतं; वन्दे अप्पटिपुग्गलं ।

अणिमा च = परमाणु समान सानो आकार प्रकार हुनेगरी निर्माण गर्ने सामर्थ्य भएको 'अणिमा' भन्ने भाग्य एकथरी; लघिमा च = हावामा उडेर जाने कपास समान पंक्षीहरू समान माथि आकाशमा द्रुतगतिले हिंड्नसक्ने सामर्थ्य भएको 'लघिमा' भन्ने भाग्य एकथरी; पत्ति च = अधिष्ठानद्वारा मनले चिताएको जस्तै इच्छित प्रदेशठाउँ सबैतिर तुरुन्त तत्क्षणमा नै पुग्नसक्नुहुनु 'पत्ति' भन्ने भाग्य एक थरी; पाकम्मं च = तथागतको चित्तमा उत्पत्ति गर्न मन लागेको विभिन्न आकार प्रकार रुपरेखालाई मनले इच्छाए जस्तै व्यवस्था गरेको जति सबै सिद्ध गर्न पाउने 'पाकम्म' भन्ने भाग्य एकथरी; महिमा च = तथागतको उत्तम शरीरलाई ठूलो गर्न चाहेको जति रुपसंस्थान निर्माण गर्नसक्ने सामर्थ्य भएको; 'महिमा' भन्ने भाग्य एक थरी; तथा = सम्पूर्ण भाग्य जति सबैलाई त्यसपछि; ईसिता च = ब्रह्मा, देव, मनुष्य सत्वलाई आवश्यकता अनुसार अगाडि ल्याउनसक्ने गरी अधीनस्थ गर्नसक्ने शक्ति भएको ईसिता भन्ने भाग्य एकथरी; वसिता च = ऋद्धिविध वशिभावमा बेजोड हुने गरी सामर्थ्य भएको 'वसिता' भन्ने भाग्य एकथरी; यत्थकाम वसायिता च = आकाशमा उड्नु, पृथ्वीमा डुब्नु आदि अनेक विध क्रिया-कलाप सबैमा सिद्ध गर्न चाहेमा सिद्ध नहुने भन्ने अवस्था नै नरहने गरी बिल्कुल सिद्ध गर्नसक्ने सामर्थ्य भएको 'यत्थकाम वसायिता' भन्ने भाग्य एकथरी; इति = यसरी; इस्सरियगुणोपेतं = विभिन्न क्षेत्रमा अधिकार भएको 'इस्सरिय' भन्ने आठजोडा गुणले सम्पन्न हुनुभएका; अप्पटिपुग्गलं = प्रतिस्पर्धा गर्ने कोही नभएका भई मानिसभन्दा पनि उत्तम देवताभन्दा पनि श्रेष्ठ ब्रह्माले समेत झुक्नुपर्ने शीर्षस्थ स्वामि तथागत बुद्धलाई; वन्दे वन्दामि = उत्तम विशिष्ट आठजोर ऋद्धि प्रतिहार्य गुणमा आरम्मण गरी श्रद्धा वृद्धिद्वारा अति सम्मान गरी शिर निहुराई वन्दना गर्दैछु, हे तथागत !

https://dhamma.digital

धर्म भाग्य

लोकुत्तर धर्मलाई 'धम्म' भनिन्छ । नौवटा लोकुत्तर धर्म अतीत पारमी समूह कुशल कर्म गरी प्राप्त भएको अत्यावश्यक गुण भएकोले 'भग' भाग्यमा समावेश हुनुपरेको हो । नौवटा लोकुत्तर धर्म लाभ बिना बुद्ध बन्दैन । नौवटा लोकुत्तर धर्म प्राप्ति कारणले सम्पूर्ण बुद्धगुणलाई बाकी नछुट्ने गरी समावेश गरी अधीनस्थ गर्नुभएको लोकुत्तर धर्म नौवटा महत्वपूर्ण भएकोले एउटा भाग्यको रुपमा विशेष रुपले वर्णन गर्नुपरेको हो ।

यश भाग्य

प्रख्याति र परिषदलाई 'यश' भनिन्छ । तथागत बुद्धको कीर्ति गुणघोष विश्व लोकधातुमा अद्यापि प्रतिध्वनित भइरहको छ । त्यसरी अटूटरुपले कीर्ति प्रतिध्वनित हुनपाएको विनाश नहुनेगरी दरिलो धेरै धर्म-स्तम्भहरूका कारणले नै हो ।

धेरै प्रज्ञावानहरूबाट सधैं सम्मान र गौरव प्राप्त गर्न पाएको पिटक धर्म रहेसम्म यस लोकमा बुद्धको कीर्ति अतिवेगले प्रतिध्वनित भइ नै रहनेछ। जीवित रहेको अवस्थादेखि धेरै प्रज्ञावान्हरूलाई स्वीकार गरी २५०० वर्ष नाघिसकेको यस युगसम्ममा पनि स्थीर रहेको निस्सन्देह ऋजु र यथार्थ भएको हुनाले सारले सम्पन्न भएको हुनाले नै हो। समस्त विश्वका प्रज्ञावानहरूले पनि पहिलेभन्दा बढी स्वीकार गरी आस्था र विश्वास गरिआइरहेका देखिन्छन् ।

बुद्धकालीन अवस्थामा उहाँ तथागतको कीर्ति फैलिएको बारेमा त भन्नुपर्ने नै केही रहेन । मनुष्यका माझमा मात्र होइन, प्रत्येक देव-ब्रह्माहरूमा समेत प्रख्यात भएको हुनुपर्दछ । लोकमा परिषद् विस्तृत गरी निर्माण गरी हुने प्रख्यात हुनुपर्ने जस्ता प्रख्याति पनि हुनसक्छ । तथागत त त्यसरी परिषद् जम्मा गरी निर्माण गर्न नपर्ने सहि विधिद्वारा मात्र उत्पन्न भएको गुणद्वारा प्रख्यात हुनुहुन्छ । तथागत बुद्धसँग धर्म सुधर्मता, अतुलनीय गुण युक्त भएकोले गर्दा बुद्धकालीन युगमा बुद्धको भन्दा ठूलो परिषद् हुने अरु कोही पनि शास्ता थिएन ।

उक्त युगमा महाराजाधिराजहरू समेत धेरै प्राचार्य प्रमुख, पण्डिताचार्यहरू बुद्ध श्रावकहरू नै बढी रहेको हुनुपर्दछ । मनुष्यहरूका माझमा मात्र होइन, देव-ब्रह्मा परिषद् समेतमा पनि अत्यधिक रुपले बहुसंख्या रहेको हुनाले आज पनि देव ब्रह्मलोकमा (ती) श्रावकहरू रहेका छन् । यसरी कीर्ति भएको परिषद् धेरै भएको एक प्रकारको भाग्य नै हो ।

श्री भाग्य

शरीरको शोभालाई 'सिरी = श्री' भनिन्छ । तथागतको रुप-काय शरीर ३२-वटा महालक्षणले सम्पन्न रहेको छ । यी लक्षणहरूले सम्पन्न भएका अरु विशिष्ट पुद्गलहरू पनि हुन सक्छन् । तर क्लेशबाट विमुक्त भई अति प्रसन्न प्रफुल्लित भइरहेको तथागतको श्रीलाई भेटाउन त कसैले पनि सक्दैनन् ।

त्यसपछि फेरि अस्सीवटा अनुव्यञ्जनद्वारा पनि अलंकृत गरिएको हुनाले जति हेरे पनि पुग्दैन; सन्तुष्टी भन्ने नै हुनसक्दैन । शरीर जति नै अग्लो सदा प्रज्ज्वलित भइरहने तेज प्रभा-मण्डलबाट र इच्छित अवस्थामा ज्वाला-ज्वाला निस्कीरहने छवर्ण रश्मिले गर्दा जति हेरे पनि नपुग्ने गरी शोभायमान भइरहेको श्री धारण गरिराख्नुभएको छ ।

तथागतको आँखिभौं दुइटाका ठीक बीचमा उण्णलोम भन्ने सजीव रौं पनि छ । उक्त रौं विशेष रुपले राम्रो र सेतो रहेको तान्दा दुइ हातजति लामो हुने दाहिनेबाट घुमीरहेकोले त्यसबाट सेतो रश्मिले पनि अनुहार प्रष्ट हुनेगरी सजाइ राखिएको जस्तो भई धेरै दर्शकहरूलाई हेर्न नपुग्ने पारिएको हुन्छ । शिरको माथि बीचमा रश्मिहरू पुञ्ज बनी माथितिर उठी उज्यालो भइरहेको केतुमाला भनिने एकप्रकारको रश्मि पनि छ । यसरी मानिसहरूभन्दा पनि सौन्दर्य तेज प्रकाशमा उच्चस्तरका देव र महाब्रह्माहरूले समेत जति हेरे पनि नपुग्ने सन्तुष्ट हुन नसक्ने गरी शोभायमान भइरहेको श्री धारण गरिराख्नुभएका तथागतको रुपकाय शरीरको श्री शोभालाई 'श्री भाग्य' भन्दछन् ।

https://dhamma.digital

काम भाग्य

तथागतले सर्वज्ञता भन्ने व्यक्तिगत लाभलाई पनि अपेक्षा राख्नुभएको छ। सत्वहरूलाई मुक्त गर्नु भनेको परार्थलाई पनि अपेक्षा राख्नुभएको छ। अपेक्षा राख्नुभएको सर्वज्ञता ज्ञानलाई पनि लाभ गरेर सत्वहरूलाई पनि मुक्त गर्न सक्नुहुन्छ। अपेक्षा राख्नुभएको स्व-अर्थ पर-अर्थ दुइथरीलाई सिद्ध गर्न सक्नुभएको भाग्यलाई 'काम भाग्य' भनिन्छ।

प्रयत्न भाग्य

शीर्षस्थानमा पुगेको वीर्यलाई 'पयत्त-प्रयत्न भाग्य' भनिन्छ। बुद्ध हुनुभन्दा पहिले धेरै धेरै जन्मदेखि नै उहाँको वीर्य साधारण मानिसहरूले नभेटिने गरी पराकास्थामा पुगिसकेको छ। अति वेगले विकास भइआएको उक्त वीर्य बुद्ध हुनुभएको अवस्थामा शिर्षस्थानमा पुगेको हो। त्यसैले नै विश्राम लिनुहुने समय भन्नु नै नभ्याउने गरी सत्वहरूको निम्ति अटूटरुपमा प्रयत्नपूर्वक उपदेश गर्नुभएको उत्तीर्ण गर्नुभएकोलाई बहुसंख्यकहरूको निम्ति उद्योग गरिरहेको भन्ने कसैले पनि भेटाउन सक्दैन। यस महान वीर्यको लागि पनि मनुष्य, देव, ब्रह्माहरूको अत्यधिक आधार हुने गौरव र सम्मानलाई अतुलनीय रुपले धारण र लाभ प्राप्त गर्नुभयो।

(८९) ममं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सति।

(८९) हि = अनुस्मरण गर्नुपर्ने कारण के रहेछ भने; भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; ममं = म तथागतलाई; अनुस्सरतं = बारम्बार स्मरण गरी बस्नेहरू; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय अथवा; यं छम्भितत्तं वा = जुन शारीरिक कम्पन्न हुनु वा; यो लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो-ठाडो हुनु; भविस्सति = हुनेगर्दछ; सो = उक्त भय, कम्पन र रौं ठाडो ठाडो हुनुलाई; पहीयिस्सति = हटाई दिनेछ।

(९०) नो चे मं अनुस्सरेय्याथ; अथ धम्मं अनुस्सरेय्याथ-

(९०) मं = म तथागतलाई; नो चे अनुस्सरेय्याथ = यदि अनुस्मरण

https://dhamma.digital

गर्न सकिएन भने; अथ = त्यसरी स्मरण नगरिने बेलामा; धम्मं = धर्मलाई; अनुस्सरेय्याथ = अनुस्मरण गर्नू ।

(९१) 'स्वाक्खातो भगवता धम्मो, सन्दिट्ठिको, अकालिको, एहिपस्सिको, ओपनेय्यिको, पच्चत्तं वेदितब्बो विञ्ञूही'ति ।

(९१) भगवता = त्रिलोकका अधिपति तथागत भगवानले; धम्मो = मार्ग, फल, निर्वाण, धर्मस्कन्ध परियत्ति, दशवटा उत्तम धर्मलाई; स्वाक्खातो = त्रिविध कल्याण समीकरण भई शब्द अर्थ केवल परिपूर्ण रहेको प्रशंसनीय आचरण योग्य हुनेगरी राम्ररी देशना गरिराख्नुभएको । भगवता = त्रिलोकका अधिपति तथागत भगवानले; स्वाक्खातो = विभिन्न नय समीकरण गरी नियमितरुपले राम्ररी देशना गरिराख्नुभएको; धम्मो = मार्ग, फल, निर्वाण नौवटा निर्धारित उत्तम धर्म; सन्दिट्ठिको = जो पायो त्यसको भाषणमा आधारित भएकोले विश्वसनीय भएको होइन कि धर्मचारी सकल देव, मनुष्यहरूले स्वयम् आआफैले थरी थरी विभाजन गरी स्पष्टरुपले जान्न, देख्न योग्य पवित्र धर्म हो । धम्मो = मार्ग चारवटा धर्म; अकालिको = समय नफाली समय बित्नुभन्दा अगावै तुरुन्त नै फल दिने पवित्र धर्म हो । धम्मो = नौवटा लोकुत्तर धर्म; एहिपस्सिको = 'आऊ, यहाँ आई हेर भनी जसले पनि प्रेरणा दिई आमन्त्रण गर्न योग्य विशिष्ट गुणयुक्त पवित्र धर्म हो । धम्मो = नौवटा लोकुत्तर धर्म; ओपनेय्यिको = आफ्नो लुगामा आगो लाग्यो भने पनि शिरमा आगो लाग्यो भने पनि आगो निभाउनुमा नलागेर पनि हत्तर पत्तर भावनाद्वारा मनमा गडिनेगरी सधैं धारणा गर्न योग्य भएको हो । धम्मो = नौवटा धर्मलाई; विञ्ञूहि = धर्म देख्ने-बुझ्ने विद्वानवर्गहरूले; पच्चत्तं = आ-आफ्नो प्रत्यक्ष सन्तानमा; वेदितब्बो = मार्ग, फल, निर्वाण प्राप्ति तरिकालाई यथार्थरुपमा जान्न बुझ्न योग्य छ । इति = यसरी; अनुसरेय्याथ = बारम्बार स्मरण गरिरहनु पर्दछ ।

धर्म-गुणको भावार्थ

म तथागतलाई सम्झन सकेनौ भने धर्मलाई सम्झिनू । तथागत भगवानले धर्मलाई राम्ररी देशना गरिराख्नुभएको छ । राम्ररी देशना

https://dhamma.digital

गरिराख्नुभएको यो पवित्र धर्म स्वयं दृष्टान्त जान्न, देख्नमिल्ने धर्म हो । समय नबित्दै फल दिने हो । आउनुस्, आएर हेर्नुस् भनी डाकेर देखाउन मिल्ने धर्म हो । शीघ्रतिशीघ्र मनमा गहिराईसम्म सदा धारणा गरी बस्नयोग्य छ । धर्म जान्ने, देख्ने प्रज्ञावानहरूले थरी-थरी तरिकाबाट आ-आफ्ना सन्तानमा जान्न-बुझ्न योग्य भएको हो । यसरी अनुस्मरण गर्नुपर्दछ ।

धर्मगुण छवटा
१–स्वाक्खात गुण

स्वाक्खात वर्णन

तथागत भगवानको धर्म सर्वोत्तमरुपबाट उपदेशित धर्म हो । तथागतको उपदेश धर्म सबै नै आदि कल्याण, मध्यकल्याण र पर्यवसान (अन्तमा) कल्याण भनिने त्रिविध कल्याणद्वारा सम्पन्न छ । अकल्याण भएको अंश भन्ने कुनै पनि छैन । त्यसरी कल्याण भएको पनि सम्पूर्ण देशनाहरू शब्द र अर्थ परिपूर्ण भएकोले नै हो । शब्द क्रमबद्ध छैन, विधि विधान नियम नीति नमिली जथाभावी भइरहेको भए वा मुख्य अभिप्राय अर्थाभिव्यक्ति पनि निरर्थक भइराखेको भए भने त्यस्तो धर्म अकल्याणकारी धर्ममात्र हुन्छ । तथागतको देशना त शब्द पनि प्रज्ञावानहरूले दोष नदेखिनेगरी प्रशंसनीय हुनेगरी क्रमबद्ध भई रमाइलो आकर्षक सरलक्क परी अर्थ पनि साँच्चै नै हित शान्ति सुख उत्पादक मात्र भई अकल्याणकारी अंश छैन, कल्याणै कल्याणले मात्र भरिएको छ ।

अर्को तरिकाबाट त्रिविध कल्याण

तथागतका उपदेशमा त्रिविध कल्याण रहेको तरिकालाई यसरी पनि बुझ्न योग्य छ- उपदेश सुन्नु, आचरण गर्नु, लाभ हुनु भनी तीन पक्ष रहेकामा ती तीनैवटा पक्ष कल्याण नै कल्याणले मात्र भरिएको हुनाले पनि त्रिविध कल्याणले सम्पन्न छ भनी भन्नुपर्दछ । तथागतका उपदेश सुन्न पाइयो, सिक्न पाइयो भने धर्मलाई जान्नथाल्नु, अर्थलाई

https://dhamma.digital

बुझ्नथाल्नुद्वारा विशेष रुपले प्रीति उत्पन्न हुने गर्छ। त्यसैले बुद्धकालीन अवस्थामा बुद्धोपदेश पवित्र भएको स्वरुपलाई प्रशंसा गरिने आवाज धाराप्रवाह चलिरहेको हो । (रतन-सुत्त, वरो वरञ्ञू वर्णन, कारणपाली वत्थु , पेज ३० हेर्नुस् ।)

मनलाई सुख दिने शान्त पार्ने प्रीतियुक्त गरिदिने धर्म भएकोले नै उक्त धर्म उपदेश सुन्नपाएको व्यक्ति शोक परिदेव आदि तापबाट रहित हुने हुन्छ; रागबाट रहित हुन्छ; द्वेषबाट रहित हुन्छ। ताप रहित, मल रहित भएर पनि मनमा शान्ति प्रीति र प्रश्रब्धि उत्पन्न हुने गर्दछ। आचरण गर्ने बेलामा त भन्ने ठाउँ नै छैन । शीलाचरण एउटा मात्रले पनि भय-रहित, उपद्रव रहित गरी कायिक सुख, मानसिक सुखले युक्त गरिदिन्छ । समाधि प्रज्ञा आदि आचरणहरू आचरण गर्न पाइने बेलामा त जति-जति भावना माथि-माथि पुग्यो, उति-उति नै प्रीति, प्रश्रब्धि, सुख, समाधि बढ्दै गई जति रमाइलो माने पनि नपुग्ने रुपले झन-झन सुन्दर हुन थाल्दछ।

भावना सिद्धभई इच्छित मार्ग फल अर्थ लाभ हुने बेलामा त बताएर साध्य नै नहुने गरी खुसि हुनु, सुखको अनुभव हुनु हुने गर्दछ। त्यसपछि दुःखहरू पूर्णरुपले अन्तहुन लाग्यो भन्ने जान्न पाउँदा त विचार गरैपिच्छे खुसि हुनपाउने फल समापत्ति महाविमानलाई अधीनस्थ गरी बस्न मन परैपिच्छे रमाइलो गरी सुखानन्द पूर्वक बस्नपाउनु आदिद्वारा सुखी हुन योग्यताले भरिएको हुने हुँदा पर्यवसान कल्याण उच्चस्थ शिखरमा पुग्ने हुन्छ। यी त्रिविध कल्याणलाई जान्न पाए भने तथागतका उपदेश कतिसम्म राम्ररी देशना गरिएको छ भन्ने कुरा जान्न सकिन्छ।

जोल्टिएको विवाद सहनसक्ने धर्म

यतिसम्म पनि राम्रो भएको हुनाले नै प्रज्ञावानहरूको घात प्रत्याघातलाई (खण्डन मण्डन) खप्न सकेको हुनाले आजसम्म नै पनि विश्वमा प्रभाषित भई स्थिर रहन सकेको हो। अवश्य हो; जीव आत्म (= प्राण, पुतली, हंस, विज्ञान) परम आत्म (अनन्त ऋद्धिशाली‌को अविनाशी विज्ञान) आदि वादहरू, शासनबाट बाहिरका अरु अरु मिथ्यावादहरू

https://dhamma.digital

दृष्टान्त देखाउन सक्ने होइनन्, कल्पना, चिन्तनाको आधारमा निर्देशित भएको हुनाले स्वभाविकतालाई खोजीहिंड्ने प्रज्ञावानहरूको जबर्दस्त तर्क वितर्क परीक्षणलाई खप्न सक्दैनन् ।

बुद्ध धर्म त्यसरी कल्पनाको भरमा निराधार रुपमा निर्देशित गरिएको धर्म होइन कि कारणले गर्दा कार्य उत्पत्ति हुनुपरेकोलाई साक्षात देखाउन सकेको हुनाले जति बढि प्रज्ञा भयो उति बढी सन्तोष पाउनसकिने हुन्छ । यस विषय मज्झिमपण्णासको उपालि सुत्तबाट उद्धृत गरी देखाउनेछु । उपालि तीर्थंकरहरूका विश्वासिला दाता थिए । उनका गुरु निर्ग्रन्थ नाटपुत्रको सल्लाह अनुसार बुद्धकहाँ वादारोपण गर्न आए । तथागतले उनले आरोपण गरेको वादलाई विभिन्न तथ्ययुक्त कारण देखाई निराकरण गर्नुहुँदा अति नै सन्तोष माने । त्यसपछि तथागतले उपदेश दिनुहुँदा श्रोतापन्न भए । बुद्ध-श्रावक भएर फर्के भन्ने कुरा सुन्दा निर्ग्रन्थ नाटपुत्र आफ्ना पुराना दाता उपालिकहाँ आएर 'तिमी गौतमलाई वादारोपण गर्छु भनेर गएका अब श्रमण गौतमको वादको जालमा फँसेर बस्नुपऱ्यो । श्रमण गौतमको छल्ने मायाद्वारा तिमी छलियौ ।' भनेर असत्य भएको अनुसार दोषारोपण गरेर बोले । त्यसबेला उपालिले 'तथागतको छल्ने माया असाध्यै असल छ । हाम्रा आफन्तहरू, इष्ट-मित्रहरू उक्त मायाद्वारा छलिन पाएमा सबैजना सुखी भएर बस्ने थिए । सारा विश्व नै छलिएर बस्न पाए भने पनि सारा विश्व नै सुखी हुनेथिए' भनेर बोली तीर्थंकरवाद र बुद्धवादबीचको अन्तरलाई नमुना उदाहरणद्वारा फेरी यस्तो भने-

बाँदर रंगाउन लगाएको

पहिले एकजना बुढो ब्राह्मणकी जन्माउन लागेकी गर्भवती तरुणी स्वास्नी थिई । तिनले जन्मिन नै नभ्याउँदै उसको सन्तानको लागि खेलौना बाँदर एउटा किन्न पठाई । 'पर्ख न, बच्चा जन्मेपछि मिल्ने किनौंला' भनी भन्दा पनि स्वास्नीले बारम्बार पिरेकोले बजार गएर बाँदर एउटा किनीदिनु पऱ्यो । फेरी बाँदरलाई रंगाईदिन पिरेकोले रंजितकार (कपडा रंगाउनेहरू) का पसलमा गएर बाँदरलाई पिटेर नुहाईदिएर रंग

https://dhamma.digital

लगाई दिन रंगाउनेलाई दिन लाँदा रंगाउनेले 'तिम्रो बाँदरले रंगाएको त सहन सक्ला । तर पिटेर नुहाईधुवाई गरिदिएको त सहन सक्दैन' भनी भन्यो । (मज्झिम निकाय, उपालि सुत्त ३८-४६) 'त्यस्तै नै निर्ग्रन्थहरूको वाद मुर्खहरूले ठूलो मान्ने गरी नकलीरुपमा रंगाएको त खप्नसक्ला । प्रज्ञावानहरूद्वारा जबर्दस्त तर्क वितर्क गरिनु, परामर्शन गरिनुलाई त खप्ने क्षमता छैन' भनी भने । उपालिले पहिले तीर्थंकरवादलाई मनमा गहिरोसँग घुसारी स्वीकारी विश्वास र आस्था राखीआएको भए पनि बुद्धोपदेश सुन्न पाउँदा उक्त तीर्थंकरवादमा केही सार नभेटाई निरर्थक रहेको भावलाई स्पष्टरुपले जान्न सकेको, बुद्ध धर्ममा (त्यसमा) कुनै पनि बाहिरको शासनको धर्मसँग प्रतिस्पर्धामा जानसक्ने असल गुणहरू रहेको तथ्यलाई उल्लेख गरेको नै हो ।

सर्वोत्तम धर्म

गणक मोग्गल्लान ब्राह्मणले तथागतकहाँ प्रश्न सोध्दा तथागत बुद्धका विभिन्न धर्म सम्बन्धी जवाफ सुन्न पाएर अति प्रसन्न प्रफुल्लित भएकोले 'भो गौतम...जरा श्रीखण्ड जाति जतिमध्ये **देवतरु-पाचेतनी** सबभन्दा असल सबभन्दा श्रेष्ठ भन्नुपर्दछ । सार श्रीखण्ड जातिमा रक्त चन्दनलाई सबभन्दा विशिष्ट सबभन्दा उत्तम भएको भन्नुपर्दछ । पुष्प श्रीखण्ड जातिमा मालती (जातिसुमना) पुष्पलाई सर्वोत्तम भन्नुपर्दछ । त्यस्तै नै आधुनिक युगमा उत्पन्न धर्म मध्येमा श्रमण गौतमको अववाद धर्म सबभन्दा राम्रो सबभन्दा उत्तम धर्म रहेछ ।' भनेर प्रशंसा गरे । (उपरिपण्णास, गणक मोग्गल्लान सुत्त ५७)

२–सन्दिट्ठिक गुण

सन्दिट्ठिक वर्णन

सन्दिट्ठिक = स्वयं जान्न देख्न योग्य भएको धर्म। अर्काको भनाईद्वारा विश्वास र स्वीकार गर्नुपर्ने नभई प्रत्यक्ष दृष्टान्त हेर्न देख्न जान्न सकिने मार्ग, फल, निर्वाण धर्मलाई सन्दिट्ठिक भनिन्छ । मार्ग, फल, निर्वाणमा प्रत्यक्ष जान्नुपर्ने सन्दिट्ठिक गुण छ भनी भनिएकोले 'शासन बाहिरका

https://dhamma.digital

सिद्धान्तवाद धर्ममा त्यसरी प्रत्यक्ष जान्नुद्वारा बुझ्ने अवसर नभई अर्काको भनाईद्वारा मात्र आशा लिईबस्नुपर्ने धर्महरू मात्र रहेको तथ्य जान्न पाइन्छ । ब्राह्मण मतमा ध्यान धर्महरू छन् । प्रत्यक्षीकृत पनि हुन् । तर उक्त ध्यान धर्महरू निर्वाण जस्तो सम्पूर्ण दुःखलाई शान्त गर्ने धातु होइन । ब्रह्मलोक पुग्ने कारण धर्महरू मात्र हुन् । ब्रह्मालाई उनीहरूले 'विश्व र सत्वहरू सृष्टि गर्ने, जीर्ण र मरण नभई सधैं स्थिर भई बस्ने' भनी भनिएको हुनाले ती ब्रह्माहरूको स्थल भूमिलाई उनीहरूको विचार अनुसार एक प्रकारको निर्वाण नै भन्नुपर्दछ । ब्रह्मालाई सधैं स्थिर रहेको भनी भनिएको उनीहरूको दृष्टान्त ज्ञान नभई अर्काको भनाई मात्र हो । बुद्धवाद अनुसार वास्तविकता त उनीहरूले भने जस्तै नित्यधातु नभई रुपधातु नामधातु नै भएकोले एकदिन मरण र विनाश भई अपायसम्म नै घोप्टोमुख परी खस्ने सम्भावना रहेका धातुहरू मात्र हुन् ।

बक ब्रह्माले आफूलाई आफैंले नित्य, विश्वलाई सृष्टि गर्ने हूँ ठानीरहे । ठनाई जस्तो यथार्थमा नभएको कुरा बुझ्नेगरी तथागत आउनुभई उपदेश दिनुभयो । कसैले स्वर्गमा विश्वलाई सृष्टि गर्ने नित्य स्थीर रहेका अनन्त शक्तिशाली व्यक्ति छन् भनी विश्वास गरिरहेका छन् । उनका असल अनुयायीहरू उक्त शक्तिशालीकहाँ पुग्न पाउनेहरू हुन् भनी भनिरहेका छन् । ती अनन्त शक्तिशालीहरूको स्थान स्वर्गभूमि भनेको उनीहरूको विचार अनुसार एक प्रकारको निर्वाण नै हो । तर त्यस्तो निर्वाण बोल्नेले पनि अर्काको भनाईमा विश्वास गर्दै आई सुन्नेहरूले पनि बोलेको अनुसार मात्र जान्ने भइरहेकोले भनाई अनुसार मात्र रहेकोले साँच्चै नै देखिने गरी प्रत्यक्ष रुपले देखाउन नसकिएकोले प्रत्यक्ष जान्न पाइने यस बुद्ध शासनको निर्वाण जस्तो त होइन । अरु अरु विभिन्न मिथ्यावाद पनि मन गढन्त काल्पनिक दृष्टि भ्रमहरू मात्र भएकोले त्यस्ताले कहाँबाट प्रत्यक्ष जान्नसक्ने गरी निर्देशन दिन सक्ला र ?

सबै प्रत्यक्षीकृत मात्र

यस शासनमा रहेको निर्वाण धातु त प्रत्यक्ष जान्न देख्न पाइने

https://dhamma.digital

अनुभव गर्नपाइने धातु मात्र हो । उक्त निर्वाण शान्त धातुलाई देख्न जान्न पाइयो भने पछि पछि अनन्त रुपले अनुभव गर्नुपर्ने संसार दुःखहरू अन्त भई शान्त हुनजानुलाई पनि जान्न पाइन्छ। उक्त निर्वाणलाई देख्न सक्नु मार्ग धर्म फल धर्महरू आफ्नो सन्तानमा (आफूमा) उत्पन्न भएर आएकोलाई प्रकट रुपले जान्न पाइन्छ । मार्ग, फल, निर्वाणलाई मात्र नभई उक्त मार्ग फल प्राप्ति कारण आचरणलाई आचरण गर्ने बेलामा पहिले पहिले ग्रन्थ र अर्काको भनाई अनुसार मात्र जानी आएको नाम र रुपहरूको उत्पत्ति विनाश तरिकालाई विपश्यना ज्ञानद्वारा छुट्टाछुट्टै हुनेगरी विभेद गरी प्रत्यक्षरुपले नै देखिन थाल्छ । यसरी आचरण अवस्थादेखि निर्वाण पुग्ने अवस्थासम्म सम्पूर्ण साक्षात्कृत मात्र हुनाले कतिसम्म सन्तोषजनक रहेछ भन्ने ठाउँ नै छैन । पहिले आफूले शरण लिई आधार लिइआएको धर्ममा साँचो होला र यो भनी द्वन्द संशय हुन सक्छ। धर्ममा संशय भयो भने धर्माधिकारी बुद्धप्रति र उक्त धर्म रहेको संघप्रति पनि संशय हुने नै भयो। धर्मलाई प्रत्यक्ष रुपले देख्ने अवस्थामा त योभन्दा राम्रो असल धर्म रहेनन्, सवोत्तम धर्म हो भनी निर्धारित गरी, निर्णय गरी आउनसकेको हुनाले धर्ममा बिल्कुल संशय रहित हुने हुन्छ; धर्ममा संशय नरहेपछि धर्माधिकारी बुद्ध साँच्चै बुद्ध भएको तथ्य, उक्त धर्म रहेको संघ साँच्चै संघ भएको तथ्य यकिन गरेर, निर्धारित गरेर निर्णय गर्न सक्ने हुन्छ । यसरी निर्णय गर्न सक्ने हुनाले पहिले-पहिले आफुले शरण लिई आएका त्रिरत्नको सम्बन्धमा अरुले आघात गरी कुरा काटेपनि मेरो धर्म, मेरो बुद्ध उसले भने जस्तै पो हो कि, उसको धर्म पो यथार्थ हो कि आदि भनी डर भयको अवस्था रहेपनि प्रत्यक्ष जान्नपाएमा यहि धर्म मात्र असली हो, यस असली यथार्थ धर्म यो बुद्ध शासनमा मात्र रहेको छ शासनभन्दा बाहिर अरु वादमतहरूमा छैन भनी ठोकेर निर्णय गर्न सक्ने भएकोले धर्मको सम्बन्धमा विशारदभावमा पुग्ने हुन्छ । त्यसैले धर्मलाई प्रत्यक्ष देखिसकेकाहरूले बुद्ध बाहेक शासनबाट बाहिर अरु शरण अरु आधार अरु विश्वास अरु भरोसा भनी कसैलाई मान्दैन; बुद्धप्रति नै मात्र निरवशेष रुपले आस्था, विश्वास र भरोसा लिने गर्दछन् ।

https://dhamma.digital

धर्म देख्न नपाउनुको दोष

यो मार्ग, फल, निर्वाण धर्मलाई देख्न नभ्याएको बेलामा पृथग्जन जीवनमा अरु विशिष्ट जस्तो देखिने व्यक्तिलाई देख्ने बेलामा सन्तोष लिन सक्छन्; मान्न सक्छन्; गुरु नै बदल्न सक्छन् ।

सुनक्खत्त भिक्षु तथागतका उपस्थापक शिष्य थिए । तथागतको श्रीशोभा र विभिन्न आचरण ऋद्धि सिद्धि ज्ञान देखेका जानेका पनि थिए । त्यस्ता श्रीशोभा युक्त भाग्यवान ज्ञानवान ऋद्धिमानको पछिपछि पात्र बोकी हिंड्नपाएको भएर पनि अग्नि कुण्डको नजिक खरानीको रासमा सुत्ने कुकुर जस्तै चार हातखुट्टाले टेकी हिंड्ने कुकुर-ब्रत धारण गरिरहेको श्रीविहीन रहेको कोरखत्तिय तीर्थंकरलाई अरहन्त भनी ठूलो ठाने । तथागतले थाहा पाउनुभई दोषारोपण गर्नुहुँदा तथागतलाई समेत झन व्यंग गरी देखाएको कस्तो हो भने- 'भन्ते..., अर्काको अरहत्त फललाई ईर्ष्या गर्नु उचित छैन' भनेका थिए । (दी.३, पाथिक सुत्त ४) धर्म नजानेको पृथग्जन जीवन कतिसम्म मन खिन्न लाग्दो छ हेर त !

कोशल राजाको निवेदन

प्रत्यक्षीकृत धर्म जान्न पाउनेले त तथागतभन्दा बढी गौरव गर्न योग्य मान राख्न योग्य, पूजा गर्न योग्य भनी खोज्न नपर्ने हुन्छ । यो तथ्यमा मज्झिमपण्णास धम्मचेतिय सुत्त (३२५)- मा उल्लिखित रहेको कोशल राजाको निवेदनबाट उद्धृत अंश देखाउँछु । राजाले बिन्ती बिसाएको कस्तो हो भने 'भन्ते...,इसिदत्त र पुराण नाम भएका स्थापित (सिकर्मी) आचार्यहरू मैले रथ, ज्याला, जीविकोपार्जन, परिषद् दिइराखेका भएर पनि हजुरलाई आदर गौरव राखेको जति मलाई आदर गौरव नराख्नेहरू रहेछन् । एकचोटी युद्धको निम्ति बाहिर जानुपर्ने अवस्था आउँदा उनीहरूलाई परीक्षण गर्न मन लागेकोले एउटा सांघुरो ठाउँमा उनीहरूसँग सुतेर मैले निदाएको जस्तो स्वांग गरिरहें । उनीहरू दुबैजनाले अबेला रातसम्म धर्म छलफल गरिसकेपछि तथागततिर शिर पारी मतिर पाउ पारी सुते । त्यसबेला 'अहो आश्चर्य; यी इसिदत्त र पुराणहरूले रथ, ज्याला, परिषद्, जीविकोपार्जन सबै नै मबाट प्राप्त

https://dhamma.digital

गरिरहेका हुँदा पनि तथागतलाई गौरव राखेजति मलाई गौरव राख्दैनन् । अवश्यमेव उनीहरूले विशिष्ट धर्मलाई उच्चतरतहसम्म पुगेको भन्दा पनि अझ उच्चतहसम्म जानेकोले नै होला' भनी आश्चर्य मानी विचार गरी सन्तोष मानेको छु । त्यसरी सन्तोषप्रद स्थिति देखिसकेको कारणले नै हजुर साँच्चैका बुद्ध हुनुभएको स्वभाव; धर्म उत्तम रहेको स्वभाव; यथार्थ संघ भएको स्वभावलाई अनुमानले प्रसन्नता उत्पन्न गर्न सकें' भनी निवेदन गरे ।

३–अकालिक गुण

अकालिक वर्णन

अकालिक = समय नबित्दै फल दिने । यो गुण मार्ग धर्म चारवटासँग मात्र सम्बन्धित भएको गुण हो । 'मार्ग' चारवटा आफू उत्पन्न हुनासाथ तदनन्तर 'फल' भनिने परिणाम दिनेवाला हो । मार्ग कारण कुशल हो । फल परिणाम विपाक हो । मार्गले क्लेशहरूलाई हनन गरिदिन्छ । क्लेश शान्त र रहित हुने सुख फलले अनुभव गर्दछ । अरु कुशलहरूले पछिको जन्ममा मात्र फल दिन्छ । द्रुतगतिले फल दिने भनिने दिट्ठधम्मवेदनीय (दृष्टधर्म वेदनीय) कर्मले नै पनि पाँचदिन, सातदिन भएपछि मात्र फल दिने गर्छ । पुण्ण, काकवल्लिय आदि कसै कसैको कर्म दिनभरमा फल दिने त्यस्ता कर्महरू नै पनि कति कति घडी बितेपछि मात्र फल दिन्छन् । मार्ग धर्म अरु अरु कुशल कर्म जस्तै समय पर्खेर नबसी तदनन्तर नै फल दिनसक्ने क्लेशहरूलाई एकै प्रयासमा छिनिने गरी हनन गर्न सक्ने अति-शक्तिशाली भएको आनुभावको कारणले नै हो । त्यस आनुभावको कारणले फल दिनुमा पनि अरु अरु कुशलहरूको फलभन्दा उच्च भएको अतुलनीय भएको फल दिनसक्ने भएको हो । अरु अरु कुशलहरूको फल क्लेश रहित नभएका, दुःख नहटेका फलहरू मात्र भएकाले क्लेश रहित भई, दुःख हटेर गई शान्त शीतल भएको सुख अनुभव गर्न पाईने फल, सुख परिणाम सम्पूर्ण सुखहरूको पनि शीर्षस्थ रहेको छ । यसरी द्रुतगतिले फल दिनसक्ने गरी आनुभाव प्रभाव हुने,

https://dhamma.digital

सर्वश्रेष्ठ फल दिनसक्ने भएको हुनाले मार्गको शक्ति आश्चर्यजनक रहेको छ । त्यसैले समय अन्तर नहुनेगरि तदनन्तर नै फल दिनसक्ने त्यस सामर्थ्यलाई मार्गको विशिष्ट गुणको रुपमा 'अकालिको' भनेर उच्चस्तरले प्रशंसा गरिएको हो । (रतनसुत्त, यं बुद्धसेट्ठो) आदि गाथा वर्णन (पेज २१७ पनि हेर्नू ।)

४-एहिपस्सिक गुण

एहिपस्सिक वर्णन

एहिपस्सिक = आएर, आचरण गरी हेर्नू नि भनेर आमन्त्रण गर्न योग्य भएको धर्म । प्रकट रुपमा रहिरहेको धर्म भएको कारणले र अति पवित्र परिशुद्ध रहेको कारणले, आएर आचरण गरी हेर्नू भनी धेरैलाई आमन्त्रण गरी देखाउन योग्य भएको धर्म भन्ने मतलब हो । लोकमा प्रदर्शनी-गृह आदिमा प्रदर्शनी गरिएका केहि पनि चीज छैन भने अथवा भएका चीजवस्तुहरू परिशुद्ध नभएको अनाकर्षक भए भने धेरै मानिसहरूले हेर्न नरुचाउने हुनाले आमन्त्रण गरी बोलाई कसरी देखाउन योग्य होला र ! मार्ग, फल, निर्वाण धर्महरू त आफ्नो सन्तानमा प्रकट रुपमा देख्नसकिने भएकोले विद्यमान भएको धर्म पनि हो । बादल धुवाँ रहित भई अति सफा भई पूरा चम्किरहेको पूर्ण चन्द्रमा झलमल उज्यालो भई जति हेरे पनि हेर्न नपुग्ने माणिक रत्न समान अति नै परिशुद्ध भई निर्दोष पनि रहेको हो । त्यसैले धेरैलाई डाकेर देखाउन सकिने गरी प्रभावकारी भएको हुनाले 'एहिपस्सिक' भन्नुपऱ्यो ।

अर्को तरिकाबाट डाक्न मिल्ने

मार्ग अरु अरु कुशलहरू जस्तै समय नघर्किन्दै कालको अनन्तरमा नै तदनन्तर फल दिने अकालिक गुणले युक्त छ भनी भनेको छु । तुरन्त फल अनुभव गर्न पाइने, अनुभव भएको फल पनि शान्त शीतल सुख पूर्ण भएको निवृत्ति रस भएकोले कुनै पनि कुशलले दिन नसक्ने सर्वविशिष्ट फल पनि हो । त्यसो हुनाले मार्गको यस अकालिक गुण अनुसार नै धेरैलाई पनि डाकेर देखाउन मिल्ने गुणांगले पूर्ण रहिसकेको

https://dhamma.digital

छ । त्यसपछि फेरी लोकमा अद्‌भूत कुरा भयो भने स्वयं आफूले पनि हेर्न मन पराउँछन् । साथि भाई स्नेहपात्रहरूलाई पनि सन्तुष्ट हुनेगरी डाकेर देखाउने मन लाग्छ । अरु अरु धर्महरू धेरै धेरै जन्ममा बारम्बार जसले पनि प्राप्त गरिसकिएको हुनाले केहि नयाँ विशेषता छैन । त्यसैले अभूतपूर्व रुपमा अद्‌भूत रुपले यी धर्महरू उत्पन्न हुनआएको अवस्थामा पहिले अनुभव गर्न नपाएको किसिमले विशेषरुपले आश्चर्य मान्ने, आकर्षक मान्ने, प्रसन्न हुने अनुभव गर्न पाउँदछन् । त्यसबेला यस्तो धर्म आफ्ना स्नेह-पात्रहरूलाई दिलाउन मन लाग्ने, सुनाउन, देखाउन मन लाग्ने, आशा छन्दहरू जोडतोडले उत्पन्न हुने भएकोले आफूले पाएको जस्तै यो धर्म लाभ हुनेगरी उद्योग गर्नलाई, गराउनलाई प्रेरणा दिने, बोलाई देखाउने गर्दछन् ।

बुद्धकालीन अवस्थामा यसरी परस्पर आमन्त्रण गरेर आचरण गर्न लगाएकोले पनि आर्यहरू अचम्म तरिकाले वृद्धि भएको हो । यी तथ्यहरूद्वारा पनि धर्मको 'एहिपस्सिक' गुण प्रकट भएको हो ।

बुद्धको आमन्त्रण विधि

तथागतले पनि 'एहि पस्स = आऊ, आचरण गरी हेर' भन्ने भावले बताउनुभएका उपदेशहरू धेरै धेरै नै छन्; 'यो मेरो शासनमा मात्र प्रथम श्रमण श्रोतापन्न छ, द्वितीय श्रमण सकृदागामि, तृतीय श्रमण अनागामि, चतुर्थ श्रमण अरहन्त पनि यो मेरो शासनमा मात्र छ; मेरो शासनभन्दा बाहिरका अरु अरु सिद्धान्त र वादहरू यी चारै श्रमणहरूबाट शून्य र रहित रहेका वादहरू हुन् ।' (दी. २; महावग्ग; महापरिनिब्बान सुत्त १२४) 'श्रमण हुने कारण मार्ग, फल, निर्वाण हो । मार्ग, फल, निर्वाण धर्महरू, उक्त धर्म लाभका निम्ति आचरणहरू अरु ठाउँमा छैन; मेरो शासनमा मात्र छ; नपत्याएमा आऊ, आचरण गरी हेर' भनी आज्ञा हुने इच्छा लागेकोले नै यस धर्मको 'एहिपस्सिक' गुण उल्लेख भएको हो । यस देशनाद्वारा मार्ग, फल, निर्वाण नभएको शासनभन्दा बाहिरका अरु अरु सिद्धान्त र वादमा 'एहि, पस्स' भनी आमन्त्रण गर्न सकेको धर्म छैन; भनाई अनुसार मात्र विश्वास गर्नुपर्ने धर्महरू छन् । 'एहिपस्सिक' गुण

https://dhamma.digital

युक्त हुन नसकेका धर्महरू मात्र हुन् भन्ने तथ्य जानकारी दिनुभएको हो ।

अरू तरिकाबाट आमन्त्रण विधि

महासतिपट्ठान सुत्त-मा 'दाह र सन्ताप हुनु, शोक, रोइ-कराई गरी हिड्नु, परिदेवहरूबाट हुनका निम्ति, शारीरिक दुःख मानसिक कष्ट पूर्णतः निरोध र शान्त गर्नको निम्ति, आर्य मार्ग प्राप्त गर्नको निम्ति, निर्वाणलाई साक्षात-रुपले पुगेर जान्नको निम्ति एउटै मात्र बाटो, एउटै मात्र मार्ग छ । सो मार्ग स्मृतिप्रस्थान धर्म एउटा मात्र हो' भनी बताउनुभयो । उक्त देशनाद्वारा 'आऊ, स्मृतिप्रस्थानलाई आचरण गरी हेर । आचरण गऱ्यौ भने आर्य मार्ग लाभ हुन्छ, निर्वाणलाई प्रत्यक्ष जान्न पाउनेछौ, जान्यौ भने शोक परिदेव हराएर जानेछ, शारीरिक र मानसिक दुःख पूर्णतः उत्पत्ति हुँदैनन्, सुख मात्र उत्पत्ति हुन्छ' भनी आज्ञा हुने इच्छा मुख्य भएकोले आफ्नो धर्मको 'एहिपस्सिक' गुणलाई देखाइरहनुभएको नै हो । यसरी 'एहिपस्सिक' गुण देखाइराखिएका देशनाहरू धेरै धेरै नै छन् ।

५-ओपनेय्यिक गुण

ओपनेय्यिक वर्णन

ओपनेय्यिक = आफ्नो मनको गहिराइसम्म धारण गरिराख्न योग्य भएको धर्म । आफ्नो निम्ति नभई नहुने प्रयत्नपूर्वक प्राप्त गरिलिनुपर्ने धर्महरू भन्ने भाव हो । मार्ग, फल, निर्वाण धर्महरू त दुःख निरोध र शान्त हुनुको कारण साँच्चैको सर्वश्रेष्ठ आत्म हितकर र अर्थकर नै भएकोले ती धर्महरूभन्दा प्राप्त गरीलिन गाह्रो अरु धर्महरू भन्ने कहाँ पाउला र ! त्यसैले ती धर्महरू उत्पन्न नगरी नहुनेगरी निरन्तर हतार हतार प्रयत्न गरी प्राप्त गरीलिनको निम्ति उत्तम भएका तथागतले बारम्बार दोहऱ्याई दोहऱ्याई धेरै पटक प्रेरणा दिइराख्नुभएको छ ।

छातिमा भालाले घोपिएको व्यक्तिले त्यो भाला झिक्नको लागि हतार-हतार प्रयत्न गर्नुपरे जस्तै, शिर वा टाउको जलिरहेको व्यक्तिले त्यो आगो निभाउन हतार-हतार प्रयत्न गर्नुपरे जस्तै संसार भय देख्ने व्यक्तिले स्मृति धर्म दरिलोसँग राखी सत्कार्यदृष्टि निर्मूल हुने गरी उखेली

https://dhamma.digital

फाल्नको निम्ति निरन्तर प्रयत्न गर्न योग्य रहेको छ । (सगाथावग्ग देवतासंयुत्त १२) यो त उहाँ तथागतको विशेष प्रेरणा नै हो । सत्कायदृष्टि रुप र नाम स्कन्धमा म भन्ने आत्मोपादान अनुसार चिप्लेर जानाले गल्ति रहेको सिद्धान्त भएकोले उक्त दृष्टि, शाश्वत उच्छेद आदि दृष्टि, ती विभिन्न अकुशलहरूको आधारभूत रहेको कारणले गर्दा संसार दुःखहरूलाई फुर्सद नदिई सम्बन्ध नटुटाई बारम्बार अन्त नहुने गरी अनुभव गर्नपरेको कारण बीज रहेको छ । उक्त दृष्टि हुनेहरूका निम्ति चार अपाय आफ्नो निजी घरजस्तै भई रहेको हुनाले नर्क अग्निले पोलेको अनुभूति गरिरहनु परेको, प्रेत भई खान पिउन नपाई भोकै बस्नुपरेको, तिरश्चीन भई अनेक दुःख भोग गरिरहनुपरेको रुपमा रुक्दै नरुकीकन कष्ट भोग गरिरहनु पर्ने हुनाले कर्म सप्रेर सुगतिमा पुग्नपाउनु भनेको जीवन सातदिन सातरात कालो अन्धकारले छोपिएको वर्षातमा एक-दुइपल्ट केही सेकेन्डभरजति मात्र बिजुली चम्कनु जस्तो मात्र हो । यतिसम्म अन्त नहुने गरी भोग्नुपर्ने अनन्त दुःख पीडाको कारणले उक्त दृष्टिलाई हतर-पतर उखेली फाल्नको लागि प्रेरित गर्नुभएको हो ।

मुख्य अभिप्राय

यसमा मार्ग लाभ भएमा मात्र सत्कायदृष्टि निर्मूल हुनेगरी हटाउन सकिने भएकोले 'सत्काय दृष्टि हटाउन सकिने गरी उद्योग गर' भन्ने भनाईद्वारा मार्ग, फल, निर्वाण लाभ हुनेगरी विपश्यना कार्यमा उद्योग गर भनी आज्ञा गर्नु नै मुख्य हो । छातीमा भालाले घोपिएको व्यक्ति, शिर जलिरहेको व्यक्तिको उपमा पनि अतिव मार्मिक छ । छातीमा भाला घोपिएको व्यक्तिलाई त्यो झिक्नुभन्दा अत्यावश्यक भएको काम काज अरु छैन । शिर जलिरहेको व्यक्तिलाई पनि त्यस्तै नै आगो निबाउनुभन्दा अत्यावश्यक भएको काम अरु कहाँबाट होला र ! (यो) उपमा सत्काय दृष्टिको तुलनामा साह्रै निम्नकोटीको उपमा मात्र हो । किनभने छातीमा भाला घोपिएको शिरमा आगो लागेको व्यक्तिको दुःख एक जीवनको निम्ति मात्र हुने दुःख भएकोले अन्त नहुने गरी भोग गर्नुपर्ने सत्कायदृष्टितिरबाटको दुःखको तुलनामा केही पनि बोल्ने ठाउँ

https://dhamma.digital

नभएको कारणले नै हो । त्यसो हुँद त्यो भाला घोपिएको व्यक्तिले भाला भिक्नको निम्ति आवश्यक भइरहेको भन्दा पनि शिरमा आगो लागेको व्यक्तिले आगो निबाउनु आवश्यक भइरहेको भन्दा पनि सत्कार्य-दृष्टि हटाउनुको लागि शयौंगुणा बढी भन आवश्यक रहको छ । त्यसरी अत्यधिक रुपले आवश्यक भइरहेकोले नै छातीमा भाला घोपिएको व्यक्तिले भाला नभिकिकन नै, शिर आगोले जलिरहेको व्यक्तिले आगो ननिबाइकन नै सत्कायदृष्टिलाई हटाउनसक्ने गरी हतर-पतर काम गर्नुपर्छ भनी अभिप्राय ग्रहण गर्नुपर्यो ।

आवश्यकताको अर्को थरि

कुनै-कुनै पालीमा आगोले जलिरहेको शरीरको वस्त्रलाई र शिरलाई वास्ता नराखी; चिन्ता नलिइकन धर्म-लाभ हुने गरी मात्र प्रयत्न गर्नको निम्ति बताउनुभयो । बुद्धकालीन अवस्थामा कुनै कुनै आर्यहरूले तथागतको आकांक्षा अनुरुप हतर-पतर उद्योग गर्नुभयो । जंगलमा भावना धर्म उद्योग गर्नुभएका तिस्स स्थविरलाई अंशभाग दिनुपर्ला भनी डराएका उहाँका भाई-बुहारीले पाँचसय चोरहरूलाई मार्न पठायो । रातभर मात्र पर्खिनको निम्ति उनीहरूसँग वचन मागी स्थविरले नजिकै रहेको एउटा ढुँगाले आफ्ना दुबै घुँडा फुटाली चित्त बुझाईदिनुपर्‍यो । त्यसपछि रगत झ्वार झ्वार आइरहेको त्यो भाँचिएको घुँडाबाट उत्पन्न भएको अति तीब्र दुःखाईको चिन्ता नलिई भावना धर्मलाई मात्र जोरतोरले उद्योग गरेर लग्दै अरुणोदय हुँदा अरहन्तत्वमा पुग्नुभयो । (दी.ट्ठ.२; महासतिपट्ठान सुत्त ३३९) किन यतिसम्म पनि दुःखलाई चिन्ता नराखी अति उत्साहित भई उद्योग गर्नुपरेको त ? यस शासनमा मात्र लाभ हुनसक्ने महान अवसरलाई छुटाउनुपर्‍यो भने विनिपात महाभय टाँसिएर पछ्याउँदै आइरहने पृथग्जन जीवनले अनन्त दुःखहरू भोग गर्नुपर्ने स्थितिलाई विचार गरी राम्ररी देखिरहनुभएको कारणले नै हो ।

नजिक पुगेपछि मात्र मरणबाट भयभीत

जरा भय, रोग भय, मरण-भय, अपाय-भय आदि संसार भयहरू त सत्वहरूकोनिम्ति अति भयानक भयहरू हुन् । विशेषतः मरण भयदेखि

https://dhamma.digital

अति डराउँछन् । मार्ग, फल, निर्वाण त सम्पूर्ण भयहरूलाई पन्छाई, रोकेर हटाई खतम पार्नसक्ने हो भनेर तथागतले जीवन बिमा/सुरक्षा दिइराख्नुभएको ठोस धातु सार-तत्व असल औषधि हो । मरण भयदेखि डराउने व्यक्तिहरूले उक्त तथागत भैषज्र्य प्राप्त गर्नकोनिम्ति महत्व दिई उद्योग गर्दछन् । उक्त धर्म प्राप्तिको निम्ति बेहोशीहरू त मरण भयदेखि नडराएकोले होइन साह्रै प्रमत्त व्यक्तिहरू भएकाले मरण भयलाई नदेखेको मात्र हो । उनीहरू मरण हुन लाग्यो भनी जान्नासाथै अवर्णनीय किसिमले डराउने हुन्छन् । सम्राट अशोकका भाइ तिस्स राजकुमार एकदिन वनक्रीडामा गएको बेलामा मृगहरू देखी 'यी घाँस खाई बाँच्ने मृगहरू त रमाइलो मानी बस्न सक्छन् । मिठा मिठा असल असल खाइ पिई उच्चकोटीका शैय्यामा सुत्नपाएका भिक्षुहरूलाई त भन्ने ठाउँ नै के रहला र' भनी अयोग्य कुरा कल्पना गर्न पुगे । आफ्नो कल्पना दाजु सम्राटलाई निवेदन गर्दा उनलाई अनुशासन गर्ने इच्छा भएकोले 'भाइ, तिमीले सातदिनसम्म राजसुख भोग गर, सातदिनपछि भने तिमीलाई मार्नु पर्ला' भनी हुकुम भयो । सातदिनपछि मर्नुपर्ने चिन्तनाले शोक सन्तापले सन्त्रश्त भइरहेका राजकुमारले अति रमाइलो मान्नयोग्य राजसुख वैभवलाई कहाँ पो आकर्षक रमाइलो मान्न सक्थे र ?

सातदिन बितेपछि 'कस्तो हो नि भाइ, राजसुख अनुभव गर्नु रमाइलो छ कि ? भनी सोधे । 'दाजु, मरण भयले भयभीत र त्रशित भएको हुँदा कहाँ रमाइलो मान्न सकियो र' भनी निवेदन गरेपछि 'अँ, मेरा भाइले सातदिनपछि मृत्य हुनुपर्नेछ भनेर थाहापाउँदा यतिसम्म रमाइलो, आकर्षक प्रसन्नता अनुभव गर्न सकेनन् भने भिक्षुहरूले स्वास प्रस्वास गर्दा समेत प्रत्येक पटक अटुटरुपमा मरण भय सँगै टाँसिरहेको जस्तो सम्झिरहेपछि कहाँ आनन्द र मज्जा मान्न सक्ला र' भनी आज्ञा गर्नुभयो । अनि मात्र बुद्धशासनप्रति अतिव श्रद्धालु र प्रसन्न भए । पछि भिक्षु भइसकेपछि अरहन्तत्वमा पुगे । (वि.ट्ठ.१; निदान ४१) तिस्स राजकुमारले त पहिले मरण हुनपर्नुलाई भयभीत हुनुपर्ने विषय हो भन्ने सम्म पनि थाहा थिएन; अति प्रमत्त भइरहेका थिए । सातदिनपछि मार्छु भनेपछि मात्र डरलाग्ने रहेछ भन्ने थाहा भयो । त्यसपछि मात्र शासनमा

https://dhamma.digital

मरण हुनुनपर्ने अमृत औषधि खोजि हेर्दा आफूले इच्छा गरेको मार्ग, फल, निर्वाण भन्ने अमृत औषधि लाभ भएको थियो । पछि त मरण भय जति अगाडि आए पनि मरण हुनुदेखि डर लागेन । यस जन्मको च्यूतिको अनन्तरमा अनुपादिशेष निर्वाण धातुमा पुगेर सदा सुख अनुभव गरी बस्न पाउने हुन्छ । त्यसो हुने बेलामा योभन्दा बढी चित्तको भित्र नजिक राखेर धारण गरिराख्न योग्य अर्को धर्म कहाँ पो पाइएला त ?

शासनिक असल खेत

अवश्य हो, माटो पनि लस्सा नभएको, लस्सा सुकेको कडा रहेको रंग फुस्रो भएको बिउ पनि नक्कली भयो भने बिरुवा रोप्नेको प्रयास ठीक ठाउँमा नपरी असल बालि भित्र्याउन सक्दैन । असल लस्सादार ओज सम्पन्न भएको (उर्वरायुक्त) माटोमा अतिव शुद्ध भएको ताजा, असल बिउ रोप्न पायो भने धेरै असल बालि उत्पन्न गरिलिन सक्छ । शासनबाट बाहिरका वादहरू त कडा माटो समान भई तिनका धर्म सिद्धान्तहरू पनि कुहेको कीरा लागेको बिउ जस्तै भएकोले कहाँबाट पो यथार्थ सत्य रहेको आत्मार्थ बाली नाली उमार्न सकिएला र ! उहाँ तथागतको शासन त उपरोक्त गुणानुसार साह्रै ओजयुक्त (उर्वरायुक्त) भएको सारयुक्त भएको आकर्षक असल यथार्थ भएको माटो समान रहेको छ । आचरण धर्महरू पनि साह्रै खुकुलो साह्रै कस्सिएको एउटा अन्ततिर ढल्किएको जस्तो आचरण होइन, मध्यम प्रतिपदा सर्लक्क सोझो परेको, आचरण भएकोले सडेगलेकोसँग नमिसिई कीराले पनि नखाएको अति शुद्ध र निर्दोष भएको शक्तिधातु पूरा भएको बिउ समान प्रयास गर्न योग्य मात्र रहेको छ । त्यसैले लोकमा सफल भएको रहेछ । समृद्ध भएको रहेछ; फले फुलेका रहेछ भन्ने आचरण बीजको प्रभाव फल बालीहरू भन्दा पनि उच्च बेजोड किसिमले अतिक्रमण हुनेगरी सुख धारण गर्न जानेको, धारण गर्ने शक्ति भएको मार्ग, फल, निर्वाण भन्ने धर्मका फलहरूलाई उत्पन्न गर्न सक्ने, बनाउन सक्ने, अनुभव गराउनसक्ने भएकोले जुन शासनले, जुन धर्मले, कस्ता सिद्धान्त वा वादले प्रतिस्पर्धा गरी जित्न सकेको होला नि ? बुद्धकालीन अवस्थामा

https://dhamma.digital

गुण अनुसार श्रीपेज धारण गर्नसके जस्तै आजको युगमा पनि तुलना गर्न नसकिने गरी, प्रतिस्पर्धा गर्न नमिल्ने गरी उच्चस्थ स्थितिमा रहेको झण्डा फहराई श्रीपेच धारण गरि नै रहेका छन् ।

संवेग जागेमा मात्र धर्म याद

उपरोक्त कारण अनुरुप तथागतको धर्म साँच्चै मनमा गडिने गरी धारण गर्न योग्य लाभ गरिलिन योग्य यथार्थ भएको सत्य धर्म हो । त्यतिसम्म लाभ गर्न योग्य सही धर्म रहेको तथ्य जाने पनि मानिसहरू रस-रंगमा रमाइलो मानी प्रमादी भइरहने बेलामा धर्म याद आउँदैन; संत्रस्त हुनथाल्दा मात्र सम्झना गर्दारहेछन् । एकचोटी शक्र देवेन्द्र तथागतकहाँ आएर तण्हासंखयविमुत्त (= तृष्णाबाट मुक्त भएको निर्वाणमा विमुक्त भई बसेको) व्यक्ति हुने कारण धर्मको प्रश्न अगाडि सारी निवेदन गरेको अवस्थामा तथागतले आज्ञा गर्नुभयो । शक्र देवेन्द्र पनि अति नै प्रफुल्लित भई सन्तुष्ट भई अभिनन्दन गरी देवलोकमा फर्केर गए ।

त्यसबेला आयुष्मान मौद्गल्यायन देवेन्द्रको अभिनन्दन शब्द सुनेर देवेन्द्रकहाँ गई परीक्षण गर्ने विचार उठेकोले देवलोकमा जानुभयो । त्यसबेला देवेन्द्र एक पुण्डरीक भन्ने उद्यानमा बाजा बजाई, बंशी बजाई नाच्दै गीत गाइरहेका देव-अप्सराहरूसँग खुब रमाइलो गरी रसरंग गरिरहेको समय परेछ । आयुष्मान मौद्गल्यायन आउनुहुँदा गीत गाई बाजा बजाइरहेको आवाज रोक्नलगाई स्वागत गरी कुशल-वार्ता गरेपछि आयुष्मानले तथागतबाट देवेन्द्रले सुनिआएको त्यो उपदेश आफूलाई बताउनको निम्ति आज्ञा गर्नुभयो । देवेन्द्रले सो धर्मकथा याद गर्न नसकेको हुनाले कुरा छोप्ने हिसाबले आफू देवताहरूका ठूला साना मामिलाले गर्दा ब्यस्त रहेको हुनाले एक-दुइपल्ट सुनेका उपदेशहरू बिल्कुल नसम्झेको तथ्य निवेदन गरी उहाँलाई वेजयन्त प्रसादमा आमन्त्रण गरेर लगी वेजयन्त प्रासादको वर्णन सुनाइरहे ।

त्यसबेला मौद्गल्यायन भन्तेले 'साह्रै बिर्सने खालका शक्र रहेछन्, थर्काउनु पर्‍यो' भनेर ऋद्धिले वेजयन्त प्रासादलाई बुढी औंलाको कापमा

https://dhamma.digital

च्यापी लगलग हल्लाइदिनुभयो । त्यसबेला मात्र आश्चर्य र स्तम्भित भई धर्म सम्झेर तथागतबाट सुनेर आएको उपदेश फेरी बताउन सके । (मूलपण्णास चुलतण्हासंखय सुत्त ३१८)

यस कथावस्तुद्वारा रमाइलो भइरहने बेलामा धर्म बिर्सेर त्रसित भएको बेलामा मात्र धर्म सम्झना हुने रहेछ भनी जान्न पाइन्छ। त्यसैले संसार भय दुःखबाट त्राश लाग्नेगरी चित्तलाई पल्टाई ओपनेय्यिक गुणले सम्पन्न भई उत्तम रहेको तथागतको धर्मलाई प्राप्त हुने कारण उत्तम पवित्र भएको मध्यम प्रतिपदा उत्तमाचरणलाई अत्यधिक रुपले चित्तको जोश प्रबल गरी जोडतोडले उद्योग प्रयत्न गर्न योग्य छ, गर्न सुहाउँछ।

६–पच्चत्तं वेदितब्बो विञ्ञूहि गुण

पच्चत्तं बेदितब्बो विञ्ञूहि वर्णन

पच्चत्तं वेदितब्बो विञ्ञूहि = विद्वत्जनहरूले प्रत्यक्ष स्वयं आ-आफैले आफ्नो सन्तानमा (मनसन्ततिमा) जान्नुपर्ने, अनुभव गर्नु पर्ने । ग्रन्थ, साहित्य, बहुश्रुत धेरै हुने विद्वानहरूलाई अरु-अरु क्षेत्रमा 'विञ्ञू' (= विज्ञ) भन्नु परेपनि यस 'पच्चत्तं वेदितब्ब' गुण त ती विञ्ञू-हरूको क्षेत्र होइन । मार्ग जान्ने आर्यहरूलाई मात्र 'विञ्ञू' भन्नुपर्दछ । ती विद्वान आर्यहरूले त प्रत्यवेक्षण ज्ञानद्वारा आफ्नो सन्तानमा मार्ग, फल उत्पन्न भइसकेको र आफूले निर्वाण साक्षात्कार गरिसकेको जान्दछन् । फल समापत्तिद्वारा निर्वाणधातुलाई देखी श्रेष्ठोत्तम भएको निवृत्ति रसलाई पनि अनुभव गर्दछन् । त्यसरी जानी अनुभव गर्नुमा पनि आफ्नो मार्ग, आफ्नो फल, आफ्नो निर्वाण थरीथरीलाई प्रत्यक्ष स्वयं आ-आफैले भेटाएर देखेर, अनुभव गर्न पाइने भएकोले पच्चत्तं = थरी थरी प्रत्यक्ष स्वयं आ-आफूले आफ्नो सन्तानमा; वेदितब्बो = जान्नुपर्ने अनुभव गर्नुपर्ने हो भनी भनिएको छ ।

साँच्चैको निजी धर्म

यी धर्महरू त आफूसँग मात्र सम्बन्धित रहेको साँच्चैको आफ्नो निजी धर्म हो । अवश्य नै हो; गुरुको मार्गले शिष्यको क्लेशहरूलाई

https://dhamma.digital

हटाई-मेटाइ दिनसक्दैन । गुरुको फल समापत्तिद्वारा शिष्य सुखले बस्न सक्दैन । गुरुले प्रत्यक्ष-रुपमा साक्षात्कार गरिराखेको निर्वाणलाई शिष्यले साक्षात्कार गर्न सक्छ भन्ने छैन । यी धर्महरू त साँच्चै आफ्नो चित्तमा सुनिश्चित रुपले भेटाउनुपर्ने, देख्नुपर्ने विद्वत्‌जनले प्रत्यक्ष अनुभव गर्नुपर्ने धर्महरू मात्र हुन् । यहाँ 'विञ्ञूहि' को स्वरुप आर्य प्रज्ञावानहरू मात्र हो भनी अर्थ लिनुपर्ने भएकोले विशुद्धि मार्ग (१-२१०) मा 'बालानं पन अविसयो एस = यी धर्महरू बाल (मूर्ख) हरूको क्षेत्र होइन, बाल (मूर्ख) हरूसँग हुनु योग्य छैन ' भनी भनिएको हो ।

फल परस्परमा विशिष्ट रूप

यस गुणले अरु अरु लौकिक कुशल फलहरूसँग फरक रहेको स्वरुप जान्न पाइन्छ । लौकिक कुशलका कारणले लाभ हुने फल अरु सबैलाई बाँड्न सकिने अनुभव गराउन सकिने पनि हो । उपमा- कुशल कर्मको कारणले धन सम्पत्ति धेरै भएमा अरुलाई दिन सकिन्छ । राम्रो घर, राम्रो ओछ्यान, राम्रो ठाउँ पाइयो भने अरुलाई बसालेर सुख बाँड्न सकिन्छ । मार्ग कुशलको कारणले उत्पत्ति भएको फल परिणाम त त्यसरी अरुलाई बाँडेर वा दिएर पाइने फल होइन । आफ्नै फलले मात्र शान्त, शीतल हुने निवृत्ति रस अनुभव गर्न पाइन्छ । मार्ग, फल थरी थरी भए जस्तै निर्वाण पनि थरी थरी रहेकोले आ-आफ्ना निर्वाण आ-आफूले आरम्मण गरिबस्नु पर्छ ।

यसरी शरण लिन आउनेलाई सृष्टिकर्ता परमेश्वरले तारीदिनसक्छन् भन्ने धर्म जस्तो नभई आफ्नो सही आचरण, सत्य मार्गद्वारा बारम्बार गरिने कोसिस अनुसार स्वयम् आफैंले आचरण गरी स्वयम् आफैंले जान्न पाइने, अनुभव गर्न पाइने धर्म रहेको तथ्य यस गुणले देखाई राखेको हुनाले धर्मको यथार्थतः प्रकट रुपमा रहेको, उत्तम पवित्र भई सही रहेको, साँच्चै फल भएको आदि कारणले गर्दा शासनभन्दा बाहिरको धर्म भनिएकोसँग बिल्कुल असमान भई एउटै तालमा विशेषता भएको अति नै भरोसा लिई सम्मान गरिनुपर्ने विशेष भरोसा लिन योग्य धर्म भएको तथ्य राम्ररी जान्न सकिन्छ ।

https://dhamma.digital

(९२) धम्मं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं, यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा; सो पहीयिस्सति ।

(९२) हि = सम्झनुपर्ने कारण के हो भने; भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; धम्मं = धर्मलाई; अनुस्सरतं = बारम्बार सम्झनेहरू; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय; यं छम्भितत्तं वा = जुन शरीर काम्ने; यो लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो-ठाडो हुने; भविस्सति = हुन्छन्; सो = उक्त डराउने, शरीर काम्ने, रौं ठाडो-ठाडो हुने; पहीयिस्सति = हटाइ दिनेछ ।

(९३) नो चे धम्मं अनुस्सरेय्याथ; अथ संघं अनुस्सरेय्याथ-

(९३) धम्मं = धर्मलाई; नो चे अनुस्सरेय्याथ = यदि सम्झेनौ भने; अथ = त्यसरी सम्झना गर्न नभ्याइने बेलामा; संघं = संघलाई; अनुस्सरेय्याथ = अनुस्मरण गर्नू ।

(९४) 'सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो,
उजुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो,
ञायप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो,
सामीचिप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो,
यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला;
एस भगवतो सावकसंघो,
आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो,
दक्खिणेय्यो, अञ्जलीकरणीयो,
अनुत्तरं पुञ्ञक्खेत्तं लोकस्सा'ति ।

(९४) भगवतो = बुद्ध भगवानका; सावकसंघो = शिष्य श्रावक संघ; सुप्पटिपन्नो = तथागतको उपदेश ननाघ्ने गरी देखाइएको अनुसार मात्र सबभन्दा राम्ररी आचरण गर्नुहुन्छ; भगवतो = बुद्ध भगवानका; सावकसंघो = शिष्य श्रावक संघ; उजुप्पटिपन्नो = मध्यम प्रतिपदा आकर्षक मार्गद्वारा राम्ररी पाइला चाली नबाँगिने गरी सिधा सिधा

https://dhamma.digital

आचरण गर्नुहुने; भगवतो = बुद्ध भगवनका; सावकसंघो = शिष्य श्रावक संघ; ञायप्पटिपन्नो = साँच्चैको सुख निर्वाणमा पुग्नलाई महत्व दिएर आचरण गर्ने; भगवतो = बुद्ध भगवानका; सावकसंघो = शिष्य श्रावक संघ; सामीचिप्पटिपन्नो = देव मुनष्यहरूले प्रसन्न मानी गौरव राख्न योग्य हुने गरी, ग्रहण गर्न योग्य अवसर हुने गरी गुणांग बृद्धि गरी आचरण गर्ने; यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि = मार्ग, फल दुइथरी समभावले जोडा मिलेका पुद्‌गल समूह चार जोडी; अट्ठ पुरिसपुग्गला = आठ प्रकारका आर्य पुद्‌गल उत्तम पुरुषहरू; होन्ति = रहेका छन्; भगवतो = बुद्ध भगवानका; एस सावकसंघो = यी शिष्य श्रावक संघ; आहुनेय्यो = टाढादेखि नै आह्वान गरी बोलाई दिएको दातर्ब्य पदार्थलाई ग्रहण गरिलिन योग्य हुनुहुन्छ; पाहुनेय्यो = स्नेह र सम्मान राख्न योग्य आफन्त कल्याण मित्रहरूलाई भनी भव्यरुपले विशेष व्यवस्था गरिराखिएको अतिथि पाहुना आगन्तक दानलाई सुनिश्चित रुपले ग्रहण गरिलिनहुन योग्य हुन्। दक्खिणेय्यो = विभिन्न सुख फललाई उद्देश्य गरी दिइने सही दानलाई ग्रहण गरी लिन योग्य हुन्। अञ्जलीकरणीयो = असल प्रतिफल आशिका गरी दुबै हात शिरमा उचाली गरेको साँच्चैको सही प्रणामलाई ग्रहण गरिलिनुहुन योग्य हुन्; लोकस्स = सम्पूर्ण लोकको; अनुत्तर = विशाल वैपुल्य प्रतिफल अनुसार तुलना नभएको बेजोडको; पुञ्ञक्खेत्तं = असल जातको बिउ रोपिने खेत समान अनर्घ, अमूल्य, असल यथार्थ भएको खेत हुन्; इति = यसरी; अनुस्सरेय्याथ = अनुस्मरण गर्नू ।

संघगुणको भावार्थ

धर्मको गुणलाई स्मरण गर्न भ्याएन भने संघगुणलाई स्मरण गर्नू । तथागतका शिष्य संघले राम्ररी आचरण गर्नुहुन्छ । सिधा सिधा आचरण गर्नुहुन्छ। निर्वाण प्राप्तिलाई महत्व दिई आचरण गर्नुहुन्छ। देव मनुष्यहरूका आदर गौरव ग्रहण गर्न सुहाउने गरी आचरण गर्नुहुन्छ । जोडा अनुसार चारजोर, छुट्टाछुट्टै अनुसार आठजना रहेका यी तथागत पुत्र संघहरू टाढाबाट बहन गरि ल्याइएको दान दक्षिणालाई पनि ग्रहण गरिलिन योग्य हुनुहुन्छ । असल अतिथि पाहुनाहरूलाई भनी व्यवस्था

https://dhamma.digital

गरिराखिएका चीज पदार्थहरू पनि ग्रहण गरिलिनुहुन योग्य हुनुहुन्छ । असल सही रहेको दानलाई ग्रहण गर्नको निम्ति योग्य हुनुहुन्छ । हात जोडेर शिरमा बिसाई अभिवादन गर्न योग्यहरू हुनुहुन्छ। सम्पूर्ण लोकका बेजोडको असल बिउ रोपिने असल क्षेत्र अथवा खेत समान हुनुहुन्छ । यसरी अनुस्मरण गर्नुपर्छ ।

संघगुण नौवटा
१–सुप्पटिपन्न गुण

सुप्पटिपन्न वर्णन

सु = राम्ररी; पटिपन्न = आचरण गर्ने व्यक्ति; प्रज्ञा ज्ञान, 'विद्या' आचरण 'चरण' ले परिपूर्ण व्यक्तिहरूका शिष्य श्रावकहरू राम्ररी आचरण गर्नेहरू शिष्यहरू मात्र हुने तथ्य बताइसकेको छु। विज्जाचरण गुण अनुसार बुद्ध तथागतका यी आर्यसंघहरू आचरण नराम्रा भन्ने कहाँ हुन सक्ला र ? सम्पूर्ण देव मनुष्यहरूका आकर्षण, प्रसन्न लाग्ने योग्य आचरण गुणले पूर्ण भई नै रहन्छन् । त्यसपछि फेरी उहाँ तथागत त अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि = अववाद अनुशासन गर्न योग्यहरूलाई सुसंस्कृत हुनेगरी अनुशासन गर्नमा अरुसँग समान नहुनेगरी सामर्थ्य युक्त हुनुभएका उत्तम पुद्‌गल हुनाले 'सत्था देव मनुस्सानं' = देव मनुष्यहरूका पवित्र शास्ता गुरु हुनुभएको हुनाले त्यस्ता उत्तम बुद्धका शिष्यहरूभन्दा सुसंस्कृतभाव पुष्ट भई साँच्चै आकर्षक प्रसन्न मान्न सकिने व्यक्तिहरू खोजेर पनि भेटिन सक्दैन ।

राम्रो पृष्ठभूमि भएको तरिका

लोकमा आर्थिक, शैक्षिक आदि क्षेत्रमा सबभन्दा उच्च हुनचाहनेले प्रज्ञा परिहानी हुनुको कारण धन सम्पत्ति विनाश हुनुको कारण रहेका रसरंग आदिमा नभुली राम्ररी पढाई लिखाई गरी सम्पत्ति कमाउन बारम्बार उद्योग गरी रहन्छन् नै । त्यस्तै नै आर्य श्रावक सम्यक्सम्बुद्धका शिष्यहरू आश्रवहरू क्षय गर्नेलाई मात्र आशा र प्रार्थना गर्नेहरू हुनाले शुद्धभएकाहरू असल आचरण मात्र हुनेहरू हुन्छन् । आश्रव क्षयका कारण

https://dhamma.digital

असल पृष्ठभूमिले परिपूर्ण व्यक्तिहरू हुन्छन् । यी पृष्ठभूमिहरू प्रधानियंग धर्महरू नै हुन् । पञ्चङ्गुत्तरमा तथागतका उपदेश तरिकाको सारांश आमातिरबाट र बुबातिरबाट दुवैतिरको सात पुस्तासम्मका आफन्तहरू समेत परिशुद्ध भएको जाति वंश भएको, रुप सम्पत्ति राम्रो भएको, आमा बुबाको स्नेह सन्मान प्राप्त भइरहेको, निगम जनपदवासीहरूको स्नेह सम्मान प्राप्त प्राप्त भइरहेको, राजाहरूले सिक्नुपर्ने विभिन्न शिल्पहरू पूर्ण रुपले जानेको सिकेको हुनु यी पाँच अंगले सम्पन्न भएको राजाको, जेष्ठ पुत्रले राजाभाव प्रार्थना गरे जस्तै तथागतको मार्ग ज्ञानलाई विश्वास गर्नु, श्रद्धा हुनु, रोग व्याधिले मुक्त रही तीब्र मन्दभाव नभई समान-रुपले पचाउन सक्ने पाचन तेजशक्ति हुनु, माया कुटिलता वञ्चना रहित भई, आफ्नो वास्तविकतालाई प्रकट गर्न जान्नु, कुशल धर्ममा अभिभारा ढिलो नपारी तीब्र प्रबल भएको वीर्य युक्त हुनु, चार सत्यलाई प्रतिवेध गरी निर्वाणमा पुग्नसक्ने घटनालाई देखेको प्रज्ञाले परिपूर्ण हुनु; यी पाँचवटा धर्मले परिपूर्ण भएका भिक्षुले आश्रवक्षय हुनुलाई प्रार्थना गर्दछ । (अं. २-१३४)

बुद्ध-आज्ञा अतिक्रमण हुन्न

यतिसम्म दरिलो पृष्ठभूमि भएको हुनाले नै उहाँ आर्यहरूले तथागतले यो कार्य आपत्तिजनक छ गर्नु हुँदैन भनेमा त्यस्ता कार्यलाई प्राण समेत त्याग गरी आरक्षा गर्नुहुने आश्चर्य अद्भूत मान्नुपर्ने गरेर नै पनि हुने गर्दछन् । समाधि, प्रज्ञा आचरणमा पनि त्यस्तै हो । मार्ग फल, निर्वाण धर्महरू त पुरुषहरूको बल वीर्यद्वारा मात्र लाभ गर्न सकिने धर्महरू भएकोले ती धर्महरू लाभ नभईकन वीर्यको सर्वश्रेष्ठ मूर्धन्य उपलब्धि हुन सक्दैन । छाला, नसा, हाड मात्र बाँकि हुने अवस्था भएपनि, रगत, मासु सबै सिद्धिएर सुकेर गएको भएपनि, उद्योग र प्रयत्न गर्नुपर्छ भनी तथागतले आज्ञा हुनुभयो भने त्यो आज्ञा अनुरुप सिद्धिएर सुकेर दुब्लाउनुको त कुरै नगरौं प्राण समेत त्याग गर्नु परेपनि आचरण गर्नसकेको शक्ति भएका पुरुष आजानी उत्तम पुरुष सिद्ध हुनुभएकाहरू हुन् । आर्य नहुँदा नै त्यतिसम्म निर्दोष र परिशुद्ध हुनेगरी सर्वोपरी रुपले

https://dhamma.digital

आचरण गर्नुहुनेहरू उहाँ आर्य सत्पुरुषहरू क्लेश रहित भई अति नै परिशुद्ध भएका आर्यभावमा पुगेपछि त केहि भन्ने ठाउँ नै नरहने गरी पूर्णरुपमा नै उत्तमहरू हुन्छन् ।

खराब आचरण मात्र

बुद्ध-शासनको बाहिर पनि अति तीब्र रुपमा आचरण गर्नेहरू भएकाले उनीहरूलाई पनि 'सुप्पटिपन्न' भन्नुपर्छ होइन र भनी भन्ने ठाउँ छ । तर उनीहरूको आचरण अति तीब्र, अति शिथिल अन्तबाट मुक्त नभएका आचरणहरू भएकोले यस शासनको निर्वाण जस्तो सर्वोत्तम, सर्वनिश्चित लक्ष्य पनि नरहेकोले जतिसुकै आचरण गरेपनि इच्छित दुःख शान्तहुने फल रहित भई दुप्पटिपन्न = खराब आचरण गर्नेहरू मात्र भए । यो शासनमा त (बुद्ध-गुण वर्णनमा देखाए जस्तै) बुद्ध पनि सुबुद्ध = अति उत्तम भएका साँच्चैका बुद्ध, (धर्म-गुण वर्णनमा देखाए जस्तै) धर्म पनि सुधम्म = प्रत्यक्ष साक्षात्कृत-रुपले पूर्णतः राम्ररी बताइराख्नुभएको, साँच्चैको सही धर्म भएकोले उहाँ साँच्चैका बुद्धका शिष्य, बुद्धको सही धर्मलाई अंश लिनपाएका संघहरू पनि सुसंघ-सर्वोत्तम संघ हुन् । यसरी बुद्ध, धर्म, संघ सबै नै सर्वोत्तम रहेको नै बुद्धशासनको सम्पत्ति गुण भएकोले उक्त शासन त संसार भयदेखि डराउने, वास्तविक सुखको कामना गर्ने मनुष्य, देव, ब्रह्माहरूका आधार स्थल शीतल-शालाको रुपमा स्पष्ट-रुपले प्रतिस्थित रहेको छ ।

मित्र जस्तो आचरण गर्ने

तथागतले 'आनन्द, म तथागतलाई मित्रले जस्तो भावले आचरण गर्नू, शत्रुले जस्तो भावले आचरणरण नगर्नू । त्यसरी शत्रुले जस्तो आचरण नगरी मित्रले जस्तो आचरण गर्ने तिमीहरूलाई लामो कालसम्म अर्थ हित लाभको लागि र सुख प्राप्तिको लागि हुनेछ' भनी आयुष्मान आनन्दलाई आज्ञा गरिसक्नुभएपछि शत्रुले जस्तो आचरण गर्नेहरू र मित्रले जस्तो आचरण गर्नेहरूलाई विभाजन गरी बताउनुभयो । सारांश अनुसार तथागतले 'यो धर्म तिमीहरूको निम्ति हित र सुख प्राप्तिको

https://dhamma.digital

लागि हो' भनी निर्देशन दिनुहुने बेलामा राम्ररी कुरा नसुन्ने, आचरण नगर्ने व्यक्तिले तथागतप्रति शत्रुले जस्तो आचरण गर्ने हुन्छ। राम्ररी कुरा सुनी आज्ञाअनुरुप व्यवहार र आचरण गर्ने व्यक्तिले तथागतप्रति मित्रले जस्तै आचरण गर्ने नै हुन्छ। (उपरिपण्णास, महासुञ्ञत सुत्त १५८) यी आयुष्मान संघहरू त उत्तम बुद्धप्रति मित्रले जस्तो आचरण गर्ने असल शिष्यहरू भएको हुनाले दुप्पटिपन्न (= खराब आचरण गर्नेहरू) कहिले पो हुन सकिएला र ? सबै नै सुप्पटिपन्न (= तथागतका वचनलाई उल्लंघन नगरी आज्ञाअनुरुप समान-भावले आचरण गर्नेहरू सर्वोत्तम आचरण कर्ताहरू) मात्र हुन्।

२-उजुप्पटिपन्न गुण

उजुप्पटिपन्न वर्णन

उजुप्पटिप्पन्न = सिधा-सिधा आचरण गर्नुभयो। 'सुप्पटिपन्न' गुण अनुसार सर्वोत्तम रुपमा आचरण गर्नुहुने आर्यपुद्गलहरूमा भुलेको, नमिलेको बाटोमा जाने र कुटिल वंचक माया भावहरू कहाँबाट हुनसक्ला र ? अवश्य पनि हो; 'उजुप्पटिपन्न' को अर्थ बाङ्गो भुलेको बाटोबाट नगई सिधा बाटोअनुसार आचरण गर्ने, छल्नु, बाङ्गो गरी कपट व्यवहार गर्नुबाट रहित भई सिधा-साधा सोझो सोझो आचरण गर्ने भनी दुइथरी अर्थ रहेका छन्। सुख शान्तिको निम्ति उद्देश्य राखी आचरण गरिने आचरणहरू मध्येमा कामगुण-सुख अनुभव गरिने आचरण, आफूलाई आफूहरूले सास्ति र कष्ट दिई आचरण गरिने आचरण भनी दुइथरी छन्। पहिलो आचरणलाई खुकुलो आचरण र दोस्रो आचरणलाई कस्सिएको आचरण भन्नुपर्दछ। यसरी अति खुकुलो र अति कस्सिएको छेउतिरको अन्तमा खसेका आचरणहरू भएकोले नै अभिषिप्त सुख शान्ति र शीतलतामा पुग्न नसकी दुःख उत्पत्ति कारण मात्र भइरहन्छन्। त्यसैले ती बाटोहरू सुख शान्तिको लागि सिधा बाटो नभई बाङ्गो, भुलेको छलिएको बाटाहरू मात्र हुन्।

मार्गाङ्ग आठवटा धर्म महामार्ग त खुकुलो पनि होइन, कस्सिएको पनि होइन बीचको मध्यम प्रतिपदा (बीचको आचरण) भएकोले निर्वाण

https://dhamma.digital

धातुमा पुग्न यो बाहेक अर्को बाटो नै छैन। एउटै मात्र मार्ग छ। सम्पूर्ण अनेक बुद्धहरू र प्रत्येक बुद्ध, आर्य सबै नै यही बाटोबाट मात्र संसारको पारी पुग्ने काम सिद्ध भइरहन्छन् । यस तथ्यद्वारा साँच्चैको शान्ति, शीतलता, परिशुद्धतालाई यो मार्गाङ्ग मार्ग बाहेक (त्यहाँ) पुग्ने अर्को बाटो छैन भनी जान्नुपर्दछ । आर्य संघहरू त उपरोक्त बाङ्गो गल्ति बाटोमा नगई यो मध्यम प्रतिपदाद्वारा सिधा सिधा अनुकरण गर्नुभएको, आचरण गर्नुभएको हुनाले विशिष्ट धर्म, सही धर्म लाभ गरी शुद्ध विशुद्ध भएको (आर्य) नामले प्रकट भई देव, मनुष्य, ब्रह्माहरूको सम्मान र श्रद्धा प्राप्त भइरहन पाएको, कारण असल भएकोले फल असल हुँदै आएकोले मात्र हो ।

अर्कोथरी अर्थ

दोश्रो अर्थ बाङ्गो नभई सिधा-साधा भएर सोझो सोझो भएका आचरण गरिरहेका छन् भन्ने हो । आफ्नो दोष छोप्नुलाई माया (= छल्नु) भनिन्छ । आफूसँग नभएको गुण भएको झैं स्वाँग पारेर खोलेर देखाउनुलाई साठेय्य (कपट) गर्नु भनिन्छ । आफूले आफैलाई अरुले ठूलो सम्झने गरी, चीज वस्तु लाभ सत्कार उपासक उपासिकाहरू धेरै हुनेगरी, शील सम्पन्न नभए पनि भएको अभिनय गर्ने, पढाई लेखाई नभए पनि भएको जस्तो भाव देखाउने आदि विभिन्न प्रकारका छलकपट गर्नु नै हो । चीजवस्तुप्रति लोभ लालच र आशक्ति भएकाहरू, धर्मलाई गौरव नराख्ने, गौरव नराख्नेहरूसँग त्यस्तो छल गर्ने, कपट गर्ने जस्ता स्वभावहरू हुनसक्ने भएपनि धर्मलाई मात्र अभिलाषा राख्नेहरू उत्तम आर्यहरूसँग आर्य हुने कारण प्रतिपत्तिलाई आचरण गरेदेखि नै आफ्नो दोषलाई लुकाउने माया रहित हुनुले आर्य हुने अवस्थामा भन्ने ठाउँ नै रहेन । आफूसँग दोष रहेमा त्यसलाई लुकाएर, छोपेर नराखी उघारेर देखाउँछ नै । (रतन सुत्त, किञ्चापि सो कम्मं करोति पापकं- आदि गाथा वर्णन पेज २६५ हेर्नुस् ।) आर्य हुनुका कारण धर्महरूलाई मात्र लाभ नगरी नबस्ने गरी अतिव उद्योग गरीरहनेहरू मनोवृत्ति परिशुद्ध भइरहने हुनाले उहाँ आर्यहरूमा कहाँबाट अभिनय गर्ने, छल कपट गर्ने,

https://dhamma.digital

भन्ने रहिरहला र ! आर्य भएको अवस्थामा त्यस्ता कपट व्यवहारहरू कहिल्यै पनि मनमा उत्पन्न नहुने गरी सफा हुनेगरी रहित भई अति नै सोझाहरू ऋजुहरू हुने हुन्छन् । नक्कली व्यवहार गर्नेहरूलाई बुद्धि विवेक नहुनेहरूले ठूलो माने पनि जान्ने बुझ्ने गृहस्थी प्रज्ञावानहरूले सही हुनेगरी विभाजन गरी जान्न देख्न सक्दछन् । साँच्चै शील, समाधि, प्रज्ञा प्रकट भइरहेका आर्यहरूलाई त जति-जति प्रज्ञा बढ्यो उति-उति नै कारण जानी अतिव सम्मान गर्दछन् ।

३-ञायप्पटिपन्न गुण

ञायप्पटिपन्न वर्णन

ञायप्पटिपन्न = निर्वाणको निम्ति आचरण गर्नेहरू हुन् । निर्वाणतिर चित्त पठाइराखेकाहरू हुनाले निर्वाण प्राप्तार्थ गौरवपूर्वक अविछिन्न रुपमा आचरण गर्नेहरू रहेछन् । उहाँ आर्यहरूले त निर्वाण प्राप्ति बाहेक अरु कुनैलाई पनि आशा र अभिलाषा राख्दैनन् । निर्वाणको निम्ति आफ्नो सुख सुविधा सबैलाई नै पत्यािग गर्न सक्दछन् । सबै प्रकारका दुःखहरू सहन सक्दछन् । लौकिक सुख-समृद्धिको निम्ति कुनै चीजको पनि अभिलाषा राख्नुहुन्न । निर्वाणलाई हेर्न छोडेर लौकिक सुख-समृद्धिलाई मात्र अभिलाषा राख्नेहरू लाभ सत्कार, यशकीर्ति पाउनचाहनेहरू हुन् । उक्त अभिलाषाको कारणले गर्दा नै हुन्छ, वा हुँदैन नै नभनी (सम्पत्ति) खोजीहिंड्नु, पाउनुलाई सिद्ध गर्नको लागि विभिन्न किसिमले हठकंदा अपनाउनेहरू हुनाले शील-सदाचार भंग भइरहेको हुन्छ । समाधि, प्रज्ञालाई महत्व दिनुपर्छ भन्ने कुरा समेत थाहा छैन । त्रिविध शिक्षालाई मन पराउँदैनन्, मनोबल हीन र दुर्बल हुने व्यक्तिहरूमा दोष अपराधले गर्दा मलीनता रहेको हुनसक्ने भएपनि निर्वाण लाभको निम्ति त्रिविध शिक्षा खालि नहुने गरी अटुट-रुपमा दरिलो गरी उद्योग गरिरहनुहुने उहाँ आर्यहरू त निर्दोषहरू हुनाले दाग लाग्ने भन्ने छैन । फोहर नदेखिने गरी अतिव शुद्ध विशुद्ध भइरहन्छन् । त्यसैले निर्दोष भएर अति विशुद्ध भएको आचरणद्वारा मात्र प्राप्त हुनसकिने पुग्न सकिने निर्वाणलाई आफूले अभिलाषा राखे अनुसार साक्षात्कार गरी आर्य

https://dhamma.digital

भनी निर्मल परिशुद्धतामा पुग्नुभएका उहाँ आर्यहरू देव मनुष्यहरूका प्रशंसनीय, पूजनीय, माननीय एक प्रकारका रत्न हुनुभएको छ।

४-सामीचिप्पटिपन्न गुण

सामीचिप्पटिपन्न वर्णन

सामीचिप्पटिपन्न = आदर गौरवलाई सुहाउने गरी आचरण गर्नुहुन्छ। मानिसहरूले आफूले नै खाने आँट नगर्ने, लगाउने आँट नगर्ने, उपभोगको आँट नगर्ने किसिमका वस्त्र, खाना, पीना, आसन, वासस्थान आदि संघलाई सम्मानपूर्वक मुक्त-त्यागी भई दान गर्दछन्। संघले आदर गौरव-पूर्वक दिएको दान प्रदानलाई योग्य हुनेगरी आचरण गर्नुभयो। आफ्नो गुण अभिवृद्धि भएमा मात्र उनीहरूका दानको प्रतिफल महान हुने हुनाले त्यसरी महान प्रतिफल हुने गरी आफ्नो गुणांगको प्रभावलाई उच्च बनाउनुलाई नै सामीचिप्पटिपन्न भन्दछन्।

मैत्री भावना वृद्धि गर्नुलाई 'अमोघं रट्ठपिण्डं भुञ्जति = जनताहरूको भोजन निरर्थक नहुनेगरी सेवन गरेको हुन्छ' भनी बताउनुभयो। त्यस्तै नै ध्यान भावना, स्मृतिप्रस्थान भावना आदि भावनाहरूलाई वृद्धि गरी बस्नुहुने उहाँ आर्यहरूले जनताहरूको भोजन निरर्थक नहुनेगरी लाभ दायक हुनेगरी सेवन गरेको हुन्छ भन्ने तथ्य पनि बताउनुभएको एकङ्गुत्तर (४१) मा उल्लेख छ। यस तथ्यद्वारा भावना कार्यहरू जनताहरूको भोजन महत्फल बनाउनलाई व्यक्तिको गुणांग प्रभाव उच्च बनाई गुण बढाई दिनु हो भनी जान्न पाइन्छ। भावना-कार्य बिना शीलले मात्र भोजनको महत्फल वृद्धि हुन सक्दैन भन्ने भाव हो। शील पनि भएन भने त राष्ट्रपिण्ड खेर फालिरहेकाहरू हुन् भन्ने पनि जान्न सकिन्छ। उहाँ आर्यहरू त आरद्धविपस्सक (= कर्मस्थानमा उद्योग गरिरहनुभएका) भनिने योगी अवस्थादेखि नै राष्ट्रपिण्डलाई महत्फलदायी हुनेगरी (भाविता) गरी सेवन गर्नुभएकाहरू भएकोले आर्य भइसकेको अवस्थामा त सर्वश्रेष्ठ फल दिनेगरी गर्नुहुन्छन्।

https://dhamma.digital

भोजन गौरव

त्यसपछि फेरि वीर्यसम्बोध्यंग वर्णन सम्बन्धी सम्बन्धित अर्थकथामा उल्लिखित पिण्डपातापचायन (= भोजनलाई गौरव राख्नु) भनेको जनतालाई भोजनानिसंश धेरै धेरै लाभ गराउनको निम्ति आफूलाई आफैले गुणात्मक दृष्टिले सर्वोच्चमा पुग्नेगरी प्रयत्नपूर्वक उच्च पार्नु नै हो । जनताहरूले आफ्नो लाभ र सुखको चिन्ता नलिई, वास्ता नराखी गौरव र प्रसन्नतापूर्वक निर्धक्क-रुपले निर्भयी भई दान-प्रदान गर्न सकेकोलाई देखीरहने, सामना गरिरहने अवस्थामा यो भोजन क्लेश-रहित नभएसम्म मैले सेवन गर्न योग्य छैन; क्लेश-रहित हुनेगरी उद्योग गर्छु आदि भनी भोजनानिसंश महान हुनेगरी प्रबल जोशले विशेष उद्योग गर्नुभयो । यसरी उद्योग गर्नुभएका आर्यमित्र थेरवस्तु सारांश रतन सुत्त 'ये पुग्गला' आदि गाथा वर्णन (पेज २५१) मा बताइसकेको छु ।

यसरी भोजनलाई गौरव राख्ने, अरु अरु आफ्नोप्रति गर्न गाह्रो कामकाज गरिदिनेलाई आदर राख्ने अनुसार निर्भिक-रुपमा डटेर उद्योग गर्नुहुने आर्यहरू पहिले पहिले कम थिएनन् । यसरी जनताले गौरव पूर्वक गरिएको दान प्रदान, सेवा टहल आदिलाई सुहाउने गरी आफ्ना गुणहरूलाई सर्वोत्तम हुनेगरी उच्च बनाइरहनुभएका उहाँ आर्य संघहरूको देव मनुष्यहरूद्वारा सम्मान र पूजा प्राप्त गरिरहनपाएको असल माणिक खानिबाट निस्केको असल जातको भएकोले अवश्य मूल्यवान रहेको छ ।

५-आहुनेय्य गुण

आहुनेय्य वर्णन

आहुनेय्य = टाढादेखि ल्याउनु पर्ने दान ग्रहण गर्न योग्य हुन् । शील नभएको, समाधि खालि, प्रज्ञा शून्य भएका व्यक्तिले दानको फल महान हुनेगरी वहन सम्म पनि गर्न सक्दैन भने त्यस्ता व्यक्ति कहाँ दान ग्रहण गर्न योग्य होला र ? दान गर्ने व्यक्ति पनि जान्ने-बुझ्ने भएमा त्यस्ता व्यक्तिलाई दान गर्न मन पराउने छैनन् । उहाँ आर्यहरू माथि

https://dhamma.digital

बताइसकिएका गुण अनुसार दान महत्फलदायी हुने गरी वहन गर्ने हुनाले अरु अरु टाढा टाढाका ठाउँबाट समेत दुःख कष्ट गरी ल्याइएका दान दातव्र्य चीज पदार्थहरू समेत ग्रहण गर्न योग्य हुनुहुन्छन् । चन्दन, तगर, नीलोत्पल, चमेली, जीस्वाँ जस्ता यी सुगन्धित फूलका सुगन्धभन्दा पनि शीलको सुगन्ध बेजोड किसिमले विशिष्ट रहेको छ भनिन्छ । तगर फूल र श्रीखण्डको त सुगन्ध भन्न पनि नमिल्ने गरी स्वल्प मात्र रहेको गन्ध हो; शीलवानहरूको गन्ध त देव ब्रह्मलोकसम्म पनि फैलिने सुगन्ध हो भनी बताइराख्नुभएको धम्मपद (२१) मा उल्लिखित भएको अनुसार उहाँ आर्यहरूको शीलगुण गन्धको कारणले गर्दा मनुष्यलोकमा टाढा टाढाबाट मात्र होइन देवलोकबाट समेत विशेष रुपले आएर दान गरिन्छ । पहिले एकपल्ट शक्र देवेन्द्रले वृद्ध गरीबको भेष धारण गरी महारानी सुजासँग आएर आयुष्मान महाकाश्यप स्थविरलाई भोजन दान गरेका थिए ।

(धम्म.ट्ठ. १-२६८-९)

दर्शनीय तरिका

उहाँ आर्यहरू दान दिन मात्र होइन, दर्शनको लागि मात्र पनि टाढादेखि विशेष रुपले आएर दर्शन गर्न योग्य भएका हुनुहुन्छन् । एकपल्ट तथागत पूर्णिमाको उपोसथ दिनमा भिक्षुसंघद्वारा घेराई फाँटमा बसिरहनुभयो । त्यसबेला निःशब्द भई शान्त बसेका भिक्षुसंघलाई हेरेर सन्तोष लागेकोले आफ्ना शिष्य संघलाई प्रशंसा गर्ने रुपमा यो परिषद् खोक्रोपनबाट रहित भएको परिषद् हो, परिशुद्ध भई शीलादि सारमा प्रतिष्ठित रहेकोले निम्नस्तरको र खोक्रोपनबाट रहित भई असल गुणले मात्र पोटिला खालका युक्त परिषद् हो, अलिकति मात्र दान दिए पनि धेरै-धेरै फल प्राप्त हुने, धेरै-धेरै दान दिइयो भने त अत्यधिक रुपले धेरै फल प्राप्त गराउने परिषद हो; लोकको निम्ति दर्शन दुर्लभ भएको परिषद् हो; हजारौं-हजार योजन टाढादेखि खाद्यान्न पोको बोकेर दर्शनको लागि आउन योग्य भएका परिषद्हरू हुन् भनी आज्ञा गर्नुभयो । त्यतिसम्म पनि आफूले प्रशंसा गर्न योग्य भएको कारण देखाउने इच्छा

लागेकोले यस भिक्षुसंघमा अरहन्त, अनागामि, सकृदागामि, श्रोतापन्न र बोधिपक्षीयभावना, ब्रह्मविहार भावना, आनापानस्सति भावनाहरू उद्योग र अभ्यास गरिरहेका भिक्षुहरू थरी-थरी रहेको तथ्य पनि सँगै जोडेर नै आज्ञा गर्नुभयो ।

(उपरिपण्णास, आनापानस्सति सुत्त ११३)

६–पाहुनेय्य गुण

पाहुनेय्य वर्णन

पाहुनेय्य = पाहुनाहरूको लागि प्रबन्ध र व्यवस्था गरिराखिएका चीज पदार्थहरू ग्रहण गरिलिन योग्य हुनुहुन्छ । विभिन्न ठाउँहरूबाट आइपुगेका आफ्ना स्नेह र सम्मान गर्न योग्य आफन्त इष्टमित्रहरूलाई स्वागत गरी ख्वाउनु-पिलाउनु पर्‍यो भने थरी थरी किसिमले सजधज गरी राम्ररी व्यवस्था गर्नुपर्ने स्वभाविक नै भयो । त्यसरी सबभन्दा भव्यरुपले उत्तम स्तरले सजधज गरी व्यवस्था गरी राख्न योग्य मिठो-मिठो खानापिनहरू समेत ग्रहण गरिलिनुहुन यी आर्यहरू योग्य हुनुहुन्छ । किनभने, अतिथि पाहुनाहरूलाई सेवा सत्कार गर्नुले यस जन्मको सामान्य प्रतिफल मात्र लाभ हुन्छ । पछिको जन्मको महान फल अनुभव गर्न पाँइदैन । दानको प्रतिफल महान र उत्तम गर्ने गुणयुक्त भएका उहाँ आर्यहरूलाई दिइएको दान त वर्णन गरेर साध्य नहुने किसिमले महान विपुल प्रतिफल अनुभव गर्न पाउनु सुनिश्चित छ । त्यसैले ‘त्यस्ता आगन्तुक दानहरू अतिथि पाहुनाहरूका निम्ति विस्तारै जम्मा पारेर उहाँ आर्यहरूलाई नै दान गर्न योग्य छ ।’ भनी विशुद्धिमार्ग (१-२१३) मा भनिएको छ ।

अर्को एकथरी कारण

अतिथि पाहुनाहरूभन्दा बढी दान ग्रहण गर्नयोग्य रहेकोमा महान प्रतिफल पाइनु मात्र होइन, भेटिने संयोग जुटाउन गाह्रो हुनु पनि अर्को कारण हो । सब्बसाभ्यागतो गुरु = आफुकहाँ आइपुग्ने अतिथि पाहुनाहरू सबै नै गौरवनीय, हेरविचार गर्नुपर्नेहरू नै हुन् ।

https://dhamma.digital

संघहरू दाता, दाताआमाहरूका आश्रय लिई जीवन निर्वाह गर्नुपर्नेहरू हुनाले दाता, दाताआमाहरूकहाँ उपसंक्रमण गर्नुपर्ने (जानुपर्ने) हुनाले 'आगच्छतीति आगन्तुको = आएका हुनाले आगन्तुक भनिन्छ' भन्ने अर्थ अनुसार अतिथि पाहुनाहरू नै भए। लौकिक अतिथि पाहुनाहरू बारम्बार भेटीरहने हुनाले त्यतिको विशेषतायुक्त होइनन्। भेट्ने संयोग पाउन गाह्रो पनि छैन। संघहरू त तथागत प्रादुर्भाव हुने बेलामा मात्र देखापर्ने स्वभावयुक्त भएका हुनाले तथागतहरूसँग भेटिन गाह्रो भएजस्तै गाह्रो विश्व अतिथि पाहुनाहरू हुन्। गुणात्मक-रुपमा बोलेमा पनि लौकिक-अतिथि पाहुनाहरूभन्दा प्रसन्न र प्रसादनीय धर्महरू भएका व्यक्तिहरू मात्र हुन्। त्यसैले 'संघसदिसो पाहुनको नाम नत्थि = संघ समान अतिथि पाहुना भन्ने छैन' भनी विशुद्धिमार्ग (१-२१३) मा भनिएको छ। त्यसरी भेट्न, संयोग जुराउन गाह्रो, प्रसन्न र प्रसादनीय गुण रहेको कारणले गर्दा लोकमा सर्वोत्तम रुपले (सन्मान) गर्नयोग्य शीर्षस्थ अतिथि पाहुनाहरूलाई समेत स्वागत गर्न छोडेर पनि बुद्ध-श्रावक यी आर्य संघहरूलाई नै दान प्रदान गर्न योग्य छन्।

७-दक्खिणेय्य गुण

दक्खिणेय्य वर्णन

दक्खिणेय्य = सही दान ग्रहण गर्न योग्य छन्। उसलाई दान गरेमा उसबाट कुनै एउटा लाभ प्राप्त हुनेछ भनी आशा राखेर दान दिइयो भने दक्खिणा (= सही दान, उत्तम दान) भनिंदैन। परलोकको सुखलाई उद्देश्य राखेर दिइने दानलाई मात्र दक्खिणा भन्नुपर्दछ। शीलादि गुण रहितहरूले त आशा गरिने प्रतिफल नदिने हुनाले उक्त दान ग्रहण गर्न योग्य छैन। आर्यहरूले मात्र दाताहरूले इच्छा गरेको जति नै फल सिद्ध गरिदिन सक्ने हुनाले दक्खिणेय्य (= सहि दान, असल दान ग्रहण गरी थापिलिन योग्य) भनी भन्नुपर्दछ। (रतन सुत्त, ये पुग्गला गाथामा उल्लिखित दक्खिणेय्य वर्णन पेज सं. २४०-१ पनि हेर्नुस्।

https://dhamma.digital

८–अञ्जलीकरणीय गुण

अञ्जलीकरणीय वर्णन

अञ्जलीकरणीय = दुइहात जोडी नमस्कार गर्न योग्य हुन् । शील, समाधि, प्रज्ञा, शिक्षा गुण शक्तिले सम्पन्न हुनुभएका हुनाले नै उहाँ उत्तम आर्यहरू सम्पूर्ण लोकवासी सबैले श्रद्धोन्नत भई गौरव गर्नु, नमस्कार गर्नुलाई ग्रहण गर्न योग्य छन् । शील भंग भईरहेका भिक्षु-श्रामणेरहरू गृहस्थीहरूको वन्दना प्रणाम आदिका कारणले अति गरुभार भएका हुनाले कसरी पो नमस्कार गर्न योग्य होला ! साँच्चै हो, दुवै खुट्टामा बलियो छालाको डोरीले बेरी, घिस्रेर तानी छाला, मासु घिस्रिने गरी दुःख सहनुभन्दा पनि गृहस्थीहरूले नमस्कार गरेको कारणले उत्पन्न हुने शील हीन व्यक्तिको दुःख अत्याधिक हुन्छ । भालाले छातीमा घोचेको भन्दा पनि गृहस्थीहरूले गरेको नमस्कार स्वीकार गर्नुपर्ने दुशील भिक्षुको दुःख अझ तीब्र हुन्छ । रातो हुनेगरी राकेको फलामपाताले शरीर ढाकेको दुःख भन्दा बढी दाताहरूले दिएको चीवर लगाउने शील-हीन भिक्षुको दुःख महान हुन्छ । रातो राकेको फलामको डल्लो खानुपर्नेको दुःखभन्दा बढी दाताहरूले दान दिएको भोजन सेवन गर्नुपर्ने कारणले उत्पत्ति हुने शील-भ्रष्ट भिक्षुको दुःख अत्याधिक कष्टकारक हुन्छ । हुरुक्क-हुरुक्क लपट उठिरहेको आगो बलिरहेको चुल्होमा बसालिएको खर्कलो/खर्खंदामा बस्नपर्नुको दुःख भन्दा विहारमा बस्नु पर्ने शील-हीन भिक्षुको दुःख विशाल र अति दुःखदायी हुन्छ ।

यी तथ्यहरू बताउनुभएको अग्गिखन्धोपम सुत्त (अं २-४९५, विसुद्धिमग्ग १-५२) मा उल्लेख भएको छ । त्यसैले नमस्कार गर्नु आदिद्वारा गर्न योग्य सत्कार अति उच्चकोटीका क्रियाकलाप भएकोले शील नहुनेहरूलाई अति नै गरुभार हुन्छ । शीलवान आर्यहरूको निम्ति भने उक्त कार्य सबभन्दा उचित भएको, सुहाएको क्रियाकलाप हुन् । उहाँ आर्यहरू पनि त्यस्ता उचित, योग्य र सुहाउने व्यक्तिहरू हुन् ।

https://dhamma.digital

९-अनुत्तरं पुञ्ञखेत्तं गुण

अनुत्तरं पुञ्ञक्खेत्तं लोकस्स वर्णन

अनुत्तरं पुञ्ञक्खेत्तं लोकस्स = सम्पूर्ण लोकको असल, कुशल बिउ रोप्नको लागि सर्वोत्तम खेत समान हुनुहुन्छ । कोशल राजाले कस्ता व्यक्तिहरूलाई दिइने दान महत्फलदायी हुन्छ भनी निवेदन गर्दा 'शीलवान व्यक्तिलाई दिइएको दान महत्फलदायी हुन्छ । शील हीन व्यक्तिलाई दिइएको दान त्यसरी महत्फलदायी हुन्न' भनी तथागतले आज्ञा गर्नुभयो । (सगाथावग्ग इस्सत्थ सुत्त ९९) । निस्सन्देह; खराब माटो भएको खेतमा असल ताजा बिउ रोपिंदैमा कहाँ बालीनाली राम्ररी प्राप्त गरिलिन सकिएला र ! शीलहीन व्यक्ति त खराब खेत-बारी समान हो । त्यस व्यक्तिप्रति गरिएका असल कुशल-बीज कहाँ महत्फलदायी हुन सक्ला र !

माटो असल भई पानी पनि पुगेको असल खेतमा रोपिने बिउले मात्र प्रशस्त भनेजति बालिनालि उब्जाउ हुन्छ । तथाकथित गुणहरू अनुसार आर्यसंघहरूप्रति गरिएका जति सबै कुशल बीजहरू अतिसमृद्ध रहेको फल दिने भएकोले संघलाई 'अनुत्तर पुञ्ञक्खेत्त' असल कुशल कर्म बीज रोपिने सर्वोत्तम खेत' भनी प्रशंसा गरिएको हो ।

(९५) संघं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं, यं भविस्सति भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा सो पहीयिस्सति ।

(९५) हि = अनुस्मरण गर्नुको कारण के हो भने; भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; संघं = संघलाई; अनुस्सरतं = बारम्बार सम्झी अनुस्मरण गर्नेहरू; वो = तिमीहरूलाई; यं भयं वा = जुन भय अथवा; यं छम्भितत्तं वा = जुन शरीर काम्नु अथवा; यो लोमहंसो वा = जुन रौं ठाडो-ठाडो हुनु; भविस्सति = हुन्छन्; सो = त्यो डराउनु, काम्नु, र रौं ठाडो-ठाडो हुनु; पहीयिस्सति = हटाई दिनेछ ।

https://dhamma.digital

(९६) तं किस्स हेतु ?

तथागतो हि भिक्खवे अरहं सम्मासम्बुद्धो

वीतरागो वीतदोसो वीतमोहो

अभीरु अछम्भी अनुत्रासी अपलायीति ।

(९६) तं = त्यो भय त्राश आदि हटेर जानु; किस्स हेतु = के कारणले हो त ? भिक्खवे = भिक्षुहरू हो; हि यस्मा = जुन कारणले; अरहं = पूजा विशेषलाई ग्रहण गरी लिन योग्य हुनुभएका; सम्मासम्बुद्धो = सम्पूर्ण धर्मलाई पूर्णरुपले निर्देशक गुरु विना नै यथार्थ रुपले स्वयं जान्नुभएका; तथागतो = म तथागत; वीतरागो = रागरहित हुन्; वीतदोसो = द्वेष रहित हुन्; वीतमोहो = मोह रहित हुन्; अभीरु = डराउनु, थर्कनु रहित हुन्, अछम्भी = शरीर थरथर नकाम्ने हुन् । अनुत्रासी = त्राश मान्नु रहित हुन्; अपलायी = भाग्ने बानी रहित हुन् । इति = यहि कारणले गर्दा हो ।

(९७) इदमवोच भगवा; इदं वत्वान सुगतो अथा'परं एतदवोच सत्था ।

(९७) भगवा = भगवान बुद्धले; इदं = यो 'सचे तुम्हाकं भिक्खवे' आदि गद्य उत्तम देशना; अवोच = आज्ञा गर्नुभयो; सुगतो = असल कुरा गर्न जान्नुहुने तथागतले; इदं = यो गद्य देशनालाई; वत्वान = आज्ञा गरिसक्नु भएपछि; अथ = त्यसपछि; सत्था = देव मनुष्यहरूका शास्ता उहाँ तथागतले; अपरं = अर्को; एतं = यो गाथाबद्ध-पद्य धर्मदेशना; अवोच = आज्ञा गर्नुभयो ।

(९८) अरञ्ञे रुक्खमूले वा; सुञ्ञागारे व भिक्खवो ।

अनुस्सरेथ सम्बुद्धं; भयं तुम्हाकं नो सिया ।

(९८) भिक्खवो = भिक्षुहरू हो; अरञ्ञे वा = जंगलमा अथवा; रुक्खमूले वा = रुखमुनि अथवा; सुञ्ञागारे = सुनसान भएको पर्णशाला कुटी आदिमा; सम्बुद्धं = म तथागतलाई; अनुस्सरेथ = अनुस्मरण गर्नू; एवं = यस्तो अनुस्मरण गऱ्यौ भने; तुम्हाकं = तिमीहरूलाई; भयं = भय र त्रास; नो सिया = हुनेछैन ।

https://dhamma.digital

(९९) नो चे बुद्धं सरेय्याथ; लोकजेट्ठं नरासभं ।

अथ धम्मं सरेय्याथ; निय्यानिकं सुदेसितं ।

(९९) लोकजेट्ठं = लोकका जेष्ठ हुनु भएका; नरासभं = अतुलनीय पवित्र पुद्गल हुनुभएका; बुद्धं = म तथागत बुद्धलाई; नो चे सरेय्याथ = यदि सम्झन सकेनौ भने; अथ = त्यसरी नसम्झिने बेलामा; निय्यानिकं = संसार वर्त (चक्र) बाट निस्कने; सुदेसितं = राम्ररी बताइराख्नु भएको; धम्मं = उत्तम धर्मलाई; सरेय्याथ = स्मरण गर्नू ।

(१००) नो चे धम्मं सरेय्याथ; निय्यानिकं सुदेसितं ।

अथ संघं सरेय्याथ; पुञ्ञक्खेत्तं अनुत्तरं ।

(१००) निय्यानिकं = संसार वर्तबाट निस्कने; सुदेसितं = राम्ररी बताइराख्नुभएको; धम्मं = उत्तम धर्मलाई; नो चे सरेय्याथ = यदि सम्झन सकेनौ भने; अथ = त्यसरी नसम्झिने बेलामा; अनुत्तरं = बेजोडको; पुञ्ञक्खेत्तं = असल जातको बिउ रोप्ने असल खेतबारी समान भएको; संघं = संघलाई; सरेय्याथ = स्मरण गर्नू ।

(१०१)एवं बुद्धं सरन्तानं; धम्मं संघञ्च भिक्खवो ।

भयं वा छम्भितत्तं वा; लोमहंसो न हेस्सति ।

(१०१) भिक्खवो = भिक्षुहरू हो; एवं = यसरी (म तथागतले निर्देशन दिएको अनुरुपले); बुद्धञ्च = म तथागत बुद्धलाई; धम्मञ्च = उत्तम धर्मलाई र; संघञ्च = उत्तम संघलाई; सरन्तानं = स्मरण गर्ने तिमीहरूलाई; भयं वा = डराउनु, थर्कनु; छम्भितत्तं वा = शरीर थरथर काम्नु; लोमहंसो वा = रौं ठाडो-ठाडो हुनु; न हेस्सति = हुने छैन ।

निगमन देशना गद्य-सजिलै छ ।

जान्नयोग्य अभिप्राय सहित धजग्ग सुत्त नयाँ निश्रय समाप्त भयो ।

https://dhamma.digital

२. बोज्झङ्ग सुत्त नयाँ निश्रय

(१३५) संसारे संसरन्तानं; सब्बदुक्खविनासने ।

सत्त धम्मे च बोज्झङ्गे; मारसेनापमद्दने ।

(१३६) बुज्झित्वा येचि'मे सत्ता; तिभवा मुत्तकु'त्तमा ।

अजाति'मजरा' ब्याधिं; अमतं निब्भयं गता ।

(१३७) एवमादिगुणूपेतं; अनेकगुणसङ्गहं ।

ओसधञ्च इमं मन्तं; बोज्झङ्गञ्च भणाम हे ।

(१३५-७) हे = हे सत्पुरुषहरू हो; संसारे = संसारमा; संसरन्तानं = घुमिघुमिरहेका सत्वप्राणिहरूको; सब्बदुक्खविनासने = सम्पूर्ण दु:खलाई विनाश गर्ने; मारसेनापमद्दने = मारसैन्य संगठनहरूलाई प्रमर्दन र नष्ट-भ्रष्ट गर्ने; बोज्झङ्गे = बोध्यंग नाम रहेका; सत्त = सातवटा; ये धम्मे = जुन धर्महरूलाई; बुज्झित्वा = बुझ्नाले; उत्तमा = उत्तम रहेका; इमे सत्ता = यी सत्वहरू; तिभवा = तीनवटा भवबाट; मुत्तका = मुक्त भएकाहरू; अजातिं = प्रतिसन्धि बस्न नपर्ने; अजरं = जीर्ण नहुने; अब्याधिं = रोग नहुने; अमतं = मरण नहुने; निब्भयं = भय नहुने; निब्बानं = निर्वाणमा; गता = पुगीसके । एवमादिगुणूपेतं = इत्यादि गुणानिशंसले भरिएको; अनेकगुणसङ्गहं = धेरै धेरै गुणहरू संचित भइरहेको; ओसधञ्च = रोग निको पार्ने विषयमा औषधि समान पनि भएको; मन्तञ्च = अन्तराय हटाउनमा मन्त्र समान भएको; इमं बोज्झङ्गं = यो बोध्यंग सूत्र परित्राणलाई; मयं = हामि; भणाम = पाठ गरौं ।

(भावार्थ सजिलै छ ।)

(१३८) बोज्झङ्गो सतिसङ्खातो; धम्मानं विचयो तथा ।

वीरियं पीति पस्सद्धि; बोज्झङ्गा च तथा'परे ।

https://dhamma.digital

(१३९) समाधुपेक्खा बोज्झङ्गा; सत्ते'ते सब्बदस्सिना ।

मुनिना सम्मदक्खाता; भाविता बहुलिकता ।

(१४०) संवत्तन्ति अभिञ्ञाय; निब्बानाय च बोधिया ।

एतेन सच्चवज्जेन; सोत्थि ते होतु सब्बदा ।

(१३८-४०) सतिसङ्खातो = स्मृति भनेको; बोज्झङ्गो च = बोध्यंग; धम्मानं विचयो च = धर्मविचय बोध्यंग; तथा = फेरी अर्को; वीरियं च = वीर्य बोध्यंग; पीति-पस्सद्धिबोज्झङ्गा च = प्रीति बोध्यंग, प्रश्रब्धि बोध्यंग; तथा = फेरी अर्को; अपरे = अतिरिक्त भएको; समाधुपेक्खा बोज्झङ्गा च = समाधि बोध्यंग र उपेक्षा बोध्यंगहरू; इति = यसरी; सब्बदस्सिना = सम्पूर्ण धर्मलाई जान्नुभएका; मुनिना = मुनि-तथागतले; सम्मदक्खाता = राम्ररी बताइराख्नुभएको; सत्त = सातवटा; एते = यी बोध्यंग धर्महरूलाई; भाविता = वृद्धि गरिएमा; बहुलीकता = बारम्बार अभ्यास गर्दै लगियो भने; अभिञ्ञाय च = चार सत्यलाई बुझ्नको लागि; निब्बानाय च = निर्वाणको निम्ति; बोधिया च = मार्ग ज्ञान (बोध) को निम्ति पनि; संवत्तन्ति = हुन्छन् । एतेन सच्चवज्जेन = यस सत्य वचनका कारणले; ते = तिमीलाई; सब्बदा = सधैं; सोत्थि = सुखी स्वस्ति; होतु = होस् ।

सातवटा बोध्यंग भावार्थ

सम्पूर्ण धर्मलाई पूर्णरुपले जान्नुभएका तथागतले बताइराख्नुभएको स्मृति, धर्मविचय, वीर्य, प्रीति, प्रश्रब्धि, समाधि र उपेक्षा भन्ने सातवटा बोध्यंग धर्महरू अभ्यास र वृद्धि गरियो भने चार सत्य जान्नको निम्ति; निर्वाण लाभको निम्ति; मार्ग प्राप्तिको निम्ति हुन्छन् । यस सत्य वचनका कारणले तिमीलाई सधैं सुखी श्वस्ति होस् ।

(१४१) एकस्मिं समये नाथो; मोग्गल्लानञ्च कस्सपं ।

गिलाने दुक्खिते दिस्वा; बोज्झङ्गे सत्त देसयि ।

(१४१) एकस्मिं समये = एक समयमा; नाथो = भगवान बुद्ध;

https://dhamma.digital

मोग्गल्लानञ्च = मौद्गल्यायन स्थविरलाई र; कस्सपञ्च = काश्यप स्थविरलाई; गिलाने = बिरामी भइरहेकोलाई; दुक्खिते = दुःखी भइरहेकोलाई; दिस्वा = देख्नुभएर; सत्तबोज्झङ्गे = सातवटा बोध्यंग; देसयि = देशना गर्नुभयो ।

(१४२) ते च तं अभिनन्दित्वा; रोगा मुच्चिंसु तङ्खणे ।

एतेन सच्चवज्जेन; सोत्थि ते होतु सब्बदा ।

(१४२) ते च = ती स्थविरहरूले पनि; तं = ती सातवटा बोध्यंग उपदेशलाई; अभिनन्दित्वा = हर्षोल्लासपूर्वक ग्रहण गरी; तङ्खणे = त्यही क्षणमा; रोगा = रोगबाट; मुच्चिंसु = विसेक भई मुक्त भए । एतेन सच्चवज्जेन = यस सत्य वचनको कारणले; ते = तिमीलाई; सब्बदा = सधैं; सोत्थि = सुखी श्वस्ति; होतु = होस् ।

(भावार्थ सजिलै छ ।)

बोध्यंग सूत्र उत्पत्ति कारण

एक समय भगवान बुद्ध राजगृह नगरको वेलुवन विहारमा विराजमान भइरहनु हुँदा राजगृह नगरको नजिक पिप्पलि गुफामा बस्नुभएका आयुष्मान महाकाश्यप बिरामी भइरहेकोले तथागत जानुभई सात बोध्यंग धर्म उपदेश गर्नुभयो । उक्त उपदेशद्वारा नै आयुष्मानको रोग तुरुन्तै निको भयो । उक्त उपदेश सुन्नुभएका आयुष्मानलाई 'म उपसम्पन्न भई सात दिनमा सत्यलाई जान्नपाएको अवस्थामा यी बोध्यंग धर्महरू प्रकट रुपमा देखा परेको थियो । बुद्ध-शासन त साँच्चै संसार वर्त दुःखबाट मुक्त गरिदिने सही धर्म रहेछ नि' भनी विचार उत्पत्ति भएपछि शरीरको रगत परिशुद्ध हुनथालेकोले उपादा रुपहरू निर्मल सफा हुनथालेकोले कमलको पातमा झरेको पानीको थोपा जस्तै शरीरबाट रोग विसेक भयो । त्यस्तै नै गृधकूट पर्वतमा बास गरिरहनुभएका आयुष्मान् मौद्गल्यायन स्थविर बिरामी हुँदा तथागतले त्यही बोध्यंग-सूत्र नै देशना गर्नुहुँदा आयुष्मानको रोग तुरुन्तै टिपेर फालेजस्तै सन्चो भएको थियो ।

तर महावग्ग संयुत्त बोज्झङ्ग सुत्त (७१) गद्य मात्र भएकोले यस

https://dhamma.digital

बोध्यंग परित्राणलाई गाथाको रुपमा पहिले पहिलेका आचार्यहरूले व्यवस्था गरी लेखिराख्नुभएको रहेछ ।

(१४३) एकदा धम्मराजापि; गेलञ्ञेना'भिपीलितो ।
चुन्दत्थेरेन तंयेव; भणापेत्वान सादरं ।

(१४४) सम्मोदित्वान आबाधा; तम्हा वुट्ठासि ठानसो ।
एतेन सच्चवज्जेन; सोत्थि ते होतु सब्बदा ।

(१४३-४४) एकदा = एक समयमा; धम्मराजापि = धर्मराज तथागत पनि; गेलञ्ञेन = रोग वेदनाबाट; अभिपिलीतो = तीब्र रुपमा पीडित गरिएकोले; चुन्दत्थेरेन = चुन्दस्थविरलाई; तं येव = त्यस बोध्यंग धर्मलाई नै; सादरं = आदर गौरव पूर्वक; भणापेत्वान = पाठ गराउनुभई; सम्मोदित्वान = खुशी प्रसन्न हुनुभएकोले; ठानसो = त्यही क्षणमा नै; तम्हा आबाधा = उक्त रोगबाट; वुट्ठासि = सन्चो भई उठ्नुभयो । एतेन सच्चवज्जेन = यस सत्य वचनको कारणले; ते = तिमीलाई; सब्बदा = सधैं; सोत्थि = सुखी श्वस्ति; होतु = होस् ।

(बोध्यंग प्रतिफल भावार्थ सजिलै छ ।)

तथागतको रोग

तथागत राजगृह नगरको वेलुवन विहारमा विराजमान भई बस्नुहुँदा अस्वस्थ हुनुभएकोले आयुष्मान चुन्दलाई बोध्यंग धर्म पाठ गर्न आज्ञा गर्नुभयो । आयुष्मान महाकाश्यप आयुष्मान मौद्गल्यायनहरूलाई तथागतले बताउनुभएको बोध्यंग सूत्रलाई नै आयुष्मान चुन्दले पाठ गरी सुनाएको अवस्थामा तथागतको तीब्रवेदना तुरुन्त सन्चो भई हराएको थियो ।

(१४५) पहीना ते च आबाधा; तिण्णन्नम्पि महेसीनं ।
मग्गाहता किलेसाव; पत्ता'नुप्पतिधम्मतं ।
एतेन सच्चवज्जेन; सोत्थि ते होतु सब्बदा ।

https://dhamma.digital

(१४५) मग्गाहतता = आर्य मार्ग धर्मद्वारा हटाई विनाश गरिएको; किलेसा = क्लेशहरू; नुप्पत्तिधम्मतं = फेरी दोहरिएर उत्पन्न नहुने स्वभाव भएको स्थितिमा; पत्ता इव = पुगेको जस्तो; तथा = त्यस्तै नै; तिण्णन्नम्पि = तीनैजना; महेसीनं = शील स्कन्ध आदि खोज्नुभएका तथागत, दुइजना आयुष्मान स्थविरहरू; पहीना = बोध्यंग धर्मद्वारा हटाई सकिएको; ते आबाधा च = उक्त रोगहरू पनि; अनुप्पत्तिधम्मतं = फेरी दोहरिएर उत्पन्न नहुने स्वभाव भएको स्थितिमा; पत्ता = पुगिसके। एतेन सच्चवज्जेन = यस सत्य वचनको कारणले; ते = तिमीलाई; सब्बदा = सधैं; सोत्थि = सुखी श्वस्ति; होतु = होस्।

बिल्कुल रोग हराएको भावार्थ

मार्गद्वारा हटाइसकिएका क्लेशहरू फेरी दोहरो उत्पन्न नहुने जस्तै महर्षि तीन जनाको (= तथागत, आयुष्मान महाकश्यप र आयुष्मान मौद्गल्यायनहरूका) बोध्यंग धर्मद्वारा हटाइएका वेदनाहरू पनि पछि फेरि बिल्कुल उत्पत्ति नहुने स्थितिमा पुग्यो। यस सत्य वचनको कारणले तिमीलाई सधैं सुखी श्वस्ति होस्।

स्मरणीय अभिप्राय सहित बोध्यंग सूत्र नयाँ निश्चय समाप्त भयो।

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष
प्रथम पत्र
पालिभाषा व्याकरण र परित्राण

पाठ्यक्रम

जम्मा शिक्षण अवधि १५०

(अंक विभाजन : एकाई १ को ३० अंक, एकाई २ को २० अंक, एकाई ३ को २० अंक र एकाई ४ को ३० अंक)

एकाइ १ : पालि व्याकरण **शिक्षण अवधि : ४० घण्टा**

हीयत्तनी, परोक्खा, अज्जतनी, भविस्सन्ति, कालातिपत्ति, रुधादिगण, उपसर्ग, कम्मकारक क्रिया, हेत्वार्थपद, कितकपद, किच्चप्रत्यय

एकाइ २ : पालि पद **शिक्षण अवधि : ३० घण्टा**

अत्तनो पामाणं वेदितब्बं, उपदेसा, कायबलतो ञाणबलं महन्तं, कथासल्लापो, दहरस्स उदारचिन्ता, अनिसम्मकारिता, जयं सम्म ददामि ते, कमलाकरो, अप्पिच्छता, सामग्गि बलं, असप्पुरिससेवन, वञ्चको बको, उय्यान वण्णना, कतस्स पतिकरणं-। कतस्स पतिकरणं-॥, चत्तारो पण्डितो माणवका-।, चत्तारो पण्डितो माणवका-॥

एकाइ ३ : धम्मपद अट्ठकथा **शिक्षण अवधि : ३० घण्टा**

१) महाकालत्थेरवत्थु

२) देवदत्तवत्थु

३) सारिपुत्तत्थेरवत्थु

https://dhamma.digital

एकाइ ४ : परित्राण सुत्र : शब्दार्थ, भावार्थ, अभिप्राय

शिक्षण अवधि : ५० घण्टा

१) धजग्ग सुत्तः व्याख्यान, पादक्रम

यस्सा‘नुस्सरणेनापिं । सब्बुपद्दजालम्हा । धजग्ग सुत्त निदान– एवं मे सुतं । तत्र खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि । नो चे मे धजग्गं उल्लोकयाथ । नो चे पजापतिस्स देवराजस्स धजग्गं । नो चे वरुणस्स देवराजस्स धजग्गं । तं खो पन भिक्खवे सक्कस्स वा । तं किस्स हेतु ? सक्को हि भिक्खवे । अहञ्च खो भिक्खवे एवं वदामि । इति पि सो भगवा अरहं । ममं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं । नो चे मं अनुस्सरेयाथ । स्वाक्खातो भगवता धम्मो । धम्मं हि वो भिक्खवे अनुस्सरतं । नो चे धम्मं अनुस्सरेयाथ । सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो । किस्स हेतु ? तथागतो हि भिक्खवे । इदमवोच भगवा । अरञ्ञे रुक्खमूले वा । नो चे बुद्धं सरेयाथ । नो चे धम्मं सरेयाथ । एवं बुद्ध सरन्तानं

२) बोज्झङ्ग सुत्त, व्याख्यान, नयाँ निश्चय पादक्रम

संसारे संसरन्तानं । बुज्झित्वा येचि मे सत्ता । एवमादिगुणूपेतं । बोज्झङ्गो सतिसङ्खातो । समाधुपेक्खा बोज्झङ्गा । संवत्तन्ति अभिञ्ञाय । एकस्मि समये नाथो । ते च तं अभिनन्दित्वा । एकदा धम्मराजापि । सम्मोदित्वान आबाधा । पहीना ते च आबाधा ।

https://dhamma.digital

सन्दर्भ ग्रन्थहरू :

नथमल टाटिया (प्र.सं.), धम्मपदट्ठकथा-कथा पठमो भागो ।

पोलवत्ते बुद्धदत्त महानायक स्थविर, भिक्षु शीलभद(अनु.), पालिभाषावतरण २ (दुतीय संस्करण), ललितपुरः भिक्षु शीलभद्र , मणिमण्डप, बु.सं. २५३५ ।

भिक्षु पियरतन, (ले.), भिक्षु शीलभद्र (अनु.),पालिपाठमञ्जरी, काठमाण्डौः आनन्दकुटी विहार गुठी, बु.सं. २५२९ ।

भिक्षु धर्मगुप्त धम्मपदट्ठकथा-कथा

वासेट्ठाभिवंश महास्थविर, भिक्षु ज्ञानपूर्णिक (अनु.),न्हूगु परित्राण निश्रय, ललितपुरः सन्तिसुखावास , बु .सं २५३७।

वासेट्ठाभिवंश महास्थविर (ले),विद्या लक्ष्मी शाक्य (अनु) नयां परित्राण निश्रय भाग २,

भक्तपुरः मुनि विहार व्यवस्थापन समिति, वि.सं २०७४ ।

Dhamma.Digital

https://dhamma.digital